Теìа І. ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА (1939-1945 рр.)

Пригадайте:

1. *Де виникло перше вогнище Другої світової війни?*
2. *Які події в Європі передували початку воєнних дій?*
3. *Який документ, підписаний у серпні 1939 р., "запалив зелене світло" перед локомотивом війни?*

ПОЧАТОК ВІЙНИ. ПОДІЇ 1939 р. — ЧЕРВНЯ 1941 р.

1. Причини, характер і періодизація Другої світової війни

Наприкінці 30-х рр. людство вдруге у XX ст. було втягнуте у вир світової війни. Цим трагічним подіям передувала ціла епоха протистояння демократії й тоталітаризму. В окремих країнах Європи та інших континентів виникли і набули значної сили тоталітарні режими, які прагнули захопити життєвий простір, джерела сировини, ринки збуту своїх товарів, перетворити інші народи на дешеву робочу силу. Демократичні країни, де існували парламентські форми правління, склалося громадянське суспільство, на жаль, не спромоглися через об'єктивні та суб'єктивні причини запобігти всебічній підготовці до війни агресивними державами.

Щодо конкретних причин Другої світової війни, то це питання залишається в історичній науці дискусійним і до кінця не визначеним. Більшість дослідників погоджуються, що головною причиною війни була Версальсько-Вашингтонська система, яка поставила Німеччину в дуже складне становище. Німці були принижені Версальським договором та ображені тим, що їх звину-

вачували в усіх бідах. Націонал-соціалістична партія на чолі з Гітлером вдало використала почуття реваншу, яке охопило значну частину німецького народу, і в другій половині 30-х рр. почала боротися за "місце під сонцем". Японія та Італія також уважали себе несправедливо ошуканими: Японія під час Вашингтонської конференції втратила свої завоювання в Китаї, а Італія почувала себе переможеною в таборі переможців. Усі вони стали на шлях переділу світу.

Другою причиною війни було загострення суперечностей між великими державами внаслідок глибокої економічної кризи. Одні країни виходили з неї шляхом проведення економічних реформ та збереження демократичних засад у розвитку суспільства, в інших було встановлено тоталітарні режими, що проповідували расизм, націоналізм, мілітаризм в економічній та духовній сферах.

Третьою причиною, що призвела до розв'язання воєнного конфлікту, була політика потурання агресорам, яку проводили Велика Британія і Фракція. Прем'єр-міністр Великої Британії Чемберлен і президент Франції Даладьє сподівалися своїми поступками задовольнити апетити Гітлера Вони не могли навіть уявити, чим це завершиться, позаяк не сподівались, що керівники однієї з найкультурніших країн світу, якою була Німеччина, здатні на такі жахливі дії, що чекали населення Європи по декількох роках.

Конкретною передумовою війни слід уважати той факт, що у серпні 1939 р. два тоталітарні диктатори — Гітлер і Сталін знайшли спільну мову, підписали пакт про ненапад і переділили сфери впливу в Європі за таємним протоколом Ріббентропа—Молотова. Гітлер розпочав воєнні дії після домовленості зі Сталіним.

Характер війни в її перебігу змінювався На першому етапі (1939-1941 рр.) ця війна мала загарбницький і несправедливий характер з боку агресивних тоталітарних і мілітаристських режимів Німеччини, Японії, Італії та їхніх сателітів, а також СРСР, і була справедливою й визвольною з боку жертв агресії та їхніх союзників.

До жертв агресії в цьому випадку слід віднести Польщу, Фінляндію, Литву, Латвію, Естонію, Данію, Норвегію, Голландію, Бельгію, Люксембург, Францію, Югославію, Грецію, а також частково Румунію.

З нападом 22 червня 1941 р Німеччини на СРСР характер війни змінився, вона стала відверто антинацистською.

Другу світову війну переділяють на такі періоди:

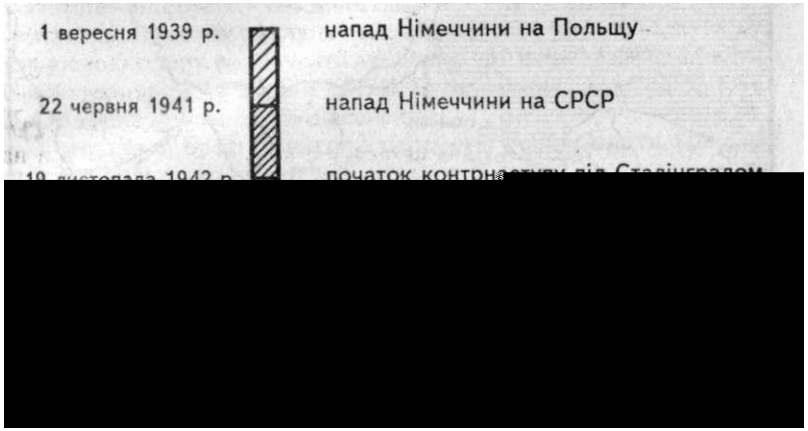

2. Напад Німеччини на Польщу

1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу. Для воєнних дій проти цієї країни було виокремлено 62 дивізії, у тому числі 7 танкових.

За планом "Вайс", затвердженим ще 11 квітня 1939 р., стратегічне зосередження й розгортання німецьких військ завершилося 25 серпня.

Німецьким військам протистояла польська армія, що налічувала 1 млн 750 тис. солдатів і офіцерів. Але на її озброєнні було лише 29 рот застарілих панцерників, 9 рот легких танків та близько 500 літаків також застарілих конструкцій. Отже, сили були нерівними.

Польські війська мужньо бгайся проти переважаючих сил ворога. Героїчною сторінкою польської історії стала оборона Варшави. Варшаву гітлерівці змогли захопити лише 28 вересня після 20-денних боїв. За три з лишком тижні польську армію було розгромлено. Німці втратили близько 10 тис. убитими. За умовами таємного протоколу Молотова—Ріббентропа радянські війська вступили на територію Західної України та Західної Білорусі, це сталося 17 вересня, і менше ніж за два тижні зайняли її.

28 вересня між Німеччиною та СРСР було підписано договір "Про дружбу і кордон". До договору додано карту і два додаткові секретні протоколи. В одному з них зазначалося, що Люблінське воєводство і частина Варшавського воєводства відходять, до сфери впливу Німеччини, а СРСР передається

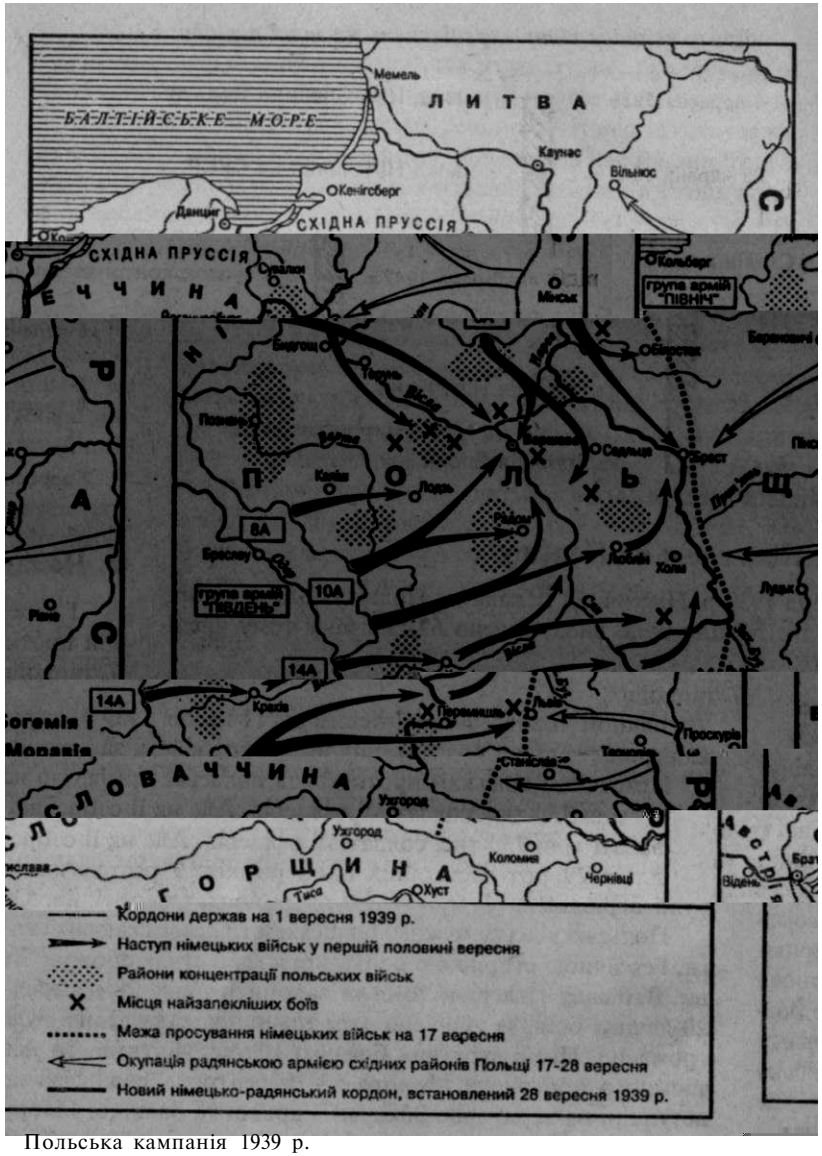

Польська кампанія 1939 р.

Литва. Цей договір зафіксував четвертий поділ Польщі та уточнив лінію радянсько-німецького кордону. За домовленістю її було пересунуто на схід порівняно з умовами секретного протоколу від 23 серпня 1939 р., вона майже цілком відповідала етнографічній межі проживання поляків, з одного боку, та українців, білорусів — з іншого. Землі з суто польським населенням залишились у складі Німеччини, а навзамін СРСР отримав у свою сферу впливу Литву. Отож, до Німеччини відійшло 48,6% території Польщі і 69,9% її населення, а до СРСР — 51,4% території та 30,1% населення.

1 жовтня у Бресті з нагоди перемоги у війні проти Польщі відбувся радянсько-німецький військовий парад.

3. Вступ Червоної армії в Західну Україну та Західну Білорусь і приєднання їх до СРСР

17 вересня, коли головні сили польської армії було розбито, радянські війська перетнули польсько-радянський кордон у Західній Україні та Західній Білорусі. Перевага радянських частин була величезною. 18 вересня польський уряд і головне командування армії переїхали до Румунії, наказавши фронтовим командирам не вступати з більшовиками в бій і відвести війська до румунського кордону.

22 вересня радянські війська увійшли до Львова, територія Західної України опинилася під контролем Червоної армії. До радянського полону потрапило багато польських військовослужбовців, доля яких склалася трагічно, — 15 тис. польських офіцерів було розстріляно під Харковом і в Катинському лісі під Смоленськом 1940 р.

Західноукраїнське населення в своїй переважній більшості з ентузіазмом і надією зустрічало Червону армію. Цьому сприяла, зокрема, та обставина, що радянська офіційна пропаганда пояснювала перетин польсько-радянського кордону прагненням запобігти окупації краю нацистами і створити умови для возз'єднання українського народу, який після радянсько-польської війни 1920 р. змушений був 20 років жити по обидві сторони кордону. В умовах, коли населення нічого не знало про таємні угоди між СРСР і Німеччиною, радянська пропаганда мала певний психологічний ефект. До того ж західні українці споконвічно прагнули єднання зі своїми східноукраїнськими братами, сподіваючись разом здолати всі перешкоди і вибороти волю для нашого багатостраждального народу.

Для узаконення радянського режиму в Західній Україні під ретельним контролем нових властей було проведено вибори до Народних зборів. Вибори відбувалися за безальтернативним списком кандидатів і, власне, були фікцією. Наприкінці жовтня 1939 р. Народні збори прийняли Декларацію про возз'єднання Західної України з радянською Україною у складі СРСР. У листопаді відбулися сесії Верховної Ради СРСР та Української РСР, які ухвалили закони про входження Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з Українською РСР.

4. Входження до складу Радянського Союзу Північної Буковини, Бессарабії, Латвії, Литви та Естонії

У 1940 р. ускладнилися відносини й із сусідньою Румунією. Користуючись тим, що головні сили вермахту перебували на заході, радянські війська у червні зайняли територію Бессарабії та Північної Буковини. На цих землях мешкало здебільшого українське населення. Уряд Румунії, не маючи підтримки з боку Німеччини, віддав наказ своїм військам залишити означені в ультиматумі території. Там було встановлено радянську владу. Північна Буковина і придунайські українські землі ввійшли до складу УРСР. Законодавче закріплення нових територій у складі СРСР відбулося способом утворення нової союзної республіки — Молдавської РСР — і розподілу території Бессарабії між МРСР та УРСР.

Восени 1939 р. радянське керівництво накинуло урядам країн Прибалтики "договори про взаємну допомогу" на умовах використання СРСР їхніх військово-морських баз. За цими "договорами" десятки тисяч радянських військовослужбовців розміщувались у Прибалтійських державах. Спираючись на свої збройні сили та місцевих комуністів, сталінське керівництво влітку 1940 р. фактично примусило уряди Латвії, Литви та Естонії утворити коаліційні уряди, які контролювалися Москвою та Комінтерном. На виборах кандидати до найвищих органів влади республік висувалися лише компартіями та робітничими організаціями. Внаслідок таких виборів обрані сейми Латвії та Литви, Державна рада Естонії проголосили входження цих країн до СРСР на правах союзних республік. 3-6 серпня 1940 р. VII сесія Верховної Ради СРСР прийняла постанову про входження проголошених ЛитРСР, ЛатвРСР, ЕРСР до складу Радянського Союзу.

Вступ військ Червоної армії до Західної Білорусі, Західної України, Литви, Латвії, Естонії, Північної Буковини, Бессарабії, здійснювана примусовими засобами радянізація не вирішили численних проблем західних територій, але породили масу нових проблем, конфліктів і трагедій, які мусили випробувати на собі наступні покоління.

5. Радянсько фінська війна

Фінляндія була частиною Російської імперії, хоча й мала автономію. Вона дістала незалежність із рук більшовицьких керівників у грудні 1917 р. В. Ленін наївно сподівався, що.

У жовтні 1939 р. СРСР запропонував Фінляндії здати йому в оренду строком на 30 років порт Ганко, віддати півострів Рибачий, що контролює підходи до Мурманська, відсунути радянсько-фінський кордон на північ від Ленінграда на декілька десятків кілометрів в обмін на територію в Карелії. Ці пропозиції також не знайшли підтримки з боку Фінляндії.

Сталін був ображений тим, що якась маленька країна йде проти його волі. Радянське керівництво взяло курс на збройне вирішення проблеми. Скориставшись із прикордонного інциденту 30 листопада 1939 р., СРСР розпочав війну проти Фінляндії, яка тривала 105 днів. Ця "мала війна" стала безславною для СРСР. У бойових діях з боку СРСР взяло участь 960 тис. бійців, з боку Фінляндії — 400 тис. У період з листопада 1939 р. по лютий 1940 р, стратегічна ініціатива належала фінам, радянські війська зазнавали тяжких поразок. Лише в лютому 1940 р. ціною величезних втрат радянські війська спромоглися перейти в наступ, прорвати оборону фінів, штурмом оволодіти Виборгом.

Війна затягнулась, і обидві сторони прагнули миру. У березні 1940 р. було підписано радянсько-фінську мирну угоду, за якою СРСР отримав півострів Ганко для створення військово-морської бази; встановлювалася нова лінія радянсько-фінського кордону по лінії 1809 р.

Війна проти Фінляндії підірвала міжнародний престиж СРСР:

- його було виключено з Ліги Націй як країну-агресора (грудень 1939 р.);
- зросла зневіра в СРСР як у боєздатному союзникові з боку Великої Британії, Франції та їхніх союзників у Європі;
- війна показала Німеччині слабкість радянської воєнної машини.

Ця "мала війна" коштувала радянському народові великої крові: 70 тис. вояків загинули та пропали безвісти, 176 тис. були поранені та обморожені (тоді як фінська сторона втратила загиблими 23 тис. вояків, поранених нараховувалося 44 тис). На відміну віц Прибалтійських держав, Фінляндія залишилася незалежною.

6, Окупація Німеччиною Данії, Норвегії, Бельгії, Голландії

Велика Британія і Франція оголосили війну Німеччині ще 3 вересня 1939 р., виконуючи свої зобов'язання перед Польщею, але відвертих воєних дій не починали. Французькі війська, які більше ніж у 3 рази переважали німецькі на Західному фронті, здійснили лише невеликий наступ в районі Саарбрюкена на початку вересня, а вже 3 жовтня були відведені за оборонну "лінію Мажино". Це дозволило Німеччині зосередити війська у стратегічно важливих місцях і 9 квітня напасти на Данію та Норвегію.

У Данії бойових дій фактично не було. Через годину після вторгнення уряд цієї країни і король ухвалили не чинити протидії гітлерівським військам і капітулювати. Під час загарбання Данії гітлерівці втратили двох вояків убитими і 10 пораненими.

Інакше склалося в Норвегії. Норвезькі міста, розташовані на узбережжі, мали досить надійну берегову оборону. Збройні сили Норвегії, а надто флот, були достатньо боєздатними. Перший етап бойових дій тривав із 9 по 14 квітня і виявився, фактично вирішальним для долі країни: більшу її частину було захоплено, владу трохи згодом передано ватажкові норвезьких фашистів Відкуну Квіслінгу, короля та уряд було вивезено із залишками норвезької армії до Великої Британії. Це сталося 10 червня 1940 р. У Норвегії розпочався рух Опору.

Водночас здійснювалося всебічне підготування до наступу проти англо-французьких військ. Німецьке командування планувало завдати основного удару у стик кордонів Бельгії та Люксембургу з Францією через гори Арденни і далі в обхід англо-французьких військ на Кале до узбережжя проток. Гітлер обрав цей напрям, щоб обійти з півночі добре укріплену "лінію Мажино".

На світанку 10 травня 1940 р. суходільні війська вермахту розпочали вторгнення до Голландії, Бельгії, Люксембургу. 13 травня німецькі війська прорвали фронт союзників на річці Маас. Через день голландські збройні сили капітулювали. У Великій Британії були надзвичайно стурбовані швидким просуванням гітлерівських військ і того ж дня почали створювати загони цивільної оборони. А головне — у Лондоні сталася зміна уряду: Н. Чемберлена, найактивнішого провідника "політики умиротворення", яка дискредитувала себе, заступив В. Черчилль, давній супротивник Гітлера. 17 травня гітлерівські війська вступили до столиці Бельгії Брюсселя, наступного дня Гітлер видав декрет про приєднання до Німеччини трьох бельгійських округів.

7. Розгром Франції

14 травня німецькі війська прорвали оборону французів під Седаном. У наступ перейшов генерал Рундштедт, головнокомандувач ударним угрупованням "А", у складі якого знаходився танковий корпус генерала Гудеріана.

Розпочавши наступ о 16-й годині 14 травня, корпус Гудеріана вже 23 травня вийшов до французького порту Дюнкерк, коли він раптом одержав особистий наказ Гітлера зупинити свої війська.

У районі Кале—Дюнкерка було відрізано й притиснуто до моря 40 англійських, бельгійських і французьких дивізій. 28 травня склала зброю бельгійська армія. Англійський експедиційний корпус, який, здавалося, був приречений, зумів евакуюватися з Дюнкерка.

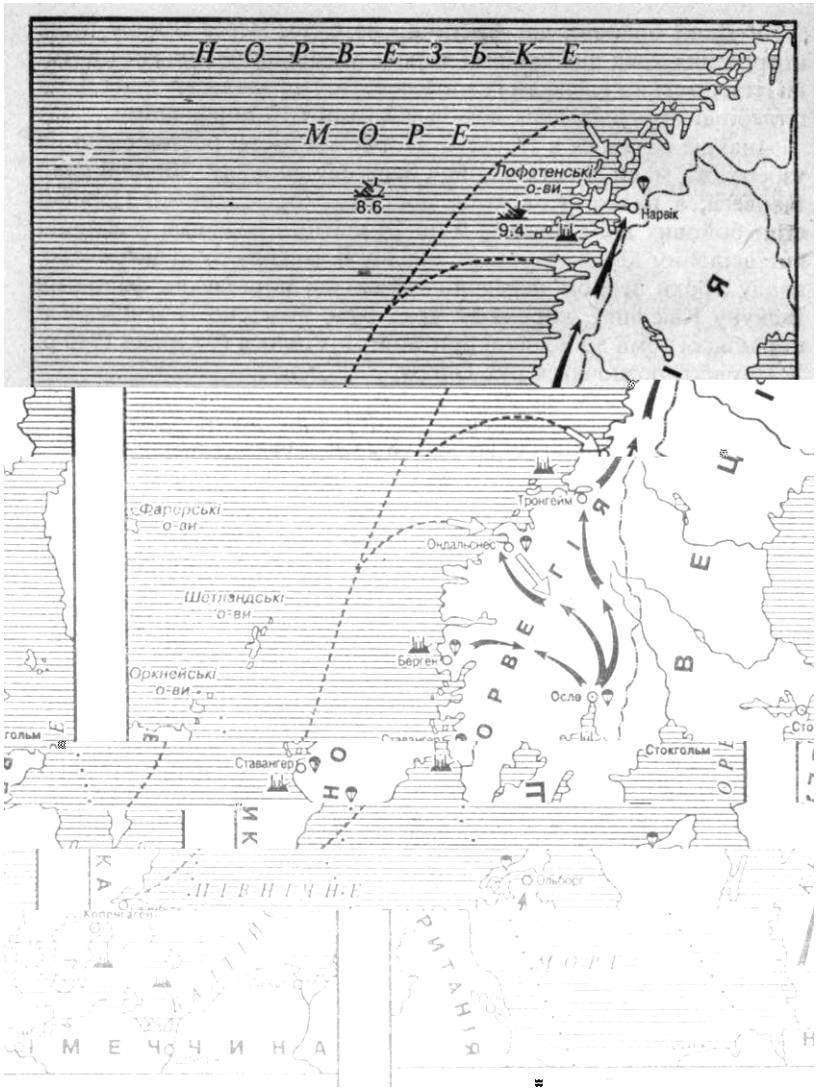

Напад Німеччини на Норвегію й Данію 9 квітня 1940 р.

Після закінчення бойових дій під Дюнкерком німецьке командування розпочало другу стратегічну операцію проти Франції: 31 травня 1940 р. генштаб суходільних військ вермахту надіслав до військ директиву, що містила план операції під кодовою назвою "Рот".

5 червня нацистські війська розгорнули наступ на Париж, а через 9 днів без бою увійшли до столиці Франції. Зі згоди уряду Париж було оголошено відкритим містом. Три чверті жителів залишили столицю, рятуючись від окупації Долю Франції було вирішено. 22 червня маршал Ф. Петен від імені уряду підписав акт про перемир'я з Німеччиною Угоду про перемир'я було підписано в Комп'єнському лісі, де 22 роки тому, 11 листопада 1918 р., у білому салон-вагоні командувач військ Антанти маршал Фош продиктував умови перемир'я переможеній Німеччині.

Мовою документів

Умови перемир'я між Німеччиною і Францією

"Стаття 1. Негайне припинення воєнних дій. Уже оточені французькі війська мусять скласти зброю.

Стаття 3 На окупованій території Німеччина повинна мати **всі** права окупуючої держави, за винятком місцевого управління. Французький уряд мав забезпечити для цього всі необхідні умови...

Стаття 4. Французькі військові, військово-морські та військово-повітряні сили повинні бути демобілізовані й роззброєні в строк, що його буде встановлено додатково, крім військ, потрібних для підтримання порядку. Кількість **і** озброєння цих військ буде визначено відповідно Німеччиною **ТЕ** Італією".

Окупація поширилася на північні найбільш розвинені області й райони країни, а також на Атлантичне узбережжя Територія, що не підлягала німецькій окупації, підпадала під владу уряду маршала Петена, резиденція якого знаходилася у невеликому містечку Віші на півдні Франції.

24 червня було підписано франко-італійську угоду про перемир'я Франція зазнала жорстокої та принизливої поразки. Французька армія втратила 84 тис. вбитими, 1547 тис. солдатів і офіцерів опинилися в німецькому полоні. У боях за Францію німецькі війська втратили лише 27 тис. убитими і 111 тис. пораненими.

16 липня 1940 р. Гітлер підписав план захоплення Великої Британії "Морський лев". Німецька авіація почала активніше бомбардувати Лондон та інші англійські міста, а підводні човни блокували Британські острови. Але, як показали підрахунки, можливостей здійснити масову висадку військ на Британські острови у Німеччини не було. Операцію перенесли на вересень, а згодом відклали на 1941 р. Проте згодом плани Гітлера змінилися — він вирішив не звертати уваги на англійців і почав готувати наступ на Схід.

Щоправда, він позитивно сприйняв ініціативу Ріббентропа про створення коаліції проти англійців. Антикомінтернівський пакт після підписання домовленостей з СРСР вичерпав себе, і Ріббентроп ініціював підписання тристоронньої угоди між Німеччиною, Італією та Японією 27 вересня 1940 р. Ця угода визнавала провідну роль Німеччини та Італії в установленні "нового порядку" в Європі, а Японії — у Східній Азії.

Перегодом до цієї угоди приєдналися Болгарія, Іспанія, Маньчжоу-го, Румунія, Словаччина, Таї (Сіам), Фінляндія, Хорватія, режими Ван Цзінвея в Китаї та Петена у Франції. Останні, як і режим Квіслінга в Норвегії, вважаються колабораціоністськими*.

8. Агресія на Балканах

Балкани й Південно-Східна Європа в цілому посідали особливе місце у стратегічних планах Німеччини та Італії, де- кожна з цих держав переслідувала власні цілі.

1. Тут досить міцними були позиції Британії.

2. Із завоюванням цього регіону створювався плацдарм дач нападу на СРСР.

3. Південно-Східна Європа була своєрідним ключем до проток Босфор і Дарданелли, до всього Близького Сходу.

У квітні 1941 р. нацистська Німеччина вкупі зі своїми союзницями — Італією, Угорщиною, Румунією та Болгарією — здійснила напад на Югославію і Грецію. Завдяки величезній перевазі у силах загарбницькі війська прорвали оборону югославської армії та почали швидко просуватися вперед. 12 квітня вони досягли столиці Югославії Белграда. Югославський уряд і командування були цілковито деморалізовані. 17 квітня 1941 р. Югославія капітулювала. Нацисти розчленували територію країни: було утворено "незалежні" Сербію і Хорватію; Болгарія отримала Македонію, Італія — Чорногорію, Угорщині було віддано Воєводину, а Словенію переділено між Німеччиною та Італією.

Греція також не змогла стримати наступу загарбницьких військ. 29 квітня представники грецького командування підписали акт про капітуляцію. Британський експедиційний корпус зазнав тяжких втрат, але все ж завдяки флотові спромігся евакуювати основні сили. У травні 1941 р. німецькі повітряно-десантні частини захопили острів Крит — важливу базу, що прикривала з півдня Балканський півострів. Після цього всі Балканські країни опинилися під контролем агресорів.

Отже, на літо 1941 р. лише три держави Європи зберегли повний нейтралітет: Швейцарія, Швеція, Ірландія.

* Колабораціоністи — особи, що співробітничали з загарбниками в окупованих ними країнах.

Перевірте себе

1. На які періоди поділяється Друга світова війна?
2. Яку назву мав план нападу на Польщу?
3. Визначте зміст договору "Про дружбу і кордон", коли і ким він був підписаний? Яка подія сталася 1 жовтня 1939 р. у Бресті?
4. Коли і за яких умов Прибалтійські країни було долучено до складу СРСР?
5. Чому Радянський Союз напав на Фінляндію? Яких втрат зазнав СРСР у цій війні?
6. Поясніть термін "дивна війна".
7. Чому Гітлер обрав напрямом свого удару на Заході Бельгію та Люксембург?
8. Що відбувалося наприкінці травня 1940 р. в районі Кале—Дюнкерк?
9. Коли і за яких умов було підписано капітуляцію Франції?
10. Які цілі переслідували агресивні держави, розпочинаючи війну на Балканах?

Виконайте завдання

1. Покажіть на картах розташування і напрями ударів німецьких військ напередодні нападу на Польщу і Францію.
2. На стрічці часу позначте основні події першого етапу Другої світової війни.
3. Покажіть на схемі, на які частини було переділено територію Югославії та кому вони дісталися.

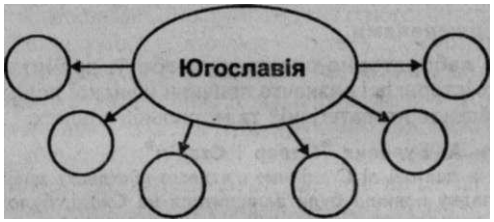

4. Розв'яжіть головоломку. Після правильного виконання завдання у вирізненому стовпчику вийде слово, яке означає неспровокований напад на іншу країну.

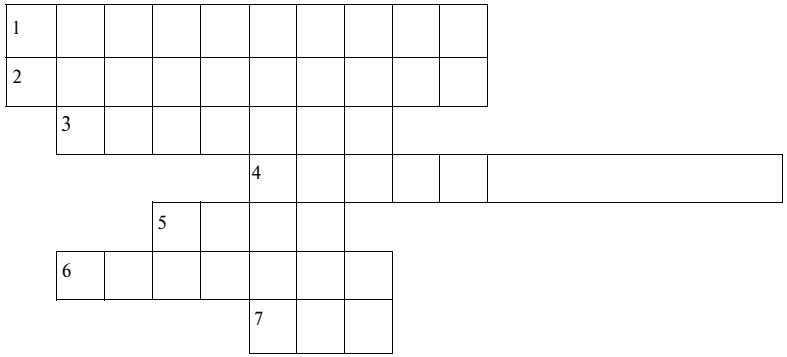

1. Столиця європейської держави, яка стала жертвою агресії.
2. Головнокомандувач, чиїм іменем було названо оборонну лінію.
3. Порт, звідки здійснювалася евакуація англійських військ.
4. Частина держави, приєднана до СРСР у 1940 р.
5. Назва плану нападу на Польщу.
6. Країна, що стала союзником Німеччини.
7. Назва річки, якою пролягав кордон за планом Ріббентропа—Молотова.

5. Визначте основні підсумки першого періоду Другої світової війни.

1._____

2._____

3._____

Питання для обговорення у групі

1. Проаналізуйте причини Другої світової війни, визначте, хто несе відповідальність за її розв'язання.
2. Деякі автори стверджують, що Сталін зробив те, чого не зміг зробити ніхто з українців — об'єднати Україну. Висловіть свою думку з цього приводу.
3. Висловіть своє ставлення до прилучення Прибалтики до складу СРСР у 1940 р.

Робота з джерелами

Виконайте лабораторно-практичну роботу: прочитайте уривки з праць відомих істориків і визначте причини швидкої поразки Франції в політичній, військово-стратегічній та моральній сферах.

1. Із книги А. Буллока "Гітлєр і Сталін"

"Завдячуючи пактові зі Сталіним, п'ятдесят-шістдесят дивізій, які в протилежному випадку повинні були залишитися на Сході, було зменшено до восьми, й німці спромоглися розгорнути на Заході 141 дивізію проти 144 союзницьких дивізій, з яких 104 були французькими, 10 англійськими, а решта — бельгійськими й голландськими. У союзників було більше танків, у німців — літаків. Тому за кількісними показниками сили обох сторін були приблизно рівними. Де німці без сумніву мали перевагу, так це, по-перше, в єдиному командуванні; по-друге, в мистецтві, з яким вони давали раду своїм десятьом бронетанковим дивізіям (три з яких було укомплектовано чеськими танками); по-третє, в тому, що вони завоювали перевагу в повітрі й нових методах використання авіадесантних військ, і нарешті, в якості керівництва та високому моральному дусі армії на всіх рівнях".

2. із книги Пола Джонса "Сучасність: світ із двадцятих де дев'яностих років"

"Французи полегшили життя Птлеру. Вони не хотіли війни. Акт про перемир'я було підписано маршалом А. Петеном, якому було вже вісімдесят п'ять років, але він був найшанованішим французьким генералом, оскільки солдати вважали, що під його командуванням у них найбільше шансів залишитися живими. Петен був найбільш популярним правителем від часів Наполеон*. Він утілював у собі антиромантизм, бажання відкинути історичні

та глобальні зобов'язання, прагнення до спокійного й заможного життя, яке тоді оволоділо Францією. У перші дні існування уряду Петена, до складу якого входили військові й державні службовці, без політиків, викликало справжню ейфорію у Франції, як Птлер 1933 р. в Німеччині".

Запам'ятайте дати:

- 1 вересня 1939 р. — напад нацистської Німеччини на Польщу; початок другої світової війни.
- 3 вересня 1939 р. — оголошення Великою Британією і Францією війни Німеччині.
- 17 вересня 1939 р. — вступ Червоної армії на терени Західної України і Західної Білорусі.
- 22 травня 1940 р. — капітуляція Франції.

ВОЄННІ ДІЇ в 1941—1942 рр.

1. План "Барбаросса"

Увечері 18 грудня 1940 р. Гітлер підписав директиву про воєнні дії проти СРСР, що дістала порядковий номер 21 та умовне найменування "Барбаросса". Затвердження плану "Барбаросса" відбулося після відмови СРСР вступити до Троїстого пакту в листопаді 1940 р. Сталін уважав, що потрапить у залежність від планів керівників Німеччини та Японії, для яких міжнародні зобов'язання не мали особливого значення. Документ було виготовлено лише у дев'яти примірниках, з яких три вручили головнокомандувачам суходільних військ, ВПС і ВМФ, а шість сховано у сейфах командування вермахту. Директива № 21 містила лише загальний задум і вихідні вказівки про ведення війни проти СРСР.

Мовою документів

Із директиви № 21

"Німецькі збройні сили повинні бути готові до того, щоб іще до закінчення війни проти Англії блискавичною воєнною операцією перемогти радянську Росію (варіант "Барбаросса")...

Загальна мета

Військові маси російської армії, що перебувають у західній частині Росії, мають бути знищені у сміливих операціях із глибоким просуванням танкових частин. Треба перешкодити відступу боєздатних частин у простори російської території.

Потім швидким переслідуванням має бути досягнута лінія, з якої авіація вже не зможе здійснювати напади на німецькі області. Кінцева мета операції — відгородитися від азіатської Росії по загальній лінії Архангельськ — Волга. Таким чином, у разі потреби, остання промислова область на Уралі, що залишається в Росії, може бути паралізована авіацією.

У перебігу цих операцій Балтійський флот росіян швидко втратить свої опорні пункти і таким чином стане небоєздатним..."

Німецькі війська, що готувалися до наступу, складали групи армій "Північ", "Центр" і "Південь", перед кожною з яких стояли особливі завдання. Група армій "Північ" (командувач генерал-фельдмаршал В. Леєб) наступала зі Східної Пруссії в напрямку на Даугавпілс, Псков, Ленінград із метою знищити радянські війська у Прибалтиці, захопити порти на Балтійському морі. Група армій "Центр" (командувач генерал-фельдмаршал Ф. Бок) повинна була завдати удару по флангах радянських військ у районі Білостока, з'єднатися в районі Мінська і продовжити наступ на Москву. Група армій "Південь" (командувач генерал-фельдмаршал Г. Рундштедт) мала знищити сили Червоної армії в Західній Україні та на захід від Дніпра й продовжити наступ на Харків, Донбас і Крим.

2. Напад Німеччини на СРСР

22 червня 1941 р. гітлерівська Німеччина напала на Радянський Союз. її війська перетнули державний кордон від Льодовитого океану до Чорного моря й розпочали наступ у глиб території СРСР. Союзниками Німеччини виступили Фінляндія, Угорщина, Румунія та Італія.

Гітлерівське командування дістало можливість зосередити проти СРСР більшу частину своїх сил, озброєння, військової техніки (до 5,5 млн солдатів і офіцерів Німеччини, країн-сателітів) — 190 дивізій розгорнулися на всій довжині фронту. їх повинні були підтримувати чотири з п'яти німецьких повітряних флотів.

Радянські війська, зосереджені в західних прикордонних округах, складалися зі 170 дивізій і налічували близько 2,7 млн бійців і командирів. Радянські дивізії не були повністю укомплектовані людьми, озброєнням, військовою технікою. Тому на основних напрямках ворог спромігся забезпечити собі значну перевагу.

Вранці 22 червня 1941 р. гітлерівська авіація розпочала бомбардування радянських військових аеродромів і важливих стратегічних міст. Раптовість нападу дозволила ворогові у перший день війни знищити 66 радянських аеродромів і 1201 літак.

Перші удари нацистів взяли на себе радянські прикордонники. Незважаючи на чисельну перевагу ворожих сил, вони показували приклади героїзму та мужності. Навіки в історію війни увійшли подвиги прикордонників застави лейтенанта Лопатіна, бійців 90-го Володимиро-Волинського загону прикордонників, воїнів фортеці м. Бреста. На деяких напрямках радянські війська навіть перехопили стратегічну ініціативу і перейшли у наступ, зокрема вибили ворога з Перемишля й утримували місто протягом 5 днів. Але, попри героїчний опір Червоної армії, тільки протягом першого дня ворог просунувся на ЗО—50 км у глиб радянської території.

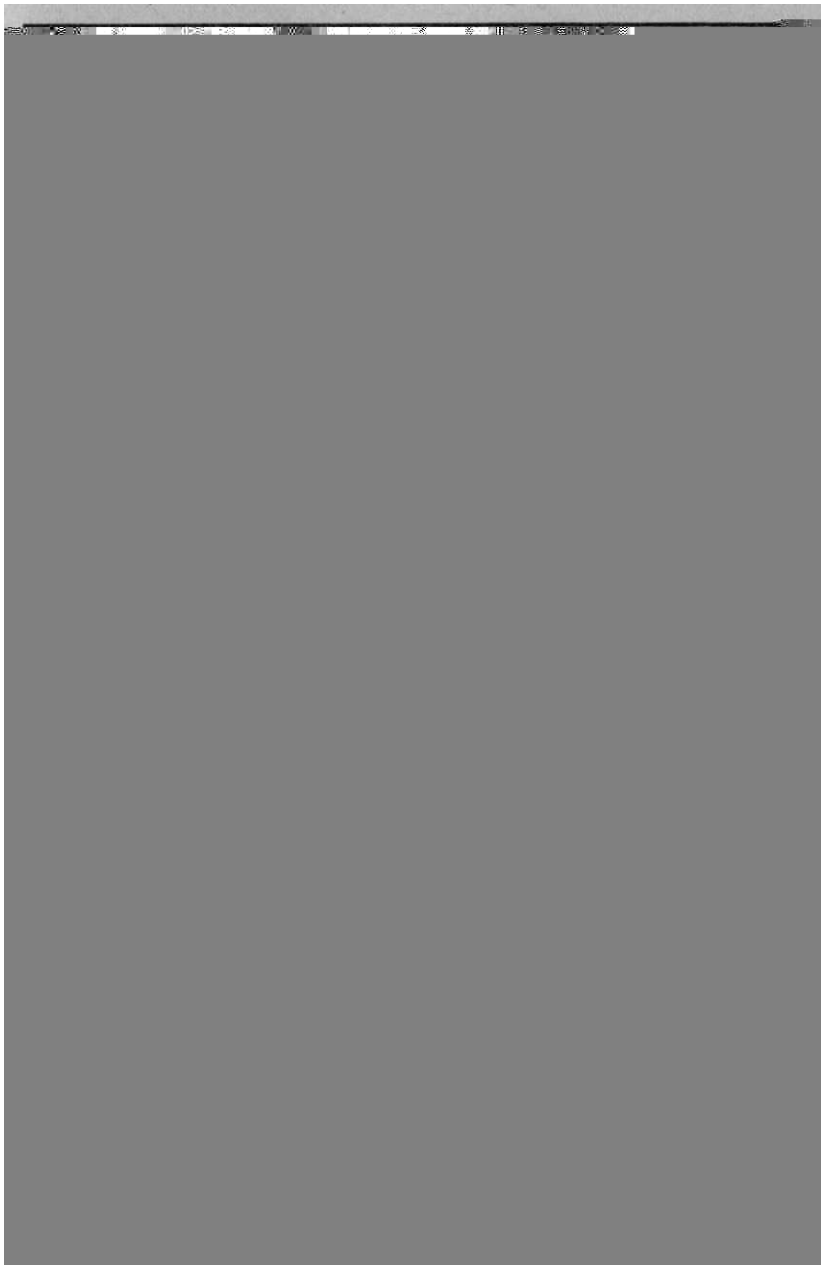

Напад нацистської Німеччини на СРСР. Військові дії у 1941-1942 рр.

3. Створення антигітлерівської коаліції

Напад Німеччини на СРСР започаткував формування антигітлерівської коаліції — союзу держав із такими діаметрально протилежними інтересами, який ніколи не міг бути створеним за інших обставин. Одначе в умовах війни проти нацистської Німеччини уряди Великої Британії, СРСР, а перегодом США мусили дбати про захист життя своїх громадян, збереження незалежності своїх держав Спільними зусиллями зробити це було легше. Тому в день нападу Німеччини на СРСР прем'єр-міністр Великої Британії В Черчилль та президент США Ф Делано Рузвельт заявили про солідарність із ними. Радянський уряд запропонував Великій Британії укласти угоду про спільні дії. 16 липня 1941 р. у Москві було підписано угоду між урядами СРСР і Великої Британії про спільні дії у війні проти Німеччини, в якій зафіксовано взаємні зобов'язання про надання допомоги і підтримки у війні, а також про відмову від укладення сепаратного миру з противником. Цією угодою й почалося створення антигітлерівської коаліції.

2 серпня відбувся обмін нотами між СРСР і США про подовження на рік радянсько-американської торгової угоди і про економічне сприяння з боку США Радянському Союзові у війні проти нацистської Німеччини Постачання Радянському Союзові зброї, воєнних матеріалів та стратегічної сировини здійснювалося відповідно до закону про ленд-ліз, прийнятому конгресом США у березні 1941 р. Цей закон надавав право американському урядові передавати різноманітні товари і послуги країнам-союзникам у період другої світової війни в позику, оренду чи кредит. Поставки за ленд-лізом перевищили 50% американського експорту періоду війни.

Важливим етапом у розвитку тристоронніх радянсько-британсько-американських відносин стала конференція представників трьох держав у Москві 29 вересня — 1 жовтня На ній ішлося про конкретні форми співробітництва в період війни.

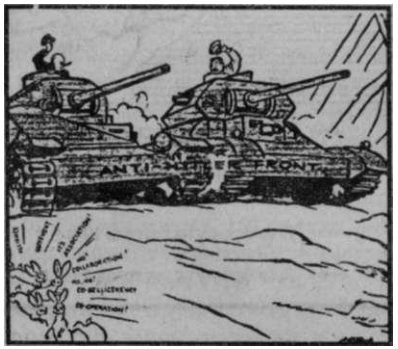

Антигітлерівський фронт"

Зміцненню союзу народів у боротьбі проти агресорів сприяла Декларація Об'єднаних Націй, підписана 3 січня 1942 р. у Вашингтоні представниками чотирьох великих держав (СРСР, США, Великої Британії та Китаю) і 22 інших держав.

Мовою документів

Із Декларації двадцяти шести держав про боротьбу з агресорами 1 січня 1942 р.

"Уряди, що підписали цю Декларацію... заявляють:

1) Кожний Уряд зобов'язується використати всі свої ресурси, воєнні чи економічні, проти тих членів Троїстого пакту і тих, що приєдналися до нього, з якими цей Уряд перебуває у стані війни.

2) Кожний Уряд зобов'язується співробітничати з іншими Урядами, які підписали цю Декларацію, і не укладати сепаратного перемир'я або миру з ворогами.

До наведеної вище Декларації можуть приєднатися інші нації, які надають або можуть надавати матеріальну допомогу і сприяти боротьбі за перемогу над гітлеризмом".

Надалі до декларації приєдналося ще чимало країн. У декларації проголошувалося, що повна перемога над агресорами необхідна для захисту життя, свободи і незалежності народів. Важливими дипломатичними документами, що покріпили антигітлерівську коаліцію, були радянсько-британський договір "Про союз у війні проти гітлерівської Німеччини та її спільників у Європі та про співробітництво після війни" від 26 травня 1942 р., а також радянсько-американська угода "Про принципи, застосовувані до взаємної допомоги у веденні війни проти агресії" від 11 червня 1943 р.

У цілому антигітлерівська коаліція зміцнювалася не тільки офіційними угодами, а й глибокою та взаємною симпатією народів країн, що боролися проти гітлеризму.

4. Перебіг подій на радянсько німецькому фронті

Смоленська битва. У липні-вересні 1941 р. на радянсько-німецькому фронті розгорнулися бої величезного масштабу. На західному напрямі німецька група армій "Центр" 10 липня розпочала наступ на Смоленськ. їй протистояли головні сили Західного фронту (командувач С. Тимошенко), які не встигли організувати тривку оборону і значно поступалися агресорові в силах і засобах; потужні танкові угруповання німців форсували Дніпро і 16 липня захопили Смоленськ. Але контрудари Червоної армії під Оршею, Вітебським, Великими Луками і Смоленськом змусили нацистів уперше в перебігу другої світової війни перейти до оборони, групу армій "Центр" було зупинено на підходах до Москви. Під час Смоленської битви з'єднанням, що найбільше відзначилися, вперше в Червоній армії було присвоєно найменування гвардійських.

Оборона Києва. 7 липня розпочалася героїчна оборона столиці України Києва, що тривала 72 дні.

Захищали місто частини Південно-Західного фронту під командуванням генерал-полковника М. Кирпоносат Незважаючи на героїчний опір захисників, німецькі війська захопили Київ.

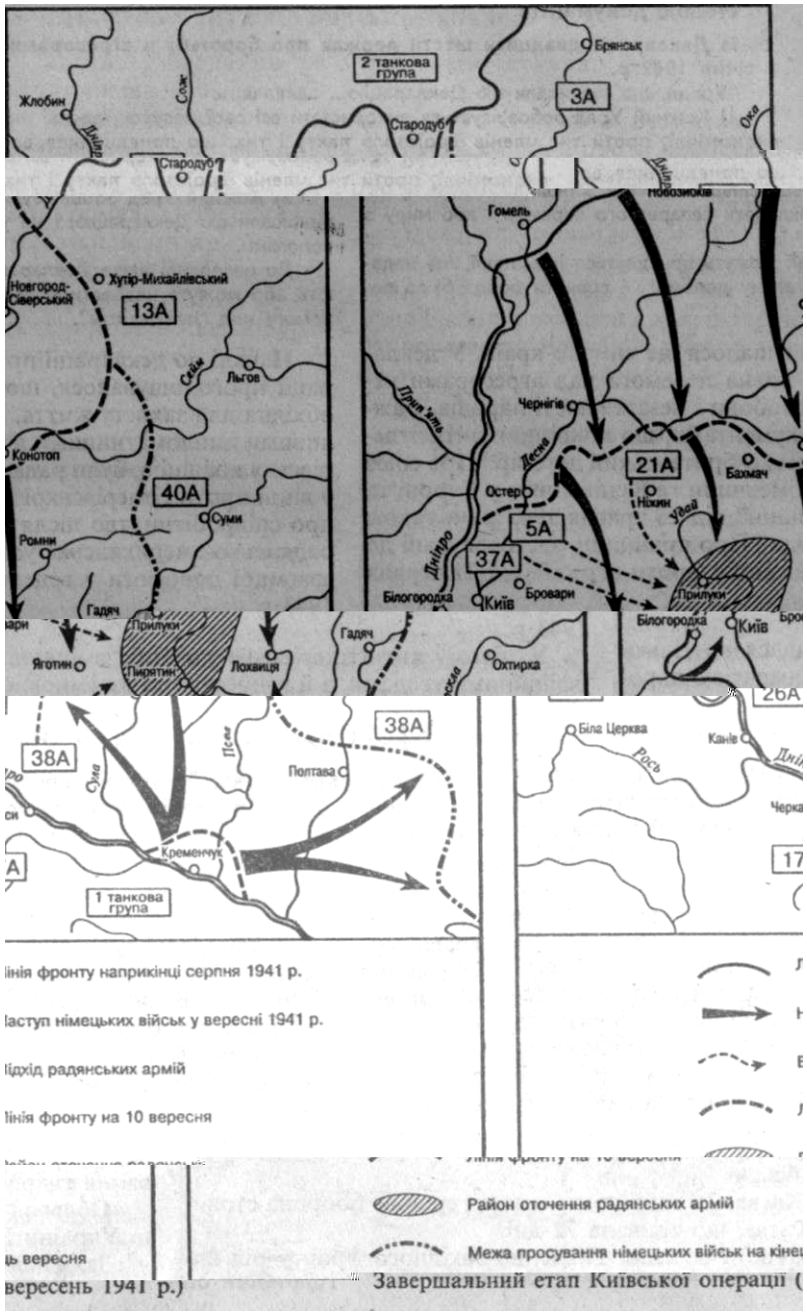

10 вересня танкові з'єднання Гудеріана вже були в Чернігові. 15 вересня німецькі танкові частини з'єдналися в районі Лохвиці на Полтавщині. За запізнілим наказом Ставки радянські війська намагалися вийти з оточення. Під час бойових дій загинув М. Кирпонос із частиною свого штабу, інші потрапили в полон.

І Оборона Одеси. Під Одесою, де спільно з німецькими військами вели наступ 18 румунських дивізій, окупантів було зупинено. Це велике місто, важливий промисловий центр і порт захищала окрема Приморська армія, підтримувана Чорноморським флотом. Оборона Одеси тривала з 5 серпня по 16 жовтня 1941 р.

Оборона Севастополя. У другій половині жовтня 1941 р. гітлерівці прорвалися до Криму, але їхня спроба відразу оволодіти Севастополем успіху не мала. Оборона Севастополя тривала 250 днів — із 30 жовтня 1941 р. по 1 липня 1942 р., скувавши значні сили противника. Обороною Севастополя командував генерал І. Петров.

Бої за Ленінград. Спроба німців відразу захопити місто зазнала краху. Ворога було зупинено в середині липня 1941 р. Фінська армія з півночі вийшла на старий кордон між Фінляндією та СРСР і фактично припинила бойові дії. Наступ на Ленінград стримували радянські війська, які вели бої у Прибалтиці та захищали півострів Ганко. Лише наприкінці серпня — на початку вересня нацисти відновили наступ на місто. 8 вересня ворог захопив Шліссельбург, блокувавши Ленінград із суходолу. Розпочалася блокада Ленінграда, яка тривала 900 днів. Протягом 611 днів місто постійно бомбардували та обстрілювали з важкої артилерії. У жовтні 1941 р. німці спромоглися захопити Тихвін, що значно ускладнило ситуацію навколо Ленінграда і в самому місті. У грудні 1941 р. радянські війська вибили ворога з Тихвіна, що забезпечило зв'язок між містом і країною через Ладозьке озеро. Цією "дорогою життя" з міста було евакуйовано і врятовано'від голодної смерті 550 тис. осіб.

Підсумки початкового етапу. За перші п'ять місяців війни Німеччина та її союзники окупували Прибалтику, Білорусь, Молдову, майже всю Україну, в тому числі частину Донбасу і Криму, а також західні області Росії. Територія, захоплена ворогом, становила понад 55 млн кв. км. До війни на ній проживало 74,5 млн душ. До кінця літа 1941 р. в німецький полон, за даними начальника генерального штабу вермахту Ф. Гальдера, потрапило близько 4 млн солдатів і офіцерів Червоної армії. Там опинилися цілі з'єднання. Навіть штаб Південно-Західного фронту був знищений ворогом.

Головною причиною тих величезних втрат, яких зазнав Радянський Союз у перший рік війни, були грубі помилки й прорахунки політичного та військового командування, особливо И. Сталіна.

Однак, незважаючи на тимчасові поразки СРСР, гітлерівський задум "блискавичної війни" провалився.

Прикордонні бої, оборона Києва, Одеси, Севастополя, битви за Ленінград, Смоленськ зірвали плани, розроблені німецькими генералами. На жодному з трьох головних стратегічних напрямків гітлерівська армада не зуміла досягти поставлених цілейг

Московська битва. Наступ ворожих військ на Москву розпочався ЗО вересня 1941 р. Так почалась операція "Тайфун". Танковими ударами ворог прорвав оборону радянських військ і підійшов до Вязьми, захопив м. Орел і оточив радянські частини в районі Вязьми. 5 жовтня Державний комітет оборони ухвалив рішення про захист Москви. 19 жовтня у Москві було запроваджено стан облоги. Командувачем оборони Москви було призначено Г. Жукова.

15 листопада 1941 р. розпочався новий наступ німців на Москву. Після кровопролитних боїв вони наблизилися на відстань 25-30 км до міста. Німецькі офіцери, дивлячись у бінокль, бачили Кремль і готували парадну форму до параду на Красній площі. Одначе 5-6 грудня 1941 р. радянські війська перейшли в контрнаступ, унаслідок якого було визволено Калінін, Калугу,

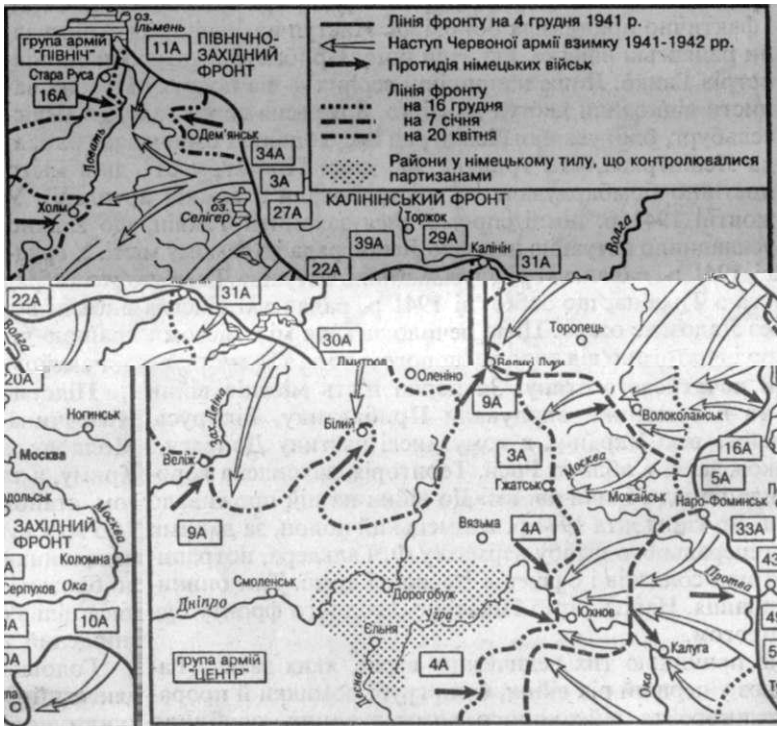

Контрнаступ радянських військ взимку 1941-1942 рр.

Клин. 8 грудня Гітлер видав директиву про перехід до оборони. 13 грудня московське радіо повідомило про поразку ворога. Контрнаступ радянських військ тривав до квітня 1942 р. Загалом німецькі частини було відкинуто на 100-250 км від Москви; повністю визволено Московську, Тульську області, частково — Калінінську, Смоленську, Орловську, Курську.

Перемога Червоної армії під Москвою мала велике стратегічне значення.

5. Напад Японії на Перл Гарбор і початок бойових дій на Тихому океані

Японія, підписавши Троїстий пакт, дістала від Німеччини та Італії санкцію на перетворення на "зону процвітання Японії" всієї Євразії на схід від 70° довготи.

Задум японського командування полягав у тому, щоби раптовим ударом розгромити Тихоокеанський флот США, здобути панування на морі та в повітрі, а після цього висадити десанти на Філіппінах, у Бірмі, Малайзії, Індонезії. 7 грудня 1941 р. Японія підступно атакувала 350 літаками американську військово-морську базу Перл-Гарбор. Того дня американці втратили 19 військових кораблів, 272 літаки і понад 3 тис. вояків. 8 грудня США і Велика Британія оголосили війну Японії.

11 грудня Німеччина й Італія заявили про свій намір воювати зі Сполученими Штатами. Отже, на кінець 1941 р. всі великі держави були втягнуті у другу світову війну.

У той час японські війська здійснили широкий наступ у Південно-Східній Азії. До травня 1942 р. було загарбано Малайю, Бірму, острівні Індонезію та Філіппіни. Японія оволоділа також англійськими військово-морськими базами — Сінгапуром і Гонконгом, окупувала численні острови в Тихому океані (належали Великій Британії та США), вдерлась у Східну Індію. Таким чином, було загарбано величезну територію площею 3,8 мли км^2 з населенням 150 млн душ.

Чим можна пояснити такі значні успіхи Японії?

- Японія значно краще була підготовлена до війни, її стратеги передбачали дедалі більшу роль авіації в морських битвах, японський флот мав повну перевагу в авіаносцях.
- Суходільні війська Японії добре взаємодіяли з флотом та авіацією, були краще підготовлені до дій у тропіках, вирізнялися більшою маневреністю, витривалістю й рухомістю.
- США не мали значної суходільної армії, армія і флот Британії були пов'язані воєнними діями в Європі та Африці.
- Японія вела свої наступальні дії під гаслами "Азія для азійців", "Визволення від білого імперіалізму" і досягла не тільки розуміння азійських народів, а й часто — співпраці з урядами ряду країн Азії.

Але невдовзі ситуація змінилася. США і Велика Британія поквапом перекидали свої сили з Атлантики до Тихого океану, до того ж вони мали значно більший економічний потенціал, ніж Японія. Хижацька експлуатація завойованих територій неминуче викликала відсіч місцевого населення. Війна в Азії та на Тихому океані набула тривалого характеру.

6. Війна в Північній Африці

Воєнні дії розгорталися не лише в Європі й на Далекому Сході, а й на півночі Африки. У 1940—1941 рр. італійські фашисти мали намір створити імперію в Африці та обернути Середземне море на "внутрішнє море" Італії. У серпні вони захопили Британське Сомалі, частину території Кенії та Судану, в середині вересня вдерлися з Лівії до Єгипту, намагаючись підійти до Суеца. Проте незабаром їх було зупинено, а в грудні розбито англійськими військами. У січні—травні 1941 р. англійські війська визволили від італійців Британське Сомалі, Кенію, Судан, Ефіопію та інші країни.

На початку 1941 р. до Північної Африки на допомогу італійським військам прибув німецький танковий корпус на чолі з генералом Е. Роммелем^Розгорілися запеклі бої. Внаслідок операції "Крусейдер" британські війська визволили від агресорів майже всю Кіренаїку, але невдовзі втратили її. Ініціативою заволоділи держави Троїстого союзу. У червні 1942 р. німецько-італійське командування здійснило наступальну операцію під кодовим найменуванням "Тезей", метою якої було оволодіння Тобруком і вихід на єгипетський кордон. Після кровопролитних боїв 19 червня 1942 р. Тобрук було оточено, і вже наступного дня німецькі танкові частини за підтримки авіації розпочали його штурм. 21 червня гарнізон капітулював, до полону потрапило 33 тис. англійських солдатів та офіцерів. Подолавши за час наступу майже 600 км, німецько-італійські війська здобули великі трофеї та завдали значних втрат британській армії, що сягнули 80 тис. вояків.

Радянський плакат часів війни

Англійці закріпилися на заздалегідь підготовлених оборонних рубежах біля Ель-Аламейна. У зв'язку з успішним просуванням німецько-італійських військ Гітлер і Муссоліні відмовилися

Воєнні дії під Ель-Аламейном

від наміченої операції "Геркулес", яка мала на меті загарбання Мальти, і вирішили продовжити наступ, "щоби відторгнути Єгипет від Англії".

Лише у жовтні-листопаді 1942 р. після висадження в Північній Африці відбувся корінний перелам на користь союзників: англійці здобули перемогу під Ель-Аламейном, англо-американські війська висадилися в Алжирі й Марокко, а потім розпочали наступ на Туніс. 12 травня 1943 р. після тривалих боїв італо-німецькі війська капітулювали. Вся Північна Африка опинилася під контролем Великої Британії та США.

Перевірте себе

1. Які цілі ставились у плані "Барбаросса"?
2. Визначте співвідношення сил СРСР і Німеччини на початку воєнних дій.
3. Яка подія сталася 12 липня 1941 р. у Москві та яке її значення?
4. Назвіть основні битви на радянсько-німецькому фронті протягом 1941-1942 рр.
5. За яких умов було втягнуто у війну Сполучені Штати Америки?
6. Яку мету переслідувала операція "Тезей"?
7. Які події стались у жовтні—листопаді 1942 р. в Північній Африці?

Виконайте завдання

1. На стрічці часу зазначте основні події другого етапу війни в Європі.
2. На карті покажіть перебіг воєнних дій на різних континентах.
3. Заповніть таблицю "Воєнні дії в 1941 — 1942 рр. поза межами Європи".

	Агресори	Жертви агресії	Основні битви		Наслідки
			Дати	Учасники	
Далекий Схід					
Північна Африка					

4. Зробіть хронологічний ланцюжок створення антигітлерівської коаліції.

Питання для обговорення у групі

1. Існує думка, що Сталін готувався до агресії проти сусідніх держав, а Гітлер просто випередив його. **Хто** є найактивнішим провідником цієї ідеї? Як ви ставитеся до неї?
2. Чому Черчилль, попри своє негативне ставлення до комуністичних ідей, відразу після нападу Німеччини на СРСР оголосив про всіляку підтримку останнього і навіть про союз із ним?
3. Чому, на вашу думку, Японія напала саме на США, а не на СРСР?

Робота з джерелами

Із мемуарів дочки Сталіна Світлани

"Він не міг припустити і передбачити, що пакт 1939 р., якого він уважав своїм дитям і результатом його великих хитрощів, буде зірвано ворогом, хитрішим від нього самого. Це й була основна причина його депресії на початку війни. Це було його величезною політичною помилкою".

? Запитання до документа

Які ще помилки та прорахунки були допущені Сталіним та ного оточенням на початковому етапі війни?

Запам'ятайте дати:

- 22 червня 1941 р. — напад Німеччини та її сателітів **на** СРСР.
- 7 грудня 1941 р. — вступ у війну США.
- 1 січня 1942 р. — створення антигітлерівської коаліції.

ПЕРЕБІГ ВІЙНИ у 1943 р.

1. Сталінградська битва, її наслідки та значення

Після поразок радянських військ навесні 1942 р. противник повністю перехопив стратегічну ініціативу і розпочав великомасштабний наступ на півдні. 23 серпня німецькі війська, прорвавши радянську оборону, вийшли до р. Волги. З 12 вересня бої точилися вже у самому Сталінграді. Оборону міста здійснювали частини 62-ї (командувач генерал В.Чуйков), 64-ї (командувач генерал М Шумилов) армій. Оборонний період у перебігу Сталінградської битви тривав до 18 листопада 1942 р. Ворог так і не спромігся взяти місто. І головна причина цього — героїзм і патріотизм радянських воїнів. Коли точилися бої за місто, генштаб розпочав готування наступальної операції під Сталінградом. Операція "Уран" складалася з двох основних етапів, на першому передбачалося прорвати оборону противника, створити міцне зовнішнє кільце оточення; на другому — знищити оточеного противника, якщо він не прийме ультиматуму про здачу. Для здійснення операції залучалися сили трьох фронтів: Південно-Західного (генерал М. Ватутін), Донського (генерал К. Рокоссовський), Сталінградського (генерал А. Єременко). Наступальна операція радянських військ під Сталінградом тривала з 19 листопада 1942 р. по 2 лютого 1943 р. Війська Червоної армії, з'єднавшись у районі с. Совєтського, оточили 330-тисячне угруповання ворога на чолі з генерал-фельдмаршалом фон Паулюсом. Оточеним було висунуто ультиматум про здачу, якого вони відхилили. Спроба німецького командування організувати деблокацію оточених військ групою армій "Дон" під командуванням Манштей-

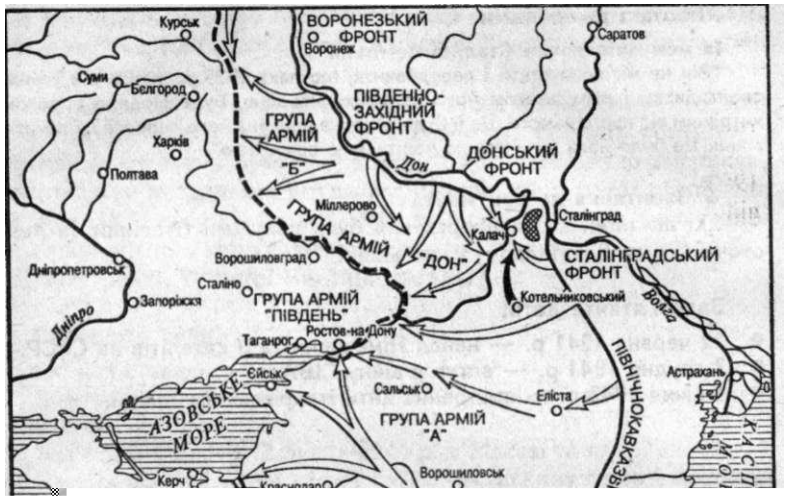

Наступ радянських військ у листопаді 1942 р. — січні 1943 р,

на виявилася безуспішною. 10 січня 1943 р. було розпочато операцію зі знищення оточеного угруповання ворога. Оточені частини було розколото на північну й південну групи і до 2 лютого повністю ліквідовано. Генерал-фельдмаршал Паулюс потрапив у полон із частиною свого штабу. Велика битва на Волзі завершилася перемогою радянських військ, у лавах яких громили ворога представники всіх національностей СРСР. Ворог у цій битві втратив 1,5 млн вояків. У Німеччині було оголошено триденний траур. Наступ під Сталінградом переріс у загальний стратегічний наступ радянських військ, який тривав до кінця березня 1943 р.

.Противника було відкинуто на 600—700 км, і він змушений був перевести на радянсько-німецький фронт частини із заходу. Хоча в напруженій боротьбі радянським військам довелося знову залишити Харків і Бєлгород, повернути втрачену стратегічну ініціативу німцям уже не судилося.

Отож, Сталіні радська битва 17 липня 1942 р. — 2 лютого 1943 р. започаткувала докорінний злам у перебігу другої світової війни.

Значення цієї битви полягало також у тому, що:

- Збройні сили СРСР захопили стратегічну ініціативу і не втрачали її до повного розгрому нацистської Німеччини;
- Сталінградська битва створила сприятливі умови для розгортання наступу всіх фронтів на південно-західному напрямі, сприяла успішним діям радянських військ під Ленінградом, на Кавказі, на інших ділянках фронту;
- розгром румунських та італійських армій зініціював внутрішньополітичну кризу в цих країнах;
- перемога під Сталінградом активізувала рух Опору у країнах Європи;
- Туреччина та Японія не наважилися розпочинати воєнні дії проти СРСР;
- зріс міжнародний авторитет СРСР, зміцніла антигітлерівська коаліція.

2. Розгром німецьких військ на Орловсько Курській дузі

Після поразки у Сталінградській битві та під час зимового наступу Червоної армії гітлерівське командування, плануючи річну кампанію 1943 р., вирішило провести великий наступ на радянсько-німецькому фронті з метою повернення втраченої стратегічної ініціативи. Для наступу противник обрав Курський виступ, що утворився внаслідок зимово-весняного наступу радянських військ. Тут німці зосередили до 50 дивізій, до 10 тис. гармат і мінометів, майже 2,7 тис. танків, понад 2 тис. літаків. Крім того, до флангів ударних угруповувань прилягало майже 20 дивізій. Операція дістала кодову назву "Цитадель". Під час підготування операції радянське командування, проаналізувавши всі дані розвідки, визначило, що наступ гітлерівців розпочнеться вранці 5 липня. Війська було приведено у повну бойову готовність.

Наступ головних сил на орловському напрямі розпочався о 5-й годині 30 хвилин 5 липня. Гітлерівському командуванню не пощастило використати фактор раптовості. На ділянці Воронезького фронту німецькі війська підійшли до невеликого с. Прохорівка, де відбулася найбільша танкова битва другої світової війни: водночас у зустрічному бою з обох сторін брало участь до 1200 танків, самохідних і штурмових гармат.

З 12 липня змінився характер битви. Тепер наступали радянські війська, німецькі частини переходили до оборони. 5 серпня 1943 р. було визволено міста Орел і Бєлгород, а 25 серпня — Харків. Курська битва знаменувала завершення докорінного злому в перебігу Другої світової війни. Гітлерівське командування зазнало фіаско в своїй спробі повернути втрачену стратегічну ініціативу, німецькі війська змушені були перейти до оборони. У серпні 1943 р. контрнаступ радянських військ переріс у загальний наступ від м. Великі Луки до берегів Чорного моря — наступали 8 фронтів на лінії фронту 2000 км. Ворог змушений був відходити за могутній водний рубіж — Дніпро. Тут німецьке командування створило "Східний вал", якого було наказано утримувати до останньої людини. Внаслідок героїчного форсування Дніпра радянські війська визволили Запоріжжя (14 жовтня), Дніпропетровськ (25 жовтня), а 6 листопада — столицю України Київ.

Червона армія стрімко рушила до західних кордонів країни.

3. Висадження англо американських військ на Синили

Після успішної операції в Африці Рузвельт і Черчилль зустрілися в січні 1943 р. в Марокко, в м. Касабланка, для узгодження подальших дій. Замість висадження у Франції Черчилль запропонував використати оволодіння Північною Африкою для того, щоб завдати удару "по вразливому підбрюшшю держав осі", тобто для операцій в Італії та на Балканах.

Плани Черчилля передбачали просування Італійським півостровом, здійснення висадження у Греції та Югославії, досягнення вступу до війни Туреччини, а після цього вступ до Чехії, Австрії, Угорщини.

Хоча Рузвельт не був прихильником "Балканського варіанта", Черчилль зумів домогтися вигідного для нього проміжного рішення: здійснити після оволодіння Північною Африкою висадження на Сицилії, тобто на території Італії.

Здійснивши необхідні підготування, англо-американське командування розпочало вторгнення до Італії. 10 липня 1943 р. під час битви на Курській дузі, коли всі основні сили гітлерівської Німеччини були прикуті до радянсько-німецького фронту, англо-американські війська, що базувались у Північній Африці, здійснили висадження на Сицилії. Італійський гарнізон не чинив серйозного опору. За два тижні союзники оволоділи Сицилією.

4. Капітуляція Італії

Після зустрічі Гітлера і Муссоліні 19 липня 1943 р. 24 липня зібралася "велика фашистська рада", яка не скликалася багато років. Муссоліні зробив доповідь про становище в країні та на фронті, про результати зустрічі з Гітлером. Все свідчило про повний крах внутрішньої та зовнішньої політики італійського

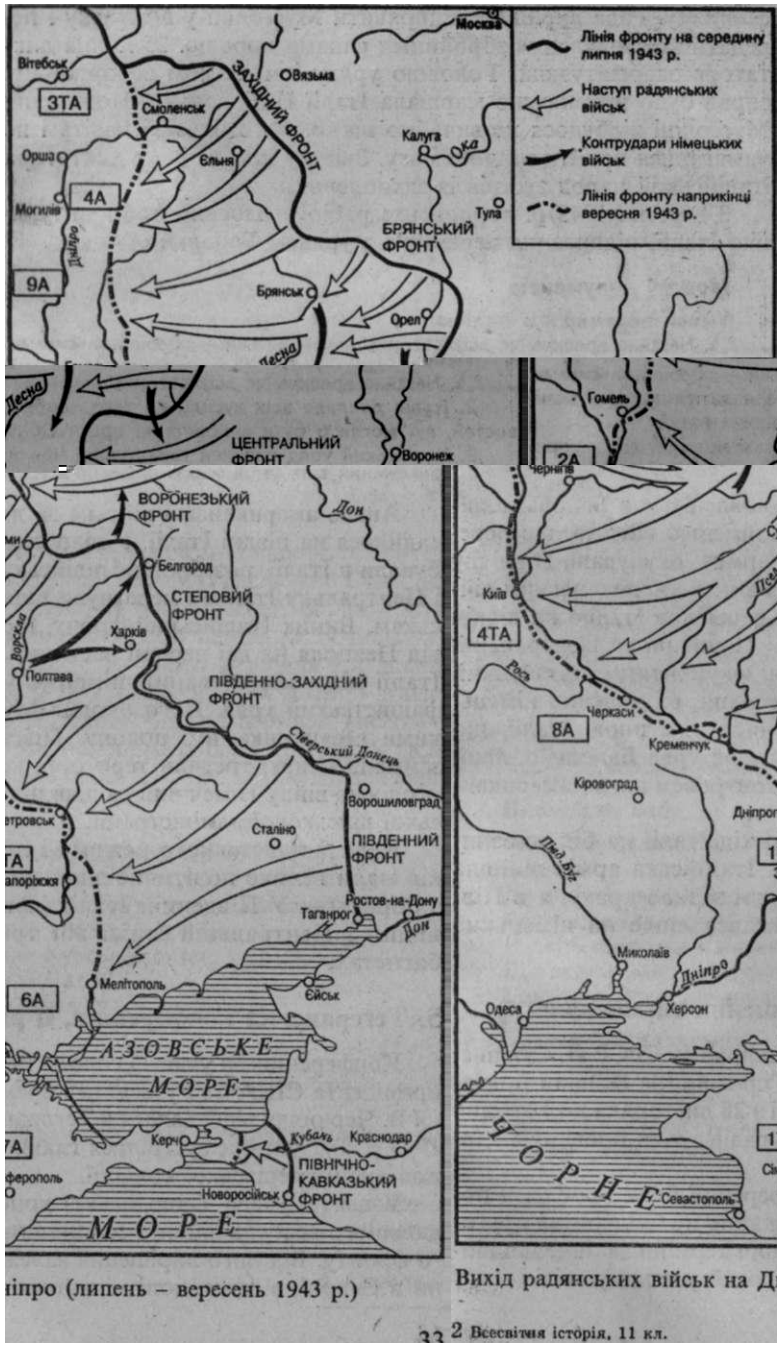

ніпро (липень – вересень 1943 р.)

Вихід радянських військ на Д

фашизму. Рада вирішила відправити Муссоліні у відставку і передати командування збройними силами королю. 25 липня диктатора заарештували. Головою уряду і міністром закордонних справ було призначено маршала Італії П. Бадольйо. Повалення Муссоліні відбулося незвичайно легко, його близькі навіть і не намагалися прийти на допомогу. Звістку про падіння диктатора італійський народ зустрів із захопленням.

З вересня 1943 р. лондонське радіо оголосило про капітуляцію Італії, підписання перемир'я з урядом Бадольйо.

Мовою документів

Умови перемир'я з Італією

"1. Негайне припинення всіх воєнних дій італійськими збройними силами.

2. Італія докладе всіх зусиль до того, щоби не надати німцям можливостей, які могли б бути використані проти Об'єднаних націй.

9. італійський уряд повинен гарантувати, що в разі потреби він використає всі наявні збройні сили для того, щоб забезпечити швидке і точне виконання всіх умов цього перемир'я".

Англо-американські війська за домовленістю з Бадольйо висадилися на півдні Італії. У відповідь німецькі війська, що перебували в Італії, роззброїли італійську армію, окупували Північну і Центральну Італію і перетнули шлях англо-американським військам. Виник Італійський фронт, що переділив Італію на північ від Неаполя на дві нерівні частини. У Північній та Центральній Італії діяв сформований німецькими окупантами італійеький фашистський уряд. Його очолив Муссоліні, визволений німецькими десантниками з полону. Південною частиною Італії, що займала менше третини території, керував уряд Бадольйо, який оголосив війну Німеччині та діяв під контролем англо-американської військової адміністрації.

Крах фашистського режиму і перехід Італії на бік союзників мали велике політичне значення. Італійська армія вийшла з боротьби. У Південній Італії фашизм зазнав краху, а в Північній і Центральній Італії він тримався лише на німецьких багнетах.

5. Тегеранська конференція, її рішення та значення

Конференція за участю голови Раднаркому СРСР Й. Сталіна, президента США Ф. Рузвельта і прем'єр-міністра Великої Британії В. Черчилля відбувалася в Тегерані з 28 листопада по 1 грудня 1943 р. Тут уперше зустрілися глави урядів трьох провідних держав антигітлерівської коаліції.

У центрі уваги Тегеранської конференції були проблеми подальшого ведення війни, особливо питання про відкриття другого фронту. Від його вирішення залежали терміни закінчення війни в Європі, а отже, долі мільйонів людей у всьому світі.

Мовою **документів**

Із Декларації конференції керівників трьох союзних держав — Радянського Союзу, Сполучених Штатів Америки і Великої Британії в Тегерані 28 листопада — 1 грудня 1943 р.

"Ми, Президент Сполучених Штатів, Прем'єр-Міністр Великої Британії і Прем'єр Радянського Союзу, висловлюємо нашу рішучість у тому, що наші країни працюватимуть спільно як під час війни, так і в наступний мирний час.

Що стосується війни, представники наших військових штабів брали участь у переговорах за круглим столом, і ми погодили наші плани знищення німецьких збройних сил. Ми дійшли повної згоди щодо масштабіу і строків операцій, які будуть здійснені зі сходу, заходу і півдня".

На конференції було ухвалено рішення про відкриття другого фронту у травні 1944 р. в Північній Франції (Радянський Союз взяв зобов'язання пов'язати з цим великий наступ Червоної армії). Було досягнуто попередньої домовленості про відновлення польської держави у кордонах по лінії Кєрзона (тобто визнання приєднання до СРСР західноукраїнських і західнобілоруських земель) із переданням їй низки територій на заході. Союзні держави висловили прагнення до повоєнного співробітництва щодо створення ООН. Отже, Тегеранська конференція мала важливе історичне значення.

Перевірте **себе**

1. Як здійснювалася наступальна операція Червоної армії під Сталінградом?
2. Де відбулася найбільша танкова битва другої світової війни?
3. Яка подія сталася **10** липня **1943** р. в Італії?
4. Назвіть підсумки **і** значення Курської битви.
5. Що спричинило капітуляцію Італії?
6. Назвіть основні рішення Тегеранської конференції.

Виконайте завдання

1. Схарактеризуйте відомих політичних діячів, яких ви бачите на малюнку.
2. Зробіть хронологічний ланцюжок подій, поставивши відповідну цифру в кожне коло. _____

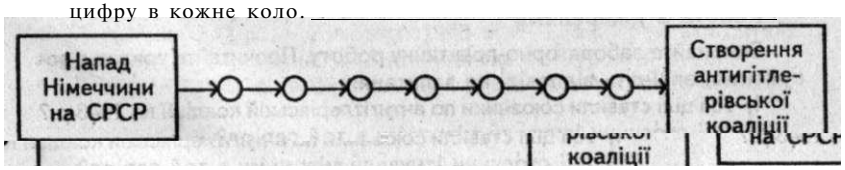

1) Тегеранська конференція;
2) початок Московської битви;
3) капітуляція Італії;
4) битва під Ель-Аламейном;
5) операція "Цитадель";
6) початок блокади Ленінграда;
7) напад Японії на Перл-Гарбор.

3. Розв'яжіть головоломку. За правильного виконання завдання у виріз-неному стовпчику з'явиться слово, яке означає об'єднання декількох членів у союз проти ворога.

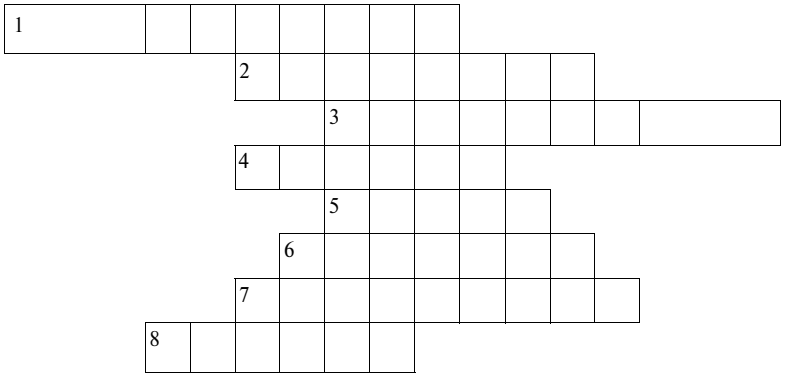

1. Селище, де відбулася найбільша танкова битва другої світової війни.
2. Голова уряду Італії, який підписав акт про капітуляцію.
3. Назва плану воєнної операції.
4. Німецький фельдмаршал, що потрапив у полон.
5. Азійська країна, окупована під час другої світової війни.
6. Острів у Середземному морі.
7. Місто, яке пережило тривалу блокаду.
8. Балканська країна, окупована ворогом.

Питання для обговорення у групі

1. Поясніть поняття "докорінний злам у перебігу другої світової війни". З якими битвами, на вашу думку, він пов'язаний?
2. Декілька разів "велика трійка", як називали Сталіна, Рузвельта і Черчилля, збиралася зустрітися разом; перша зустріч відбулася в Тегерані. У чому полягало її міжнародне значення?

Робота з джерелами

Виконайте лабораторно-практичну роботу. Прочитайте уривки з документів, знайдіть відповіді на запитання:

1) Які цілі ставили союзники по антигітлерівській коаліції на 1943 **р.?**
2) Які стосунки існували між ними в той період?

3) Які відмінності й чому виникали у поглядах керівників коаліції стосовно проведення воєнно-стратегічних операцій?

Із послання Черчилля прем'єру Сталіну 26 січня 1943 р.

"1. Ми обговорювали з нашими військовими радниками й винесли рішення про операції, що їх мають розпочати американські та англійські військові сили протягом дев'яти місяців 1943 р. Ми сподіваємося, що ці операції разом із Вашим могутнім наступом обов'язково змусять Німеччину стати на коліна у 1943 р.

3. Наше основне бажання — відвести значні німецькі суходільні та військозо-морські сили з російського фронту й надіслати в Росію максимальну кількість спорядження".

Із послання В. Черчилля Й. Сталіну ЗО січня 1943 р. (доповнення)

"Ми також здійснюємо операційні приготування, з огляду на наші можливості, до операцій форсування Каналу (Ла-Маншу. — *Авт.)* у серпні, в якій братимуть участь британські частини і частини Сполучених Штатів".

Прем'єр Сталін — прем'єр-міністру Черчиллю 15 березня 1943 р.

"Як і перше, я вважаю головним питанням прискорення відкриття другого фронту у Франції. Як Ви пам'ятаєте, Ви допускали відкриття другого фронту ще в 1942 р. або на крайній випадок не пізніше весни цього року. Для цього були достатньо вагомі мотиви... Тому невизначеність ваших заяв стосовно аигло-американського наступу на той бік Каналу викликала у мене занепокоєння, про яке я не можу мовчати".

Президент Рузвельт — В. Черчиллю 20 березня 1943 р.

"За три або чотири тижні, можливо, доведеться повідомити Сталіна, що відправлення конвоїв до Росії буде перервано до серпня або вересня, щоби забезпечити операцію в Сицилії".

Прем'єр Сталін — прем'єр-міністру Черчиллю 2 квітня 1943 р.

"Дістав Ваше повідомлення про те, що обставини змушують Вас і п. Рузвельта припинити відправлення конвоїв до СРСР до вересня.

Я розумію цей несподіваний акт як катастрофічне скорочення поставок військової сировини та озброєння Радянському Союзові з боку Великої Британії та США... Зрозуміло, що ця обставина не може не відбитися на становищі радянських військ".

Запам'ятайте дати:

- 17 липня 1942 р. — 2 лютого 1943 р. — Сталінградська битва.
- 5 липня — 23 серпня 1943 р. — битва на Курській дузі.
- 3 вересня 1943 р. — підписання Італією акта про капітуляцію.

ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ У ПОНЕВОЛЕНИХ КРАЇНАХ. РУХ ОПОРУ

1. Нацистський "новий порядок" у Європі

Німеччина та її союзники встановили на загарбаних територіях "новий порядок" — режим нещадного терору й насильства. Сенс "нового порядку" зводився до ліквідації незалежності й суверенітету, всіх

Мовою документів

Із свідчень Янкеля Верника, колишнього в'язня концтабору Треблінка, побудованого спеціально для знищення виключно євреТв

"До камер розміром у 25 квадратних метрів впускали від 450 до 500 осіб. Було страшенно тісно. Один напирав на іншого. Вносили дітей, гадаючи, що цим урятують їх. На шляху до смерті їх били, штовхали прикладами, а також залізними палицями. На них пускали собак, які, гавкаючи, кусалися й кидалися на жертв. Кожен із криком, рятуючись від ударів і собак, сам поспішав в обійми смерті — біг у газову камеру. Ті, що були сильнішими, переносили слабших. Шум тривав недовго. Двері з тріском зачинялися, камера ставала могилою. Пускали мотор і з'єднували з вихлопними трубами, 15 хвилин — і всі були мертві, навіть не лежали, бо це було неможливо. Стояли, падаючи один на одного. Вже не кричали. Матері і діти в смертних обіймах...".

3. Рух Опору, його політична орієнтація та форми боротьби

Після запровадження "нового порядку" поневолені народи в Європі та Азії ставали на боротьбу проти ворога. У багатьох країнах створювалися партизанські загони, виникав рух Опору, що об'єднував різні верстви населення: робітників і селян, дрібну й середню буржуазію, інтелігенцію і діячів церкви, людей різних політичних поглядів і переконань.

Рух Опору мав інтернаціональний характер. Особливо це виявлялося в підпільних організаціях концтаборів, членами яких були люди різних національностей. Активну участь у діяльності підпілля брали військовополонені бійці й командири Червоної армії, котрі воювали у партизанських загонах Франції, Італії, Польщі та в інших країнах Європи.

У Франції проти окупантів боролася "Вільна Франція" — організація, яку створив генерал Шарль де Голль одразу після окупації країни німцями, а також партизанські загони й підпільні групи, очолювані комуністами та соціалістами. Вже 18 червня 1940 р. Ш. де Голль виступив по радіостанції Бі-Бі-Сі з Лондона і закликав французьких солдатів та офіцерів не складати зброю, вступати до лав організації "Вільна Франція". "Хоч би що сталося, полум'я французького Опору не повинно згаснути і не згасне", — запевнив він. У листопаді 1942 р. французька компартія уклала з Ш. де Голлем договір про спільні дії. У травні наступного року було створено Національну раду Опору, що об'єднала всі сили, які боролися проти окупантів. А в червні було утворено Французький комітет національного визволення (ФКНВ), який оголосив себе урядом. Згодом його очолив Ш. де Голль.

Антифашистський рух Опору набув широкого розвитку в таких країнах, як Югославія (де в листопаді 1942 р. було створено Народно-визвольну армію під командуванням Й. Броз Тито), а також в Італії, Польщі, Чехо-Словаччині.

У Північній та Середній Італії, окупованих німецькими військами, керівництво рухом Опору здійснювали комітети національного визволення, що складалися переважно з представників демократичних партій. Деякі гірські райони Італії були очищені від окупантів і перетворилися на своєрідні "партизанські республіки", де повновладними господарями були партизанські бригади ім. Дж. Гарібальді.

У Польщі рух Опору набув великого розмаху. Тут не існувало колабораціонізму (співробітництва) з німецькими окупантами ані як політичної, ані як економічної течії. Терор, геноцид, вкрай жорстокий окупаційний режим не створювали умов для співробітництва. Гітлерівська расистська доктрина мала однією з цілей знищення польської державності й польської нації. 22% населення (6 млн) гітлерівці встигли знищити. Значний авторитет серед населення мали загони Армії Крайової, керовані з Лондона емігрантським урядом, і загони Гвардії Людової, створені Польською робітничою партією (комуністична партія). Обидва ці військові формування вели боротьбу проти окупантів, хоча між ними існували серйозні розбіжності щодо тактики і стратегії у визвольному русі, майбутнього устрою Польщі, що переростали у відверто ворожі відносини.

Народи Чехо-Словаччини чинили дедалі більший опір окупантам. Поширився саботаж на військових заводах, чинилися диверсії на залізницях, електростанціях. У країні зростало єднання всіх патріотичних сил незалежно від партійної та релігійної належності. В СРСР було створено 1-й окремий чехо-словацький батальйон під командуванням Л. Свободи, що 8 березня 1943 р. прийняв бойове хрещення в боях за Соколове (на південь від Харкова). Після цього батальйон став бригадою, що увійшла до складу 38-ї армії генерала К. Москаленка.

Своєрідно розвивався рух Опору в Греції. Народно-визвольна армія вела операції на всій території країни, створювала визволені райони, де владу перебирали народно-демократичні ради і комітети. Загони ЕЛАС фактично визволили основну частину Греції.

На території України, Білорусі, в західних районах Росії, окупованих ворогом, партизанський рух набув великого розмаху. Там діяли цілі з'єднання під керівництвом Центрального штабу партизанського руху, створеного у травні 1942 р. Вони застосовували різноманітні методи боротьби — від окремих диверсій до масової рейкової війни. Це відволікало від бойових дій на фронті значні сили гітлерівців. Без перебільшення можна сказати, що партизанська війна в тилу ворога значною мірою сприяла крахові окупаційного режиму на території СРСР. Крім створених Москвою, на окупованих територіях діяли антифашистські націо-

нальні формування в Латвії, Литві, Естонії, Білорусі, Росії. В Україні впродовж десяти років проти нацизму та більшовизму боролася Українська повстанська армія (УПА), бійці якої зробили значний внесок у боротьбу проти ворога.

Патріотичний і антинацистський рух Опору відіграв визначну роль у перемозі над "коричневою чумою". Його учасники обирали різноманітні форми і засоби боротьби проти ворога за свободу і незалежність своїх країн. Багатьом із них судилося покласти життя на спільний вівтар перемоги.

Перевірте себе

1. Що означав "новий порядок" у Європі?
2. У чому полягав план "Ост"?
3. Які адміністративні зміни провели нацисти в європейських країнах?
4. Що таке холокост? Яку політику щодо євреїв проводили нацистські лідери?
5. Яка організація очолила рух Опору у Франції? Що ви знаєте про її керівника?
6. Які форми боротьби проти окупантів використовувалися на території СРСР?

Виконайте **завдання**

1. Складіть таблицю "Рух Опору в країнах Європи під час Другої світової війни". *

Країна	Форма боротьби	Керівні органи руху Опору

2. Заповніть схему "Статус європейських країн під час Другої світової війни".

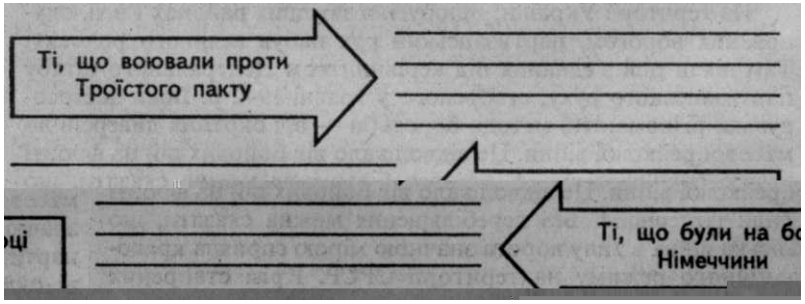

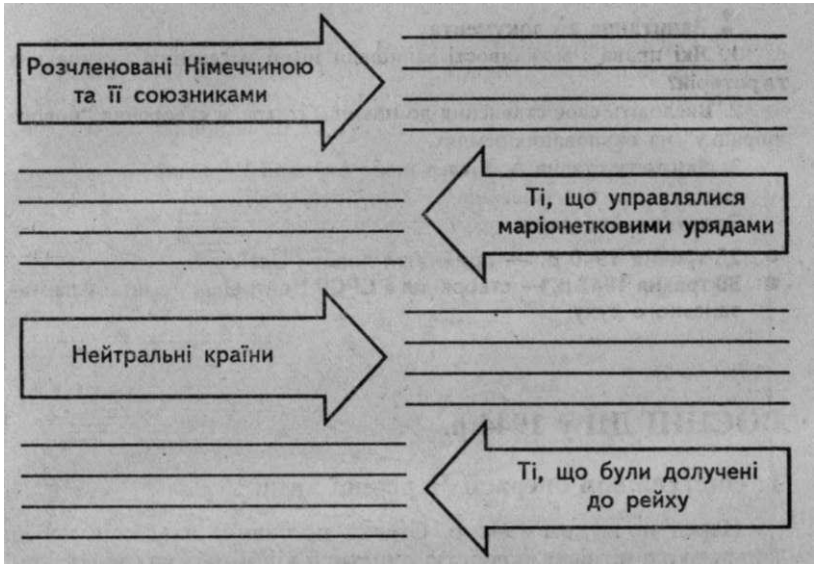

Питання для обговорення у групі

1. Чим пояснюється участь у русі Опору різноманітних прошарків населення незалежно від їхніх політичних і релігійних переконань?
2. Як ви ставитеся до такого явища, як колаборантство?
3. Чому людей, які переховували євреїв під час війни і врятували **їм** життя, називають "праведниками світу"?

Робота з джерелами

Із виступів А. Гітлера

17 жовтня 1941 р.

"Ми не будемо селитися в російських містах, ми дозволимо їм розвалитися без нашого втручання. І головне — ніяких докорів сумління з цього приводу. Перед цими людьми у нас не існує ніяких зобов'язань. Ми обмежимося установленням радіопередавача, що знаходитиметься під нашим постійним контролем. Крім того, ми дозволимо їм знати рівно стільки, скільки необхідно, щоби розуміти наші дорожні знаки і запобігти ризику бути розчавленими нашими автомобілями.

Для них слово "свобода" — це тільки право вимитися в бані у святковий день... Що ми повинні робити, то це заселити цю країну німцями, онімечити її та дивитися на корінне населення як на червоношкірих. У цьому питанні я буду холоднокровним і піду прямо вперед".

27 жовтня 1941 р.

"Ніхто й ніколи не відніме у нас схід. Незабаром ми завалимо пшеницею всю Європу, рівно як і вугіллям, сталлю, лісом... Користуватися перевагами континентальної гегемонії — ось моя мета... Господар Європи має панівне становище у світі. Населення рейху — 130 млн душ, 90 млн житимуть в Україні".

• Запитання до документа

1. Які права і можливості залишали німці населенню окупованих те риторій?

2. Висловіть своє ставлення до планів Гітлера зі створення "нового порядку" на окупованих землях.

3. Яку мету ставив А. Гітлер щодо окупації України?

Запам'ятайте дати:

- 25 травня 1940 р. — прийняття плану "Ост".
- ЗО травня 1942 р. — створення в СРСР Центрального штабу партизанського руху.

ВОЄННІ ДІЇ у 1944 р.

1. Наступальні операції Червоної армії

Перед початком 1944 р. Ставка поставила завдання перед Радянською армією; повністю очистити від німецьких військ територію СРСР і вийти до державного кордону.

Завершення **зняття блокади Ленінграда** розпочалося з наступу радянських військ 14 січня 1944 р. під командуванням генерала Л. Говорова та генерала К. Мерецкова. Протягом тижня опір ворога було зламано. За невеликий проміжок часу радянські війська визволили від окупантів Гатчину, Пушкін, Петродворець, Новгород, Лугу та інші міста, відкинувши ворога на 220-280 км. 27 січня 1944 р. завершилася битва за Ленінград, що тривала 900 днів.

Визволення Правобережної **України** розпочалось одночасно з ліквідацією блокади Ленінграда. Наступ на ворога здійснювали війська чотирьох Українських фронтів. Найбільшою операцією радянських військ початку 1944 р. у Правобережній Україні було оточення 10 гітлерівських дивізій під Корсунем-Шевченківським, яке завершилося повним розгромом сил ворога. Цю битву іноді ще називають "Сталінградом на Дніпрі". Основним стратегічним результатом січнево-лютневого наступу радянських військ був розгром **сил** противника під Житомиром, Кіровоградом, Рівним, Луцьком, Нікополем, Кривим Рогом. Новий наступ радянських **військ** розпочався в березні 1944 р. і тривав до травня 1944 р. Його підсумком стало визволення від нацистів Миколаєва, Одеси, Тернополя, Кам'янця-Подільського. 26 березня 1944 р., на 1009-й день Великої Вітчизняної війни, радянські війська вийшли на державний кордон СРСР із Румунією.

Визволення Криму розпочалося радянськими військами після розгрому ворога на території Правобережної України. Протягом

першої половини квітня 1944 р. радянськими військами було визволено Сімферополь і Керч, а 9 травня, після п'ятиденного штурму, — Севастополь. Повністю нацистське угруповання в Криму було ліквідовано 12 травня 1944 р.

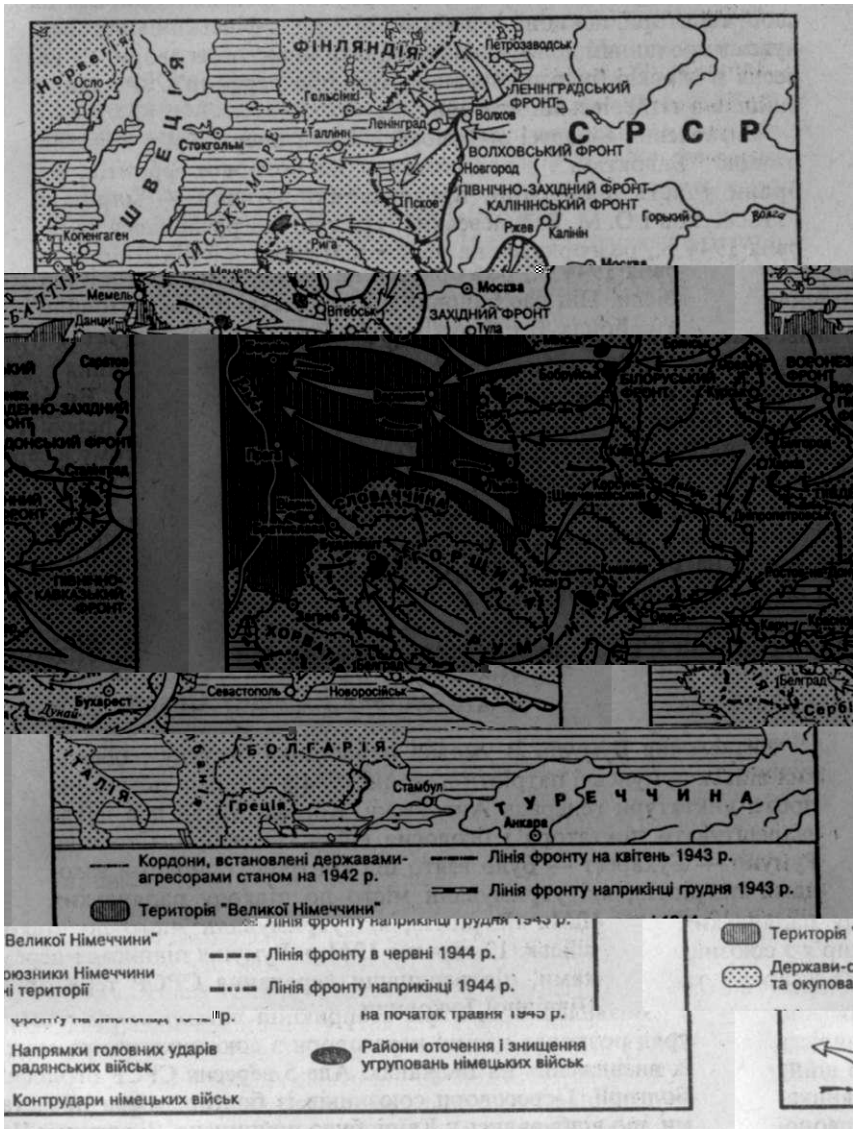

Визволення території СРСР, похід на Балкани

У червні 1944 р. розгорнулися події на Карельському перешийку. У перебігу цієї операції укріплення "лінії Маннергейма" було прорвано за тиждень, 20 червня взято Виборг. З Фінляндією було досягнуто конфіденційної угоди такого змісту: вона залишиться незалежною, якщо інтернує 20 німецьких дивізій на своїй території, що вона і зробила. 25 серпня фінський уряд звернувся з проханням до Москви розпочати мирні переговори. 19 вересня в Москві було підписано угоду про перемир'я. Фінляндія вийшла з гітлерівської коаліції.

Визволення Білорусі відбулося завдяки операції під кодовою назвою "Багратіон". Координували дії чотирьох фронтів, які брали участь в операції, представники Ставки — маршали Г. К. Жуков і О. М. Василевський. Наступ, що розпочався 23 червня 1944 р., розгорнувся на величезній території від Дніпра до Вісли. Під час бойових дій радянські війська оточили і знищили в районах Вітебська і Бобруйська 10 ворожих дивізій. 3 липня 1944 р. було визволено столицю Білорусі — м. Мінськ. На кінець липня землі Білорусі було повністю визволено від окупантів.

Визволення Прибалтики від німецьких окупантів розпочалось у перебігу операцій у Білорусі, а завершилося завдяки розпочатому в середині вересня 1944 р. наступові трьох Прибалтійських, Ленінградського та Балтійського фронтів.

Завершення війни на території СРСР пов'язане також з операціями радянських військ у Заполяр'ї, внаслідок яких від ворога було звільнено порти на Баренцовому морі та Мурманську область, а також північно-східні райони Норвегії.

2. Визволення території СРСР, перенесення воєнних дій у Центральну і Східну Європу

У 1944 р. розпочався завершальний етап у визволенні Європи.

Визволення Румунії. В умовах наростання наступу радянських військ румунські патріоти в серпні 1944 р. підняли повстання проти диктатури генерала Антонеску. Король Мігай дав наказ заарештувати диктатора і оголосив війну Німеччині. Столицю Румунії — Бухарест — було взято під контроль бойовими загонами патріотів, які утримували місто до підходу радянських військ. 12 вересня 1944 р. Румунія підписала перемир'я з союзниками, підтвердивши передання СРСР територій Бессарабії та Північної Буковини.

Визволення Болгари. Наприкінці липня 1944 р. болгарський уряд розпочав таємні переговори з союзниками про можливість їх висадження на Балканах. Але 5 вересня СРСР оголосив війну Болгарії. Переговори союзників із болгарськими представниками, що відбувались у Каїрі, було припинено. Зі вступом Червоної армії до Болгарії стан війни між нею та СРСР припинився. 9 вересня 1944 р. партизанські загони разом з армійськими частинами, що до них приєдналися, захопили столицю Софію. До влади доступився уряд Вітчизняного фронту, розпочалися спільні дії з вигнання німецьких військ із болгарської землі.

Визволення Югославії. Визволення Югославії було пов'язане з особливостями суспільно-політичного становища в цій країні. Тут вела активні бойові дії проти загарбників Народно-визвольна армія Югославії (НВАЮ) під командуванням Й. Броз Тито. Союзники допомагали антифашистським силам Югославії. Наприкінці вересня 1944 р. було розроблено спільний план дій частин 3-го Українського фронту і підрозділів НВАЮ. 20 вересня 1944 р. внаслідок спільних дій радянсько-югославських частин столицю Югославії Белград було визволено.

Визволення Угорщини. У квітні 1945 р. капітулював останній союзник нацистської Німеччини в Європі — Угорщина. Визволення Угорщини відбулося завдяки Дебреценській, Будапештській та Балатонській стратегічним операціям. Столицю Угорщини Будапешт радянські війська захопили після тримісячних боїв 13 лютого 1945 р. На 4 квітня 1945 р. всю територію Угорщини було очищено від гітлерівських частин.

Визволення Австрії. 5 квітня 1945 р. радянські війська наблизилися до Відня — столиці Австрії. Обійшовши місто з заходу, півночі й півдня, вони примусили гітлерівців залишити одне з найкрасивіших міст Європи. 13 квітня 1945 р. було визволено від окупації шосту європейську столицю.

Визволення Польщі. Визволення Польщі розпочалося ще в перебігу операцій "Багратіон" та Львівсько-Сандомирської в липні 1944 р. 1 серпня 1944 р. польські патріоти підняли повстання у Варшаві, сподіваючись на допомогу радянських військ. Але частини Радянської армії, підійшовши до Варшави, зупинились і не подали воєнну допомогу повстанцям. Радянське командування стверджувало, що війська виснажені внаслідок довготривалих боїв. Проте багато дослідників уважають, що Сталін спеціально зупинив радянські війська, щоб не допомагати повстанню, очолюваному лідерами лондонського^еміграційного уряду, які могли, в разі перемоги повстання, захопити владу в столиці. Повстання було жорстоко придушене гітлерівцями.

Територію Польщі було визволено в перебігу Вісло-Одерської операції. 17 січня 1945 р. частини Радянської армії вступили до Варшави, а в лютому більшу частину Польщі було звільнено.

Визволення Чехо-Словаччини. 5 травня 1945 р. патріотичні сили Чехії розпочали повстання у Празі. 6 травня на допомогу повсталим підійшли частини Російської визвольної армії (РВА) генерала Власова, які 7 травня фактично оволоділи Прагою. Але коли стало відомо про підхід радянських військ до Праги, частини РВА залишили місто. 9 травня 1945 р. о 4-й годині ранку до Праги увійшли частини Радянської армії.

3. Відкриття другого фронту в Європі

Під час наступу радянських військ на Східному фронті розпочалося висадження військ СІЛА і Великої Британії у Франції. Командування союзників розробило дві десантні операції: "Оверлорд" — висадження союзників у Північній Франції та "Енвіл" — висадження союзників на півдні Франції, в районі Марселя.

6 червня 1944 р. розпочалась операція "Оверлорд". Перевага сил була на боці союзників по антигітлерівській коаліції: в чисельності військ — утричі, за кількістю гармат — удвічі, за кількістю літаків — у 60 разів. Перед безпосереднім проведенням операції "Оверлорд" на Британських островах зосереджувалися чотири армії — 1-ша і 3-тя американські, 2-га англійська і 1-ша канадська. Штаб союзних військово-морських сил очолював адмірал Рамсей. Десантом командував Монтгомері, який дістав чин фельдмаршала після перемоги в Північній Африці. Загальне керівництво силами вторгнення здійснював генерал Ейзенхауер.

Хай живе Франція!

Вдало провівши висадження десанту, англо-американські війська захопили в Нормандії великий плацдарм і 25 липня 1944 р. розпочали наступ, який завершився поразкою німецьких військ у Північній Франції. Гітлерівці були змушені відступити далі на схід.

15 серпня союзники розпочали операцію "Енвіл". На південному узбережжі Франції вони висадили ще дві армії — американську і французьку. Боячись потрапити в оточення, німецькі війська в Південно-Західній та Південній Франції почали відступати. Незабаром союзні війська, що діяли у Північній та Південній Франції, об'єдналися. В цей час почалося повстання в Парижі. Прорвавши німецьку оборону на зовнішньому обводі, передові частини 2-ї французької бронетанкової дивізії генерала Леклерка ввечері 24 серпня вступили до столиці. 25 серпня під вечір гітлерівці склали зброю. Капітуляцію приймали генерал Леклерк і начальник штабу повстанців полковник А. Роль Тангі. Париж було визволено самими французами.

Того дня, коли повстання остаточно перемогло, до столиці Франції прибув генерал де Голль.

Висадження союзних військ у Нормандії та перебіг бойових дій (6 травня — 25 червня 1944 р.)

Перевірте себе

1. Коли і за яких умов було завершено зняття блокади Ленінграда?
2. Яку найбільшу операцію провели радянські війська на Правобережній Україні на початку 1944 р.?
3. За яких умов і коли було визволено Крим?
4. Яку назву мала операція з визволення Білорусі?
5. Яка подія сталася 12 вересня 1944 р. в Румунії?
6. Розкажіть про визволення Болгарії, Югославії та Угорщини.
7. Які особливості мало визволення Польщі та Чехо-Словаччини?
8. Що ви знаєте про операцію "Оверлорд"?
9. Яким чином було визволено столицю Франції?

Виконайте завдання

1. Покажіть на карті просування радянських військ у 1944 р. — навесні 1945 р., місця найбільших битв цього етапу війни.

2. Поясніть зміст малюнка.

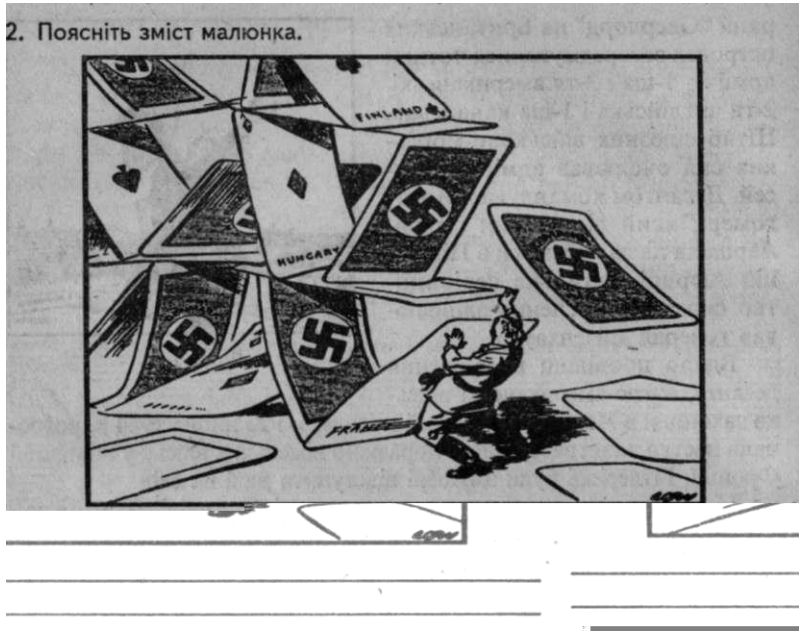

Питання для обговорення у групі

1. Вступ радянських військ до країн Центральної та Східної Європи був "визвольним походом" чи "новою окупацією"?
2. Які причини призвели до поразки Варшавського повстання у серпні 1944 р.?
3. Чому висадження англо-американських військ у Нормандії вважається "справжнім" другим фронтом?

Робота з джерелами

Корнеліус Райан. "Про висадження союзників у Нормандії"

"Перші учасники дня "Д", майже 18 тисяч американців, англійців і канадців, зайняли фланги нормандського поля бою. Між ними пролягали п'ять ділянок узбережжя, призначеного для висадження, куди з-поза морського горизонту висувався потужний союзний флот, що налічував 5 тисяч бойових кораблів.

Поволі, але вірно план величезного наступу почав виконуватися, одначе німці, як і раніше, залишалися сліпі. Для цього було багато причин. Нестача даних авіаційної розвідки (лише декілька літаків-розвідників вилетіло з німецьких аеродромів у попередні тижні, і всіх їх було збито); вперта віра німців у те, що висадження англо-американців відбудеться в Па-де-Кале, безладдя і плутанина у вказівках власного керівництва і, нарешті, невміння розшифрувати телеграми противника. Все це відіграло свою роль. Навіть радари на станціях стеження підвели німців цієї ночі. Більше двох годин минуло з часу висадження перших англо-американських парашутистів, і тільки після цього німецьке командування почало усвідомлювати, що відбувається щось важливе".

г

• Запитання до документа

Що було причиною успішного висадження військ союзників у Нормандії?

Запам'ятайте дату:

• 6 червня 1944 р. — відкриття другого фронту в Європі.

ЗАВЕРШЕННЯ ТА ПІДСУМКИ ВІЙНИ

1. Кримська (Ялтинська) конференція

4-11 лютого відбулася нова зустріч "великої трійки" — Кримська (Ялтинська) конференція. В'її роботі взяли участь Й. Сталін, Ф. Рузвельт, В. Черчилль, міністри закордонних справ В.М. Молотов, Е. Стеттініус, А. Іден та ін.

Конференція, засідання якої проходили в Ліваді йському палаці, свою роботу почала з докладного обговорення ситуації на фронтах війни **в** Європі.

Розглядали на конференції й питання про вступ СРСР у війну на Далекому Сході. Було домовлено про те, що за два-три місяці після капітуляції Німеччини і закінчення війни в Європі Радянський Союз вступить у війну проти Японії.

З багатьох питань на конференції було досягнуто реальних домовленостей. До них належали насамперед погодження принципів беззастережної капітуляції Німеччини: ліквідація нацистської партії та її інституцій, розпуск збройних сил Німеччини, встановлення контролю союзників над німецькою промисловістю, покарання воєнних злочинців. У прийнятій Декларації про визволену Європу передбачалося проведення погодженої політики у визволених європейських країнах. Важливим досягненням Ялтинської конференції стало рішення заснувати міжнародну Організацію Об'єднаних Націй.

Конференція не обійшлася й без гострих дискусій. Не було узгоджено питання про репарації, про зони окупації Німеччини.

Найскладнішими були дискусії з польських проблем. Якщо питання про кордони Польщі з СРСР було в принципі вирішено — кордон мав пролягати "лінією Керзона" з деякими відхиленнями на користь Польщі, то щодо західного кордону було сказано лише в загальній формі: "Польща повинна дістати істотне приросщення на півночі й на заході". Питання, з яким саме польським урядом мати справу, остаточно вирішити не спромоглися. Зрештою, його було відкладено, а в Декларації про Польщу зазначалося, що "чинний нині **в** Польщі Тимчасовий уряд мусить бути ... реорганізований на ширшій демократичній основі з залученням демократичних діячів із самої Польщі та поляків із-за кордону".

За рішенням глав трьох союзних держав, 25 квітня 1945 р. у Сан-Франциско розпочалася конференція Організації Об'єднаних Націй, яка розробила Статут ООН. В основу її діяльності, особ-

ливо одного з головних органів ООН — Ради Безпеки, було покладено забезпечення міжнародного миру й відвернення загрози нової війни.

2. Воєнна поразка і капітуляція Німеччини

Останнім центром опору нацистської Німеччини був Берлін. На берлінський напрям на початку квітня гітлерівське командування стягнуло основні сили, створивши велике угруповання: майже 1 млн вояків, понад 10 тис. гармат і мінометів, 1,5 тис. танків і штурмових гармат, 3,3 тис. бойових літаків. Щоб розгромити в короткий термін берлінське угруповання, Верховне

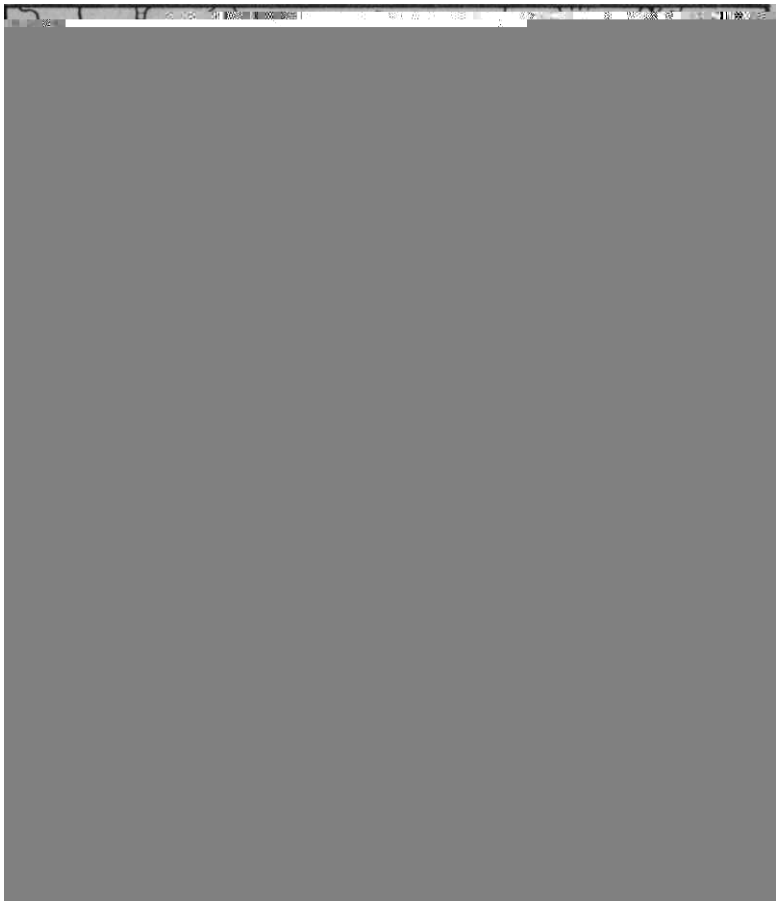

Берлінська операція

головнокомандування радянських збройних сил зосередило у складі трьох фронтів — 1-го Білоруського (Г. К. Жуков) і 2-го Білоруського (К. К. Рокоссовський), 1-го Українського (І. С. Конєв) — 2,5 млн вояків і величезну кількість військової техніки. У перебігу грандіозної за масштабами і напруженням Берлінської операції 1945 р., що розпочалася 16 квітня, радянські війська зламали відчайдушний опір гітлерівських військ. 28 квітня берлінське угруповання було розтяте на три частини, 30 квітня взято рейхстаг, а 1 травня розпочалася масова капітуляція гарнізону. ЗО квітня А. Гітлер покінчив життя самогубством.

1 травня 1945 р. німецьке військове командування запропонувало розпочати переговори про перемир'я. Над рейхстагом було встановлено червоний прапор — прапор Перемоги у війні над нацистською Німеччиною. Цієї честі були удостоєні росіянин Єгоров та грузин Кантарія. Удень 2 травня боротьба за Берлін скінчилася повною перемогою радянських військ.

8 травня у передмісті Берліна Карлгорсті представники німецького командування на чолі з фельдмаршалом В. Кейтелем підписали акт про беззастережну капітуляцію. Капітуляція була прийнята за дорученням радянського уряду маршалом Радянського Союзу Г. Жуковим спільно з представниками США, Великої Британії, Франції.

3. Берлінська (Потсдамська) конференція та її рішення

Після завершення війни у Європі 17 липня — 2 серпня 1945 р. відбулася Потсдамська конференція "великої трійки". Делегацію СРСР очолював Й. Сталін, ЄіІІА репрезентував президент Г. Трумен, який заступив померлого у квітні 1945 р. Ф. Рузвельта, а Велику Британію спершу В. Черчилль, а потім лідер лейбористів, які перемогли на парламентських виборах, К. Еттлі. На конференції було вирішено питання про майбутнє Німеччини, де мали бути проведені денацифікація, демілітаризація, декартелізація і демократизація.

Було прийнято систему чотиристоронньої окупації Німеччини: СРСР, США, Великою Британією та Францією; визначено нові польські кордони на заході та сході; вирішено питання про передання СРСР Кенігсберга та області; про поділ флоту Німеччини союзниками; про передання воєнних злочинців Міжнародному військовому трибуналові; про заснування Ради міністрів закордонних справ, яка мала підготувати проекти мирних угод із Німеччиною та її союзниками.

Щодо майбутнього Німеччини, то конференція вирішила залишити її як єдину державу. Малося на увазі в майбутньому провести в країні загальні вибори і підписати з Німеччиною мирний договір. До того часу владні функції мала здійснювати

окупаційна адміністрація. Відповідно на чотири сектори було переділено Берлін.

На конференції розглядалися також проблеми репарацій. Із загальної суми в 20 млрд доларів США 50% мав отримати Радянський Союз. Вирішено було компенсувати її за рахунок промислового устаткування, що вивозилося з Німеччини до СРСР. Домовились і про взаємну репатріацію військовополонених, які опинилися в різних зонах.

Отже, на конференції було закладено основи повоєнного раз*; витку не тільки країн Європи, а й усього світу.

4. Розгром Японії

Велика Британія і США, ведучи війну проти Японії, надавали величезного значення участі в ній СРСР. Вступ у війну на Далекому Сході Радянського Союзу вважався союзниками по антигітлерівській коаліції обов'язковим.

Оскільки в самій Японії, а також у Китаї, Маньчжурії та Кореї перебували великі сили японських суходільних військ, уряди Великої Британії та США вважали, що для перемоги їм знадобиться в загальному підсумку не менше 18 місяців від моменту капітуляції Німеччини, і війна може тривати до 1947 р. Саме тому президент Трумен, вирушаючи на Потсдамську конференцію, вважав найтерміновішим зі своїх завдань "отримати від Сталіна особисте підтвердження вступу Росії у війну проти Японії".

У Потсдамі Й. Сталін підтвердив готовність СРСР вступити у воєнні дії проти Японії рівно через три місяці після закінчення війни в Європі. 5 серпня 1945 р. СРСР заявив про денонсацію пакту про нейтралітет з Японією, а 9 серпня розпочав воєнні дії. 6 серпня 1945 р., за два дні до передбачуваного вступу СРСР у війну проти Японії, з важкого бомбардувальника американських ВПС на японське м. Хіросіму було скинуто атомну бомбу, 9 серпня таку саму бомбу скинуто на м. Нагасакі. Це призвело до загибелі понад 100 тис. мирних жителів, а 375 тис. дістали поранення та опіки.

Було декілька причин такої акції з боку уряду США:

- збереження життів американських вояків;
- помста за Перл-Гарбор;
- попередження Сталіну.

Одначе виправдати ці жахливі дії американської вояччини неможливо.

Відповідно до планів радянські війська основного удару завдали по Квантунській армії, яка дислокувалась у Маньчжурії та налічувала 1 млн вояків. Загальне керівництво військами здійснював О. М. Василевський. 14 серпня японський уряд ухвалив

рішення про капітуляцію, але Квантунська армія продовжувала боротьбу. Проте під ударами радянських військ японські війська були змушені скласти зброю, а 1 вересня 1945 р. радянський десант висадився на південні острови Курильського пасма. Наприкінці серпня 1945 р. американські війська окупували Японські острови. 2 вересня 1945 р. в токійській бухті, на борту американського крейсера "Міссурі" у присутності представників країн, що брали участь у війні проти Японії, відбулася церемонія підписання акта про беззастережну капітуляцію Японії. З капітуляцією Японії завершилася друга світова війна.

5. Підсумки, наслідки та наука Другої світової війни

Друга світова війна — це найбільший конфлікт в історії людства. У ній взяла участь 61 держава світу, де проживало 80% населення землі. Воєнні дії велися на всіх океанах, в Європі, Азії, Африці та Океанії. До армій країн, що воювали, було мобілізовано 110 млн осіб.

СРСР відіграв вирішальну роль у розгромі нацистської Німеччини та її союзників. На радянсько-німецькому фронті було знищено основні воєнні сили держав-агресорів — 607 дивізій (близько 77% людських втрат), 62 тис літаків (62%), до 56 тис. танків і штурмових гармат (приблизно 75%), а також 180 тис. одиниць артилерійської техніки (74%).

Радянський Союз зробив також значний внесок у розгром мілітаристської Японії, розбивши добре оснащену і підготовлену Квантунську армію.

Кількість загиблих під час другої світової війни, з урахуванням постійно уточнюваних даних про втрати СРСР, становить 65-67 млн душ, проте ніхто точно не знає, скільки людей загинуло під час війни, цифра досить приблизна. Людські втрати у другій світовій війні були в шість разів, а матеріальні збитки у 12 разів більші, ніж у Першій світовій війні.

Друга світова війна стала підсумком цілеспрямованої діяльності невеликої групи держав-агресорів, яку світове товариство не спромоглося зупинити. Що несли народам світу ці країни та їхні керівники? Ліквідацію свободи й демократії, расове та національне гноблення, затвердження права сильного в міжнародних відносинах. Хоч би яким далеким від досконалості був світ у 20-30-х рр., їхня перемога означала б крок назад у світовій історії, вона відкрила б шлях соціальній, політичній та культурній деградації людства. А тому всі ті, хто вів боротьбу проти них, вели боротьбу справедливу і праведну, незалежно від того, якими були мотиви цієї боротьби для кожного-з учасників.

Порівняльна таблиця підсумків і наслідків Першої та Другої світових воєн

4	Перша світова війна	Друга світова війна
Тривалість	4 роки 3,5 місяця	6 років
Кількість держав, що воювали	36	61
Населення держав, що воювали	1 млрд	1,7 млрд
Територія, охоплена воєнними діями	близько 4 млн кв. км	більш як 22 млн кв. км
Кількість мобілізованих до збройних сил	74 млн	110 млн
Загиблі та померлі від ран	13,6 млн	65-67 млн
Матеріальні витрати	360 млрд дол.	4000 млрд дол.
В тому числі прямі воєнні витрати	180,5 млрд дол.	1384 млрд дол.
Вироблено:		
літаків	181, 9 тис.	667,0 тис.
артилерійських гармат і мінометів	169,8 тис.	2529,0 тис.

Перевірте себе

1. Назвіть основні рішення Кримської (Ялтинської) конференції.
2. За яких обставин капітулювала Німеччина?
3. Яку суму репарацій було визначено на Потсдамській конференції та як вона розподілялась?
4. Проти якої японської армії вели бойові дії війська СРСР на завершальному етапі війни?
5. Назвіть мотиви Другої світової війни.

Виконайте завдання

1. Порівняйте три великі битви Другої світової війни.

	Дати	Кількість учасників	Кількість техніки	Командувачі	Наслідки
Сталінградська					
Курська					
Берлінська					

2. Поєднайте стрілочками дати й події.

1) Відкриття другого фронту	•	• 1) 22 червня 1940 р.
2) напад Японії на Перл-Гарбор	•	• 2) 7 грудня 1941 р.
3) Бомбардування Хіросіми	•	• 3) 19 листопада 1942 р.
4) Капітуляція Франції	•	• 4) 3 вересня 1943 р.
5) початок контрнаступу під Сталінградом	•	• 5) 6 червня 1944 р.
6) Капітуляція Італії	•	• 6) 6 серпня 1945 р.

3. Визначте командувачів таких операцій:

1) "Барбаросса"

2) Московська битва

3) "Тезей"

4) "Уран"

5) "Багратіон"

6) "Оверлорд"

4. Зробіть підпис під малюнком.

5. За час, що минув після завершення Другої світової війни, було написано гори книг про події 1939-1945 рр., серед них велика кількість збірників документів, мемуарів, наукових монографій тощо. Погляди на ті самі події дуже різняться. Уявіть себе кореспондентом української газети "Урядовий кур'єр" на міжнародній конференції, присвяченій 55-й річниці завершення війни. Ви маєте написати статтю про погляди істориків США, Великої Британії та Росії стосовно внеску їхніх країн у перемогу над ворогом.

Питання для обговорення у групі

1. Чому США та Велика Британія прагнули вступу СРСР у війну проти Японії?
2. У чому полягала сутність протиріч, що виникли під час Кримської конференції?
3. Які художні та документальні фільми, книги, полотна художників та музичні твори, присвячені подіям Другої світової війни, справили на вас найбільше враження і чому?

Робота з джерелами

Підписання акта про капітуляцію Японії

2 вересня 1945 р.

"1. Ми, діючи за наказом і від імені імператора, японського уряду та японського імператорського генерального штабу, цим приймаємо умови декларації, опублікованої 26 липня в Потсдамі керівниками урядів Сполучених Штатів, Китаю і Великої Британії, до якої згодом приєднався і СРСР, які надалі називатимуться союзними державами.

2. Цим ми заявляємо про беззастережну капітуляцію союзним державам японського імператорського генерального штабу, всіх японських збройних сил і всіх збройних сил під японським контролем незалежно від того, де вони перебувають.

8. Влада імператора та японського уряду керувати державою буде підпорядкована верховному командувачеві союзних держав, який уживатиме заходів, що їх він уважатиме необхідними для здійснення цих умов капітуляції".

? Запитання до джерела

Чим акт про капітуляцію Японії відрізнявся від аналогічного документа, підписаного Німеччиною?

Запам'ятайте дати:

- 8 травня 1945 р. — підписання акта про беззастережну капітуляцію Німеччини.
- 6 і 9 серпня 1945 р. — США скинули атомні бомби на Хіросіму і Нагасакі.
- 2 вересня 1945 р. — підписання акта про капітуляцію Японії; завершення Другої світової війни.

СВІТ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

1. Зміни у світі внаслідок другої світової війни

Під час Другої світової війни СРСР, Велика Британія, США та інші держави активно співробітничали в рамках антигітлерівської коаліції, незважаючи на політичні та ідеологічні розбіжності. У 1945-1948 рр. коаліція фактично розпалася, а вчорашні союзники розпочали непримиренну боротьбу за вплив у повоєнному світі. Між СРСР та західними країнами виникла "холодна війна". Розвиток міжнародних відносин у роки "холодної війни" визначався головно гострим суперництвом наддержав — США та СРСР. їхнє суперництво мало військово-політичний характер, але при цьому як одна, так й інша сторона намагалися уникнути розгорнутого воєнного конфлікту, не будучи впевненими у позитивному результаті. Обидві наддержави намагалися збільшити сфери впливу за рахунок інших країн.

Визволяючи країни Центральної та Південно-Східної Європи від нацистської окупації, Радянський Союз запроваджував тут "радянську модель" суспільного устрою.

Внаслідок цих дій у Чехо-Словаччині, Польщі, Румунії, Угорщині, Болгарії, Югославії, Албанії, в радянській окупаційній зоні Німеччини було встановлено тоталітарні комуністичні режими. Крім того СРСР, беручи участь у війні проти Японії, намагався збільшити свій вплив на Далекому Сході, особливо в Китаї, Північній Кореї, а згодом у В'єтнамі, Лаосі, Камбоджі.

Сполучені Штати, своєю чергою, вважаючи себе форпостом західного світу, оплотом демократії та права, почали об'єднувати навколо себе країни Західної Європи та інших регіонів.

Протистояння між США та СРСР і тими країнами, що стояли за ними, тривало майже чотири десятиліття, що негативно відбивалося на вирішенні всіх міжнародних проблем.

2. Створення ООН

Зміни у розподілі сил після Другої світової війни вимагали створення міжнародної організації з метою підтримання і зміцнення миру та безпеки.

Головні проблеми щодо створення всесвітньої організації безпеки було узгоджено на конференції представників СРСР, США й Великої Британії в Думбартон-Оксі 1944 р. На конференції було підготовлено проект статуту організації. Питання про порядок голосування у Раді Безпеки та про склад членів організації керівники держав узгодили під час зустрічі в Криму 1945 р. Тоді було вирішено, що засновницька конференція відбудеться у Сан-Франциско. 25 квітня 1945 р. до "Опера-Хауз" з'їхалися делегати й радники. Відкрити конференцію мав державний секретар США Стеттініус. Радянську делегацію очолив В. Молотов, британську — Е. Іден. На відкриття конференції приїхали делегації з Європи, Азії, Африки. 26 червня 1945 р. учасники конференції Об'єднаних Націй підписали Статут ООН; серед тих, що підписали його, була також Українська РСР.

Мовою документів

Преамбула до Статуту Організації Об'єднаних Націй

Ми, народи Об'єднаних Націй, виповнені рішучості позбавити наступні покоління від страждань війни, яка двічі в нашому житті принесла людству невимовне лихо, та затвердити віру в головні права людини, в людську гідність і цінність людської особистості, рівність прав чоловіків і' жінок, рівність прав великих і малих націй, та створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага обов'язків, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права, та сприяти соціальному прогресу й поліпшенню життя за умов більшої свободи, та з цією метою виявляти терплячість і жити разом, у згоді один з одним, як добрі сусіди, та об'єд-

нати наші зусилля для підтримки міжнародного миру та безпеки, та забезпечити прийняттям принципів і встановленням методів, щоби збройні сили використовувалися не інакше, як у спільних інтересах, та використовувати міжнародний апарат для сприяння економічному й соціальному прогресу всіх народів, вирішити об'єднати наші зусилля для досягнення цих цілей.

Згідно з цим наші відповідні уряди через представників, що зібралися в місті Сан-Франциско та представили свої повноваження, знайдені в необхідній формі, погодилися з цим Статутом Організації Об'єднаних Націй і цим засновують організацію під назвою "Об'єднані Нації".

26 червня 1945 р.

Всього 50 держав підписали Статут ООН, а 24 жовтня 1945 р. він набрав чинності. Цей день вважається днем створення ООН (Організації Об'єднаних Націй). Статут проголошував рівноправність усіх людей, повагу прав людини і основних свобод. Згодом цей розділ було доповнено ухваленою в грудні 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН Декларацією прав людини. Статут зобов'язував вирішувати всі суперечки мирним способом, дотримуватися міжнародних договорів і зобов'язань. Основне призначення ООН, згідно зі Статутом, — забезпечення загального миру та безпеки в усьому світі.

Головні органи Організації Об'єднаних Націй

Генеральна Асамблея

Генеральна Асамблея складається з представників майже всіх націй світу. З цієї трибуни держави можуть висловити свої тривоги до всього світу. Нині загальна кількість країн-членів становить 185 націй. Швейцарія не є членом Організації Об'єднаних Націй, хоча європейська штаб-квартира ООН розташована в Женеві. Кожна країна-член має лише один голос, незалежно від її розмірів та багатства. Генеральна Асамблея звичайно збирається у Нью-Йорку. Кожна країна репрезентована дипломатом високого рангу, але, час від часу, міністри закордонних справ або навіть глави держав відвідують зустрічі Генеральної Асамблеї, її засідання відбуваються зазвичай із вересня до середини грудня, в разі потреби також проводяться надзвичайні сесії. Генеральна Асамблея є форумом, на якому країни-члени можуть обговорювати будь-які питання глобального значення. Вона виступає за співробітництво між націями в соціальних та економічних питаннях і закликає країни дотримуватися прав кожної окремої людини. Генеральна Асамблея має спеціальні комітети з питань роззброєння й фінансів, гуманітарних, соціальних та економічних проблем. Обговорення, що ведуться на сесіях Генеральної Асамблеї, знаходять відображення в підписаних угодах і в створенні нових міжнародних законів. Ці угоди або прийняті резолюції є тільки рекомендаціями і не мають сили законів. Проте вони мають велику вагу, бо висловлюють думку більшості країн.

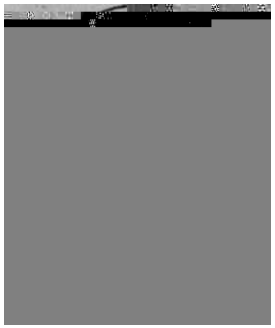

Міжнародний суд

Суд складається з 15 суддів, вибраних Генеральною Асамблеєю. Судді вибираються за рівнем кваліфікації, а не за національною ознакою. Проте не може бути вибрано два судді з однієї країни. Суд знаходиться в Гаазі, Нідерланди. Країни-члени можуть передавати на розгляд Міжнародного суду такі справи, як прикордонні суперечки, право на рибальство, право на корисні копалини та інші спірні питання, які згадуються Статутом. Генеральна Асамблея або Рада Безпеки можуть консультуватися з судом із будь-якого питання.

Рада Безпеки

Головним обов'язком Ради Безпеки є підтримка міжнародного миру. Вона проводить свої засідання в Нью-Йорку, коли в цьому виникає необхідність. Вона складається з 15 членів, п'ять із яких є постійними: Китай, Франція, Російська Федерація, Велика Британія та Сполучені Штати Америки. Інші 10 членів вибираються Генеральною Асамблеєю за географічною ознакою терміном на два роки, п'ять із яких переобираються щороку. За Статутом Організації Об'єднаних Націй всі її члени повинні погоджуватися з рішеннями, ухваленими Радою Безпеки.

У той час як інші органи ООН, такі як Генеральна Асамблея, можуть надавати тільки рекомендації урядам, Рада Безпеки має повноваження ухвалювати рішення, які зобов'язують країн-членів виконувати їх. Проте, кожен із п'яти постійних членів може накласти вето на будь-яке рішення, навіть якщо інші чотири схвалюють його. Рішення Ради Безпеки не завжди досягають успіху, їхній успіх залежить від бажання урядів виконувати резолюції.

Економічна та соціальна рада (ЕКОСОР)

ЕКОСОР, як її часто називають, має справу з багатьма питаннями. Рада складається з 54 членів, обираних на три роки — щороку обирається 18 нових членів. Голосування відбувається простою більшістю. Рада проводить щороку місячні сесії. Вона обговорює і вивчає питання та надає рекомендації Генеральній Асамблеї щодо економічного розвитку, екологічних питань, прав людини та інших економічних проблем. Рада також координує роботу комісій та спеціалізованих організацій, таких як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародна організа-

ція праці (МОП), Продовольча та сільськогосподарська організація (ФАО), Організація ООН з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО).

Рада з опіки

Рада з опіки наглядала за'територіями, що були колишніми колоніями і до яких були прикріплені держави, відповідальні за поступ цих країн до самовизначення. Остання з одинадцяти таких територій, над якими було встановлено опіку, — Палаї (група островів у Мікронезії), дістала незалежність у листопаді 1994 р. і наступного місяця стала новою країною — членом Організації Об'єднаних Націй. Відтоді Рада з опіки формально припинила існування.

Секретаріат

Секретаріат — це "громадянська служба" ООН. Він має міжнародний штат кількістю 15 000 осіб, які працюють у різних комісіях та організаціях. Штаб-квартира Секретаріату знаходиться в Нью-Йорку. Інші центри ООН розташовані в Женеві та Відні. Головою Секретаріату є Генеральний Секретар.

ООН має досить розгалужену структуру різноманітних міжнародних інституцій, головне призначення яких — сприяти взаємодопомозі та налагодженню співробітництва всіх країн світу. Фінанси ООН створюються за рахунок відрахувань з ВНП країн-членів. Що більший валовий національний продукт, то більші відрахування на рахунок ООН.

3. Мирні договори з колишніми союзниками Німеччини

За рішенням Потсдамської конференції 1945 р. було засновано міжнародний орган — Раду міністрів закордонних справ (РМЗС) у складі міністрів закордонних справ СРСР, СІЛА., Великої Британії, Франції та Китаю. Метою РМЗС було проведення підготовчої роботи з мирного врегулювання після закінчення другої світової війни. Перша сесія РМЗС проходила в Лондоні 11 вересня — 2 жовтня 1945 р. На раду було покладено укладання мирних договорів з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією.

Остаточне вироблення та узгодження текстів мирних договорів було здійснено на Паризькій мирній конференції 19 липня — 15 жовтня 1946 р. В роботі конференції брали участь делегації 21 країни, збройні сили яких активно бились у другій світовій війні.

10 лютого 1947 р. мирні договори з Італією, Фінляндією, Болгарією, Угорщиною та Румунією було підписано. У договорах зазначалося, що стан війни припиняється і кожна з цих країн дістане підтримку при вступі до ООН. Також містилися зобов'язання забезпечити всім громадянам основні демократичні свободи, не допустити відродження фашистських організацій. Мирні договори зафіксували територіальні зміни. Трієст було перетворено на вільну територію. За італо-югославською угодою (1954 р.) це місто і область перейшли до Італії. До Югославії відійшла східна частина Юлійської Крайни. Греція одержала Додеканеські острови. Італія втратила всі свої колонії та зобов'язалася зберігати суверенітет і незалежність Албанії та Ефіопії.

Фінляндія передавала СРСР область Петсамо і військово-морську базу Поркала-Удд. Болгарія відновлювалася в кордонах на вересень 1940 р. Північна Трансільванія зі складу Угорщини переходила до Румунії. Закарпатську Україну долучено до складу СРСР. Кордон між Румунією та СРСР пролягав лінією, зафіксованою румунсько-радянською угодою від 28 червня 1940 р. Низка статей стосувалась обмеження збройних .сил, наприклад для Італії чисельність армії обмежувалася 250 тис. солдатів та офіцерів.

Договори містили положення про режим користування рікою Дунай (який остаточно визначився Белградською конвенцією). Мирні угоди визначили розміри репарацій, що сплачувалися Радянському Союзові за угодами 1946 — 1947 рр. Так, Фінляндія і Румунія сплачували по 300 млн доларів репарацій у вигляді поставок товарів, Угорщина — 200 млн, а Італія— 100 млн доларів.

Підписання договорів із союзниками Німеччини було найважливішою міжнародно-правовою акцією в закріпленні підсумків другої світової війни і створювало певні гарантії для виключення можливості їх перегляду.

4. Формування військово політичних блоків

В умовах розв'язання відкритої конфронтації між колишніми союзниками з антигітлерівської коаліції розпочалося створення військово-політичних союзів, що протистояли один одному. Сполучені Штати запропонували створити трансатлантичний військово-політичний союз за участю США, Канади і західноєвропейських держав. З ініціативи США такий союз було створено 4 квітня 1949 р. у Вашингтоні. 12 держав (Велика Британія, Бельгія, Голландія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Канада, Норвегія, Португалія, США, Франція) підписали того дня договір про створення Північно-Атлантичного пакту — військово-політичного блоку НАТО. Учасники договору перебирали зобов'язання подавати один одному допомогу в разі загрози "політичній незалежності чи безпеці" будь-якої з договірних сторін. "Нападаючою стороною" був Радянський Союз та інші країни соціалізму. На підставі цієї та наступних угод США розмістили свої збройні

Європа після Другої світової війни

сили в більшості країн — учасниць блоку. У 1955 р. до складу НАТО увійшла ФРН. Згодом, у 50-ті рр., з ініціативи США було створено військово-політичні блоки в Азії — СЕАТО й СЕНТО. Організація договору Південно-Східної Азії — СЕАТО — виникла 1954 р. в Манілі (Філіппіни). До її складу увійшли США, Велика Британія, Франція, Австралія, Нова Зеландія, Філіппіни, Таїланд, Пакистан. У 1955 р. було створено блок СЕНТО, Чи Багдадський пакт; учасники — Велика Британія, Туреччина, Ірак, Іран, Пакистан.

У той же час СРСР об'єднував своїх союзників у Європі. У 1949 р. було засновано Раду економічної взаємодопомоги, а 14 травня 1955 р. соціалістичні країни підписали Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу восьми країн (СРСР, Польщі, Чехо-Словаччини, НДР, Румунії, Болгарії, Албанії, Угорщини) строком на 20 років. П'ята стаття передбачала організацію Об'єднаного командування збройних сил держав — учасниць Варшавського договору, яке очолив маршал Радянського Союзу І. Конєв, а також Військової ради, Штабу об'єднаних збройних сил. Найвищим органом Організації Варшавського договору став Політичний консультативний комітет (ПКК). Варшавський договір став головним інструментом зовнішньої політики радянського блоку.

Перевірте себе

1. Які кардинальні зміни сталися на міжнародній арені у повоєнний час?
2. З якою метою було створено ООН?
3. Які військово-політичні блоки було утворено в 40—50-х рр.?
4. На яких умовах було укладено договори з колишніми союзниками Німеччини?

Виконайте завдання

1. Намалюйте схему "структура ООН".
2. Складіть таблицю "Територіальні зміни після Другої світової війни".

Країни	Відібрані території	Приєднані території

Питання для обговорення у **групі**

1. Яку роль у сучасному світі виконує ООН? Чи може ця організація запобігти виникненню воєнних конфліктів, припинити їх, надати суттєву допомогу народам, які її потребують?
2. Як ви вважаєте, договори з союзниками Німеччини було укладено на справедливих умовах чи ні?

Робота з джерелами

із книги "Україна в Організації Об'єднаних Націй"

"Разом з іншими країнами Українська РСР та Білоруська РСР, окрім СРСР, були запрошені стати членами — засновниками ООН. Це означало визнання внеску українського та білоруського народів у розгром фашизму і зміцнення загального миру.

6 травня 1945 року українська делегація на чолі з народним комісаром закордонних справ УРСР Дмитром Мануїльським прибула спеціальним рейсом до Сан-Франциско. Делегація, до складу якої входили 12 осіб, включилася в роботу конференції на вирішальному етапі, коли почалося обговорення й вироблення Статуту майбутньої організації в комісіях і комітетах.

Дмитро Мануїльский очолював на цій конференції той комітет, де було сформульовано преамбулу, цілі і принципи Статуту ООН. З ініціативи України до Статуту було включено ряд важливих положень, зокрема положення про сприяння міжнародному співробітництву в розв'язанні економічних і соціальних проблем, про загальну повагу і додержання прав і основних свобод людини незалежно від расової належності, статі, мови і релігії.

Дмитро Мануїльський також входив до керівного комітету і брав участь у роботі першого комітету третьої комісії, де розглядалися структура і процедурні питання Ради Безпеки — головного органу майбутньої організації. Інші члени делегації активно працювали в усіх комісіях і комітетах конференції.

Упродовж тривалого часу українські представники в ООН та інших міжнародних організаціях захищали інтереси держави під пильним наглядом представників СРСР. Проте робота української делегації на конференції в Сан-Франциско була важливим кроком України на шляху до міжнародного визнання.

26 червня відбулося підписання установчого акта цієї організації — Статуту ООН. Серед перших підписала цей акт і Україна. 22 серпня 1945 р. Президія Верховної Ради Української РСР ратифікувала Статут ООН.

Відтоді й до дня проголошення незалежності України ООН була фактично єдиною трибуною, з якої світ отримував інформацію про наш народ, його історію і культуру".

т

• **Запитання** до документа

1. Яку роль зіграла делегація УРСР в розробленні Статуту ООН?

2. Чи погоджуєтесь ви з твердженням автора, що "ООН була фактично єдиною трибуною, з якої світ отримував інформацію про наш народ?"

Запам'ятайте дати:

- **26 червня 1945 р. — прийняття Статуту ООН.**
- **10 лютого 1947 р. — підписання мирних договорів** з **Італією, Фінляндією, Болгарією, Угорщиною.**
- **4 квітня 1949** р. — **створення НАТО.**

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ

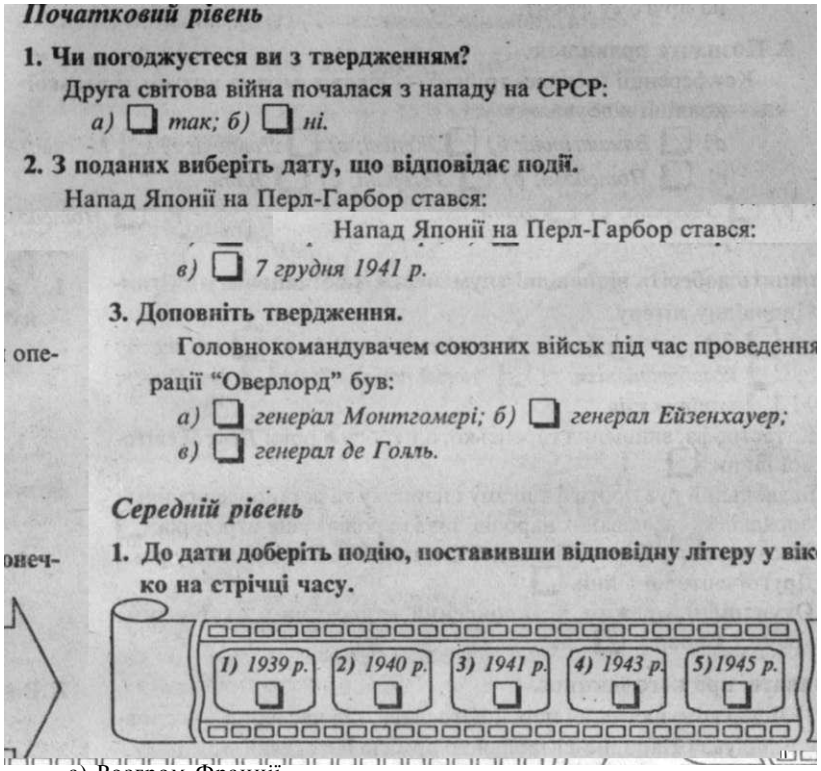

Початковий рівень

1. Чи погоджуєтеся ви з твердженням?

Друга світова війна почалася з нападу на СРСР:

а) ❑ *так; б)* ❑ *ні.*

2. З поданих виберіть дату, що відповідає події.

Напад Японії на Перл-Гарбор стався:

Напад Японії на Перл-Гарбор стався:

в) ❑ *7 грудня 1941 р.*

3. Доповніть твердження.

Головнокомандувачем союзних військ під час проведення операції "Оверлорд" був:

а) ❑ *генерал Монтгомері; б)* ❑ *генерал Ейзенхауер;*

в) ❑ *генерал де Голль.*

Середній рівень

1. До дати доберіть подію, поставивши відповідну літеру у вікно на стрічці часу.

1) 1939 р. *2) 1940 р.* *3) 1941 р.* *4) 1943 р.* *5) 1945 р.*

а) Розгром Франції.

б) Напад на Польщу.

в) Московська битва.

г) Кримська (Ялтинська) конференція "великої трійки",

ґ) Капітуляція Італії.

2. Доберіть до імен історичних постатей їхні характеристики.

1. В. Черчилль	2. Ш. де Голль	3. Г. Жуков	4. Д. Ейзенхауер
●	●	●	●

а) Маршал Радянського Союзу, талановитий воєначальник, командував обороною Москви і низкою інших воєнних операцій.

б) Французький генерал, після поразки Франції очолював рух Опору проти нацистів.

в) Англійський політичний і державний діяч. Під час Другої світової війни очолював британський уряд.

Теìа II. КРАЇНИ АМЕРИКИ у ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Пригадайте:

1. Яку роль відіграли Сполучені Штати Америки під час Другої світової війни?

2. Який статус мала Канада до Другої світової війни?

США у 40 60 х рр.

1. Зміцнення міжнародного статусу США внаслідок Другої світової війни

США зробили великий внесок у розгром нацизму й мілітаризму в роки Другої світової війни. Людські втрати країни обчислювалися 322 тис. вбитих й 800 тис. поранених, тих, що потрапили до полону та зникли безвісти.

Проте США, на території яких не велися воєнні дії, виявилися майже єдиною країною, чия економіка вийшла з Другої світової війни значно зміцнілою. Вартість промислової продукції США становила 2/3 вартості промислової продукції всього світу, за винятком країн комуністичного блоку. Вони зосередили у себе 73% світового золотого запасу, за 5 років війни чистий прибуток американських компаній досяг 87 млрд доларів, а середньорічні темпи зростання становили 18,7%.

Основні суперники США або тимчасово вибули з конкурентної боротьби (Німеччина, Японія), або потрапили у фінансово-економічну залежність від США (Велика Британія, Франція). США скористалися з цієї обставини, щоб оволодіти новими ринками, збільшити експорт товарів і капіталу, створити велику "імперію долара".

На 1945 р. СІП А досягли найвищого за свою історію рівня військової могутності. Військово-морські та військово-повітряні сили базувалися на основних напрямках світових комунікацій і в найважливіших стратегічних пунктах. Наприкінці війни збройні сили країни налічували 12 млн вояків. США монопольно володіли атомною бомбою.

Якщо до другої світової війни зовнішньополітичний курс країни визначала політика ізоляціонізму, то зі зростанням економічної та військової могутності відбулася його кардинальна зміна у бік опертя на військову силу, прагнення посилити свій вплив на перебіг подій у всіх країнах світу. Оптимальною, під кутом зору правлячих кіл США, формою устрою міжнародних відносин був би "мир на американський манір" — "Рах Americana".

В умовах конфронтації з СРСР основними цілями зовнішньополітичного курсу США стали зміцнення національної безпеки, створення союзу західних країн, протидія поширенню комунізму.

25 червня 1947 р. конгрес ухвалив закон про національну безпеку, що вперше в американській історії вводив посаду міністра оборони. Крім того, було створено Раду національної безпеки (РНБ) та Центральне розвідувальне управління (ЦРУ).

Доктрину "стримування комунізму" було запропоновано радником посольства США у Москві Дж. Кеннаном у лютому 1946 р. та опубліковано в липні 1947 р. в журналі "Форін афферс". Вона передбачала захист усього західного світу від можливого проникнення комунізму.

Боротьбі проти зростання впливу комунізму в Туреччині та Греції було присвячено "доктрину Трумена", з якою президент США виступив 12 березня 1947 р. на об'єднаному засіданні обох палат конгресу. Трумен закликав терміново асигнувати 400 млн дол. на подання допомоги грецькому і турецькому урядам.

Показником міжнародного авторитету США, що зріс, став їхній особливий вплив під час створення Північноатлантичного блоку (НАТО) 1949 р. Американські генерали посіли чолові позиції в його керівництві.

Значно посилила роль США у світі реалізація плану Маршалла, коли було подано економічну допомогу 16 країнам Європи.

Отож, Сполучені Штати Америки після Другої світової війни перетворилися в державу — лідера західного світу.

2. Особливості економічного розвій K V

Після смерті Ф. Делано Рузвельта 12 квітня 1945 р. президентом Сполучених Штатів за конституцією став віце-президент Г. Трумен. На той час він не мав ні авторитету, ні досвіду у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх проблем.

Трумену довелося розробляти політичну стратегію країни у досить стислі строки. Уряд Трумена потурбувався про адаптацію до мирного життя демобілізованих військовослужбовців та ухвалив закон, найменований "Солдатським біллем про права". Колишні солдати й офіцери дістали суттєві пільги у царині освіти, в отриманні кредитів і відкритті свого бізнесу. Прагнучи уникнути масового безробіття, що загрожувало (за прогнозами, 8 млн осіб), серйозних соціальних конфліктів, адміністрація Трумена

розробила систему заходів, що дістала гучну назву "справедливий курс" (за аналогією й водночас на відміну від "нового курсу" Ф. Рузвельта). Цією назвою й заведено позначати діяльність адміністрації демократів до початку 50-х рр.

Намічалися заходи з відвернення інфляції й різкого підвищення вартості життя, однак у процесі переведення промисловості на рейки мирної економіки не пощастило уникнути зниження прибутків більшості американців. Спостерігалося зростання безробіття й цін. Якщо під час війни страйки було заборонено, то у повоєнний час вони знову поновилися. Зростав вплив профспілок, що налічували у своїх лавах понад 15 млн душ. Адміністрація Трумена намагалася вберегти країну від хаосу страйкового руху і прийняла низку важливих законів.

У 1947 р. було прийнято закон Тафта—Хартлі (Національний закон про відносини робітників і підприємців). Новий закон суттєво обмежував право робітників на страйк. Страйки державних службовців було зовсім заборонено. Також заборонялися організовані страйки солідарності. Запроваджувалася система примусового арбітражу в особливо загрозливих трудових конфліктах.

Після Г. Трумена президентом США став лідер республіканської партії генерал Д. Ейзенхауер, знаний полководець другої світової війни. Його політика в царині економіки полягала в обмеженні державного регулювання і втручання у справи бізнесу. За час правління президента Д. Ейзенхауера (1953—1960 рр.) покращилося матеріальне становище великої кількості людей: більше половини американців за рівнем доходів стали середнім класом, який має власні будинки, автомобілі тощо. Популярною стала ідея "суспільства загального благоденства".

"Ера Ейзенхауера" збіглася з розгортанням науково-технічної революції, що виявилась у зростанні нових галузей економіки, докорінному перетворенні старих галузей, у масовому впровадженні автоматизації та електроніки, другого покоління ЕОМ.

А втім, у 1950—1960 рр. стало помітним відставання темпів зростання економіки США від інших розвинених країн. Якщо у США середній щорічний приріст ВНП у цьому десятиріччі дорівнював 3,2% (у Великій Британії ще нижче — 2,7%), то в Італії — 5, Японії — 8,2, у Західній Німеччині — 8,6%. У листопаді 1960 **р.** було офіційно оголошено, що золоті запаси США дорівнюють 18 млрд доларів, тобто опинилися на найнижчій позначці після 1940 р. Хоча в 50-ті рр. обсяги виробництва основних галузей виробництва були досить великими, проте цей рівень не був постійним, почастішали спади.

3. Наростання консервативних тенденцій у внутрішньо-політичному житті

На початку 50-х **рр.** США охопив розгул маккартизму — реакційної політичної течії, що дістала свою назву від прізвища сенатора Джозефа Маккарті, який очолював сенатську підкомісію з питань розслідування антиамериканської діяльності. Маккартисти розпалювали антикомуністичну істерію, переслідували всіх, хто виявляв вільнодумство.

У 1950 р. набрав чинності закон Маккарена, який зобов'язував компартію та деякі інші організації зареєструватися в міністерстві юстиції як "підривні" організації. Відмова від реєстрації каралася 5-річним тюремним ув'язненням і штрафом у розмірі 10 тис. доларів.

Багатьох керівних працівників компартії та її активістів заарештували й судили за те, що вони обстоювали свої переконання. Сотні громадських організацій США було оголошено "підривними". Переслідувань зазнавали видатні діячі науки, мистецтва, літератури і освіти. Чимало видатних американців, у тому числі уславлений кіноактор Ч. Чаплін, покинули країну. У "неблагонадійних" осіб брали відбитки пальців, багатьох із них на вимогу Федерального бюро розслідувань (ФБР) звільняли з роботи. Понад 2,5 млн державних службовців пройшли перевірку на "лояльність".

Діяльність сенатора Дж. Маккарті та його помічників дістала назву "полювання на відьм". Маккарті у своїх підозрах дійшов до того, що звинуватив комуністів у проникненні до сенату. Ця антикомуністична істерія викликала невдоволення широкої громадськості. Парламент у грудні 1954 р. засудив його поведінку.

Перевірте себе

1. Який економічний потенціал мали США після завершення Другої світової війни?
2. Доповніть фразу: "Наприкінці війни збройні сили країни налічували../'
3. Хто був автором доктрини "стримування комунізму"?
4. Яку назву мав внутріполітичний курс адміністрації Г. Трумена?
5. З чиїм ім'ям пов'язаний термін "маккартизм"?

Виконайте завдання

1. На стрічці часу позначте основні події в житті Сполучених Штатів з 1945 р. по 1960 р.

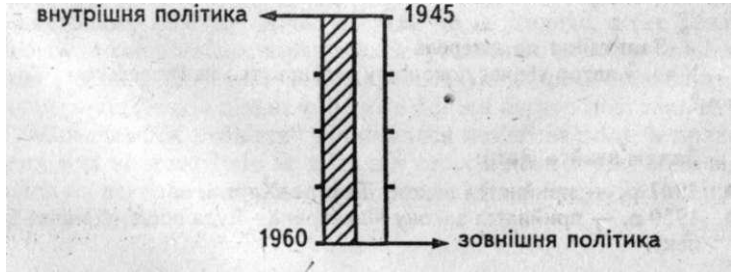

2. Зробіть невеличку розповідь за малюнком.

3. Поясніть зростання позицій США у повоєнному світі.

1 _____

3 _____

Питання для обговорення у групі

Що, на вашу думку, означає термін "Pax Americana"?

Робота з джерелами

Із книги П. Кальвокоресі "Світова політика після 1945 року"

"Трумен значно відрізнявся від Рузвельта і усвідомлював цю різницю. Він був американцем, який обіймає високу посаду, але при цьому не був фігурою світового масштабу, людиною, яку поважають за її якості, якій більше притаманна простота й прямота, ніж вишуканість, а політична рішучість заступає політичну витонченість, типовим американцем, що має певний набір елементарних принципів та ідеологічних постулатів. Там де менш типовий Рузвельт звичайно надавав перевагу прагматизмові, Трумен проводив політику за всіма правилами, і там, де Рузвельт опікувався проблемою відносин двох великих держав, Трумен бачив головний конфлікт між комунізмом і ще більш розпливчатим поняттям "антикомунізм". Проте Трумен був типовішим американцем кінця 40-х років та був схильний вважати зустріч американців із росіянами в центрі Європи протистоянням систем і цивілізацій, а не держав".

гш

ў Запитання до джерела

У чому автор убачає докорінну відмінність між Рузвельтом і Труменом?

Запам'ятайте дати:

- 1947 р. — прийняття закону Тафта—Хартлі.
9 1950 **р.** — прийняття закону Маккарена—Вуда про внутрішню безпеку.

США у 60 70 х рр.

1. Внутрішня та зовнішня політика адміністрації Дж. Кеннеді та Л. Джонсона

У 1960 р. президентом США було обрано молодого демократа Джона Кеннеді, якому на той час виповнилося 43 роки.

Основою діяльності Кеннеді на посаді президента стала концепція "нових рубежів", спрямована на збереження і зміцнення позицій США на міжнародній арені.

Стратегію економічного зростання Кеннеді вбачав у збільшенні капіталовкладень в економіку, оптимальному використанні досягнень НТР, підвищенні кваліфікації та освіти працівників, на всіх рівнях.

Програма уряду передбачала підвищення мінімуму погодинної оплати праці, збільшення строків виплати субсидій з безробіття, допомогу збіднілим фермерам, розширення житлового будівництва. Крім того, передбачалися комплексна програма заходів із переустрою районів хронічної депресії, зокрема субсидії приватним фірмам і муніципалітетам, збільшення допомоги для переустрою міст, програма професійної перепідготовки безробітних.

Американці пам'ятають і часто повторюють слова президента Дж. Кеннеді: "Не питай, що країна може зробити для тебе, питай, що ти можеш зробити для країни". У них міститься глибока філософська думка: будь-яка ініціатива, спрямована на поліпшення добробуту американців, знайде в суспільстві підтримку.

І справді, програма адміністрації демократів досягла серйозних успіхів. Коли Кеннеді взявся за кермо влади, ВНП становив 500 млрд доларів, а 1964 р. він досяг 622,3 млрд, тобто збільшився на 25%. Отже, щорічний приріст дорівнював 5,6%, тоді як демократи під час кампанії 1960 р. обіцяли 5%.

У сфері зовнішньої політики президент Кеннеді намагався збільшити вплив США на перебіг подій у світі й не допустити експансії комунізму. Водночас уряд Кеннеді почав реалістичніше оцінювати свої можливості у світі, ясніше усвідомлювати соціально-економічні фактори. Сам Кеннеді неодноразово підкреслював необхідність провадити більш гнучку й реалістичну зовнішню політику.

Багатообіцяльна кар'єра Джона Кеннеді обірвалася трагічно. 22 листопада 1963 р. під час поїздки до м. Даллас, штат Техас, його було смертельно поранено. За усталеною версією, стріляв убивця-одинак Лі Харві Освальд, якого незабаром було застрелено у поліцейській дільниці. Проте донині багато обставин цього "вбивства XX століття" залишилися нез'ясованими, а правосуддя досі не може (або не хоче під тиском певних кіл) дати відповідь на всі запитання, пов'язані з трагічною смертю 35-го президента США.

Згідно з конституцією США посаду президента країни обійняв віце-президент Ліндон Джонсон.

8 січня 1964 р. у першому посланні про становище країни президент Л. Джонсон урочисто проголосив початок "безкомпромісної війни проти бідності в Америці". 16 травня того ж року він надіслав до конгресу спеціальне послання "Про війну проти бідності", на основі якого було ухвалено відповідний закон, що став основним напрямом діяльності адміністрації Джонсона. Однак реалізація цієї програми виявилася малоефективною. Хоча, за офіційними даними, кількість бідняків 1968 р. скоротилася до 25 тис, це скорочення обумовлювалося не стільки державними програмами допомоги, скільки високою економічною кон'юнктурою 60-х рр.

Авторитет адміністрації Л. Джонсона відчутно знизила розпочата 1964 р. масштабна війна у В'єтнамі.

Особливо активно розвинувся молодіжний антивоєнний рух, оскільки молодих американців аж ніяк не вабила перспектива загинути в ім'я стратегічних інтересів Білого дому, які для більшості з них були чужими й незрозумілими.

У січні 1973 р. було підписано Паризьку угоду про припинення війни та відновлення миру у В'єтнамі. Аналізуючи "уроки В'єтнаму", Генрі Кіссінджер (державний секретар США) згодом зазначав: "Після гіркого досвіду В'єтнаму Америка дізналася, що вона не має такої могутності, щоби вирішувати кожну проблему. Ми знаємо, що наш вплив має межі".

Однією з найгостріших внутрішньополітичних проблем США, що сягає корінням у далеке минуле, є расова проблема. Особливо гостро вона стояла перед країною у 50-60-ті рр. Незважаючи на проголошену конституцією рівноправність американських громадян, США залишалися країною расової нерівності й дискримінації.

Наприклад, Верховний суд США 1954 р. скасував роздільне навчання негритянських та білих дітей. Але расисти відмовилися підкоритися цьому рішенню. Коли група негритянських школярів у Літл-Рок (штат Арканзас) намагалася відвідувати школу, в якій навчалися білі діти, расисти вдалися до терору.

На початку 60-х рр. негритянський рух вийшов на новий етап. Він мав характер масової боротьби за соціальні права, досягнення справді громадянського рівноправ'я і доступу до політичної влади.

"Довге гаряче літо" 1967 р. за масштабом і силою негритянських повстань перевершило всі попередні: 120 міст було охоплено повстаннями. Найбільше сталось у липні 1967 р. в Детройті, столиці автомобільної імперії Форда. Визнаним лідером негритянського руху став Мартін-Лютер Кінг, священик, лауреат Нобелівської премії миру, який провадив велику громадську роботу.

Вбивство Мартіна-Лютера Кінга у 1968 р. поставило країну на межу громадянської війни. За один тиждень — із 4 до 11 квітня 1968 р. — повстання негрів охопили стільки ж міст, що й за весь попередній рік. На придушення расових безладів влада кинула 100 тис. поліцейських, національних гвардійців і солдатів. Усього за час "чорних бунтів" 1964-1969 рр. загинули 250 осіб, було поранено майже 11 тис. американців, переважно чорних.

Наростання расових проблем у країні, вкупі з в'єтнамською війною та невтішними наслідками боротьби з бідністю, стали основними причинами поразки демократів під час президентських виборів у листопаді 1968 р.

2. Загострення внутрішньополітичної боротьби у 70 ті рр. "Уотергейтська справа"

На президентських виборах 1968 р. переміг республіканець Р. Ніксрн.

Президент Ніксон прийшов у Білий дім, коли в 1969—1970 рр. позначився серйозний спад в економіці, особливістю якого стала інфляція, що швидко зростала.

З метою оздоровлення економіки Ніксон проголосив "нову економічну політику". Президентським декретом у країні було оголошено надзвичайний стан. Намагаючись стимулювати капіталовкладення і споживчий попит, уряд надав компаніям значні податкові пільги, скоротив прибутковий податок, скасував акцизний податок на продаж легкових автомобілів, проте водночас установив державний контроль над цінами і заробітною платнею. У цьому вбачали єдиний шлях стримування інфляції. Тимчасово було припинено конверсію долара в золото і введено додатковий 10-процентний податок на переважну частину імпорту; було оголошено також про скорочення допомоги іншим державам.

Ця політика принесла свої плоди.

На виборах 1972 р. Р. Ніксон здобув переконливу перемогу над демократом Макговерном, діставши 60,7% голосів проти 37,5% у суперника. Одначе проведення виборів і початок другого терміну президентства Ніксона відбувалися на хвилі найбільшої в повоєнній історії політичної кризи — "Уотергейту" (за назвою адміністративно-житлового комплексу, де мали місце ці події). Ця криза стала наслідком посилення політичного протистояння в країні, викликаного наростаючими проблемами у внутрішній та зовнішній політиці.

Сутність цієї кризи полягала в тому, що в червні 1972 р. під час передвиборної кампанії люди зі штабу республіканської партії були заарештовані поліцією у приміщенні національного комітету демократичної партії. У них було знайдено апаратуру для підслуховування, портативну рацію та інші компрометуючі дока-; зи. Американська преса розцінила цю подію як "страшенний акт політичного шпигунства", сліди якого ведуть у Білий дім.

Проти семи учасників скандального інциденту було порушено кримінальну справу. У 1973 р. юридичний комітет палати представників конгресу США звинуватив президента Р. Ніксона у при-

четності до цієї оборудки, а також у зловживанні владою, і порушив питання про імпічмент (відставку) президента. Р. Ніксон довго боровся з конгресом за своє реноме, але в серпні 1974 р. таки визнав, що перешкоджав розслідуванню "Уотергейтської справи" з політичних міркувань, і зробив заяву про свою відставку. Посаду президента обійняв віце-президент Джералд Форд.

Феномен "Уотергейтської справи", з одного боку, свідчив про напружену політичну боротьбу між республіканцями і демократами, про численні факти корупції у вищих ешелонах влади. Але водночас перший в історії США імпічмент переконливо довів життєздатність американської демократії та вірність конституції всіх гілок влади і громадян країни, які з розумінням поставилися до розв'язання найбільшої політичної кризи в США.

3. Другий етап науково технічної революції

У другій половині 70-х рр. розпочалася довгострокова структурно-технологічна перебудова економіки, сутність якої полягала в докорінному технічному переоснащенні виробництва на основі новітніх досягнень НТР. Метою великих програм були пошук нових енергозберігальних технологій, що став особливо важчивим після енергетичної кризи; досягнення якісно вищого рівня продуктивності праці; економія дефіцитних видів сировини; кардинальне поліпшення паливно-енергетичного балансу, впровадження енерго- та матеріалозберігальних засобів виробництва.

Найбільш кваліфіковані наукові кадри готувались у ряді провідних, переважно приватних, вишів США, серед яких Гарвардський, Сгенфордський, Прінстонський, Колумбійський, Йєльський, Каліфорнійський університети, Массачусетський технологічний інститут.

Особливу увагу американці првділяли освоєнню космосу, що було стимулом розроблення нових технологій, прямо пов'язувалося з воєнно-технічними дослідженнями й забезпечувало престиж країни.

16 червня 1969 р. НАС А (космічне агентство США) здійснило запуск космічного корабля "Аполлон-П" з метою висадження першої людини на поверхню Місяця. Коли корабель наблизився до Місяця, посадковий модуль відокремився від орбітального ступеня і здійснив м'яку посадку на поверхню Місяця в районі, що називається Морем Спокою. Двоє астронавтів, Ніл Армстронг і Едвін Оддрін, провели на Місяці близько 2,5 години. У 1969—1972 рр. -відбулося загалом 6 посадок американських "Аполлонів" на поверхню супутника Землі, загальна вартість яких склала приблизно 25 млрд доларів.

У 70-ті рр. НАСА спромоглося сконструювати корабель багаторазового використання "Спейс шаттл" ("Космічний човник"), що міг приземлятися як звичайний літак.

Окрім освоєння космосу, вчені та інженери США досягли значних успіхів у розробленні копіювальних апаратів ("ксерокс" 1959 р.), створення персональних комп'ютерів, які вперше з'явилися на ринку у 1981 р., стільникового телефонного зв'язку та багатьох інших речей, без яких ми вже не можемо обійтися сьогодні.

Науково-технічна революція у США великою мірою визначає рівень розвитку виробництва, сприяє зростанню авторитету країни на міжнародній арені.

Перевірте себе

1. Що ви знаєте про сім'ю 35-го президента США?
2. Яких успіхів в економіці досягли США за президента Дж. Кеннеді?
3. Яка подія сталася 22 листопада 1963 р.?
4. Яку мету ставила адміністрація Л. Джонсона у внутрішній політиці?
5. Хто був лідером боротьби за громадянські права негрів США і як склалася його доля?
6. Що ви знаєте про "Уотергейтську справу"?
7. Назвіть імена перших американських астронавтів, які висадилися на Місяці.

Виконайте завдання

1. На стрічці часу позначте основні події американської історії.

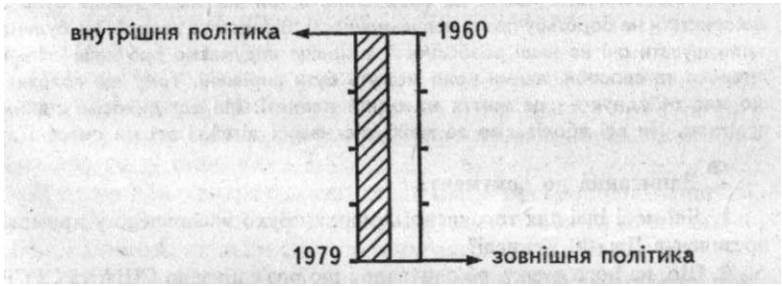

2. Визначте, що символізує малюнок датського карикатуриста Г. Бідструпа. Які події стали приводом до його створення?

Питання для обговорення у групі

1. Яке місце в новітній історії США посів Дж. Кеннеді?
2. Американці вважають свою країну найдемократичнішою у світі. Якщо ви погоджуєтеся з цією тезою, наведіть аргументи на її користь; якщо ні, то спростуйте її.
3. Які досягнення НТР ви вважаєте найбільш важливими для людства?

Робота з джерелами

Із промови **президента** США **Джона Ф**, **Кеннеді** 10 **червня** 1963 **р. у Вашингтонському університеті**

"Сполучені Штати не домотаються "Pax Americana", накидаючи його іншим державам за допомогою зброї. **В** епоху, коли великі держави мають ядерну зброю, тотальна війна є абсурдом. Це є абсурдом тому, що один-єдиний ядерний заряд у десять разів перевищує силу всіх снарядів, випущених союзниками під час другої світової війни. Тотальна війна є абсурдною тому, що смертельно отруєні продукти ядерного вибуху будуть розповсюджені до найвіддаленіших куточків земної кулі. Сьогодні мільярди доларів, які витрачаються на закупівлю озброєння з єдиною метою — бути впевненими в тому, що воно ніколи нам не знадобиться, необхідно витрачати на підтримання миру. Тому що накопичення таких запасів не є надійним гарантом миру.

По-друге, наше ставлення до СРСР... Ми, американці, відчуваємо глибоку відразу до комунізму, оскільки він означає заперечення свободи і людської гідності. Однак, ми віддаємо належне російському народові за його успіхи в науці та освоєнні космосу, в розвитку економіки, промисловості й культури, за його мужність. Серед споріднених рис, притаманних обом нашим країнам, найсильніша — це обопільна ненависть до війни... І навіть у "холодній війні" наші країни несуть найбільший тягар, тому що і ми, і еони витрачають величезні кошти на озброєння, в той час як їх краще було б використати на боротьбу проти неписьменності, бідності та хвороб. Не будемо заплющувати очі на наші розбіжності, а краще подумаємо про наші спільні інтереси та способи, якими вони можуть бути вирішені. Тому що головне, що нас об'єднує — це життя на одній планеті. Ми всі дихаємо одним повітрям. Ми всі вболіваємо за майбутнє наших дітей. І всі ми смертні".

• Запитання до документа

1. Які нові ідеї для тогочасної Америки було висловлено у промові президента Дж.-Ф. Кеннеді?

2. Що, на його думку, об'єднувало і що роз'єднувало США та СРСР **в** той час?

Запам'ятайте дати:

- 22 листопада 1963 р. — вбивство Дж. Кеннеді.
- 1969 р. — висадка перших астронавтів на Місяці.

США у 80 90 х рр.

1. "Рейганоміка"

4 листопада 1980 р. на президентських виборах переміг Рональд Рейган, представник правого крила республіканської партії.

Економічна політика Р. Рейгана, яка увійшла в історію під назвою "рейганоміка", виходила з програми "відродження Америки". Це стало основною метою проведеного в 1981 р. 30-відсоткового зниження податків, що дало змогу підприємцям скеровувати вивільнені кошти на розширення виробництва, а іншим верствам населення — збільшити споживання.

Кризові явища в економіці долалися технічним переоснащенням підприємств, збільшенням частки наукомістких галузей промисловості — радіоелектроніки, приладобудування, космонавтики тощо. Одночасно запроваджувалась антиінфляційна політика, скорочувалися витрати на державний апарат. Зокрема, бюджетні скорочення стосувалися всіх міністерств і відомств за винятком Пентагону (міністерства оборони). Це дало змогу створити сприятливі умови для залучення іноземного капіталу в економіку США, що своєю чергою привело до запровадження найновіших досягнень науково-технічного прогресу. Тільки парк електронно-обчислювальних машин у 1987 р. налічував 20 млн, у тому числі 19 млн персональних комп'ютерів.

У 1983 р. всі економічні показники різко зросли, а обсяги виробництва в оброблювальній промисловості за сім років збільшилися на 43%. Порівняно з 70-ми рр. вдвічі зросли також темпи приросту продуктивності праці.

Загальні підсумки проведення "рейганоміки" в економіці США зводяться до таких позитивних наслідків:

1) запроваджується ресурсозбереження, зменшується споживання нафти, газу, сталі, чавуну тощо, а от суспільне виробництво зростає, середньорічні темпи приросту валового національного продукту становили 3,5%;

2) за менших витрат досягається вища ефективність суспільної праці в цілому (10 корів у фермерському господарстві дають стільки молока, скільки раніше отримували від 100 корів);

3) збільшуються особисті доходи американців на душу населення.

Але найголовніший результат — це трансформація індустріального суспільства в постіндустріальне з раціональним вирішенням тих багатьох соціальних проблем, котрі віками були каменем спотикання у людських відносинах.

2. Політичний курс Клінтона

У листопаді 1992 р. перемогу на виборах здобув політичний діяч "нової хвилі" — лідер демократів Вільям Клінтон. Він дістав 43% голосів. Йому протистояв президент-республіканець Дж. Буш, який перебував при владі з 1988 р.; за нього проголосувало 38% виборців. Техаському підприємцю, мільярдерові Россу Перо дісталося 19% голосів. Демократи, після 12-річного перебування в Білому домі республіканців, успадкували владу вже за нових політичних умов. Розпався Радянський Союз, припинив існуван-

ня східний блок, зазнав краху комунізм, і США практично лишилися єдиною наддержавою, безумовним світовим лідером. Перемога Клінтона давала можливість оновлення Америки, як стверджував популярний журнал "Тайм", назвавши його 1992 р. "людиною року". Справді, під час перевиборної кампанії Клінтон проголосив завдання відродження Америки та блискуче продемонстрував переваги деідеологізованої політики в епоху нового світового порядку.

Внутрішня політика адміністрації Клінтона була спрямована на полегшення податкового тягаря середнього класу, надання податкових пільг підприємствам, що створюють нові робочі місця, щорічне підвищення на 20 млрд доларів інвестицій у федеральні програми, здійснення реформи системи охорони здоров'я, яку президент хотів зробити доступною для більшості американців. Одночасно ставилося завдання скоротити вдвічі дефіцит федерального бюджету.

Адміністрація Клінтона припинила розроблення й фінансування програми Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ), яку у 1983 р. розпочав Р. Рейган. Це була довгострокова програма створення великомасштабної протиракетної оборони з елементами космічного базування. Програма СОІ, можливості реалізації якої не дістали широкого роз'яснення, спричинила створення атмосфери страху перед "космічним злом". Адміністрація Клінтона вдалася до заходів зі скорочення збройних сил з одночасним підвищенням їхньої мобільності та боєготовності. Здійснювалися роботи з удосконалення системи Протиракетної оборони (ПРО) і стратегічних наступальних сил США, що забезпечили країні пріоритет у військовій сфері.

Утім, практична діяльність нової адміністрації, як завжди, наразилася на рішучу опозицію республіканців, які звинувачували демократів у посиленні ролі держави в економіці та збільшенні витрат бюджету.

Одначе на виборах 1996 р. Клінтон знову дістав переконливу перемогу. За нього віддали голоси 49% виборців. Республіканцям важко було щось протиставити головній тезі виборчої кампанії Клінтона — "американці живуть зараз краще, ніж чотири роки тому". В активі президента за роки його перебування в Білому домі було 10,5 млн нових робочих місць, збільшення мінімальної заробітної платні до 5 доларів 10 центів за годину, зменшення податків і дефіциту бюджету на 60%.

3. Економічне піднесення наприкінці XX — на початку XXI ст.

Наприкінці XX ст. США продовжували розвиватися динамічно, зростав життєвий рівень населення, збільшувалися прибутки підприємств, зміцнювався авторитет країни у світі. Середньорічні темпи економічного розвитку за 90-ті рр. становили 2,2%. Фонд заробітної платні складає близько 60% ВВП. На охорону здоров'я американці витрачають 14% ВВП, на освіту — 7,6, на науку — 2,6%. Частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму (близько 15 тис. доларів на сім'ю з 4 осіб) знизилася до 13,7% (1997 р.).

Триває процес зростання масштабів і ролі сфери послуг, де наприкінці 90-х рр. було зайнято 75% всіх працюючих. Це — наука і наукове обслуговування, освіта, охорона здоров'я, різноманітні професійні послуги, зв'язок, інформаційне обслуговування, фінанси, торгівля.

Що ж сприяло такому потужному економічному розвиткові США у 90-х рр., чому США на зламі тисячоліть опинилися в зеніті своєї економічної могутності? Причина тут не одна.

По-перше, сприяли зовнішньополітичні умови, закінчення "холодної війни", крах великого системного протистояння. Так, асигнування на військові цілі 1996 р. складали 16,9% федерального бюджету і 3,6% ВВП. Нинішній бюджет Пентагону вдвічі менший, ніж за часів Рейгана. Закупівлі озброєння скоротилися вчетверо проти періоду Рейгана.

По-друге, протягом 90-х рр. США інтенсивно долучалися до світового інтеграційного процесу, поставили собі мету до 2005 р. створити зону вільної торгівлі, яка об'єднає 34 країни Американського континенту.

По-третє, посилилися глобалізація та інтернетизація американської економіки, її взаємозалежність із світовою економікою. Тільки за перший термін президентства Клінтона США уклали більш як 200 торгово-економічних угод з іншими країнами. Діяльність транснаціональних компаній США охоплює весь світ.

Важливим чинником тривалого економічного піднесення стало зростання приватних інвестицій. На них припадає 30% приросту ВВП після 1991 р., насамперед у новітні галузі. Так, у 80—90-ті рр. на американські корпорації припало 40% всіх світових інвестицій у комп'ютеризацію. До того ж держава заохочує всілякими пільгами компанії до інвестицій в освіту й підготування наукових кадрів. У цьому справедливо вбачається основа підвищення конкурентоспроможності економіки та зміцнення матеріального добробуту США.

Втім, уже з кінця 2000 р. почався спад американської економіки. Він був пов'язаний зі зміною хазяїна Білого дому, тому що Дж. Буш-молодший, лідер республіканської партії, який переміг віце-президента адміністрації Клінтона Ела Гора, сповідує дещо інші принципи економічної стратегії. Одначе найстрашнішого удару не тільки по престижу США, його політичному становищу у світі, а й по американській! економіці було завдано 11 вересня 2001 р. під час нападу терористів на Світовий торговий центр і Пентагон. У перші дні після терористичного акту, який забрав

життя майже 3 тис. людей, на торгових і фінансових біржах виникла паніка, долар почав катастрофічно падати, проте вже наступного місяця створенням антитерористичної коаліції ситуація дещо стабілізувалася. Економісти вважають, що долар трохи похитнувся як провідна світова валюта, але не впав, що свідчить про життєздатність американської економіки.

4. Зростання ролі США у міжнародних відносинах після розпаду СРСР і комуністичного блоку

Одне з головних завдань американської адміністрації в 90-х рр. полягало в тому, щоби пристосувати основні міжнародні організації — НАТО, ООН, МВФ, Всесвітній банк — до нової ситуації, що виникла внаслідок загибелі комунізму та закінчення "холодної війни". Демократи продовжили зусилля, спрямовані на трансформування НАТО у політичну організацію, в якій Європа та Америка залишались би тісно пов'язані одна з одною, а США, як і досі, відводилася головна роль у європейських справах, навіть після створення в Європі політичного і валютного союзів.

Велике значення в цьому аспекті американська дипломатія надавала розширенню НАТО на Схід і прийняттю до цієї організації нових членів.

У липні 1997 р. у Мадриді відбувся саміт лідерів НАТО, де було винесено рішення про вступ до цієї організації Угорщини, Польщі, Чехії. З Україною було підписано Хартію особливого партнерства.

Важливе місце в американській зовнішній політиці посідає, безумовно, Росія.

У березні 1997 р. президент Клінтон зустрівся з президентом Росії Б. Єльциним у столиці Фінляндії. Результатом цієї зустрічі було рішення про розроблення документа, що визначає співробітництво Росії та НАТО "як важливого елементу нової всеохопної системи європейської безпеки". Такий документ було підписано у травні 1997 р.

Проте воєнне вирішення косовської проблеми у березні-травні 1999 р., одним з ініціаторів якого був В. Клінтон, погіршило відносини США та Росії. Ситуація покращилася лише "Взимку 1999—2000 рр. після відставки Б. Єльцина і приходу до влади в Росії В. Путіна. Однак- із приходом до влади нового президента США Дж. Буша-молодшого виникли нові проблеми в американо-російських відносинах, пов'язані з планами США розгорнути нову систему протиракетної оборони.

Але терористичні акти 11 вересня 2001 р. кардинальним чином змінили співвідношення сил на світовій арені. США і Росія знайшли порозуміння в багатьох питаннях і стали партнерами

по антитерористичній коаліції, створеній американцями. До них приєднався й Китай, відносини з яким у США в останні роки були досить прохолодні. На зустрічі в Шанхаї у жовтні 2001 р. три наймогутніші держави світу проголосили про спільну лінію в боротьбі зі світовим тероризмом, вони разом прагнуть виграти цю "першу війну XXI століття", яка не схожа на жодну попередню, оскільки в ній воюють не держава з державою, а цивілізований світ проти жорстокості, антилюдяності, цинізму.

США підтримали й їхні союзники по НАТО, особливо британці, які разом з американцями взяли участь у воєнних діях проти талібів в Афганістані. Мусульманські екстремісти з руху талібан підтримували Усаму Бен Ладена, терориста № 1, за американськими даними організатора терактів 11 вересня. Воєнні дії в Афганістані свідчать про рішимість уряду США та їхніх союзників знищити основні центри ісламського тероризму раз і назавжди.

Адміністрація Клінтона перебрала роль основного посередника в урегулюванні арабсько-ізраїльського конфлікту, внаслідок чого стало можливим підписання у вересні 1993 р. у Вашингтоні угоди про утворення палестинської автономії в рамках Ізраїлю. При цьому Клінтон завжди підкреслював особливе стратегічне партнерство з Ізраїлем. На жаль, під кінець перебування В. Клінтона у Білому домі конфлікт між Ізраїлем і палестинцями розгорівся з новою силою у вересні — жовтні 2000 р. і триває досі.

Отже, після відносно спокійного десятиріччя наприкінці XX ст., ознаменованого всебічним панування США у світових справах, почався період військового протистояння, проявів екстремізму і тероризму, в якому Сполученим Штатам необхідно боротися за відновлення свого лідерства, шукати нових союзників і партнерів. Деякі політологи вважають, що в міжнародних відносинах почалася нова ера.

5. Українсько американські відносини на початку XXI ст.

Після розпаду СРСР США намагалися встановити взаємовигідні відносини з колишніми радянськими республіками, не забуваючи при цьому про свої стратегічні інтереси. Незалежній Україні у Вашингтоні відводили особливу роль з огляду на її геополітичне становище в Європі. В Україні з розумінням оцінювали провідну роль США як єдиної супердержави після розпаду СРСР і прагнули встановити довгострокові, взаємовигідні й рівноправні відносини з цією країною. Через місяць після здобуття незалежності Україною відбувся візит Голови Верховної Ради України Л. Кравчука до США. З адміністрацією Сполучених Штатів було проведено перші переговори про співробітництво у провідних галузях економіки, конверсії, науки та культури.

23 січня 1992 р. в МЗС України відбувся обмін нотами між Україною та США про встановлення дипломатичних відносин у повному обсязі. Серйозною завадою на шляху розвитку двосторонніх відносин залишалася наявність на території України ядерної зброї. Підписання 14 січня 1994 р. президентами України, Росії та США тристоронньої заяви та угоди про ліквідацію ядерної зброї в Україні сприяло помітному поліпшенню амернкансько-українських відносин.

За активної підтримки США 8 лютого 1994 р. у Брюсселі представники України підписали документи, пов'язані з участю у програмі НАТО "Партнерство заради миру". Великий внесок у розвиток двосторонніх відносин між нашими країнами зробили державні візити до США президентів Л. М. Кравчука та Л. Д. Кучми, а також візити до України президента В. Клінтона 1995 і 2000 рр.

Зокрема, виступаючи перед багатотисячним натовпом киян і гостей столиці України в червні 2000 р., президент США Клінтон .високо поцінував зусилля українського народу на шляху розбудови демократичного суспільства, проте зауважив, що це тільки перші кроки і необхідно зробити набагато більше в економічній сфері, захисті прав особистості, боротьбі проти організованої злочинності тощо. Президент українською мовою цитував нашого національного генія Т. Г. Шевченка: "Борітеся — поборете!"

Перевірте себе

1. У чому полягає сутність "рейганоміки"?
2. Кого журнал "Тайме" назвав "людиною року" **в** 1992 р.?
3. Які досягнення у внутрішній політиці мала адміністрація В. Клінтона?
4. Назвіть зовнішньополітичні пріоритети США у 90-х рр. XX ст.
5. Коли і за яких умов президент Клінтон відвідав Україну?
6. Які плани має адміністрація Дж. Буша-молодшого?

2. Стрілочками поєднайте дати і події.

1) вбивство Мартіна-Лютера Кінга	•	• 1969 р.
2) "Уотергейтська справа"	•	• 1992 р.
3) Прийняття закону Тафта—Хартлі	•	• 1968 р.
4) Висадження астронавтів на Місяць	•	• 1972 р.
5) Установлення дипломатичних відносин між США та Україною	**в**	• 1947 р.

Питання для обговорення у групі

1. В інтересах яких соціальних верств проводилася "рейганоміка"?
2. Які основні фактори сприяють провідному становищу США в сучасному світі?
3. Як ви розумієте поняття "американський спосіб життя"?

Робота з джерелами

Виконайте лабораторно-практичну роботу.

Ознайомтеся з різними поглядами на розвиток українсько-американських відносин українських військових і політичних аналітиків.

Визначте своє ставлення до цих поглядів.

Дайте відповідь на запитання: Чи повинні США бути найважливішим стратегічним партнером України?

Із книги "Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку"

Пîг ўд Л& 1

"Невизначеність поведінки США щодо України проявляється насамперед у політичній непослідовності тактичного американо-українського курсу. Так, позиція адміністрації Дж. Буша після проголошення незалежності України була занадто обережною і фактично зводилася до скоординованої з Росією політики ядерного роззброєння України. Адміністрація В. Клінтона, почавши з підтримки України і проголошення стратегічного партнерства, поступово істотно змінила свій курс і почала відверто використовувати Україну як розмінну карту у грі з Російською Федерацією. Саме США спочатку підтримали ідею хартії Україна—НАТО, а потім зробили багато, щоб вона не була підписана в такому вигляді, який найбільше відповідав би інтересам України. Саме США відіграли провідну роль в істотному обмеженні зовнішнього фінансування України, перед тим призвичаївши її як наркомана до голки допомоги".

Пîг ўд № 2

"США — це сьогодні єдина у світі держава, яка реально здатна здійснювати і здійснює багатосторонній прямий і непрямий {через міжнародні організації, Європу, Японію, навіть Російську Федерацію тощо) вплив на Україну. Цілком логічно стверджувати, що стратегічне партнерство з такою — єдиною у світі державою має стати пріоритетом номер один у зовнішній політиці Української держави. І саме завдяки унікальним можливостям і ролі

США першорядність трансатлантичного пріоритету не тільки не буде суверечи-* ти генеральній лінії України на проведення "сильної" регіональної політики, а й сприятиме їй".

Запам'ятайте дати:

- 23 січня 1992 р. — встановлення дипломатичних відносин між США та Україною.
- 2000 р. — обрання президентом США Дж. Буша.
- 11 вересня 2001 р. — напад терористів на Світовий торговельний центр і Пентагон.

КАНАДА

1. Становище країни після Другої світової війни

У роки Другої світової війни Канада зробила важливий внесок у перемогу антигітлерівської коаліції. Країна з населенням у 12 млн душ спромоглася мобілізувати до збройних сил 785 тис. осіб, або майже 15% усього самодіяльного населення.

Канадські льотчики відіграли значну роль у повітряному захисті Великої Британії. Канадські війська брали активну участь у висадженні союзницьких сил у Франції 1944 р., у бойових діях на території Італії, Індії, інших країн. 42 тис. канадців загинули в роки війни.

У повоєнний час Канада розвивалася досить успішно. Оскільки воєнні дії відбувалися на великій відстані від її території, ніяких економічних збитків країна не зазнала. Навпаки — канадські бізнесмени зуміли використати сприятливу кон'юнктуру для оновлення основного капіталу, завоювання нових ринків для своїх товарів, активної інвестиційної політики.

У перші повоєнні роки Канада вийшла на третє місце у світі за обсягом промислового виробництва. Хоча після відновлення економіки європейських держав та Японії вона посунулася далі, але входить до "великої сімки" найбільш промислово розвинених країн.

У повоєнні роки зберігалася залежність Канади від Великої Британії, яка репрезентована генерал-губернатором, хоча ще в 1931 р. англійський уряд визнав за Канадою самостійність у внутрішній та зовнішній політиці. Канада входить до Британської співдружності націй. Щоправда, позиції Великої Британії були послаблені після введення в 1947 р. канадського громадянства, а 1949 р. до Канади приєднався Ньюфаундленд, що був доти англійською колонією.

Позиції Сполучених Штатів у 40—50-х рр., навпаки, значно зміцніли. Якщо англійські капіталовкладення в канадську економіку становили 16%, то американські — 76%. На політичній арені Канади у повоєнний час діють дві впливові політичні партії — ліберальна і прогресивно-консервативна. Зокрема, ініціатором американсько-канадського зближення був лідер ліберальної партії Л. Сен-Лоран. У 1947 р., перебуваючи на посаді міністра закордонних справ, він виступив за відмову від традиційної орієнтації на Велику Британію і за "тісну співпрацю" зі Сполученими Штатами. Ставши прем'єр-міністром, Л. Сен-Лоран зважився на подальшу канадсько-американську інтеграцію. Він підтримував широке залучення в економіку країни американського капіталу.

Корпорації США скупили в Канаді величезні лісові масиви, землі, багаті на природні копалини, особливо уран, рідкоземельні метали, нафту. Вони вклали кошти в будівництво найбільш сучасних підприємств провідних галузей економіки, а також у банківсько-фінансову сферу.

Посилилася й політична залежність Канади від США. У 40-х рр. канадський уряд підтримував всі основні заходи американської зовнішньої політики: доктрину Трумена, план Маршалла, створення НАТО, війну в Кореї. Поступово Канада перетворилася на молодшого партнера США.

Особливо рельєфно ця лінія проводилася урядами Канади у 50-60-х рр.

У 70-х рр. ситуація дещо змінилася.

Це знайшло конкретне втілення у скороченні участі Канади у військовому механізмі НАТО, в розширенні зв'язків з країнами Спільного ринку, СРСР, установленні 1970 р. дипломатичних відносин із КНР. У 1976 р. прем'єр-міністр Канади відвідав з офіційним візитом Кубу. Помітно пожвавилася в 70-х рр. канадсько-японська торгівля, активізувалися економічні відносини з країнами Латинської Америки. Все це свідчило про більш самостійний і незалежний зовнішньополітичний курс Канади.

2. Проблема Квебеку

У внутрішньополітичному житті найгострішою проблемою в 60-70-х рр. була національна проблема. Специфікою країни є існування трьох великих етнічних груп: англо-канадці — близько 40% населення, франко-канадці — близько 27%, інші національні меншини — близько 33% (українські канадці — одна з найчисленніших меншин, більше мільйона громадян). Провінція Квебек, 4/5 населення якої становлять франко-канадці, до 60-х рр. відставала від інших частин країни за рівнем економічного розвитку. Швидка індустріалізація 60-х рр. корінним чином змінила ситуацію.

У 60-ті рр. Квебек рівнем економічного розвитку і соціальної структури вже не поступався Онтаріо й північному сходу США. Але це "вирівнювання" не супроводжувалося зміною основних показників, які характеризують становище трудящих мас. Квебек залишався провінцією найвищого безробіття, нижчого рівня життя, ніж сусідня провінція Онтаріо. Подальше підпорядкування господарського життя Квебеку американським і англо-канадським монополіям не тільки загострило соціальні проблеми, а й супроводжувалося зростанням національної асиміляції. На підприємствах, у конторах переважала англійська мова, без знання якої неможливо було одержати роботу. Середня платня франко-канадців була на 40% нижчою, ніж в англо-канадців. Застаріла система освіти, яка до того ж знаходилася в руках церковників, великою мірою спричинила усунення франко-канадців від участі в науково-технічному прогресі. Загострення національного питання поставило під загрозу існування Канадської Федерації.

Франко-канадці почали претендувати на збільшення своєї частки в політичному та економічному житті Канади. У провінції з'явилися сепаратистські організації, які виступали за відокремлення Квебеку від Канади. Деякі з сепаратистських організацій діяли терористичними методами. Найяскравішим проявом сепаратистських настроїв населення Квебеку став бойкот візиту британської королеви Єлизавети II у 1964 р.

Частково проблему Квебеку намагався вирішити лідер ліберальної партії франко-канадець П. Трюдо, якого 1968 р. було обрано прем'єр-міністром Канади. З його ініціативи 1969 р. парламент ухвалив закон про надання французькій мові статусу другої державної мови на федеральному рівні. Значно більше франко-канадців ставали державними службовцями. На потреби розвитку провінції почали виділятися додаткові кошти. Але остаточне вирішення проблеми Квебеку було здійснено у 80-х рр. (

3. Конституційна реформа 1982 р.

На початку 1982 р. британський парламент ухвалив останній закон, який має стосунок до Канади. Цей закон дістав назву Акта про Канаду 1982 р. На основі цього закону канадський парламент 17 квітня 1982 р. ухвалив Акт про конституцію 1982 р. Нова конституція містила повний текст старої конституції та доповнень до неї, прийнятих британським парламентом до 1975 р., а також новий розділ про основні права і свободи (Хартія прав).

Конституція надала велику самостійність провінціям у вирішенні їхніх внутрішніх справ. Законодавчу владу в провінціях, які формально очолюються лейтенант-губернаторами, здійснюють законодавчі асамблеї, виконавчу — кабінети міністрів на чолі з прем'єрами.

У конституції не знайшла визнання рівноправність франко-канадської нації. Як і перше, Квебек розглядався як одна з провінцій Канади, хоч він і мав мовно-культурну специфіку. У день, коли в Оттаві в присутності королеви Єлизавети II святкували прийняття конституції, у Монреалі відбулася багатотисячна демонстрація протесту; у Квебеку за вказівкою провінційного уряду було приспущено прапори. Квебек приєднався до законодавчої реформи лише 1987 р.

Невдоволення положеннями конституції висловлювали й національні меншини, корінні жителі Канади — індіанці, ескімоси, метиси, які вважають, що їхні права не гарантовано.

Хартія прав далеко не повністю проголошувала права й свободи, що містяться в документах міжнародних організацій та ООН. Наприклад, звернено увагу на відсутність таких фундаментальних прав, як право на працю, на житло тощо. До того ж не фіксувалися гарантії записаних у конституції прав і свобод.

Отже, через 115 років після прийняття британським парламентом Акта про Британську Північну Америку 1867 р. канадці нарешті отримали власну конституцію.

4. Соціально економічний розвиток країни наприкінці XX — на початку XXI ст.

Економіка Канади в 90-ті рр. розвивалася динамічно і стабільно. Зросли продуктивність праці, ефективність виробництва, обсяг експорту, і, що особливо важливо, господарче пожвавлення не супроводжується зростанням інфляції: ціни вже декілька років залишаються практично стабільними.

Це привело до збільшення прибутків населення. Неухильно і значними темпами збільшується кількість робочих місць. До 1996 р. рівень безробіття вперше за багато років пощастило збити нижче 10-процентної позначки, що має чимале політичне і психологічне значення.

Слід відзначити й високу ефективність канадського сільського господарства. Тих, хто гадає, буцім Канада — переважно сільськогосподарська країна, здивує така цифра: фермерське населення разом із членами родин фермерів становить менше 4% жителів Канади — близько 1 млн душ. При цьому в країні щорічно виробляється майже 50 млн т зерна, більше половини якого надходить на експорт.

Канада впродовж останніх десятиріч посідає значне місце у світовому товаристві й провадить виважений самостійний зовнішньополітичний курс.

Після розвалу СРСР Канада з розумінням поставилася до прагнення колишніх республік СРСР здобути міжнародне визнан-

ня. Вона першою із західних держав вже на другий день після референдуму 1 грудня 1991 р. визнала суверенітет України і встановила з нею дипломатичні відносини в повному обсязі.

5. Українці в Канаді

Масове переселення українців до Канади розпочалося наприкінці XIX ст., коли канадський уряд активно стимулював великомасштабну еміграцію з Центральної, Південної та Східної Європи. Першими переселенцями з України стали Іван Пилипів і Василь Жленяк, які 7 вересня 1891 р. прибули з с. Небилів (Галичина) до Канади.

Після Другої світової війни розпочалась остання велика хвиля української еміграції. З 1947 р. по 1955 р. близько 35 тис. українців приєдналися до своїх земляків у Канаді. Більшість, як і перше, походила з Галичини і Буковини, але була також значна група зі Східної України.

У 1989 р. українська етнічна група об'єднувала 1 млн душ. Більшість осіб українського походження мешкали в провінціях Онтаріо, Альберта, Манітоба, Британська Колумбія.

Провідну роль серед канадських українців відіграє уніатська церква. Існує також українська протестантська громада.

Найважливішими організаціями культурного розвитку українців у Канаді є різноманітні фундації. Найбільша з них — Українська фундація ім. Тараса Шевченка, заснована у Вінніпезі 1936 р. Деякі українці обіймали важливі посади в урядових кабінетах, серед них — Роман Гнатишин родом із провінції Саскачеван, який став генерал-губернатором Канади, Іван Сопінко, призначений членом Верховного суду країни.

У країні видається чимало українських газет і журналів. Серед них — "Український голос", "Новий шлях", "Життя і слово", "Батьківщина" та ін.

Взаємний обмін делегаціями відбувається між містами-побратимами Вінніпегом і Львовом, Ванкувером та Одесою.

Українська діаспора продовжує відігравати велику роль у суспільно-політичному й культурному житті Канади.

Перевірте себе

1. Який внесок зробила Канада в перемогу над нацизмом?
2. Назвіть основні політичні партії Канади.
3. У чому полягає сутність квебекської проблеми?
4. У чому полягає значення конституційної реформи 1982 р.?
5. Яка роль української діаспори в суспільно-політичному житті Канади?

Виконайте завдання

1. Складіть схему органів влади Канади.
2. Зробіть таблицю етнічного складу населення Канади.

Питання для обговорення у групі

1. Які можливі способи вирішення квебекської проблеми?
2. Чому відносини між Україною та Канадою мають надійні перспективи?
3. За даними преси, Канада наприкінці 90-х рр. посіла перше місце у світі за рівнем життя. Які, на вашу думку, історичні, географічні, політичні фактори вплинули на досягнення країни?

Робота з джерелами

Виконайте лабораторно-практичну роботу.

Прочитайте нариси про життєвий шлях і політичну діяльність двох прем'єр-міністрів Канади, що обіймали цю посаду у різні часи.

Зробіть порівняльний аналіз їхніх поглядів на проблеми внутрішньої та зовнішньої політики. Визначте, що було в них спільного, а що — відмінного.

П'єр-Елліот Трюдо народився 1919 р. в Монреалі, походженням франко-канадець. З 1968 р. лідер ліберальної партії. За освітою юрист.

У програмі П.-Е. Трюдо містилося багато обіцянок: вирішення кризи федерації, відновлення економічного зростання й піднесення рівня добробуту, ліквідація кризи міст, перегляд основних напрямів зовнішньої політики та ін. Уряди лібералів, що їх у 1968—1984 рр. очолював П.-Е. Трюдо, прагнули нормалізувати відносини з Європою, у тому числі з СРСР і країнами східного блоку, Японією, Індією, Китаєм, країнами Африки й Латинської Америки та надати їм більшої динамічності, взаємної зацікавленості й самостійності.

З ініціативи Трюдо 1969 р. канадський парламент ухвалив закон про надання французькій мові статусу другої державної мови на федеральному рівні. Проте на шляху досягнення реальної двомовності виникали серйозні перешкоди. Трюдо, намагаючись згуртувати канадців у єдиній державі, прагнув накинути ідею існування в країні однієї нації — канадців. Проти цієї концепції рішуче виступили представники деяких національних меншин, які намагалися зберегти свою національну ідентичність.

Жаи Кретьєн народився 1934 р. у промисловому м. Шавініган, походженням франко-канадець.

Здобувши ступінь бакалавра права у найстарішому канадському університеті — Лавальському, Кретьєн декілька років мав адвокатську практику на Батьківщині. На федеральних виборах 1963 р., уперше висунувши свою кандидатуру, він переміг у впертій боротьбі та став одним із наймолодших депутатів палати громад. Через ЗО років — прем'єртміністр Канади.

У відносинах зі США, які залишаються вирішальною, центральною складовою всієї зовнішньої політики Канади, уряд Ж. Кретьєна прагне справжньої рівноправності й подолання залежності від "великого сусіди". Базову роль у торгово-економічних відносинах Канади і США відіграє Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА), в якій важливе місце належить також Мексиці.

Канада покріплює багатосторонні зв'язки з країнами "великої сімки", де вона посідає вагоме місце, та з країнами Європейського Союзу. У грудні 1994 р. Ж. Кретьєн висунув пропозицію щодо складення угоди про вільну торгівлю між ЄС і країнами НАФТА. Уряд лібералів намагається відігравати дедалі активнішу роль в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Запам'ятайте дати:

- 1947 р. — ухвалення закону про канадське громадянство.
- 1982 р. — конституційна реформа.

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ

Пî÷аôкîвий ðівеíй

1. Чи погоджуєтеся ви з твердженням?
   1) Наступником Рузвельта став Кеннеді:
      а) • *так; б)* • *ні.*
   2) Канада брала участь у другій світовій війні на боці антигітлерівської коаліції: **і,**
      а) • *так; б)* • *ні.*
   3) У 60-ті рр. американські війська воюзали в Афганістані:
      а) • *так; б)* • *ні.*

2. Позначте, яка подія відбулася раніше.
   а) П *нападЯпонії на Пірл-Гарбор;*
   б) Ці *вбивство президента Дж. Кеннеді;*
   в) О *прийняття закону Тафта-Хартлі;*
   г) ІЛ *"Уотергейтська справа".*

3. Доповніть твердження.
   1. Першим астронавтом, що ступив на Місяць, був:
      а) • *Ніл Армстронг; б)* • *Дж. Маккартні;*
      в) • *Мартін-Лютер Кінг.*
   2. Після другої світової війни США надали допомогу країнам Європи за програмою, яка називалася:
      а) • *план Баруха; б)* • *план Маршалла;*
      в) • *"мир на американський манір".*
   3. Конституційна реформа в Канаді відбулася у:
      а) • *1980р.; б)* • *1982р.; в)* • *1985р.*

Сеðедíй ðівеíй

1. До дати доберіть подію, поставивши відповідну літеру у віконечко на стрічці часу.

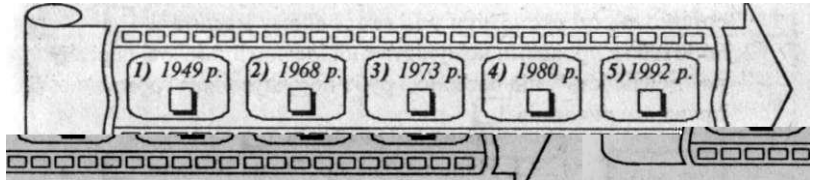

   а) Вбивство Мартіна-Лютера Кінга.
   б) Створення НАТО.
   в) Підписання Паризької угоди.
   г) Рейган виступив із Стратегічною оборонною ініціативою,
   г) Обрання В. Клінтона президентом США.

2. Позначте правильне.
   Президенти США:
   а) • *Ніксон;* б) • *Буш; в)* • *Рейган; г)* • *Маккарті;*
   г) • *Кеннеді; д)* • *Ейзенхауер; е)* • *Кіссінджер.*

3. Доберіть до імен історичних постатей їхні характеристики.

1. П. Трюдо	2. В. Клінтон	3. Дж. Кеннеді	4. Р. Рейган
●	●	●	●

   а) Народився в одній з найбагатших і найвпливовіших родин у країні. У 1960 р. обраний президентом США. Трагічно загинув внаслідок замаху.
   б) Перш ніж стати політиком, набув популярності як спортивний коментатор, знімався у кінострічках. Лише з третьої спроби, ставши лідером республіканців, здобув перемогу на виборах президента США.

Сполучені Штати надали допомогу багатостраждальній Європі в дуже складний для неї час. Рівень промислового виробництва становив лише незначну частину довоєнного рівня, а запаси твердої валюти були практично вичерпані. Континент, якому гостро бракувало вугілля, електроенергії та газу, ще не отямився після найтяжчої за понад півстоліття зими. Попереду було засушливе літо.

Виробництво харчових продуктів впало до найнижчого в цьому столітті показника; відтак було запроваджено карткойу систему. Національні валюти геть знецінилися; голод став поширеним явищем. "Мільйони людей у містах повільно вмирають від голоду", — казав високопоставлений посадовець із державного департаменту, повернувшись із поїздки Європою.

Сполучені Штати запросили до участі в реалізації плану всі європейські держави. "Наша політика спрямована не проти якоїсь держави чи доктрини, а проти голоду, злиднів, відчаю та хаосу", — сказав Маршалл. Запрошення прийняли Австрія, Бельгія, Британія, Данія, Франція, Німеччина, Греція, Ісландія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Швеція, Швейцарія і Туреччина.

СРСР презирливо відкинув запрошення, а Польща і Чехо-Словаччина, які спершу висловили зацікавленість, під тиском Кремля відмовилися від будь-якої участі. План було затверджено конгресом 3 квітня 1948 р., і його почали втілювати в життя.

План Маршалла відрізнявся від звичайних програм іноземної допомоги. Сполучені Штати надавали гроші, але право вибору проектів для фінансування та їхній менеджмент залишалися за європейцями.

Чотирирічний термін, визначений для реалізації плану, був довільним, і з його закінченням економічне одужання не завершилося. Але промислове й сільськогосподарське виробництво піднялося значно вище від довоєнного рівня, а валовий національний продукт сягнув показників, що в декілька разів перевищували вартість самого плану.

Було взято під контроль інфляцію і відновлено довіру до національних валют. Деякі ширші завдання, зокрема усунення торговельних бар'єрів та звільнення Європи від залежності, пов'язаної з отримуванням допомоги, також були частково реалізовані.

Європа звелася на ноги та з вдячністю й захватом вшановувала Америку — ситуація, на яку годі було б сподіватися за нинішніх загострено конкурентних умов.

Британський історик Арнольд Тойнбі назвав план Маршалла "визначним досягненням нашого часу", важливішим, ніж відкриття атомної енергії. Черчилль схарактеризував його як "найбезкорисливіший акт в історії". Сам Маршалл казав, що це "майже диво".

2. Інтеграційні процеси в Європі наприкінці XX — на початку XXI ст., участь у них України

Ще 1947 р. було створено перші міжнародні економічні організації країн Західної Європи. У липні 1947 р. в Парижі на нараді представників 16 європейських держав було утворено Комітет європейського економічного співробітництва, який розпочав свою роботу в напрямку реалізації плану Маршалла. Європейська економічна інтеграція великою мірою залежала від подолання протиріч між Францією та Німеччиною, які за останні 70 років тричі воювали одна з одною. Міністр закордонних справ Франції Робер Шуман дійшов висновку, що кращим засобом уникнути нової війни є об'єднання сталеливарної та вугільної промисловості обох країн, що зробило б неможливим таємне виробництво озброєнь (план Шумана). Одночасно можна було підвищити ефективність цих галузей. У травні 1950 р. відбулося об'єднання виробництва сталі й вугілля Франції та ФРН. У квітні 1951 р. до них приєдналися Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург, що разом із ФРН і Францією підписали в Парижі Договір про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС).

У 1957 р. було утворено ще дві міжнародні організації. Європейське товариство з атомної енергії (Євратом), покликане об'єднати зусилля його членів у сфері ядерних досліджень і використання ядерної енергії, та Європейське економічне співтовариство (ЄЕС), відоме під назвою Спільний ринок. Договір про створення ЄЕС 25 березня 1957 р. в Римі підписали 6 держав: ФРН, ФраНЦІЯ, **Італія,** Бельгія, Люксембург і Нідерланди. Метою створення ЄЕС було посилення позицій європейської економіки на світовому ринку за допомогою координації економічної політики її членів. У 1961 р. до нього намагалася приєднатися Велика Британія, проте її вступ до ЄЕС було двічі заблоковано президентом Франції Шарлем де Голлем. Вступ Великої Британії до ЄЕС відбувся'тшьки 1973 р. разом із Данією та Ірландією.

У 1981 р. до організації було прийнято Грецію, 1986 р. — Іспанію і Португалію, а 1995 р. — Австрію, Фінляндію і Швецію (всього 15 членів).

На межі 90-х рр. інтеграційні процеси в Європі набули нового динамізму.

Підготування н®вої інтеграційної угоди зайняло приблизно три роки. Початок поклала сесія Євроради в Ганновері (27—28 червня 1988 р.), що доручила президентові Генеральної комісії ЄЕС Жаку Делору "вивчити й підготувати пропозиції щодо конкретних етапів, які ведуть до економічного та валютного союзу". Проект Договору про Європейський Союз було опубліковано 17 квітня 1989 р.

Держави-члени Ради Європи на 31 жовтня 1999 р.

Після цього текст угоди тричі обговорювався на сесіях Єврради.

7 лютого 1992 р. в нідерландському м. Маастрихт, на стику кордонів Нідерландів, Бельгії та ФРН, міністри закордонних справ і міністри фінансів країн — членів ЄЕС (Бельгії, Данії, Люксембургу, Нідерландів, Іспанії, Італії, Ірландії, Португалії, Греції, Франції, Німеччини, Великої Британії) підписали Договір про Європейський Союз, що передбачав поетапну трансформацію ЄЕС у новий економічний, валютний, а в перспективі — політичний Європейський Союз. Прийнято програму довгострокового стратегічного розвитку Європи, що передбачала: впровадження єдиної валюти — євро, часткову відмову від суверенітету у сфері зовнішньої та воєнної політики, розширення прав основних інституцій Європейського Союзу — Ради міністрів Європарламенту, Комісії європейських товариств, збільшення наднаціональних повноважень ЄС у царині соціальної політики, охорони навколишнього середовища, промисловості, культури, охорони здоров'я. Не відкидається можливість створення єдиного єврууряду.

Маастрихтський договір є одним із найбільш важливих правових актів в історії XX ст., логічним продовженням більш як 40-річної історії євроінтеграції. Річ у тім, що в разі практичної реалізації ідеї Європейський Союз перетвориться на економічну наддержаву, принаймні рівну за могутністю США і набагато потужнішу від Японії, а політично він значною мірою реалізує ідею

Сполучених Штатів Європи. Європейський Союз (ЄС) має свій прапор (15 золотих п'ятикутних зірок на темно-блакитному тлі) і гімн. Уже створено європейський паспорт, розробляється питання про заснування європейського громадянства і навіть конституції. Затверджено Хартію основних соціальних прав — перелік мінімальних умов, відповідно до яких люди, що переїжджають з однієї країни ЄЕС до іншої, зберігають свої права. Найактивнішими поборниками поширення інтеграції на політичну сферу виступають ФРН і Франція, які висувають гасло "Батьківщина—Європа", тоді як Велика Британія, Нідерланди, французькі націоналісти заперечують проти швидких темпів інтеграції й дотримуються формули де Голля "Європа Батьківщин". ЄС установлює різнобічні контакти з іншими регіональними організаціями, має угоди з асоційованими членами—країнами Африки, Ізраїлем, країнами Східної Європи і стає дедалі важливішим фактором світової політики.

Іншою впливовою європейською організацією вважають Раду Європи (РЄ) — міжнародну міжурядову організацію, створену 5 травня 1949 р. в Лондоні. До країн-засновниць РЄ відносять: Бельгію, Велику Британію, Данію, Ірландію, Італію, Люксембург, Нідерланди, Норвегію, Францію. Головними органами РЄ є: Комітет міністрів закордонних справ країн-членів Ради Європи і Консультативна парламентська асамблея. Комітет на основі принципу одностайності виробляє політичні рекомендації урядам країн-членів Ради Європи, які, між іншим, підлягають ратифікації парламентами. Консультативна парламентська асамблея РЄ обговорює та ухвалює більшістю голосів рекомендації Комітету міністрів закордонних справ. Цікаво, що в роботі Асамблеї від кожної країни-учасниці обов'язково беруть участь і представники парламентської більшості, і делегати від опозиції. При Раді Європи функціонують:

- Європейська комісія з прав людини;
- Європейський суд із прав людини;
- Європейський центр молоді;
- Європейський молодіжний фонд;
- Інформаційний центр охорони природи.

Основні органи Ради Європи розміщено у Страсбурзі (Франція). Упродовж довгих років РЄ була маловпливовою інституцією, роль якої значно зросла лише наприкінці 80 — на початку 90-х рр. у зв'язку з геополітичними змінами у світі та з прискоренням процесу євроінтеграції. 9 листопада 1995 р. Україна стала 37-м членом Ради Європи (38-м — Хорватія, 39-м — Росія і т. д.).

Для України вступ до РЄ означає:

- підняття на новий рівень питання дотримання прав людини (тенденція пріоритету особистості перед державою);

- введення інституту спеціальних уповноважених із прав людини на місцях;
- приєднання протягом 3 років до 150 європейських конвенцій — необхідність приведення у відповідність до них українського законодавства;
- участь 12 народних депутатів Верховної Ради України (представників усіх фракцій) в парламентській Асамблеї Ради Європи;
- річний членський внесок у бюджет РЄ 2 млн доларів (у 1996 р. РЄ витратила 3 млн доларів на програму підготування для країни спеціалістів у різноманітних сферах).

Можна казати про те, що з листопада 1995 р. Європа зросла на 50 млн осіб — громадян суверенної України.

Перевірте себе

1. За яких умов було прийнято план Маршалла і які наслідки для Європи він мав?
2. Що собою являв план Шумана?
3. Коли і де було створено Спільний ринок?
4. Яка велика держава увійшла до ЄЕС через 16 років?
5. Назвіть членів Європейського Союзу.
6. Яку назву має спільна європейська валюта?
7. Які організації функціонують при Раді Європи?

Виконайте завдання

1. Складіть схему органів влади Ради Європи.
2. Заповніть таблицю.

Європейська інтеграція

№ п/п	Назва організації	Дата створення	Місце створення	Учасники	Напрям діяльності

Питання для обговорення у групі

1. У чому, на ваш погляд, полягає розходження концепцій Г. Коля, Ф. Міттерана "Батьківщина — Європа" і "Європа Батьківщин" Ш. де Голля?
2. Яке значення Маастрихтських угод для подальшої долі Європи?
3. Чому країни Центральної та Східної Європи прагнуть стати членами ЄС і НАТО?

Робота з джерелами

із статті Тараса Возняка "Просування ЄС на Схід. Перспектива України"

"Стосунки України з ЄС формалізувалися **з** підписанням 14 червня 1994 р. ^а десять днів раніше, ніж **з РФ)** Договору про партнерство і співпрацю. Одним із головних пунктів цієї співпраці було передбачено створення зони вільної торгівлі між ЄС та Україною. Відтоді підписано ще низку угод. І, врешті, ще 14 вересня 1995 р. міністр закордонних справ України Геннадій Удовенко заявив, що стратегічною метою України є вступ до ЄС. Натомість на найближчий час її мета — досягнути статусу асоційованого члена у цій структурі та створення зони вільної торгівлі.

Як на мене, то усвідомлення того, що важко буде побудувати стабільний європейський дім без України, таки зміцніло. Європейський Союз навіть прийняв спеціальну програму дій щодо України (це третій програмний документ ЄС, що присвячений протягом останніх трьох років Україні). Однак і самі члени ЄС ще не визначилися, очевидно, щодо цієї ролі України. Угода про партнерство та співпрацю між ЄС та Україною, що підписана ще 1994 року, так і не ратифікована багатьма країнами. Крім того, у багатьох питаннях позиція ЄС є зрозумілою, і не зрозумілою. З одного боку, ЄС неначе декларує бажання інтегрувати в себе Центрально-Європейський регіон, але водночас захищає свій ринок від східноєвропейського чорного металу, хімічної продукції, ву/ілля, деяких видів риби, сільськогосподарської продукції. І то виробленої не тільки в Україні чи Росії, але і у Польщі.

Ще одним аспектом, який призводить до невизначеності позиції ЄС щодо свого просування на Схід, є ті затрати, за які треба заплатити самим членам ЄС. Якщо б мова йшла про інтеграцію Чехії, Польщі, Угорщини та Словаччини, то сумарна допомога цим державам для адаптації їх економіки має становити 8 млрд екю (за даними Лондонського центру досліджень економічної політики), якщо ж до цього списку додати Румунію та Болгарію, то сума становитиме 13 млрд екю. Чи готовий ЄС заплатити таку ціну за розширення своїх можливостей? А для інтеграції особливо важливо не тільки рухатись у певному напрямку, але і не втратити темпу та ініціативи, бо по-перше політико-економічна порожнеча не може довго існувати, вона швидко заповнюється іншим змістом — з Сходу чи Півдня, або ж із-за Атлантики. По-друге, не можна безкінечно довго розраховувати на очікування роздратованих економічними негараздами мас населення, які неминуче переорієнтовуються на хоча й ілюзорні, але неначебто ближчі пол іти коекономічні орієнтири.

Для українських еліт ідентифікація з європейством становить 51%, тоді як у Росії 26%. До членства у ЄС позитивно ставляться 77% українських еліт, в той час як у Росії тільки 26%. Але це тільки еліти, натомість в цілому по країні цей показник в Україні становить лише 51%, а в Росії 20%. Зрештою і ЄС не вважає вступ України абсолютно необхідним".

? Запитання до джерела

А як уважаєте ви? Які перспективи щодо вступу в ЄС має Україна?

Запам'ятайте дати:

- Квітень 1948 р. — прийняття плану Маршалла.
- Квітень 1951 р. — підписання договору про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі.
- Березень 1957 р. — підписання в Римі договору про створення ЄЕС (Загального ринку).
- Лютий 1992 р. — підписання Маастрихтських угод.

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

1. Внутрішня і зовнішня політика лейбористських і консервативних урядів у 40—70 х рр.

Народ Великої Британії поряд з іншими країнами антигітлерівської коаліції зробив великий внесок у розгром нацизму. Людські втрати країни в роки війни були порівняно невеликими — 300 тис. убитих і тих, що пропали безвісти. Це в чотири рази менше, ніж у 1914—1918 рр. Хоча воєнні дії на території країни не велися, матеріальні збитки становили 25 млрд фунтів стерлінгів, не враховуючи збитків від бомбардувань, потоплені судна тощо.

Друга світова війна значно послабила позиції Великої Британії на міжнародній арені. Вона втратила багато зовнішніх ринків і майже 25% закордонних капіталовкладень. Державний борг країни зріс у 4 рази. Під тиском національно-визвольного руху почався розпад Британської імперії.

Характерною рисою економіки Великої Британії було поступове відставання у найважливіших і найпрестижніших галузях промисловості. Якщо в перші півтора повоєнні десятиліття вона посідала за обсягом промислового виробництва друге місце після США у західному світі, то на початку 60-х рр. — третє, наприкінці 60-х — четверте.

Економічні труднощі посилювало й те, що підприємцям вигідніше було вивозити капітали за кордон, аніж вкладати їх у національну промисловість. Застаріле устаткування оновлювалося поволі, великі кошти йшли на гонку озброєнь. Велика Британія брала активну участь у збройних акціях на Сході, у створенні воєнно-політичних блоків у Європі та Азії, тримала свої війська в країнах, що входили до складу Співдружності націй (колишніх британських колоніях); за витратами на озброєння поступалася тільки США.

Лейбористський уряд К. Еттлі (1945—1951 рр.) провів націоналізацію і реконструкцію низки галузей економіки. До рук держави перейшли Англійський банк, підприємства вугільної та газової галузей промисловості, електростанції, залізниці, річковий і вантажний автомобільний транспорт. Колишні власники отримали 2,5 млрд фунтів стерлінгів, хоча це були найвідсталіші та найзбитковіші підприємства, їх утримання й реконструкція лягли на плечі податкодавців. Це викликало невдоволення широких верств населення, яке посилилося разом із неефективністю соціальних реформ і привело до поразки лейбористів на виборах 1951 р.

Після цього 13 років країною правили консерватори. До влади повернувся В. Черчилль (1951—1955 рр.); його наступником

був Е. Іден. У внутрішній політиці консерватори скоротили асигнування на освіту, соціальне страхування, підвищили ціни на побутові послуги. Вартість життя зросла на 20%. У зовнішній — проводили активний курс на "стримування комунізму", укріплювали англо-американський союз.

З 1964 р. по 1979 р. (за винятком періоду з червня_1970 р. по лютий 1974 р., коли при владі перебував консервативний кабінет Е. Хіта), на політичному олімпі Великої Британії панували лейбористи. Кабінети Г. Вільсона (1964—1970 і 1974—1976 рр.) та Дж. Каллагена (1976—1979 рр.), попри всі їхні зусилля, здійснивши обіцяну тред-юніонам націоналізацію, збільшивши видатки на соціальні програми і змінивши податкову систему, все ж не домоглися економічної стабілізації. Країна втратила свої позиції на світовій арені.

2. Ліквідація Британської імперії

Опір колоніальній політиці Великої Британії почав наростати після другої світової війни. Англійці вже не могли утримати свої позиції в Індії. Уряд Великої Британії в 1947 р. розділив свою колишню колонію на дві незалежні держави — Індію й Пакистан. У 1948 р. здобув незалежність о. Цейлон (нині Шрі-Ланка). Того ж року суверенітет отримала Бірма.

Головний етап деколонізації Британської імперії розпочався наприкінці 50-х рр. У 1957 р. здобула незалежність перша держава Чорної Африки — британська колонія Гана. У 1960 р. прем'єр-міністр Великої Британії Гарольд Макміллан вимовив свою сакраментальну фразу про "вітри перемін", що дмуть над Африканським континентом. Того року британська колонія Нігерія здобула незалежність. За нею були Уганда (1962 р.), Кенія (1963 р.), Танзанія, Замбія, Малаві (усі — 1964 р.), Ботсвана і Лесото (обидві — 1966 р.), Свазіленд (1968 р.) та ін.

В Азії незалежність здобули Малайзія (1963 р.), згодом Бруней (1983 р.); На Близькому Сході суверенітет одержала Трансіорданія (нині Йорданія). Велика Британія змушена була відмовитися від управління Палестиною. Більшість колишніх британських колоній входять до Британської співдружності націй, яка була створена на основі Вестмінстерського статуту 1931 р. і сучасних форм набула після другої світової війни. Членами співдружності є 49 держав. Різного часу із неї вийшли Бірма (1948 р.), Ірландія (1949 р.), Судан (1956 р.), ПАР (1961 р.), Пакистан (1972 р.).

Співдружність проводить на регулярній основі консультації прем'єр-міністрів і міністрів фінансів, а також має постійно діючі комітети з економіки, науки, освіти. Усі країни й території, що утворюють співдружність (окрім Канади), входять до стерлінгової зони й підтримують тісні зовнішньоекономічні відносини з

Великою Британією. У рамках Співдружності здійснюється тісне співробітництво у військовій галузі — підготування кадрів, постачання зброї, розвиток військових галузей промисловості. На території ряду колишніх колоній зберігаються англійські військові бази. Проте сучасні тенденції світового розвитку неминуче ведуть до повного суверенітету і незалежності колишніх англійських колоній, а Британська імперія вже давно стала надбанням історії.

3. "Тетчеризм"

У травні 1979 р. на парламентських виборах перемогу здобула консервативна партія на чолі з М. Тетчер. Лідер консерваторів стала першою в британській історії жінкою-прем'єром.

Консерватори доступилися до влади з чітко опрацьованою програмою дій. її метою було вивести Велику Британію з соціально-економічного застою. Для цього, на думку М. Тетчер, було необхідно:

- зупинити інфляцію, посилення якої розладнало господарське життя країни;
- зменшити податки на прибутки корпорацій та особисті доходи, що дало б змогу збільшити інвестиції в економіку;
- докорінно звузити державне втручання в господарські та соціальні справи, що доти негативно впливало на зростання економіки;
- "приборкати" профспілки, які, за переконанням консерваторів, зосереджували "надмірну владу", а це підривало розвиток бізнесу.

Висунута програма передбачала, отже, докорінні зміни у соціально-економічній політиці уряду.

У соціальній сфері Тетчер застосувалзЛїринцип: хто достатньо заробляє, тому нема чого безплатно вчитись і лікуватись. Політичною філософією прем'єр-міністра став вислів: "Безплатний сир буває тільки в мишоловці".

Кабінет М. Тетчер неухильно й послідовно втілював свою програму в життя, незважаючи на значний опір у"парламенті в перші роки.

Унаслідок політики "тетчеризму" Велика Британія досягла такого рівня економічного розвитку, який дав підстави говорити про "британське економічне диво": на 1 млн скоротилася кількість безробітних, понад 60% англійців стали власниками квартир чи будинків, кожен четвертий британець зробився власником акцій, середні прибутки населення зросли на 30%; скоротилися кількість страйків і членство у тред-юніонах.

У вступі до перевиборчого маніфесту консерваторів 1987 р. М. Тетчер зазначала: "В останні роки у Британії сталися великі

зміни на краще. Ми надали їй нової сили та гідності. Ми зміцнили новий дух підприємництва. Ми гідНо відповіли на виклики в середині країни та за її межами. Консервативна мрія перетворюється на дійсність". I "V " і

Лідер консерваторів М. Тетчер виходила з того, що Велика Британія повинна мати сильну армію та флот і вдосконалювати ядерну зброю. Вона була однією з головних захисників доктрини "ядерного стримування". •

Англо-радянські відносини до 1985 р. були фактично заморожені. Тетчер не сприймала комунізм у жодній формі та була послідовною його противницею. Вона писала: "Мені завжди здавалося, що соціалісти переконані, ніби інші люди створюють усе в світі тільки для того, щоб ЕОНИ, соціалісти, могли б уСе це перерозподіляти".

Після приходу до влади в СРСР М. С. Горбачова Тетчер установила з ним тривкі контакти, розпочався плідний діалог, вона вітала суспільно-політичні зміни в СРСР.

Проте з часом британське суспільство вже не бажало платити високу ціну за зростання своїх статків, тим паче, що майже 9,5 млн потрапили до категорії бідняків. Спроба М. Тетчер запровадити новий подушний податок (його в однаковому розмірі мали сплачувати всі британці, незалежно від отримуваних прибутків) наразилася на опозицію не лише з боку її противників, а й навіть у середовищі консервативної партії. З цих причин у листопаді 1990 р. М. Тетчер подала у відставку.

4. Сучасне становище у країні

1 травня 1997 р. у Великій Британії відбулися парламентські вибори, на яких перемогу здобули лейбористи.

43-річний лейборист Тоні Блер переміг 54-річного Дж. Мейджора, наступника М. Тетчер.

Основним чинником перемоги лейбористів, вважають деякі політологи, було те, що після 18-річного правління консерваторів британці зажадали перемін, свіжих ідей, свіжих людей. На відміну від згуртованих лейбористів, правляча партія втратила обличчя, — до 1 травня не вщухали дебати про впровадження євровалюта. Перемогу лейбористам принесли Шотландія, Уельс, великі та середні міста, населені значною мірою "кольоровими". Шотландцям та уельсцям Т. Блер обіцяв більшу незалежність, кольоровим іммігрантам — те, що боротиметься проти расизму. Лідер нових лейбористів прагнув догодити і жителям островів, і континентальній Європі, з якою він сподівався значно розширити інтеграцію. Багато голосів Т. Блеру принесли плани на зміцнення позицій вільного підприємництва та приватної ініціативи, але із сильною соціальною політикою та зростанням впливу профспілок.

За час перебування при владі уряд лейбористів зробив певні кроки з виконання передвиборчих зобов'язань.

Зокрема, Т. Блер наважився розпочати конституційну реформу. Одним з основних напрямів цієї реформи було надання більшої автономії Шотландії та Уельсу. Питання про шотландський парламент і Асамблею Уельсу було вирішено у вересні 1997 р. на референдумах. Другим напрямом конституційної реформи є зміна статусу палати лордів. Прем'єр-міністр прагне перетворити її в більш демократичний орган, який репрезентував би всіх виборців.

Надзвичайно важливою реформою в економічній сфері було надання Центральному банку права на регулювання процентних ставок. Реформу підтримали фінансові й ділові кола Великої Британії.

У цілому Т. Блер заявляє, що дотримується стратегії "третього шляху", відмовляючись від традиційної лейбористської підтримки державного сектора, а також обмежуючи неконтрольовану свободу підприємництва, яку запровадили консерватори.

5. Українсько британські відносини

Дипломатичні відносини між Україною та Великою Британією було встановлено 1992 р. У 1995 р. президент Л. Кучма, а наступного року — Дж. Мейджор обмінялися офіційними візитами. Сприятливою обставиною для поглиблення українсько-британського діалогу є наявність на "туманному Альбіоні" 35-тисячної української громади. Перші українці у Великій Британії з'явилися наприкінці XIX ст. Нова еміграційна хвиля припала на час після другої світової війни, коли сюди прибули 25 тис. українців, серед яких більшість становили звільнені з таборів в'язні, воїни УПА, дивізійники з СС "Галичина" (8,5 тис).

99% українців Великої Британії живуть в Англії, з них 3/4 — в індустріальних містах Центральної Англії та близько 2 тис. — у Лондоні. Порівняно з іншими національностями український етнос становить відверту меншість — 0,03—0,04%. 75% британських українців не мають підданства.

Незважаючи на цей важливий політичний фактор, життєвий рівень такий самий або навіть дещо вищий, ніж у середньому в країні серед працюючих. Більшість українських родин має власні будинки. Майже 80% українців зайняті фізичною і некваліфікованою працею майже в усіх галузях економіки. Інші — службовці, працюють у різноманітних комерційних бюро, на підприємствах. Серед українців зростає кількість інженерів, техніків, архітекторів.

Культурне життя діаспори досить різноманітне. Велику популярність у Великій Британії мають хори "Діброва", "Гомін", танцювальний ансамбль "Орлик". У Лондоні діють бібліотека і невеликий музей ім. Т.Г. Шевченка.

У системі "Союз українців у Великій Британії" діють вечірні українські школи, молодіжні організації ПЛАСТ і СУМ.

75% британських українців — католики. Одним із найбільших українських видань є заснована 1947 р. газета "Українська думка" та журнал "Український огляд". Хоча українська мова зазвичай вживається в сімейному побуті, у церквах, англомовне оточення, змішані шлюби перешкоджають розвиткові рідної мови.

Перевірте себе

1. Назвіть наслідки Другої світової війни для Великої Британії.
2. Яка партія здобула перемогу на парламентських виборах 1945 р.? Хто очолив уряд?
3. Які причини привели до криз **і** ліквідації Британської **імперії?**
4. Поясніть термін "тетчеризм".
5. Яке ставлення М. Тетчер до соціалізму?
6. Що ви знаєте про Тоні Блера?
7. Які друковані органи має українська громада Великої Британії?

Виконайте завдання

1. На стрічці часу стрілочками позначте найважливіші події внутрішньої та зовнішньої політики консерваторів **і** лейбористів.

консерватори

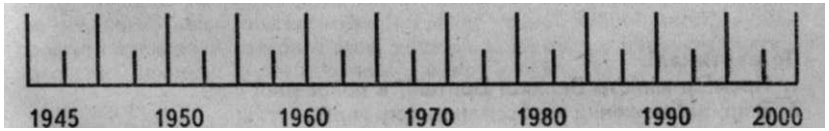

лейбористи

2. Порівняйте внутрішню політику Р. Рейгана і М. Тетчер.

Реформи	Р. Рейган	М. Тетчер
В економічній сфері		
У фінансовій сфері		
У соціальній сфері		

3. Розв'яжіть кросворд.

По горизонталі.

1. Англійський промисловий центр.
2. Ім'я відомого англійського політичного діяча.
3. Скорочена назва провідної політичної партії Великої Британії.
4. Найбільша колонія Великої Британії, яка здобула незалежність у 40-х рр.
5. Легендарна англійська музична група.

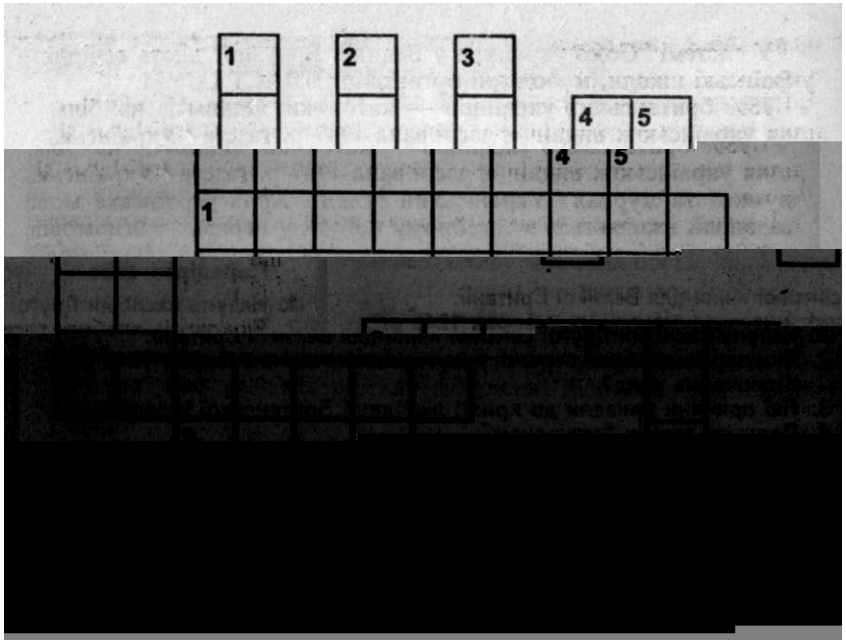

По вертикалі.

1. Прем'єр-міністр Великої Британії в повоєнний час.
2. Звір, зображений на британському гербі.
3. **Титул** англійської аристократії.
4. Валюта.
5. **Ім'я** королеви Великої Британії.

4. Розгляньте малюнок Г. Бідструпа. Перед якою аудиторією, на вашу думку, виступає В. Черчилль і про що говорить?

Питання для обговорення у групі

1. У чому принципове розходження між політичними концепціями англійських консерваторів і лейбористів?
2. Чому в 70-ті рр. Велику Британію називали "хворою людиною Європи"?
3. Чому **в** 1997 р. консерватори програли вибори лейбористам, попри всі попередні досягнення?

Робота **з джерелами**

Виконайте лабораторно-практичну роботу.

Прочитайте уривки зі статей А. Уткіна "Вінстон Черчилль" та О. Черевко "Нарис політичної біографії Маргарет Тетчер" і дайте відповіді на такі питання:

1. В яких сферах державного управління кожен із політичних лідерів досяг найбільших успіхів?
2. Що їх об'єднує в політичній, економічній, військовій діяльності, а що — різнить?
3. Які схожі риси характеру вони мають?

"Політик, військовий лідер та історик, В. Черчилль став героєм своєї країни на етапі, коли фортуна, яка багато років прихильно ставилася до Великої Британії, почала відвертатися. Мистецтво дипломатії та мужність військового лідера були надзвичайно необхідні "останньому леву" з довгої плеяди героїв англійської історії. Велична традиція гідно сприймати безжальні зміни, характер особистості, яка завжди залишається сама собою, презирливе ставлення до інтриги й опортунізму допомогли цьому нащадку герцогів Мальборо мужньо зустрінути занепад могутності своєї країни, не втратити віру в повернення припливної хвилі.

Черчилль був конструктором танка, одним із перших, хто зрозумів значення авіації, глибоко цікавився ракетами у 30-х рр. При цьому він був найбільш високооплачуваним журналістом свого часу, неперевершеним майстром слова, родоначальником європейської інтеграції, людиною, яка виграла дві світові війни.

Право Вінстона Черчилля на історичне шанування основується на тому, що він, сприйнявши консервативні тенденції старої доброї Англії, зумів провести державний корабель своєї держави крізь сувору історичну смугу, зберегти її цінності, душевне здоров'я й віру в себе".

"Існує думка, що М. Тетчер виявилася заручницею своїх власних успіхів. Володіючи впродовж 5 років абсолютною парламентською більшістю, вона дедалі більше вдавалася до авторитарних методів керівництва, ставала чимраз більше владолюбною, зухвалою та деспотичною, не сприймала жодної критики на свою адресу. Водночас описуючи свою відставку в мемуарах, "залізна леді" вперше розкрилася зовсім з іншого боку — як людина, не позбавлена звичайних людських почуттів.

Відставку з посади лідера партії, а отже, і уряду, вона переживала як особисту трагедію, давши волю емоціям, що їх мусила стримувати впродовж багатьох років.

Маргарет Тетчер як особа пішла з політичної арени, але для британської нації, інтереси якої вона ставила понад усе, залишилося її дітище — Велика Британія зразка Маргарет Тетчер: країна, яка покінчила із принципом затратної економіки, коли уряд гадав, що він може витрачати більше, аніж можуть собі дозволити фінансові ресурси держави; країна, де кожен, завдяки своїй наполегливій праці, має можливість стати власником і забезпечити собі та своїй родині пристойний рівень життя; країна, що вкотре вселила підданим британської корони впевненість у собі, у прийдешньому дні, що забезпечується двостороннім співробітництвом: "Я підтримую державу, — держава підтримує мене"; країна, в якій кожен пишається тим, що він британець, і, нарешті, країна, яка примусила ввесь світ поважати себе, рахуватись із собою.

Парадокс історії полягає в тому, що основні гасла "тетчеризму", від яких необачливо відмовилися консерватори посттетчерської доби, підхоплені

і у наші дні втілюються у практику лейбористськими лідерами ковоТ генерації. Нинішній прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер головною метою своєї внутрішньої політики вважає повну і остаточну трансформацію робітничого класу у клас середнього та дрібного власника — ідеал, який, власне, і є стрижнем "тетчеризму".

У фойє британського парламенту велично постають скульптурні портрети найвизначніших британських політичних діячів XX ст.: Вінстона Черчилля, Девіда Ллойд-Джорджа, Клемента Еттлі. Два постаменти поки що лишаються недовершеними. Але, поза сумнівом, із часом тут з'явиться і мармурова постать великої жінки — Маргарет Тетчер".

Запам'ятайте дату:

- 1979—1990 рр. — перебування **М.** Тетчер **на** посаді прем'єр-міністра Великої Британії.

ФРАНЦІЯ

1. Четверта республіка

Після визволення у Франції склалася нова політична ситуація. Колишні політичні сили, які уособлювали Третю республіку, були скомпрометовані внаслідок їхньої капітуляції перед нацистами. На політичну арену вийшли нові суспільно-політичні об'єднання. Впливовою силою став Союз деголлівців.іНайбільшими політичними партіями стали Французька комуністична партія (ФКП), яка 1945 р. нараховувала 800 тис. членів, Французька соціалістична партія (ФСП), 1946 р. — 350 тис. членівЗ

9 вересня 1944 р. генерал Шарль де Голль сформував коаліційний Тимчасовий уряд, до якого увійшли учасники руху Опору. Вся повнота влади була фактично зосереджена в руках голови Тимчасового уряду.

Становище у Франції було дуже складним. Двічі відбувалися вибори до Установчих зборів, тричі проводився референдум. Нарешті, ¡13 жовтня 1946 р. було прийнято конституцію Четвертої республіки'; (Перша республіка існувала в 1792—1804 рр., Друга — в 1848—1852 рр., Третя — в 1870—1940 рр.). Вона декларувала право на працю, відпочинок, організацію профспілок, проведення страйків, право робітників на участь в управлінні підприємствами.

Відповідно до нової конституції Франція проголошувалася парламентською республікою, парламент поділявся на дві палати — Національні збори і Раду республіки. В руках першої палати було, власне, зосереджено всю владу. Вона ухвалювала закони і контролювала діяльність уряду. Президентові республіки, якого обирали на 7 років, надавалися другорядні функції. 24 грудня 1946 р. нова конституція набрала чинності.

Четвертій республіці дісталася дуже складна економічна спадщина. Першому урядові на чолі з соціалістом Полем Рамадьє були потрібні великі капіталовкладення для пожвавлення економіки.

Велику допомогу Франції надали Сполучені Штати, реалізуючи план Маршалла.

За рахунок зовнішніх позик і кредитів за планом Маршалла у період із 1946 р. по 1958 р. країна одержала 12 млрд доларів. Як наслідок прискорилися темпи економічного розвитку. У 1948 **р.** промисловість Франції перевершила довоєнний рівень, а 1958 **р.** випуск промислової продукції зріс у 2,5 раза порівняно з довоєнним рівнем. У сільському господарстві цього рівня було досягнуто 1950 **р.**

У червні 1949 **р.** Франція стала членом НАТО. У квітні 1951 **р.** вона була співзасновницею Європейського об'єднання вугілля і сталі. Утворення цього об'єднання зміцнило міжнародні позиції Франції, сприяло налагодженню торгового, економічного, культурного співробітництва.<У 1957 р. в Римі було підписано угоду про створення Спільного ринку, провідну роль в якому відігравала Франція. Проте політична боротьба в країні не вщухала.

За час існування Четвертої республіки змінилося 25 кабінетш. Правляча верхівка країни намагалася запобігти остаточному розпадові імперії. Тому, коли під керівництвом Фронту національного визволення (ФНВ) Алжиру в цій країні 1954 р. розпочалося повстання проти французької влади, уряд узяв курс на його придушення. За статусом Алжир був не колонією, а заморським департаментом. Алжирські французи, які складали 1 млн із 9 млн населення цієї території на півночі Африки, були категорично проти надання країні незалежності.

Алжирська війна побила всі рекорди жорстокості й спустошила скарбницю. У травні 1958 р. криза в Алжирі досягла апогею.

Налякані перспективою нового піднесення демократичного руху, владні структури пішли на ліквідацію Четвертої республіки і запросили де Голля повернутися в політику. Відставний генерал, що в той час спокійно жив у своєму маєтку, погодився.

2. Становлення П'ятої республіки. Шарль де Голль

1 червня 1958 р. більшість Національних зборів затвердила де Голля керівником уряду.

Нова конституція Франції, прийнята 28 вересня 1958 р., значно звузила повноваження парламенту і значно розширила права президента. Президент, обираний на сім років загальним голосуванням, наділявся повноваженнями голови держави, голови виконавчої влади і головнокомандувача збройних сил. Він мав право розпускати Національні збори, стверджував закони, ухвалені парламентом, але міг видавати і власні декрети, які не потребували ствердження парламентом. 21 грудня 1958 **р.** президентом Французької республіки було обрано Шарля де Голля. Він чимало зробив для зростання ролі Франції у світі.

Дîñòàòíié рівеíü

1. До понять доберіть відповідні тлумачення, поставивши у клітинку відповідну літеру.

а) Дисидентство; б) десталінізація; в) "ждановщина"; г) "гласність"; ґ) "перебудова"; д) "відлига"; е) розрядка; є) конфедерація; ж) космополітизм.

1. Період потепління у політичному, культурному, суспільному житті СРСР після лютих морозів сталінської доби. • .
2. Ідеологічний наступ тоталітарного режиму на культуру наприкінці 40 — на початку 50-х рр. •
3. Духовний, інтелектуальний, моральний рух опору проти радянської системи. •
4. Можливість отримання правдивої інформації про діяльність державних і партійних органів, можливість дізнатись і казати правду, не боячись наслідків. •
5. Відхід від крайніх проявів "класичного" сталінізму в усіх сферах життя — політичній, економічній, духовній. •

2. Визначте, про кого йдеться.

Народився у м. Дніпродзержинську, під час війни отримав військове звання генерал-майора, протягом 18 років очолював КПРС та був керівником держави._____

3. Доповніть загальні твердження конкретними фактами.

Дисидентський рух в СРСР проминув три етапи._____

Виñîкий рівеíü

1. Доведіть, що реформи Хрущова мали неоднозначний характер.

2. Підтвердіть фактами або спростуйте тезу про те, що розпад СРСР був неминучим.

3. Які чинники вплинули на соціально економічний розвиток пострадянських держав у 90 х рр. XX ст.? Порівняйте становище в Білорусі, Естонії, Туркменистані.

Теìа V. КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ та СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Пригадайте:

1. *Які країни Центральної та Східної Європи були окуповані нацистами, а які були їхніми сателітами?*
2. *В яких країнах регіону найбільш активно розвивався рух Опору?*
3. *За яких умов країни Центральної та Східної Європи були звільнені від окупантів?*

ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ДОМІНУВАННЯ у СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

1. Встановлення комуністичних режимів

Після ліквідації нацизму й відновлення національної незалежності у країнах Центральної та Південно-Східної Європи у 1944—1945 рр. до влади доступились уряди Національних фронтів, які складалися з декількох партій та організацій, що боролися проти окупантів або проти власних профашистських правителів.

Як писав французький історик Ж.-Б. Дюрозель:

"Встановлення комуністичного режиму здійснювалося трьома послідовними етапами:

1. Створення справжнього коаліційного уряду. В Румунії та Болгарії він протримався лише кілька місяців (у Болгарії — до січня 1945 р., а в Румунії — до лютого 1945 р.). В Угорщині він зберігав владу до весни 1947 р.ча в Чехо-Словаччині — до лютого 1948 р."

На цьому етапі було здійснено низку перетворень у різних сферах. Ліквідовувалися фашистські партії та організації, поновлювалася дія демократичних конституцій, почали функціонувати парламенти, створювалися нові органи місцевого управління — національні комітети або ради. До певного часу зберігалася монархічна форма правління (у Болгарії, Румунії, Югославії).

"Другий етап — створення формально коаліційного уряду, в якому вся влада фактично належала комуністам".

На цьому етапі в усіх країнах, крім Болгарії, де ця проблема вже була вирішена, ліквідовувалося поміщицьке землеволодіння.

Націоналізації підлягали найбільш значні підприємства й банки, одначе питання про ліквідацію приватної власності взагалі ще не ставилося. Вилучалася на користь держави власність фашистів та їхніх поплічників. Здійснювалися соціальні реформи з метою поліпшення життя у післявоєнних містах і селах, розшИ-' рювалися можливості для здобуття освіти і користування культурними цінностями. Компартії прагнули розширити соціальну опору для майбутніх виборів.

Водночас ущемлювалися права буржуазних і дрібнобуржуазних партій, які змушені були перейти в опозицію, а їхніх лідерів, котрі не емігрували, заарештовували.

Проте до 1947 р., незважаючи на військову і політичну присутність СРСР у Східній Європі, зберігалася можливість розвитку політичної та економічної системи, що припускала у певних межах політичний плюралізм, багатопартійність, різноманітність форм власності. Це був такий собі період демократії.

Лідери комуністичних партій східноєвропейських країн тоді вважали, що процес побудови соціалізму буде тривалим, еволюційним, без застосування насильства. Але події 1947 — 1948 рр. круто змінили ситуацію.

Поразка комуністів на виборах в Угорщині, перенесення виборів у Польщі на 1947 р. через недостатньо сильну позицію компартії стривожили Кремль, де намагалися прискорити перехід влади до комуністичних лідерів. З метою утримання цього процесу під своїм контролем СРСР створив у вересні 1947 р. Інформаційне бюро дев'яти комуністичних партій (СРСР, Польщі, Болгарії, Чехо-Словаччини, Угорщини, Румунії, Югославії, Франції та Італії). На першому його засіданні А. Жданов заявив про можливість приходу комуністів до влади у країнах Східної Європи і про те, що вони можуть розраховувати на підтримку СРСР.

Отже, третій етап установлення комуністичного режиму -— "це створення власне комуністичного уряду (восени 1947 р. — в Болгарії та Румунії, в лютому 1948 р. — в Чехо-Словаччині, в березні 1948 р. — в Угорщині)".

Відтоді у східноєвропейських країнах реалізувався ленінський план будівництва соціалізму, тобто розпочалися індустріалізація і кооперація сільського господарства. Колективізація мала прит мусовий, насильницький характер. Усі методи й форми колгоспного будівництва в СРСР переносились у ці країни. Практично в кожній із них склалися культи власних вождів — Б. Берута (Польща), К. Готвальда (Чехо-Словаччина), М. Ракоші (Угорщина) та ін.

Отож, у більшості країн Центральної та Південно-Східної Європи наприкінці 40-х рр. запанував державний устрій тоталітарного типу, влаштований на радянський копил. Цей устрій одразу ж був приречений на перманентні соціально-політичні кризи.

2. РЕВ

Свій вплив у країнах Східної Європи СРСР намагався закріпити укладенням серії міжнародних політичних угод.

25 січня 1949 р. Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, СРСР і Чехо-Словаччина проголосили створення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) для спільного розв'язання економічних проблем у зв'язку з розколом Європи, координації народногосподарських планів, реалізації спільних проектів (завод "Ікарус", газо- і нафтопроводи і т. ін.). У лютому до РЕВ приєдналась Албанія, а потім і Монголія. РЕВ у різні часи співробітничала з Кубою, В'єтнамом, Югославією, Анголою, Іраком, Мексикою, Нікарагуа, Мозамбіком, Ефіопією, Афганістаном, НДРЙ на основі окремих угод.

Одначе створення РЕВ не виправдовувало надій її учасників з розвитку інтеграції та економічного співробітництва. У відносинах усередині РЕВ переважала торгівля, причому країни Східної Європи отримували вельми пільгові умови на торгові відносини з СРСР. Радянський Союз постачав до Східної Європи насамперед природні ресурси. РЕВ припинила діяльність 1991 р.

3. Наростання внутрішньої нестабільності у 50—70 х рр.

У 50-ті рр. у країнах Східної Європи почала наростати внутрішня нестабільність, зумовлена кількома причинами. По-перше, смерть Сталіна 1953 р. і початок "відлиги" в СРСР привели до деякої лібералізації політичного курсу керівництва країн регіону. По-друге, індустріалізація за радянським взірцем, що здійснювалась у країнах Східної Європи, призвела до значного погіршення матеріального становища насамперед селянства, оскільки основні капіталовкладення спрямовувались у промисловість. А втім, становище робітників і службовців, як засвідчили події у Польщі та НДР, було не набагато кращим. По-третє, економічні реформи у 50-ті рр. практично зводилися нанівець догматичним втручанням вищого партійного керівництва, що призводило до авантюристичної політики у сфері економіки. По-четверте, на вияв внутрішньої нестабільності вплинули успіхи країн Західної Європи у відновленні економіки в післявоєнний період.

Про зміни, що відбувались у ФРН, Італії, Франції, добре знали у Східній Європі, і ця обставина значно посилювала невдоволення комуністичними режимами. Найяскравішими проявами цього невдоволення були події 1956 р. в Польщі та Угорщині. В

Угорщині справа дійшла до антитоталітарної революції, яку було придушено за допомогою військової сили.

Після подій у Польщі та Угорщині керівництво країн Східної Європи мусило змінити політику, щоб усунути найголовніші причини невдоволення. Було припинено масові репресії та проведено часткову реабілітацію їхніх жертв.

Відбувалася лібералізація у сфері культури, ідеології, освіти; поширювалися контакти із західними країнами.

На початку 60-х рр. у- більшості країн регіону було зроблено спроби провести економічні реформи. Не відмовляючись від наріжних принципів економічної системи соціалізму (пріоритет держави в економіці, планово-адміністративна система управління і розподілу матеріальних благ тощо), передбачалося надати підприємствам відносну економічну самостійність. Проте, зберігаючи державну власність, партійно-бюрократична номенклатура забезпечувала можливість повного підкорення всіх сфер життя своїм інтересам.

У другій половині 60-х рр. (а інколи й дещо раніше) резерви, що забезпечували можливості екстенсивного розвитку країн Східної Європи, виявилися значною мірою вичерпаними, що мало вислідом падіння прибутку та уповільнення темпів розвитку економіки.

Криза у Чехо-Словаччині (1968—1969 рр.), або "Празька весна", стала одним із найважливіших і доленосних періодів для народів Східної Європи у повоєнні часи.

Загальна криза тоталітарного режиму проявилась і в Польщі в подіях 1968 і 1970 рр.

У Югославії на тлі загострення економічних проблем на початку 70-х рр. посилилися диспропорції в розвитку Словенії та Хорватії, з одного боку, та інших югославських республік — з іншого. Поглибилися національні протиріччя. Учасники заворушень у Хорватії в листопаді 1971 р. виступали з вимогами відокремлення республіки від СФРЮ.

Після поразки "Празької весни", подій у Польщі, Югославії почалося посилення тоталітарних режимів у Східній Європі. Економічні реформи практично зупинилися, ринкові відносини, що зароджувались, або ліквідовувались, або вкрай обмежувались. Активізувався дисидентський рух. Відставання від розвинених країн Заходу зростало. Для придушення невдоволення правлячі компартії зміцнювали армії, органи внутрішніх справ, держбезпеки.

4. Революції кінця 80 — початку 90 х рр. їхній характер, спільні риси та особливості

Назріваюча протягом довгого часу криза наприкінці 80-х рр. охопила всі країни Центральної та Південно-Східної Європи. Вона проявилася в економічній, політичній, ідеологічній і моральній

сферах. Політичне банкрутство керівництва правлячих партій, невправність адміністративно-командних методів управління і небажання більшості населення жити в умовах тоталітарного режиму — все це зумовило виникнення своєрідної революційної ситуації в цих країнах. У різних державах вона складалась і розвивалася неоднаково. Але загальним для всіх країн було прагнення ліквідувати монопольну владу правлячих партій, встановити демократичну форму правління і на основі широкої демократії обновити соціально-економічне й політичне життя суспільства.)

Могутнім каталізатором революційних процесів у регіоні став національний фактор. Його виявлення були дуже відмінні у різних країнах і залежали від національних традицій, характеру політичного режиму, що передував тоталітарному, рівня розвитку національно-визвольного руху проти нацизму в роки другої світової війни, обставин приходу до влади комуністичних партій. Особливо великий вплив справляли національні проблеми на розвиток подій у Югославії, Чехо-Словаччині, Румунії, Болгарії.

Кардинально вплинули на перебіг історичних подій у регіоні перебудовні процеси в СРСР після приходу до влади 1985 р. М. Горбачова. Новий генеральний секретар ЦК КПРС здогадувався, що Радянський Союз уже не може всіх повчати, як їм жити далі. Відносини СРСР з іншими соціалістичними країнами тепер будувалися на принципах реального рівноправ'я, невтручання у внутрішні справи інших країн, взаємовигідних економічних відносин. Зміни в СРСР із піднесенням сприйняли в Угорщині, Польщі, Югославії, де розпочалося реформування політичної системи. Однак у Румунії, НДР, Болгарії консервативно-бюрократичні сили й насамперед лідери цих країн гостро негативно поставилися до реформ у СРСР, хоча зовні це ставлення не завжди виявлялося.

Події 1989—1990 рр. за своїм характером були революційними, оскільки кардинально змінювали характер суспільно-політичних і соціально-економічних відносин у регіоні.

Форми й методи демократичних революцій були різними — від "ніжної", або "оксамитової", революції в Чехо-Словаччині до кривавих зіткнень у Румунії, що призвели до численних жертв.

Революції розгорталися майже одночасно. Це пояснювалося, по-перше, зрілістю передумов і високим ступенем соціальної напруженості в усіх цих країнах і, по-друге, розумінням того, що СРСР не втручатиметься у справи своїх західних сусідів: не надаватиме підтримки консервативним силам, які намагалися загальмувати демократичний процес.

Демократичні революції в Центральній та Східній Європі в 1989—1991 рр. стали однією з найважливіших подій другої половини XX ст. Вони зумовили не тільки кардинальні внутрішні зміни в країнах східноєвропейського регіону, а й викликали нове спів-

ійни Центральної та Східної Європи в 1989–1993 рр.

відношення сил у Європі, нову структуру економічних і політичних відносин між великими державами. Настав край конфронтації між Сходом і Заходом, між СРСР і США. Закінчилася довга виснажлива "холодна війна".

Після революцій у країнах Східної Європи створено дієву багатопартійну структуру. Часом хаотична в деяких країнах, вона стала, однак, беззаперечною реальністю, незважаючи на те, що демократична традиція тут була обмежена або не існувала зовсім. Дуже важливо, що після краху тоталітарного соціалізму затвердився конституційно-парламентський механізм зміни влади. За роки, що минули, така зміна відбулася в ряді країн уже декілька разів. Таким чином у країнах регіону створені демократичні правові державні установи.

У соціально-економічній сфері останнім часом відбувається масовий перерозподіл власності, створено необхідні умови для розвитку приватного сектора, що навіть зовні змінив вигляд східноєвропейських країн, їхніх столиць і міст. Темпи приватизації набагато вищі у Польщі, Словенії, Угорщині, вищі й економічні показники цих країн, реформи набули тут більш послідовного та радикального характеру, багато позитивних наслідків.

Темпи переходу до ринкової економіки у Румунії, Болгарії, СРЮ, Македонії, Боснії та Герцеговині значно відстають. Управлінська некомпетентність, реформістська та економічна неспроможність колишніх комуністів у новій подобі, їхні політичні прорахунки призвели до різкого зростання безробіття, посилення інфляції, падіння життєвого рівня населення у цих країнах. Такою є ціна непоквапливості, нерішучості, небажання і невміння провести радикальні реформи.

Одначе народи Східної Європи тепер усвідомили, що їхні доля і майбутнє повністю знаходяться в їхніх власних руках.

Перевірте себе

1. Назвіть реформи, проведені урядами Національних фронтів у країнах Східної та Південно-Східної Європи у 1945—1947 рр.
2. За яких умов у цих країнах було встановлено комуністичні режими?
3. З якою метою було створено РЕВ?
4. Проаналізуйте причини наростання внутрішньої нестабільності в країнах Центральної та Східної Європи.
5. Назвіть характер революції кінця 80—початку 90-х рр.
6. Як вплинула "перебудова" в СРСР на розгортання революційних процесів у Східній Європі?
7. Якими були наслідки демократичних революцій?

Виконайте завдання

1. Стрілочками поєднайте прізвища лідерів комуністичних партій та країни, де вони перебували.

Б. Берут К.

- **Болгарія**

Протягом короткого часу "Солідарність" перетворилася на масовий рух, в якому брали участь мільйони людей, у тому числі й члени ПОРП. Цей рух став виявом загальнонаціонального протесту проти політичної системи. "Солідарність" перетворилася на центр, довкола якого згрупувались усі демократичні сили Польщі.

Боротьба між ПОРП і "Солідарністю" досягла апогею у вересні 1981 р., коли Л. Валенсу обрали лідером незалежної профспілки на загальнонаціональній конференції. У московського керівництва залишився останній надійний захисник "засад соціалізму в Польщі" — Войцех Ярузельський. 18 жовтня 1981 р. він заступив на посаді лідера ПОРП С. Каню, який втратив контроль над ситуацією. Обіймаючи також посаду голови уряду та міністра оборони, В. Ярузельський сконцентрував у своїх руках всю повноту влади в країні.

У ніч проти 13 грудня 1981 р. Ярузельський створив "Військову раду національного спасіння", а Державна рада оголосила воєнний стан у країні. Було заборонено збори, мітинги, страйки, закрито кордони країни, заарештовано керівників "Солідарності" на чолі з Л. Валенсою, а також "Комітету робітничої оборони".

Воєнний стан було знято 1983 р. Влітку того ж року до країни прибув із візитом Іоанн-Павло II. Уряд навіть дозволив Л. Валенсі зустрітися з ним. Приїзд папи римського пожвавив національно-демократичний рух у країні. Одначе владі не збиралися йти на компроміс. Деяке пожвавлення економіки, скасування карткової системи не супроводжувалися навіть спробою проведення реформ. Політична нестабільність зберігалася.

4. "Круглий стіл" 1989 р. і встановлення демократичного ладу

Лютий—квітень 1989 р. стали поворотними в історії Польщі. В цей час відбулося засідання "круглого столу", де з одного боку в дискусіях узяли участь ПОРП та її прибічники, а з іншого — опозиція і католицькі кола. Було досягнуто угоди про визнання за опозицією права на відкриту діяльність, легалізацію "Солідарності", про реформу парламенту і виборчого закону.

Вибори у червні 1989 р. до сейму та в сенат продемонстрували глибоке неприйняття польськими громадянами комуністичної системи. Із 100 місць у сенаті "Солідарність" здобула 99. І хоча у другому турі активність виборців знизилася, загальна поразка ПОРП стала неминучою. У січні 1990 р. ПОРП було перетворено на Соціал-демократію Республіки Польща (СДРП), яка стала на позиції парламентської демократії та ринкової економіки. В її лавах залишилося лише 50 тис. членів.

9 грудня 1990 р. на президентських виборах переміг лауреат Нобелівської премії Лех Валенса. Надзвичайне піднесення у польському суспільстві викликав візит папи Іоанна-Павла II у серпні 1991 р.'

Остаточного удару по комуністичній системі було завдано 27 жовтня 1991 р., коли на вільних виборах до парламенту перемогу здобуло правоцентристське угруповання.

5. Економічні реформи

Перед урядом. "Солідарності" на чолі з Т. Мазовецьким стояли дуже складні економічні проблеми, успадковані від колишньої системи. Уряд запропонував програму кардинальної реорганізації економіки, яка базувалася на швидкому переході до ринкової економіки, зміцненні фінансової системи, рівності всіх форм власності та умов їх розвитку.

Нова економічна політика, що здійснювалась під керівництвом міністра фінансів Лешека Бальцеровича, дістала назву "шокової терапії". Було ліквідовано державний контроль над цінами, розпочалася приватизація державної власності, в економіку почали залучати іноземний капітал. Ці заходи привели до стабілізації ринку: магазини наповнювалися різноманітними товарами, зникло поняття дефіциту, злотий став конвертованим. Перебудова економіки-стикалася з серйозними труднощами: впав життєвий рівень населення, виникло масове безробіття (на початку 1992 р. — 2 млн). Слабка соціальна захищеність трудящих призвела до акцій протесту. Чимало людей розгубилося, втратило життєві орієнтири. Особливо погіршилося становище робітників текстильної промисловості, розташованої навколо Лодзі, а також вугільної та металургійної на півдні країни.

Рівень життя сільських жителів, які становили 1993 р. близько третини економічно активного населення, знизився на 30—40%, тобто набагато більше, ніж у інших соціальних прошарків. Раніше селяни самі збували свою продукцію, одначе за відсутності дефіциту подібній практиці настав край.

І все ж таки, незважаючи на досить похмуру загальну картину, Польща рухалась уперед. Вона була першою з країн Східної Європи, яка до 1993 р. видісталася зі спаду. Інфляція за 1992 р. впала до рівня 48%. Польща спромоглася стабілізувати свою валюту, не використовуючи коштів, виділених для цієї мети МВФ. Зростання обсягу виробництва ВНП, що почалось у 1992 р., тривало і прискорилось у наступні роки.

Серед факторів зростання польської економіки у другій половині 90-х рр. слід визначити активізацію інвестиційної діяльності та зовнішньої торгівлі, пов'язану з економічним пожвавленням і сприятливою кон'юнктурою на ринках розвинених країн. У 90-ті рр. Польща твердо стала на рейки ринкових перетворень і досягла на цьому шляху певних успіхів. Близько 60% ВНП Польщі створюється у приватному секторі.

З 1995 р. новим президентом Польщі є А. Квасневський, лідер СДРП, переобраний на новий термін 2000 р. Парламентську більшість після виборів 2001 р. теж складають соціал-демократи.

Нове керівництво Польщі не бачить альтернативи ринковій економіці, одначе прагне посилити соціальний захист трудящих.

6. Відносини України та Польщі

Польща та Україна — дружні сусідні держави, стратегічні партнери, які мають гарні політичні, економічні, торговельні відносини.

Польща першою з держав світу визнала незалежність України і встановила з нею дипломатичні зносини. Регулярним став обмін державними візитами. У 1992 р. між Україною та Польщею було укладено Угоду про добросусідство, дружні відносини та співпрацю. Президенти України та Польщі мають регулярні зустрічі, під час яких обговорюють важливі питання як двосторонніх відносин, так і міжнародні проблеми, що становлять взаємний інтерес. На цих зустрічах підкреслювалося, що відносини Польщі та України кожна сторона визначає як пріоритетні. Президента А. Квасневського інколи жартома називають "адвокатом України перед Європою".

Чергова зустріч президентів обох держав, яка відбувалася разом із бізнесовими елітами України, Польщі та Литви у Дніпропетровську в травні 2001 р., підтвердила, що, попри деякі труднощі, українсько-польські відносини мають обнадійливі перспективи.

Перевірте себе

1. **Які сили боролися за визволення Польщі?**
2. **Назвіть етапи встановлення комуністичного режиму в Польщі.**
3. **Визначте роль Ст. Миколайчика у повоєнній історії Польщі.**
4. **Які події стались у Польщі 1956 р., 1970 р., 1980 р.? Якими були їхні причини й наслідки?**
5. **Назвіть результати засідання "круглого столу".**
6. **Що принесла Польщі "шокова терапія"?**
7. **Як складаються відносини між Україною та Польщею на сучасному етапі?**

Виконайте завдання

1. Зробіть хронологічний ланцюжок подій.

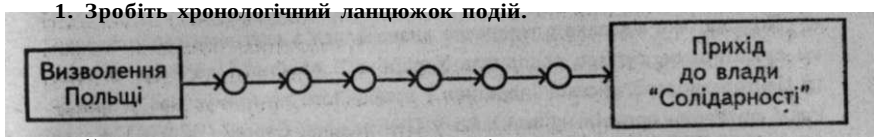

1) **створення Тимчасового уряду національного єднання;**
2) драматичні події в Познані;
3) створення "Солідарності";
4) трагічні події на Балтійському узбережжі;
5) проведення "круглого столу";
6) оголошення воєнного стану.

2. Визначте, про кого йдеться.

1) **Краківський архієпископ, папа римський**_____

2) Голова лондонського еміграційного уряду, лідер селянської парти

3) Міністр фінансів, автор "шокової терапії"_____**,** _____

3. Визначте причини та учасників неоголошеної громадянської війни
о Пплкші п 40 **х** оп.

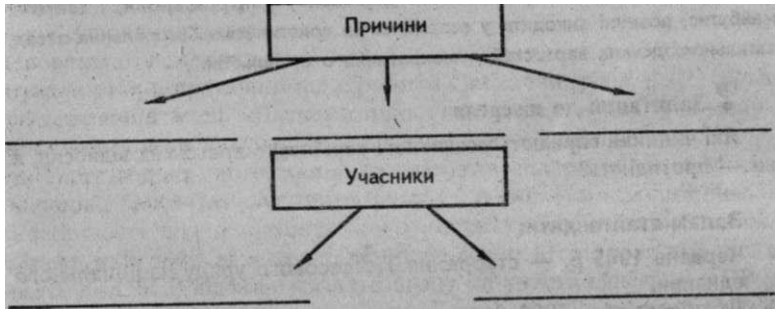

Проблеми для обговорення у групі

1. **Чому події в Польщі в 40 х рр. прибрали такий трагічний, кривавий характер?**
2. **Як сталося, що "Солідарність" стала головною опозиційною силою тоталітарному режимові?**
3. **У чому полягає цінність досвіду проведення реформ у Польща**

Робота з джерелами

Із виступу міського голови Львова Куйбіди на конференції "Україна — Польща: роль та місце в європейській інтеграції

"В історії братніх українського і польського народів є чимало прикладів щирого добросусідства, спільної боротьби за спільні ідеали, однак є й

чимало сторінок, які не повинні служити нам прикладом. Історію не перепишеш. Але минуле не повинне затіняти майбутнє.

Польща, яка віддавна однозначно визначилася з власними геополітичними орієнтирами, суттєво посприяла Україні в її прийнятті до Ради Європи та Центральноєвропейської ініціативи і принципово підтримує нас у приєднанні до Угоди про вільну торгівлю у Центральній Європі (ЦЕФТА). Натомість Україна займає принципово прихильну позицію стосовно вступу Польщі в НАТО, вбачаючи у поступальній інтеграційній ході Польщі перспективи реалізації свого європейського покликання.

За останні роки українці й поляки багато зробили для подолання певних негативних стереотипів у взаєминах, що складалися,століттями.

На жаль, сьогодні з різних причин динаміка розвитку національних економік дедалі більше різниться, що може, зрештою, спричинитися до політичних розбіжностей.

Звертаючись, зокрема, до наших братів-поляків, хочу сказати: ми повинні дбайливо берегти спільно напрацьований "позитивний спадок", не витрачати даремно енергію на неконструктивні ідеї чи акції. Відповідально і достойно ставитися до майбутнього.

Адже на великій шахівниці світу ми приречені бути поруч рівновеликими фігурами одного кольору.

Ми — дві великі християнські держави у центрі Європи, і творячи майбутнє, повинні виходити у взаєминах із християнських моральних засад, загальнолюдських вартостей демократичного суспільства".

? Запитання до джерела

Які чинники сприяють розвиткові українсько-польських відносин, а які — протидіють?

Запам'ятайте дати:

- Червень 1945 р. — створення Тимчасового уряду національного єднання.
- Лютий—квітень 1989 р. — засідання "круглого столу".
- 1995 р., 2000 р. — обрання А. Кваснєвського президентом Польщі.

ЧЕХО СЛОВАЧЧИНА, ЧЕСЬКА та СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКИ

1. Встановлення комуністичного режиму після другої світової війни

Територію Чехо-Словаччини було звільнено від нацистських окупантів радянськими військами у 1945 р.

Відновлена після завершення другої світової війни Чехо-Словацька Республіка (ЧСР) з'явилася на мапах у дещо змінених кордонах. Закарпатська Україна за узгодженням між СРСР та ЧСР від 29 червня 1945 р. була возз'єднана з УРСР. Внаслідок територіальних змін, воєнних утрат і проведеного на основі рішень Потсдамської конференції виселення німців, які надавали підтримку окупантам (близько 3 млн осіб), населення ЧСР з 1938 р. до 1946 р. скоротилося з 15,3 до 12,1 млн душ. На відміну від довоєнної Чехо-Словаччини, ЧСР стала переважно двонаціональною державою чехів і словаків, які разом складали 95% її населення. Обидві частини країни, як і перше, різнилися за рівнем соціально-економічного розвитку. Чеські землі визначалися розвиненою промисловістю та інтенсивним сільським господарством. Словаччина була переважно аграрною областю з невисокою концентрацією промислового виробництва.

У першому уряді Національного фронту чехів і словаків за комуністами було закріплено лише 8 із 25 посад. А от президент Е. Бенеш мав великі права і законодавчі повноваження, велику свободу дій.

Після виборів до Національних законодавчих зборів, що відбулись у травні 1946 р., новий уряд ЧСР очолив голова КПЧ Клемент Готвальд.

У Словаччині перемогу на виборах одержали представники Словацької демократичної партії (СлДП), одначе комуністи звинуватили їх у прагненні відокремити Словаччину від ЧСР, себто у "державній зраді". Після розправи над лідерами СлДП компартія Словаччини контролювала становище в країні.

Незважаючи на активність комуністів, підтримку їх із Москви, уряд Чехо-Словаччини в 1946-1948 рр. був коаліційним, і можливості для демократичного розвитку країни зберігалися. Проте вже 1947 р. в уряді виникли серйозні розбіжності після того, як СРСР відмовився дати згоду на участь делегації ЧСР у Паризькій конференції, присвяченій планові Маршалла. 20 лютого 1948 р. 12 із 26 міністрів, які репрезентували національних соціалістів, демократів, Народну партію, подали президентові прохання про відставку. Вони сподівалися, що їхня відставка приведе до падіння уряду К. Готвальда і призначення нових виборів. Але комуністи 25 лютого сформували уряд, який майже повністю складався з членів КПЧ та їхніх прибічників. У Братиславі ввечері 25 лютого було створено Центральний комітет дії Словацького національного фронту.

Празький переворот 1948 р. знаменував установлення комуністичного режиму в країні на чолі з К. Готвальдом. Президент Е. Бенеш, літня і хвора людина, не зміг чинити опору і пішов у відставку.

14 червня 1948 р. президентом республіки було обрано лідера КПЧ К. Готвальда. Новий уряд очолив комуніст А. Запотоцький.

Зберігшії подобу багатопартійної системи, КПЧ практично повністю визначала розвиток країни.

Новий режим придушував будь-які спроби опору, інакомислення. Проте в економічній площині Чехо-Словаччина в 50-х рр. розвивалася досить успішно. Дався взнаки той промисловий потенціал, що його держава мала ще з довоєнних часів, висока кваліфікація чеських робітників, досить значна допомога СРСР.

Економічні успіхи (національний прибуток 1960 р. виріс проти 1948 р. удвічі) дозволили комуністам констатувати, що у Чехо-Словаччині збудовано "основи соціалізму", а конституція 1960 р. закріпила цей факт у своїх статтях Країна дістала нову назву — Чехо-Словацька Соціалістична Республіка (ЧССР). КПЧ було законодавчо забезпечено привілейоване становище. Керівником країни в той період був А Новотний.

У 60-ті рр. темпи економічного розвитку значно знизилися, було вичерпано можливості екстенсивного розвитку промисловості, процвітали корупція та зловживання владою, обростала привілеями партійна й державна бюрократія Суспільство з демократичними традиціями не приймало авторитарного, майже диктаторського стилю керівництва А Новотного. У січні 1968 р. його звільнили з посади першого секретаря ЦК партії. Новим лідером партії було обрано А. Дубчека.

2. Події 1968 р.

Нове керівництво Чехо-Словаччини на чолі з А. Дубчеком стало на шлях реформування системи. Вони заходилися будувати "соціалізм із людським обличчям", намагаючись поєднати засади соціалістичного суспільства з ринковою економікою, плюралізмом, демократією. Пропонувалося скоротити державний апарат, реформувати господарчий механізм і відокремити його від політичних і державних органів.

Велику роль у пропаганді цих ідей відіграли засоби масової інформації, які діяли в країні відносно вільно. Лібералізація в суспільному житті проявилась у виникненні нових політичних організацій, активізації демократичних партій, які звільнялися від жорсткого контролю КПЧ.

Керівництво КПРС і компартій східноєвропейських країн до змін у Чехо-Словаччині ставилися різко негативно. Після публікації програмного документа чехо-словацьких радикалів "Дві тисячі слів" кремлівське керівництво почало схилятися до радикальних заходів.

18 серпня у Москві відбулася зустріч керівників правлячих партій Болгарії, Угорщини, Польщі, НДР і СРСР, на якій було прийнято звернення до президента Чехо-Словаччини Л. Свободи, в якому зазначалося, що з метою надання "необхідної відсічі контрреволюції, військові частини наших п'яти країн вступлять на територію Чехо-Словаччини. Вони прийдуть у вашу країну як вірні друзі чехо-словацького народу..."

Отримавши листа, Л. Свобода сказав, що він введення військ не вітає, але проти союзних держав не піде і все зробить, щоб запобігти опору і кровопролиттю.

У ніч проти 21 серпня 1968 р. війська країн Варшавського договору увійшли до Чехо-Словаччини. Окупацію країни здійснювали 124 тис. військовослужбовців, 500 танків, було захоплено найважливіші стратегічні пункти, роззброєно міліцію. А. Дубчек і ряд членів ЦК КПЧ були заарештовані органами безпеки СРСР і відпроваджені до Москви.

Наприкінці серпня до Москви "запросили" чехо-словацьку делегацію на чолі з президентом Л. Свободою. 27 серпня у Москві та Празі за підсумками переговорів було опубліковано комюніке, в якому йшлося про досягнення домовленості щодо найскорішої нормалізації становища в ЧССР, визначено умови перебування радянських військ у країні. Війська НДР, Болгарії, Угорщини, Польщі залишали країну.

У квітні 1969 р. до влади у Празі стало промосковське керівництво. Першим секретарем ЦК КПЧ замість Дубчека обрали Г. Гусака, який згодом став і президентом країни.

Тільки після 1985 р. керівництво СРСР, а потім Росії засудило інтервенцію радянських військ до Чехо-Словаччини як найбрутальніше порушення норм міжнародного права і втручання у внутрішні справи суверенної держави.

3. "Оксамитова" революція 1989 р., відновлення демократичного ладу

У 70—80-ті рр., після розгрому "Празької весни", в країні поглиблювалися економічні проблеми. Уповільнилося зростання виробництва, не відбувалася модернізація підприємств, вироблювана продукція не витримувала конкуренції із західною. У країні придушувалося будь-яке інакомислення.

Наступ реакції викликав до життя дисидентський рух. Група діячів науки і культури 1 вересня 1977 р., спираючись на Декларацію прав людини, виступила з відозвою, в якій розкрила основний зміст вимог і головні напрями демократизації суспільства. Документ дістав назву "Хартія-77"; його підписали 242 особи, які брали активну участь у реформістському русі 60-х рр.

Авторитарна система в Чехо-Словаччині жорстоко переслідувала дисидентів, спрямувавши на них зливу офіційної критики і розправ. Майбутній президент В. Гавел був тричі засуджений,

багато хто мусив емігрувати. Та кількість прихильників "Хартії-77" зростала. У 1989 р. її підписали вже 1989 осіб. Власне, це була єдина організована опозиція в країні, проте компартійне керівництво відкидало будь-які спроби діалогу з нею, як це було в Польщі та Угорщині. 17 листопада 1989 р. міліція придушила студентську демонстрацію в Празі, що викликало величезне обурення серед населення. 18 листопада за ініціативою "Хартії-77" було створено Громадянський форум (ГФ) — патріотичний, демократичний фронт, який об'єднав противників комуністичного режиму. У Словаччині також було створено демократичну організацію "Громадськість проти насильства" (ГПН). Маніфестанти вимагали, щоби КПЧ відмовилася від керівної ролі у країні й покарала винуватців репресій. Революція, що почалася, відбувалася мирно. Студенти, а також робітники й інтелігенція, що їх підтримували, не захоплювали будівель та об'єктів КПЧ, уникали сутичок. Тому події листопада 1989 р. дістали назву "ніжної", або "оксамитової", революції. Наприкінці листопада федеральний парламент скасував статтю конституції, що затверджувала керівну роль КПЧ у країні. 29 грудня 1989 р. Федеральні збори обрали лідера опозиції Вацлава Гавела президентом країни.

Головою Федеральних зборів обрали А. Дубчека, лідера "Празької весни". Нове керівництво було сформовано на коаліційній основі. На виборах до Федеральних зборів переконливу перемогу здобули ГФ і ГПН — найвпливовіші сили країни. Держава дістала назву Чеська і Словацька Федеративна Республіка (ЧСФР). У 1991 р. завершилося виведення з території Чехо-Словаччини військ колишньої Радянської армії.

У 1990 р. уряд розпочав економічні реформи. У Чехо-Словаччині реформаторський курс провадився найбільш кардинально і послідовно.

"Батьком" реформи був міністр фінансів Вацлав Клаус. Вона базувалася на роздержавленні та приватизації, забезпеченні конвертованості крони, вільному ціноутворенні. Уряд домігся збалансованості державного бюджету і приборкання інфляції. Життєвий рівень населення у складний перехідний період був одним із найвищих у Східній Європі.

4. Утворення .незалежних Чеської та Словацької республік. їхні відносини з Україною

В основі процесу розпаду федерації лежали різний рівень економічного розвитку, різні історичні долі народів, утиски Словаччини в тоталітарній державі, хоча при цьому й зберігалося поважне ставлення двох народів один до одного.

Формальним приводом до розпаду Чехо-Словаччини стали результати парламентських виборів 5—6 липня 1992 р. У Чеській

Республіці найбільшу кількість голосів виборців здобула Громадська демократична партія (ГДП), очолювана В. Клаусом. У Словаччині 37,2% виборців підтримали Рух за демократичну Словаччину (РДС) В. Меч'яра.

Одразу ж після підбиття підсумків виборів з ініціативи ГДП відбулися переговори В. Клауса і В. Меч'яра. Обидва згодом сформували та очолили уряди відповідно Чехії та Словаччини. Робочі зустрічі завершилися 23 липня 1992 р. підписанням політичної угоди між ГДП та РДС. В угоді обидва прем'єри висловились за цивілізований, культурний процес розділу федерації.

Відповідно до пропорції населення (2:1) напрочуд мирно були розділені майно, фінанси, інші цінності. 25 листопада 1992 р. Федеральні збори ухвалили конституційний закон про розділення Чехо-Словацької федерації.

Чехо-Словаччина **як** єдина держава припинила існування 31 грудня 1992 р. У новий 1993 р. увійшли дві нові самостійні держави — Чехія і Словаччина.

Президентом Чеської Республіки став Вацлав Гавел. Уряд очолив Вацлав Клаус. Населення становило 10,3 млн душ.

Нинішнє становище Чехії характеризується політичною стабільністю, розвиненою промисловістю, готовністю інтегруватись у світове співтовариство.

У 1997 р. на саміті в Мадриді керівники країн НАТО винесли рішення про членство Чехії в цьому альянсі. Це сталось у березні 1999 р. Економічні успіхи дозволили Чеській Республіці увійти до "клубу багатих", як називають Організацію економічного співробітництва і розвитку, що об'єднує найбільш розвинені країни світу.

Словаччина також прагне вступити до ЄС і НАТО, але її зовнішньополітична і зовнішньоекономічна діяльність поки що більше зумовлюється співробітництвом з країнами Східної Європи і особливо — з Чехією, Угорщиною, Польщею. Однією з перших Словаччину визнала Україна. Відносини між двома суверенними державами дружні й стабільні. Останнім часом поглиблення співробітництва стало помітним у нафтопереробній промисловості, енергетиці, переробці лісу, у сфері туризму. Між державами діє Угода про добросусідство та співробітництво.

Перевірте себе

1. **Хто був першим президентом Чехо Словацької Республіки після Другої світової війни?**
2. **Які події стались у лютому** 1948 р. в **Празі?**
3. **Поясніть термін "Празька весна".**
4. **Як поставились у Москві до подій** 1968 **р.? Чому було** введено **радянські війська до Чехо Словаччини?**
5. **Якими були вияви дисидентського руху в Чехо Словаччині?**

6. Як сталося роз'єднання Чехо Словаччини в 1992 р.?
7. Які особливості розвитку Чехії та Словаччини після 1992 р.?

Виконайте завдання

1. Що, на вашу, думку означають ці схеми? Заповніть їх.

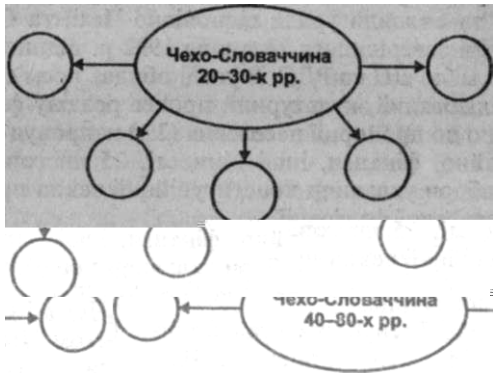

2. Визначте, хто з названих політичних діячів був лідером "Празької весни".

Д Е. Бенеш;

СІ Г. Гусак;

Щ А. Дубчек;

О А. Новотний.

Питання для обговорення у групі

1. Наведіть докази або спростуйте твердження, що чехо словацьке суспільство мало традиції демократії.
2. Чому революція 1989 р. дістала назву "оксамитової"? Які її наслідки для демократизації країни?
3. Чим можна пояснити швидкий економічний розвиток Чехії в 90 х рр.?

Документи свідчать

1. З листа президії Національних зборів ЧССР до президії Верховної Ради СРСР від 22 серпня 1968 р.

"Національні збори Чехо-Словацької Соціалістичної Республіки, законно обрані чехо-словацьким народом як найвищий орган державної влади суверенної держави і законно скликані президентом республіки, висловлюють категоричний протест урядам і парламентам п'яти держав Варшавського договору (СРСР, НДР, ПНР, ВНР, НРБ) і перед лицем усієї світової спільноти заявляють:

1. Що жодний конституційний орган ЧССР не був уповноважений вести переговори, не давав згоди і не запрошував окупаційні війська п'яти держав Варшавського договору.

2. Тому вони вважають окупацію ЧССР самочинним актом насильства у міжнародному масштабі, що протирічить принципам союзницьких угод, які ЧССР має з цими державами.

3. Тому Національні збори висловлюють рішучий протест урядам і парламентам цих країн, які беруть участь в окупації, та вимагають негайного припинення актів насильства стосовно Чехо-Словаччини, її населення, негайного виведення військ і нормалізації міжнародних відносин..."

• Запитання до джерела

Дайте оцінку листу президії Національних зборів ЧССР.

Запам'ятайте дати:

- **25 лютого 1948 р. — комуністичний переворот у Празі.**
- **21 серпня 1968 р. — інтервенція військ Варшавського договору до Чехо Словаччини.**
- **Листопад—грудень 1989 р. — "оксамитова" революція.**
- **1 січня 1993 р. — створення двох суверенних держав — Чеської Республіки і Словацької Республіки.**

УГОРЩИНА

1. Встановлення комуністичного режиму

Оскільки Угорщина в період Другої світової війни була союзницею Німеччини, у вересні 1944 р. на територію Угорщини, переслідуючи гітлерівські війська, вступила Радянська армія. 2 грудня 1944 р. у м. Сегед було створено Угорський національний фронт незалежності (УНФН). До нього входили лредставники Угорської комуністичної партії (УКП), а також інших партій, серед яких була і партія дрібних сільських господарів (ПДСГ)- Політрада УНФН призначила прем'єр-міністром коаліційного уряду генерала Міклоша.

20 січня 1945 р. уряд Б. Міклоша підписав угоду про перемир'я з СРСР, США, Великою Британією, оголосивши війну Німеччині, а 4 квітня Червона армія завершила визволення Угорщини. Таким чином, влада УНФН і його уряду поширилася на всю країну.

На виборах до Національних зборів 4 листопада 1945 р. УКП отримала лише 17% усіх голосів і змогла делегувати до парламенту тільки 70 представників. Беззастережну перемогу здобула ПДСГ, що надало їй право на 245 мандатів. Новий парламент 1 лютого 1946 р. проголосив Угорщину республікою.

Уряд лідера ПДСГ Ференца Надя прагнув демократизувати державний і суспільний устрій. Лідери ПДСГ виступили проти

революційних і насильницьких методів боротьби, захищали приватну власність, обстоювали демократичні принципи, а УКП боролася за "народну демократію" як своєрідну форму диктатури пролетаріату. Протистояння УКП та ПДСГ стало неминучим. Керівництво УКП інспірувало змову з боку ПДСГ проти "народно-демократичного ладу". Лідерів ПДСГ звинуватили у підготовці воєнного путчу. Прем'єр-міністр Ф. Надь змушений був залишитися у Швейцарії, де він знаходився на відпочинку, інші керівники партії покинули країну. ПДСГ виявилася дискредитованою, в її керівництві взяли гору політики лівої орієнтації, близькі до комуністів.

Після "об'єднання" комуністів і соціал-демократів УКП і СДП було створено нову Угорську партію трудящих (УПТ), яка будувала свою діяльність на марксистсько-ленінських засадах.

У виборах до Державних зборів у травні 1949 р. могли брати участь тільки схвалені комуністами кандидати. Вони дістали 95% голосів. 18 серпня 1949 р. було ухвалено нову конституцію Угорщини. Відтоді офіційно країну називали Угорською Народною Республікою (УНР). Отже, внаслідок політичних маніпуляцій, розправляючись із конкурентами і спираючись на всебічну допомогу і підтримку кремлівського керівництва, перед яким буквально плазував генеральний секретар УПТ М. Ракоші, комуністи на 1949 р. встановили повний контроль у країні.

У перші роки свого правління М. Ракоші створив жорстокий режим культу особи, переслідував опонентів, застосовував тортури, репресії, розстріли.

Після смерті Сталіна Москва в цілому зрозуміла необхідність демократизації Угорщини, виправлення хиб режиму Ракоші. На посаду прем'єр-міністра з Кремля було рекомендовано Імре Надя, головного критика курсу Ракоші.

Надь рішуче засудив проведення насильницької колективізації, його уряд зменшив податки та обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції, планував перерозподіл капіталовкладень із важкої промисловості у виробництво товарів споживання.

Симпатії суспільства були на його боці. Але у боротьбі з таким досвідченим супротивником, як Ракоші, Надь програв: 1955 р. його виключили з партії.

Однак ім'я Ракоші викликало загальну ненависть.

Наступного року Ракоші було відправлено у відставку.

2. Революція 1956 р.

Під впливом ідей XX з'їзду КПРС в Угорщині, як і в інших країнах Східної Європи, пожвавився національно-демократичний рух. Населення вимагало негайно реабілітувати безвинно засуджених і страчених політичних і громадських діячів, відставки наступника М. Ракоші сталініста Е. Гере.

Події у Польщі стали каталізатором суспільного вибуху в Угорщині.

23 жовтня 1956 р. понад 50 тис. осіб зібралися біля будинку польського посольства, студенти вимагали припинення беззаконня й культу особи. Підрозділи служби безпеки відкрили вогонь по демонстрантах. Ці події стали прологом народно-демократичної революції в Угорщині.

Непередбачуваність наслідків випадання однієї країни з радянського блоку штовхала СРСР на надзвичайні заходи. Поперваx урядові І. Надя, який доступився до влади в ніч проти 24 жовтня, у Москві довіряли і радилися з ним. На світанку 24 жовтня до Будапешта "на усне прохання" угорських керівників було введено радянські війська. і

Одначе 28 жовтня Надь висунув вимогу вивести радянські війська з Будапешта і країни в цілому.

1 листопада 1956 р. І. Надь сформував коаліційний уряд, Новий уряд проголосив нейтралітет Угорщини і вихід її з Варшавського договору, висловив намір припинити орієнтацію на СРСР і розпочати великомасштабне економічне співробітництво з західними країнами. Замість комуністичних адміністрацій створювалися нові органи влади — ради. Оголошувалася амністія для політичних в'язнів, УПТ розпускалася. У Москві вирішили лінію співробітництва переглянути на користь суто воєнного вирішення угорської кризи, зміни уряду. Замість УПТ створювалася нова партія — Угорська соціалістична робітнича партія (УСРП), яку очолив Янош Кадар. На нього радянські керівники поклали завдання відновлення комуністичного правління в Угорщині після завершення воєнної операції. На військовому літаку Кадара вивезли до СРСР, де він залишався до 4 листопада — початку штурму радянськими дивізіями Будапешта. Того дня група політичних діячів на чолі з Я. Кадаром створила Тимчасовий революційний робітничо-селянський уряд для "розгрому контрреволюції та відродження соціалізму у країні".

На світанку 4 листопада радянські війська за наказом маршала Конєва розпочали виконання поставленого завдання — "допомогти зламати опір заколотників у Будапешті, відновити законну владу і порядок у країні".

Люди, які домоглися демократичних свобод, стали на захист своїх завоювань, пролилася кров. Унаслідок бойових дій в листопаді 1956 р. — січні 1957 р. тільки в Будапешті загинули 1188 мешканців, іще 200 — в інших містах країни. Серед радянських військ утрати склали 720 вояків загиблими і такими, що пропали безвісти. Є достовірні дані, що військові чекісти розстріляли кількасот вояків Радянської армії, які відмовилися стріляти в повсталих угорців.

Події в Угорщині 1956 р. стали наслідком кризи сталінської моделі соціалізму.

3. Режим Я. Кадара

Я. Кадар та члени його уряду з м. Сольнок (де він був сформований) 7 листопада переїхали до Будапешта і негайно склали присягу голові президії УНР Т. Добі. Так було вирішено проблему легітимності. У країні Кадар та його прихильники мали мінімальну підтримку. Розпочався складний період відновлення нормального життя, завоювання підтримки населення.

Вирішальне значення в цей період мали особисті якості керівника.

Я. Кадар, залишаючись, звісно, прихильником марксизму, але не будучи догматиком і доктринером, обрав шлях національної злагоди, компромісів і поступових реформ, чим суттєво відрізнявся від інших керівників країн Східної Європи. Він уважав, що самі тільки комуністи неспроможні побудувати нове суспільство. Йому належить знаменитий вислів: "Хто не проти нас, той з нами". Це кредо допомогло згуртувати суспільство на базі національної злагоди.

Задуми реформи з'явилися ще 1957 р., вже тоді стало зрозуміло, що етап екстенсивного розвитку економіки закінчився. Реалізація реформ стала можливою в 1966—1968 рр. До розроблення реформи було залучено найкращі сили, вивчено світовий досвід, для подолання труднощів першого етапу створено матеріальні резерви. Архтекторами реформи господарського механізму стали Р. Ньєрш та Е. Фок. Тоді ще не заведено було говорити про ліквідацію командно-адміністративної системи, але угорці першими скасували директивне адресне планування, запровадили економічні методи управління економікою. Два види власності — державна і кооперативна — було зрівнено у правах, функції міністерств обмежено, підприємства дістали широку самостійність. Було введено торгівлю засобами виробництва, здійснено реформу ціноутворення. Ринок швидко насичувався товарами. Я. Кадар стримував тих, хто намагався надати реформі ще більшої радикальності. У сусідніх країнах угорські нововведення сприймалися з недовірою, нерозумінням, а інколи й відкрито вороже. Одначе реформи в Угорщині виявили й інше: відсутність приватної власності й ринкових відносин у повному обсязі роблять будь-які спроби реформування соціалістичної економіки безперспективними. Ця обставина була підтверджена кризою економіки у 80-х рр. і привела до демократичної революції в країні.

4. Революційні перетворення 1988—1990 рр.

Криза, яка особливо гостро позначилася наприкінці 80-х рр., зумовила необхідність змін у країні.

На конференції УСРП у травні 1988 р. діяльність керівництва партії зазнала гострої критики. Розуміючи ситуацію, а також зважаючи на вік, Я. Кадар подав у відставку. Його наступником на посаді генерального секретаря ЦК УСРП став К. Гросс. Конференція ухвалила програму стабілізації економіки і скорочення зовнішньої заборгованості. У країні поширювалася гласність, почали виникати нові партії, групи, рухи.

Поновили свою діяльність старі політичні партії, було створено нові — Угорський демократичний форум (УДф), Союз вільних демократів (СВД) та ін.

Влітку 1989 р. розпочалися переговори між УСРП, громадськими організаціями та опозиційними партіями, об'єднаними у "круглий стіл" (УДФ, СВД). Було досягнуто домовленості про те, що парламентська система має спиратися на багатопартійність. УСРП припиняла діяльність своїх організацій в армії та правоохоронних органах. Частина майна УСРП передавалася для фінансування діяльності інших партій.

Відбулося реформування самої УСРП: замість старої партії, що дотримувалася комуністичної ідеології, виникла Угорська соціалістична партія (УСП), яка відкидала диктатуру пролетаріату і виступала за соціальноспрямовану ринкову економіку з різноманітними формами власності.

У 1989 р. було прийнято низку демократичних законів: про право громадян на створення об'єднань та асоціацій, про проведення мітингів і зборів, про референдум, про президента республіки і вибори. У день початку народної революції — 23 жовтня 1989 р. — Державні збори Угорщини ухвалили поправки до конституції країни. Віднині держава стала називатися Угорською Республікою, на чолі якої стоїть президент, обираний парламентом.

25 березня 1990 р. в Угорщині вперше за 45 років відбулися вільні парламентські вибори.

Перемогу на виборах здобув УДФ — правоцентристське об'єднання. В економіці УДФ обстоював ідею створення ринкової економіки з урахуванням національної специфіки і традицій господарювання, відкидаючи сліпе копіювання "західної моделі". Уряд очолив лідер партії Йожеф Анталл. Президентом Угорщини було обрано лідера ліберального об'єднання Союзу вільних демократів (СВД) професора Арпада Генца. У 1995 р. його знову було обрано президентом країни.

Ліквідація наслідків сталінської моделі соціалізму і перехід до ринкової економіки в 1988—1990 рр. відбувалися з великими труднощами. Але у той період було закладено підвалини розвитку нової демократичної Угорщини.

5. Сучасне становище

Протягом останніх років в Угорщині прискорився процес створення підмурівків ринкової економіки — малої приватизації, роздержавлення у сфері промислового виробництва, що зумови-

ло перехід значної частини населення у приватний сектор. Але в умовах радикальної ринкової реформи прискорився також процес падіння виробництва, почастішали випадки банкрутства підприємств, що призвело до збільшення кількості безробітних і падіння реального життєвого рівня населення на 10%.

На парламентських виборах у травні 1994 р. УДФ зазнав поразки. На перше місце вийшла УСП. її лідер Дюла Горн сформував уряд, проте економічний курс уряду не зазнав істотних змін.

У програмі уряду, ухваленій у березні 1995 р., було передбачено низку непопулярних заходів: скорочення державних витрат, зокрема на соціальні потреби тощо. Незважаючи на хвилю протестів, уряд заявив, що країна за нинішнього рівня розвитку не в змозі витрачати 27% ВНП на соціальне забезпечення.

До 1995 р. внаслідок приватизації, що провадилася з 1990 р., в розпорядженні держави залишилось 50% промислових об'єктів. Уряд Д. Горна продовжував приватизацію в наступні роки. До рук приватних власників перейшов навіть енергетичний сектор, що викликало гостру критику з боку опозиції. Одначе уряд Д. Горна та його наступники не бачать альтернативи курсу на розвиток ринкової економіки.

6. Українсько угорські відносини

Зміна суспільно-політичного режиму в Угорщині зумовила також і значну переорієнтацію її зовнішньої політики. Посилилася тенденція до розвитку інтеграційних зв'язків із західноєвропейськими державами та їхніми політичними й економічними об'єднаннями. На новий рівень вийшло співробітництво Угорщини як асоційованого члена з Європейським Союзом, а також із НАТО. У липні 1997 р. Угорщина отримала офіційне запрошення до Північноатлантичного союзу і з 1999 р. стала його членом.

Активно розвиваються двосторонні відносини — передовсім із Австрією, Німеччиною, США. Налагоджуються політичні, дипломатичні та економічні зв'язки з Україною. У грудні 1991 р. Угорщина визнала суверенну Українську державу, було встановлено дипломатичні відносини. У 1992 р. укладено Угоду про основи добросусідства і співробітництва. Плідними були державні візити президента України Л. Кучми до Угорщини і президента Угорщини А. Генца до України. Курс на співробітництво з Україною підтримує і новий президент Угорської республіки Ференц Мадл, обраний на цю посаду у липні 2000 р. Проте у взаємовигідному економічному співробітництві двох держав є чимало резервів. Це стосується насамперед переробної промисловості, обслуговування перевезень, створення спеціальної економічної зони в Закарпатті "Європа-Центр".

У цілому, незважаючи на труднощі перехідного періоду, Угорщина залишається однією з найстабільніших країн Східної Європи.

Перевірте себе

1. За яких умов Угорщину було визволено від нацистських військ?
2. Прослідкуйте етапи встановлення комуністичної влади в Угорщині.
3. Які причини народної революції 1956 р.?
4. Хто очолював коаліційний уряд під час революційних подій 1956 р.? Яка його подальша доля?
5. У чому полягають особливості економічних реформ 60—80 х рр.? Чому, незважаючи на свою прогресивність, вони не увінчались успіхом у повній мірі?
6. Назвіть зовнішньополітичні пріоритети Угорщини після революції.
7. Проаналізуйте українсько угорські відносини на сучасному етапі.

Виконайте завдання

1. Зробіть хронологічний ланцюжок подій, поставивши у кружечок відповідну цифру.

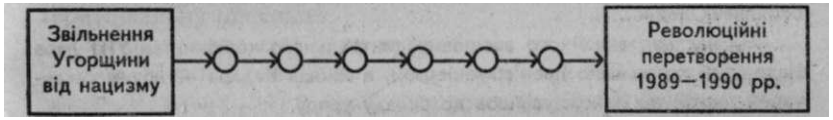

1. Початок народної революції в Угорщині.
2. Створено Угорський національний фронт незалежності.
3. Угорщину проголошено республікою.
4. Перемога УДФ на парламентських виборах.
5. Початок економічних реформ Р. Ньєрша та Е. Фока.
6. Відставка Я. Кадара.

2. Стрілочками поєднайте прізвища політичних діячів та назви партій, що їх вони репрезентували.

Ференц Надь	•	• УПТ
Янош Кадар	•	• УСРП
Матяш Ракоші	•	• ПДСГ

3. Визначте, яку направленість мала революція 1956 р.:

Г~| проти перетворення Угорщини на "державу заліза і сталі";

І І проти культу особи М. Ракоші та його наступників;

І І проти аграрної реформи;

І І за визволення політичних в'язнів і повну свободу слова;

ГЛ за відновлення заборонених національних свят.

Питання для обговорення у групі

1. Як ви гадаєте, чому події 1956 р. в Угорщині в радянській історіографії кваліфікувались як контрреволюційний заколот, а після 1985 р. ці ж події стали називати народною революцією?
2. У чому ви вбачаєте взаємозв'язок подій 1956 і 1989 рр.? У чому їх принципова відмінність?
3. Схарактеризуйте значення подій 1989—1990 рр. для подальшої історії Угорщини.

Документи свідчать

Із книги "100 великих правителів XX століття"

"В роки свого правління Янош Кадар, як жартували тоді, перетворив Угорщину на "найвеселіший барак соціалістичного табору". Про особливу особисту скромність, навіть пуританську поведінку угорського лідера, його демократизм і самокритичність, простоту й сердечність у стосунках, почуття відповідальності свого часу ходили легенди. Янош Кадар не претендував на безліч своїх портретів на площах і вулицях міст, на заздоровні вигуки на свою честь та інші атрибути культу...

6 жовтня 1956 р. Кадар вів переговори з Мікояном і Сусловим у Москві, а потім відправився в Югославію, де спромігся завоювати прихильність і навіть симпатію маршала Броз Тито — Кадар сидів у в'язниці при Ракоші, якого Тито ненавидів за антиюгославську кампанію у пресі. Після повернення 23 жовтня до Будапешта Я. Кадар несподівано для себе став учасником бурхливих подій...

Під час надзвичайного засідання центрального керівництва УПТ Імре Надя було призначено прем'єр-міністром, а Яноша Кадара — новим секретарем партії, він також увійшов до складу уряду.

Вночі до Будапешта почали стягуватися радянські танки, які займали ключові пози-ції та брали під охорону найважливіші об'єкти. Згодом Я. Кадар писав: "Склалася ситуація, яку не тільки я, але ще ніхто й ніде в світі не переживав, тут не допомагала ніяка теорія, ніякі рецепти, ніякий досвід. Потрібен був час, щоби прийти до тями".

? Запитання до джерела

Чим Я. Кадар, на ваш погляд, відрізнявся від інших лідерів східноєвропейських країн?

Запам'ятайте дати:

- 4 квітня 1945 р. — визволення Угорщини від нацистської окупації.
- 23 жовтня 1956 р. — початок народної революції в Угорщині.
- 23 жовтня 1989 р. — прийняття нової назви держави — Угорська Республіка.

РУМУНІЯ

1. Ліквідація монархії, встановлення комуністичного режиму після війни

Румунія, як і Угорщина, була союзницею Німеччини під час другої світової війни.

23 серпня 1944 р. в Румунії розпочалось антифашистське повстання. Того дня король Мігай I, попередньо домовившись із діючими нелегально антифашистськими партіями, заарештував главу фашистського уряду маршала Антонеску і сформував антифашистський коаліційний уряд. Наступного дня новий уряд оголосив війну Німеччині. 31 серпня 1944 р. радянські війська разом із 1-ю румунською добровольчою дивізією ім. Тудора Владіміреску увійшли до визволеного румунськими патріотами Бухареста. 12 вересня Румунія підписала перемир'я з СРСР та країнами антигітлерівської коаліції. Через місяць організаційно оформився Національно-демократичний фронт (НДФ), куди увійшли комуністи, соціал-демократи, "Фронт землеробів" та ін.

6 березня 1945 р. на базі НДФ було створено уряд на чолі з лідером "Фронту землеробів" П. Гроза. Проведено чимало перетворень, у тому числі — аграрну реформу.

10 лютого 1947 р. Румунія підписала Паризьку мирну угоду, яка гарантувала країні національну незалежність, суверенітет і територіальну цілісність.

Зусилля лівих сил були спрямовані на повалення монархії. Король Мігай I, опинившись в ізоляції, на вимогу комуністів мусив 30 грудня 1947 р. зректися престолу. Країну було проголошено Румунською Народною Республікою.

Комуністи, відчуваючи підтримку СРСР, рвалися до влади.

У лютому 1948 р. соціал-демократи були буквально поглинуті комуністами. Створена на базі об'єднання двох партій Румунська робітнича партія (РРП) міцно стояла на засадах марксизму-ленінізму. Лідером партії був Г. Георгіу-Деж.

РРП очолила широке політичне об'єднання — Фронт народної демократії (ФНД). З 1948 р. до кінця 1989 р. в Румунії існувала однопартійна система, всі інші партії було фактично заборонено. Компартія, зосередивши в своїх руках усю повноту влади і розправившись з опозицією, проголосила будівництво в країні соціалістичного суспільства. У червні 1948 р. було здійснено націоналізацію основних засобів виробництва, власників великих підприємств позбавили їхнього майна, піддали репресіям. Розпочалося насильницьке кооперування сільського господарства.

Від початку 50-х рр. у Румунії, як і в більшості східноєвропейських країн, було взято курс на розвиток важкої промисловості, що відбувався на екстенсивній основі, переважно за рахунок переливання коштів із сільського господарства. За "випробуваною" сталінською схемою до 1962 р. було завершено суцільну колективізацію.

За короткий історичний період Румунія пройшла шлях від повалення військово-фашистського режиму Антонеску через несміливі та обмежені спроби демократизації країни до встановлення нової диктатури — диктатури компартії, яка стояла в центрі тоталітарної системи.

2. Правління Н. Чаушеску

Після смерті у березні 1965 р. Г. Георгіу-Дежа першим секретарем ЦК РКП (в липні 1965 р. партію перейменовано на Румунську комуністичну партію) було обрано Ніколає Чаушеску.

Наприкінці 60-х рр. новий лідер Румунії накинувся з нападками на свого колишнього вчителя Георгіу-Дежа.

Він критикував минулі помилки Дежа, провадив косметичні заходи з лібералізації в царині економіки і культури, спекулював на питаннях незалежності й суверенітету, намагався грати на національних почуттях румун, закликаючи створити квітучу державу, незалежну у зовнішній політиці від Радянського Союзу, країн Варшавського договору. Цими закликами Чаушеску завоював симпатії всередині країни і на Заході. Румунського диктатора намагалися використати як противагу Москві, представити його політику як курс, відмінний від курсу інших країн Варшавського договору.

Однак уже через кілька років багатьом стало зрозуміло, що під галасливими гаслами захисту незалежності Румунії провадилася боротьба за утвердження диктатури, що під приводом боротьби проти зовнішнього ворога було придушено останні пагони демократії, у країні запанувала тоталітарна система.

Для захисту свого режиму Чаушеску створив потужний апарат репресій і всеосяжного контролю за думками і повсякденними діями людей. Будь-які виявлення опозиційних настроїв, небажаного вільнодумства придушувались у зародку.

Захопивши командні посади у партії й державі, Чаушеску чимраз більше спирався на своїх близьких і далеких родичів. Вони обіймали високі посади в партії, армії, профспілках, держплані, засобах інформації. Недаремно в народі казали, що країною править клан Чаушеску, що складається з 40 душ. Головним і єдиним радником Чаушеску в усіх державних і партійних справах була його дружина Єлена Чаушеску.

3. Революція 1989 р., крах тоталітарного режиму

Перші сигнали про початок опору тоталітарному режимові надійшли з Трансільванії, де у великому промисловому центрі м. Тімішоара" влада застосувала репресії проти реформаторського пастора Л. Текеша (угорця за національністю). Ці дії викликали виступи прочан його храму, до яких приєдналися жителі міста. Ввечері 16 грудня 1989 р. на центральній площі зібралося кілька тисяч осіб, які вимагали проведення демократичних реформ, лунали гасла "Геть Чаушеску!".

Під час кривавих подій 16—17 грудня у Тимішоарі було вбито понад 100 осіб та більш як 200 поранено.

Трагедія збурила всю країну. Скрізь розпочалися страйки, очолені лідерами Румунського демократичного фронту. Чаушеску негайно припинив свій візит до Ірану. Повернувшись до країни, диктатор спробував виступити перед багатолюдною маніфестацією на Палацовій площі у Бухаресті. Зустрінутий свистом і градом каміння, він звелів відкрити вогонь по тих, що зібралися. Розстрілом керував його брат Ніколає Андруце — генерал-лейтенант, який особисто стріляв у натовп.

Того ж дня, 22 грудня, диктаторське подружжя крізь підземний перехід дісталося з президентського (колишнього королівського) палацу до будинку ЦК і втекло зі столиці на гелікоптері, що чергував на даху. Після цього професор Бухарестського політехнічного інституту Петру Роман (згодом прем'єр-міністр), який знаходився серед демонстрантів, проголосив із балкону того,ж будинку: "Сьогодні, 22 грудня, диктатуру Чаушеску повалено. Проголошуємо владу народу!" Того ж дня було сформовано Фронт національного порятунку як орган усіх здорових сил нації, всіх організацій і груп, що виступили проти диктатури. Першим керівником ФНП став Йон Ілієску (обраний згодом президентом країни).

Перемогу революції було забезпечено і закріплено переходом армії на бік повсталого народу. Важливу роль відіграв при цьому міністр оборони генерал-полковник В. Міля, який відмовився віддати армійським підрозділам наказ стріляти в демонстрантів у Тимішоарі та Бухаресті. За наказом Чаушеску Міля було негайно вбито.

Подружжя Чаушеску, що втекло із столиці, після тривалих пошуків притулку зупинилось у Тирговіште, біля центру з охорони підприємств, де люди, які дивилися телевізор, спершу не повірили, що перед ними Чаушеску, а потім викликали військовиків.

У військовій частині подружжя Чаушеску знаходилося до 25 грудня, коли вранці на гелікоптері прибудуть судді, яким було доручено провести процес над диктатором та його дружиною.

Весь процес транслювався по телебаченню. Членів судової колегії дратувала поведінка підсудних, які відкидали всі звинувачення. Суд оголосив найвищу міру покарання — смертний вирок. Але подружжя

Перевірте себе

1. Який перший державний орган було створено **в** Румунії після підписання перемир'я з СРСР?
2. За яких умов Румунію було проголошено республікою?
3. У чому полягали особливості зовнішньої політики Румунії **в** 60—80-ті рр.? Як виявлялася особлива роль Румунії у Варшавському договорі?
4. Які події стали приводом до розгортання Грудневої революції 1989 р. в Румунії?
5. Прослідкуйте перебіг політичної боротьби в Румунії після ліквідації режиму Чаушеску.

Виконайте завдання

1. Зробіть хронологічний ланцюжок подій, поставивши у кружечок відповідну цифру.

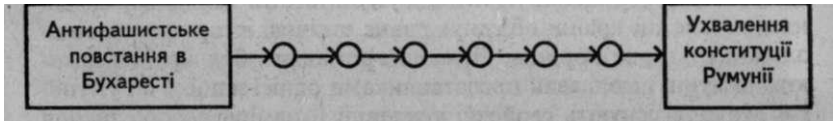

1. Обрання Н. Чаушеску першим секретарем ЦК РКП.
2. Король Мігай I зрікся престолу.
3. Створення коаліційного уряду НДФ на чолі з П. Грозою.
4. Й. Ілієску вперше обрано президентом Румунії.
5. Повстання в м. Тімішоара.
6. Повалення диктатури клану Чаушеску.

2. Визначте основні вектори зовнішньої політики Румунії на сучасному етапі.

3. Стрілочками поєднайте прізвища політичних діячів і ті політичні партії, фронти, що їх вони очолювали.

Й. Ілієску	•	• ДКР
П. Гроза	©	• РРП
Г. Георгіу-Деж	•	• РКП
Н. Чаушеску	•	• ФНП
Е. Константінеску	**в**	• НДФ

Питання для обговорення у групі

1. Чому монополія на владу Румунської комуністичної партії стала гальмом у розвитку країни?
2. Чому, на вашу думку, революційні події в Румунії у грудні 1989 р. прибрали такого жорстокого, кривавого характеру?
3. У чому полягають відмінності розвитку Румунії після революції 1989 р. від розвитку в той же період Чехії, Польщі, Угорщини?

Документи свідчать

Із статті **в** газеті "Адеверул", органі Фронту національного порятунку

"Усякий румун знає, що в ті дні (грудень 1989 р. — ***Авт.)*** й незадовго перед початком подій людей хвилювало в першу чергу, де дістати ліки, їжу, як обігріти оселю. Чому ж сьогодні ми боїмося визнати, що за диктатури Чаушеску ми чудово пристосувалися до подвійного способу думати, діяти й говорити не те, що думаємо. Проте не могли пристосуватися до життя без їжі, ліків, тепла? Ми погодилися замінити думки ідеологією, але не могли погодитися замінити їжу голодом. В цьому і полягає пояснення причин революції: люди, які більше за всіх потерпали від злиднів і зубожіння, з найменшими матеріальними можливостями, з найбільшими турботами і проблемами, саме вони гостріше від усіх відчули необхідність припинення цього знущання над народом. І під танки кидалися не ті, хто зрозумів банкрутство марксистсько-ленінської ідеології, а ті, хто через цю ідеологію став економічним банкрутом".

? Запитання до джерела

1. Які причини Грудневої революції 1989 р. в Румунії автор статті вважає найголовнішими?
2. Які верстви населення в "соціалістичній" Румунії, на вашу думку, були "економічними банкрутами"?

Запам'ятайте дати:

- 23 серпня 1944 р. — антифашистське повстання в Бухаресті.
- ЗО грудня 1947 р. — король Мігай I зрікся престолу.
- 22 грудня 1989 р. — втеча Н. та Є. Чаушеску зі столиці; повалення диктатури клану Чаушеску; формування Фронту національного порятунку.

БОЛГАРІЯ

1. Прихід комуністів до влади після війни. Ліквідація монархії

Під час Другої світової війни Болгарія була союзницею Німеччини, але у війні проти Радянського Союзу участі не брала. У боротьбі проти гітлеризму і монархо-фашистської диктатури сформувався союз антифашистських і патріотичних сил — Вітчизняний фронт (ВФ). Провідні позиції у ВФ прагнула захопити компартія, яка спиралася на зростаючий партизанський рух.

6 вересня 1944 р. партизани розгорнули бойові дії, їхні загони рушили на столицю. В ніч проти 9 вересня було завдано удару по

основних урядових установах у Софії. О 6-й годині ранку народ Болгарії почув по радіо звістку про те, що народне повстання перемогло і сформовано уряд Вітчизняного фронту на чолі з лідером угруповання "Ланка" Кимоном Георгієвим. У новому уряді переважали комуністи.

Перемозі народного повстання сприяв вступ на територію Болгарії Радянської армії 8 вересня 1944 р. Новий уряд спирався на присутність радянських військ у країні. Підписавши наприкінці жовтня 1944 р. перемир'я з країнами антигітлерівської коаліції, Болгарія вступила у війну проти Німеччини.

Вирішальні для комуністів події сталися восени 1945 р. 4 листопада 1945 р. з багаторічної еміграції до країни повернувся Георгій Димитров, останній генеральний секретар розпущеного 1943 р. Комінтерну, голова ЦК Болгарської робітничої партії (комуністів) — БРП(к). 18 листопада відбулися вибори до Великих народних зборів — парламенту Болгарії. У виборах брали участь лише партії, що входили до Вітчизняного фронту; вони висунули спільних кандидатів і здобули повну перемогу. Опозиційні партії ці вибори бойкотували.

Захід відреагував жорстким невизнанням результатів виборів 1945 р. Одначе 8 вересня 1946 р. в Болгарії відбувся референдум про форму державної влади. 93% учасників проголосували за ліквідацію монархії, 15 вересня Болгарію було проголошено Народною республікою, а її тимчасовим президентом став Василь Коларов. У жовтні 1946 р. було призначено нові вибори до Великих народних зборів, у яких взяли участь і представники опозиції. За кандидатів БРП(к) проголосували 50%. Уряд очолив Г. Димитров, парламент — В. Коларов. Підписавши в лютому 1947 р. мирну угоду з Болгарією, західні країни фактично визнали нову владу.

Ухвалена у грудні 1947 р. конституція Болгарії закріпила прихід комуністів до влади. У серпні 1948 р. БРП(к) і БСДРП об'єднались у Болгарську комуністичну партію (БКП).

Усередині самої БКП встановився культ її лідерів Г. Димитрова (помер 1949 р.) і В. Червенкова, а спроби деяких болгарських комуністів, як, скажімо, секретаря ЦК БКП і голови уряду Трайчо Костова, провадити самостійну політичну лінію, зменшити вплив Москви скінчилися судом і розправою.

2. Правління Т. Живкова

Після смерті Сталіна в Болгари було здійснено несміливі спроби критики культу особи В. Червенкова у стилі М. Хрущова. XX з'їзд КПРС фактично вирішив долю "головного сталініста Болгарії". Радянське керівництво було невдоволене повільними змінами в Болгарії і тим, що в країні нічого не робилося для

підтримки лінії Хрущова. За допомогою Кремля В. Червенкова було знято з посади голови Ради міністрів, а згодом виведено з політбюро і виключено з партії. Москва зробила ставку на Тодора Живкова і по-своєму не помилилась.

Тодор Живков перебував при владі протягом 35 років. За цей час Болгарія пережила піднесення і спади в економічній та соціально-політичній сферах.

Поворотним став 1971 р. На черговому з'їзді БКП було проголошено завдання будівництва "розвиненого соціалістичного суспільства". Нова конституція (1971 р.) закріпила керівну роль БКП у країні.

60—70-ті рр. були досить успішними в економічному аспекті. З'явилися нові галузі господарства, в тому числі електротехнічна та електронна. Швидкими темпами розвивалися машинобудування, енергетика, хімічна промисловість. Стабільно розвивався аграрний сектор. Болгарія постійно експортувала до країн РЕВ продукцію сільського господарства та переробної промисловості. Велике значення в цьому мали особисті контакти Т. Живкова з Л. Брежнєвим. СРСР надавав Болгарії енергоносії і інші товари на дуже сприятливих умовах. Живков не залишився в боргу; Болгарія була найнадійнішим союзником СРСР у 60—80-х рр.

Проте в середині 80-х рр. економіку Болгарії вразила криза. Сотні підприємств стали збитковими, собівартість вироблюваної продукції зростала, а якість її залишалася низькою; імпорт перевищував експорт. Бюрократизм і централізоване планування були несумісні з ефективним розвитком економіки.

3. Революція 1989 р.

Влітку 1989 р. становище у Болгарії різко загострилося. У країні зростав товарний голод, прогресувала інфляція. Т. Живков, оголосивши "перебудову" в Болгарії, поступово втрачав важелі управління країною. Перші протести легальної болгарської опозиції викликали явне невдоволення системи, заснованої на ідеї безальтернативного розвитку.

Живков був занепокоєний створенням нових партій у Польщі та Угорщині, ситуацію в СРСР він розцінював як критичну. За кілька тижнів до 10 листопада 1989 р. болгарський лідер висловлював наростаючу тривогу: "Ми не втримаємось у Болгарії самотужки". Втеча населення на Захід, яка розпочалась у НДР, стала каталізатором подій у Болгарії. Насильницька християнізація болгарських турків і закон про вільний виїзд із країни привели до масової втечі мусульманського й тюркомовного населення,

У вищому керівництві країни, яке доти вдавало гурт однодумців, наростав конфлікт. Член політбюро ЦК БКП, міністр закор-

донних справ Петр Младенов 24 жовтня 1989 р. надіслав різкого листа Живкову, в якому висловлював незгоду з його стилем і методами роботи, і подав у відставку. У Москві розуміли, що час Живкова безповоротно минув, і зробили ставку на П. Младенова, хоч активно у конфлікт не втручалися. 10 листопада керівництво БКП примусило Живкова піти у відставку з усіх посад.

У країні з'являлися десятки нових партій, організацій, рухів. Були спроби реформувати і БКП. XIV позачерговий з'їзд партії у січні 1990 р. відмовився від керівної ролі БКП у суспільстві, проголосив побудову "оновленого соціалізму". Т. Живкова та його оточення було виключено з партії. Незабаром БКП перейменували на Болгарську соціалістичну партію (БСП).

У країні скасовувалися закони, які обмежували демократичні права громадян, деполітизувалися армія, правоохоронні органи, відбувалася реабілітація колишніх політичних в'язнів. 7 грудня 1989 р. було засновано Союз демократичних сил (СДС), який проголосив ідею розбудови Болгарської держави на принципах демократії та приватної власності. Керівником СДС став доктор філософських наук Желю Желев.

1 серпня 1990 р. Великі національні збори назвали Ж. Желева президентом Болгарії, а після виборів 19 січня 1992 р. він став першим всенародно обраним президентом країни.

4. Сучасне становище Болгарії

Ухвалення Великими народними зборами 12 липня 1991 р. нової конституції стало важливим етапом у переході країни до демократичного державного устрою. Нова конституція Республіки Болгарія (такою стала офіційна назва держави) регламентує основні принципи і засоби побудови демократичної політичної системи. Згідно з конституцією Болгарія є республікою з парламентським управлінням. Законодавчу діяльність здійснюють Народні збори (парламент), що складаються з 240 народних представників. Кабінет міністрів і президент здійснюють виконавчу владу. Останній володіє обмеженими повноваженнями та обирається громадянами строком на п'ять років. За конституцією, судова влада є незалежною.

А от економічні перетворення в Болгарії відбувалися важко. Ще 1991 р. було ухвалено закон про землю, але земельна реформа в країні просувалася повільно. Багато проблем спричинила поквапна, непродумана ліквідація адміністративним способом (аж до введення військ) рільницьких кооперативів (вельми прибуткових, із європейськими ринками збуту продукції) ще до створення нових структур власників. Це призвело до розпродажу більшої частини худоби, зокрема племінного стада, техніки, будівель та іншого майна.

Об'єктивні показники свідчили про поглиблення кризи в економіці. Кількість безробітних 1993 р. сягнула 600 тис, а реальна заробітна платня того ж року впала на 75% проти 1990 р.

У 1994—1996 рр. ситуація в економіці ще більш погіршилася. До кінця 1996 р. інфляція досягла рівня понад 150%, з початку року національна валюта — лев — девальвувалася на 70%, було вичерпано золотий запас країни, потік іноземних інвестицій припинився. Приватизація тупцювала на місці, в економіці, що контролювалася державою, як і раніше, домінували громіздкі й нерентабельні підприємства, типові для соціалістичної епохи. Відчувалася гостра нестача не тільки м'яса, а й навіть хліба.

На президентських виборах 3 листопада 1996 р. (другий тур) переміг лідер антикомуністичного блоку — Об'єднання демократичних сил (ОДС) — 44-річний адвокат із Пловдива Петр Стоянов.

Він намагається стати "президентом усіх болгар". В останні роки економічні показники в Болгарії дещо покращилися. Це пов'язано з продуманою політикою приватизації, залученням іноземних інвесторів. Нині болгари з жахом згадують порожні прилавки магазинів за часів правління соціалістів і назад повертатися не хочуть.

Наприкінці 90-х рр. з еміграції після півстолітнього проживання в Іспанії повернувся Симеон II, син останнього царя Болгарії Бориса. Розгорнувши активну політичну діяльність, він створив Антикорупційну партію, навесні 2001 р. виграв із нею вибори до парламенту і за підтримки Турецької партії, що захищає інтереси турецької меншини в Болгарії, став прем'єр-міністром і сформував уряд, продекларувавши скорочення на 10% державного апарату, рішучу боротьбу проти корупції та швидкі й успішні реформи в економіці. У країні зростає кількість прихильників реставрації монархії.

Якщо до 1989 р. Болгарія у зовнішній політиці слухняно рухалась у фарватері Москви, то після революції головним у діяльності країни на міжнародній арені стала інтеграція до Європи і загальноєвропейських структур.

Одним із важливих кроків на шляху прилучення Болгарії до Європи стало прийняття її до Ради Європи.

Болгарію завжди пов'язували тісні відносини з Україною. Суверенні держави 1992 р. підписали в Софії Угоду про дружні взаємовідносини та співробітництво. Особливо активно контакти між державами розвиваються у сфері туризму, транспорту і зв'язку.

Перевірте себе

1. Яким чином Болгарія вийшла з Другої світової війни?
2. За яких обставин комуністи в Болгарії доступилися до влади? Хто очолив перший комуністичний уряд?

3. У чому полягають особливості внутрішньополітичного розвитку і зовнішньої політики Болгарії у 60—80-ті рр.?
4. Які причини мала болгарська революція 1989 р.?
5. В якому напрямі розвивалася Болгарія після 1989 р.?
6. Який

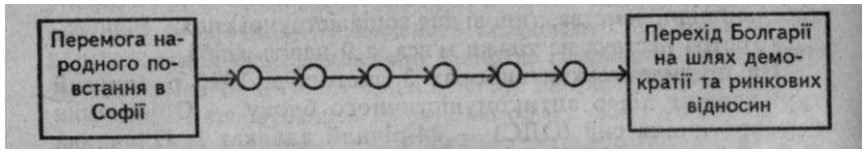

Югославії. Головнокомандувачем народно-визвольної армії, а згодом головою національного комітету визволення Югославії став Йосип Броз Тито.

У вересні 1944 р. на територію Югославії увійшли радянські війська. Із звільненням у жовтні 1944 р. Белграда, а також Сербії позиції народно-визвольного руху ще більше зміцніли.

7 березня 1945 р. Й. Броз Тито сформував уряд Демократичної Федеративної Югославії (ДФЮ); його офіційно визнали СРСР, Британія і США. У новому уряді прихильники Тито посіли чолові позиції.

На виборах до Установчої скупщини в листопаді 1945 р. Комуністична партія Югославії (КПЮ) отримала 90% голосів.

29 листопада 1945 р. Установча скупщина (вищий законодавчий орган) проголосила Югославію Федеративною Народною Республікою (ФНРЮ). Того ж дня було прийнято Декларацію про остаточну ліквідацію монархії. Нова конституція країни, ухвалена 31 січня 1946 р., закріпила федеративний устрій держави, до складу якої увійшли шість союзних республік: Сербія (дві автономії — Воєводина і Косово), Хорватія, Словенія, Боснія та Герцеговина, Македонія, Чорногорія. Переважною було визнано державну власність.

Ще в серпні 1945 р. у країні почала здійснюватись аграрна реформа під гаслом "Земля належить тим, хто її обробляє". Було конфісковано землі німців, яких за рішенням союзних держав переселяли на територію Німеччини, а також тих, хто співробітничав з окупантами. Ліквідовувалося поміщицьке землеволодіння. Земля передавалася за невелику плату селянам, частково переходила до рук держави.

»Уже в травні 1945 р. було введено фактичну монополію зовнішньої торгівлі, у серпні — скасовано іноземні концесії на видобуток корисних копалин. Згідно з законом 1946 р. про націоналізацію великої промисловості до 90% підприємств переходило до рук держави, а з ухваленням другого закону про націоналізацію у квітні 1948 р. відбулася повна ліквідація приватного сектора. Націоналізація транспорту, банків, оптової торгівлі призвела до остаточного встановлення панування комуністичного режиму в економічній сфері. Як і Радянський Союз, вплив якого на Югославію у 1945—1947 рр. зростав, Югославія перейшла на п'ятирічне планування, затвердивши 1947 р. перший п'ятирічний план (1947—1951 рр.).

Очоливши національно-визвольний рух у боротьбі проти нацизму і ліквідувавши політичних супротивників, КПЮ доступилася до влади, розпочавши формування тоталітарного за сутністю режиму в країні.

2. Конфлікт з СРСР

Лідер Югославії Й. Броз Тито став на чолі уряду і правлячої партії завдяки винятковому авторитету, здобутому ним під час боротьби проти нацизму, за визволення країни. На відміну від інших керівників східноєвропейських держав він не допускав повного підкорення сталінському керівництву, прагнув здійснювати самостійну внутрішню й зовнішню політику, залишаючись при цьому прихильником марксистсько-ленінської ідеології.

Конфлікт між СРСР та Югославією почав визрівати від середини 1947 р. Сталін незичливо спостерігав за зростанням міжнародного авторитету Тито, його амбіційними планами створення На Балканах федерації, в якій провідна роль належала б Югославії. З Югославії вислали радянських спеціалістів, звинувативши їх у надмірному втручанні у внутрішні справи країни

20 березня 1948 р. ВКП (б) надіслала керівництву КПЮ листа з численними докорами. Своєю чергою, Тито нагадав Кремлю про недостатню, на його думку, допомогу під час війни.

Обмін листами з образами і докорами продовжився в наступні місяці

Тито реально відчував підтримку абсолютної більшості населення коаїни. V з'їзд КПЮ, який розпочав роботу 21 липня у Белграді, чітко позначив поворот до більш жорсткої політики стосовно СРСР.

У Москві боротьба проти "злочинної кліки Тито—Ранковича" досягла апогею

11 серпня 1948 р у ноті, надісланій до Белграда, СРСР заявив, що він більше не може ставитись до уряду Югославії як до союзника і вважає його своїм ворогом. У вересні 1948 р СРСР денонсував пакт про дружбу з Югославією від 11 квітня 1945 р

Так ідеологічні і міжпартійні протиріччя обернулися найгострішим міждержавним конфліктом, глибинною причиною якого було прагнення кремлівського керівництва пщкорити норовливого і впливового керівника Югославії своїм інтересам і накинути суверенній країні свою модель розвитку.

3. Курс на розвиток самоврядування

Після розриву відносин із СРСР у Югославії почали шукати свій шлях "побудови соціалізму". Нові підходи до проблеми соціалістичного будівництва було спершу викладено Й Броз Тито 26 червня 1950 р. на засіданні скупщини ФНРЮ. На його пропозицію парламент Югославії ухвалив того дня закон про передання заводів в управління робітникам, який проголошував, що підприємствами як загальнонародною власністю керують через робітничі ради і комітети управління трудові колективи. Ці заходи

потягли за собою реорганізацію економічної та політичної системи країни. Законом від 29 грудня 1952 р. було проведено велику реформу в царині планування народного господарства і мало функцій у цій сфері передано республіканським і місцевим органам та підприємствам, галузеві міністерства ліквідувались.

Після відмови в 1953 р. від політики колективізації сільського господарства селянські трудові кооперативи було реорганізовано в кооперативи загального типу і прирівняно до промислових підприємств. Тоді ж було видано закон, що обмежував приватну власність на землю максимальним наділом у 10—15 га на одне господарство; 1954 р. у межах цього максимуму було дозволено вільний продаж та оренду землі. З осені 1955 р. почала проводитись нова політика перебудови села, що спиралася на створення агропромислових комбінатів одночасно з розвитком сільськогосподарських кооперативів.

Зміни заторкнули і правлячу партію, яка після VI з'їзду стала називатися Союзом комуністів Югославії (СКЮ). Як було відзначено на з'їзді, партія в умовах розвитку самоврядування не могла більше відігравати директивної ролі у державному та суспільному житті. За нею зберігалося право розроблення генеральної лінії, але боротися за її втілення вона повинна була не командними методами, а методами переконання. Проголосивши самоврядування невід'ємним юридично гарантованим правом трудящих, нова конституція країни, ухвалена у квітні 1963 р., поширила самоврядуванні відносини і на установи невиробничої сфери, що було кваліфіковано як перехід до громадського самоврядування. Відповідно до основного закону країна стала називатися Соціалістичною Федеративною Республікою Югославією (СФРЮ). Отже, внутріполітичний розвиток Югославії значно відрізнявся від інших соціалістичних країн.

У 50—60-ті рр. Югославія також посіла самостійне помітне місце на міжнародній арені. Президент Югославії Й. Броз Тито разом із лідерами Індії, Єгипту стояв біля витоків руху неприєднання. Авторитет Югославії у країнах "третього світу" був досить сталим і високим.

Після смерті Сталіна поступово налагодилися й радянсько-югославські відносини. Прийняті в 1955—1956 рр. за підсумками візитів М. Хрущова до Белграда (1955 р.) та Й. Броз Тито до СРСР (1956 р.) радянсько-югославські документи містили основні принципи поліпшення двосторонніх відносин.

4. Загострення міжнаціональних відносин і політичної ситуації в країні

Нова конституція 1974 р. істотно розширила права союзних республік та автономних країв, поглибила всю систему самоврядування. Вона була відверто децентралізаторською. В «це югославське керівництво прагнуло в такий спосіб вирішити національні проблеми в країні. Одначе на практиці бюрократичний централізм було спущено із загальнодержавного рівня на республіканський. Крім загального центру, представленого СКЮ, армією, службою безпеки і федеральними органами, утворилися нові політичні центри в республіках і автономних краях. Навколо них розпочалося формування нових політичних еліт.

У новому державному устрої виразно проглядали риси конфедерації. Єдність країни було на практиці поставлено в залежність від єдності СКЮ, а долю останнього — від особи Тито.

Після смерті лідера Югославії 4 травня 1980 р. відцентрові тенденції посилились. У країні не залишилося стабільного керівництва: найвищі посади в державі та СКЮ заміщувалися строком на один рік почережно представниками всіх республік і країв.

Національні проблеми стали віссю політичного життя Югославії. Наприкінці травня 1981 р. великі заворушення спалахнули у найбільш відсталому в економічному аспекті краї Косово, де 90% населення складали етнічні албанці. Вони вимагали створення суто албанського краю і надання йому статусу республіки. Зіткнення демонстрантів із міліцією призвели до жертв з обох сторін. До Косова було введено військові частини, фактично встановлено воєнний стан, прокотилася хвиля репресій. Напруженість не спадала і в наступні роки. Саме косівські події 1981 р. започаткували кризу югославської державності.

Національні проблеми у країні тісно переплітались з погіршенням соціально-економічного становища, наростанням глибокої фінансової кризи.

5. Проголошення незалежності союзних республік. Громадянська війна

Подальший розвиток подій в країні відбувався під впливом міжнародних факторів. "Перебудова" в СРСР, демократичні революції 1989 р. у країнах Центральної та Південно-Східної Європи прискорили політичні процеси в Югославії, які розвивались у тому ж напрямі, проте поглиблювалися наростанням національних протиріч.

26 червня 1991 р. Словенія і Хорватія, кожна окремо, проголосили свою повну незалежність. Федеральна влада у Белграді оголосила ці акти незаконними і введенням військ на території цих країн сподівалася запобігти відокремленню двох колишніх союзних республік. Однак у Словенії югославські війська наразилися на рішучу відсіч. Нова держава захистила свою незалежність.

Події у Хорватії набули драматичного характеру. Сутички з ЮНА переросли у справжню війну, яка тривала з перервами до 1995 р. Тривалість і запеклість конфлікту в Хорватії пояснювалися наявністю на її території значної сербської меншини (600 тис. душ), яка компактно проживала у Сербській Країні та Східній Славонії. Сербське населення виступило за приєднання цих територій до Сербії та проголосило республіку Сербську Країну, Для припинення етнічного конфлікту і розмежування воюючих сторін до країни було введено війська ООН — міжнародні миротворчі сили. У конфлікт втрутилось і Європейське Співтовариство. Його члени у січні 1992 р. вирішили визнати всі нові держави, які забажали б вийти зі складу Югославії. Після міжнародного визнання Хорватії Сербія автоматично ставала агресором, бо її війська знаходилися на території суверенної держави. Проти Сербії було введено міжнародні санкції. Зрештою, Сербія вивела свої війська з Хорватії, проте на території останньої продовжувала існувати ніким не визнана республіка Сербська Країна. У 1995 р. хорватська армія провела успішну операцію "Буря", внаслідок якої республіку Сербську Країну було ліквідовано, а значна частина сербів стала біженцями. У 1997 р. Хорватія, вдавшись до переговорів, домоглася суверенітету і над Східною Славонією.

Македонія здобула незалежність на основі референдуму у вересні 1992 р., уникнувши воєнної конфронтації. Після здобуття незалежності Словенією, Хорватією, Македонією парламент Боснії та Герцеговини проголосив незалежність своєї країни. СФРЮ вже практично не існувала. У Белграді вирішили створити нову федерацію — Союзну Республіку Югославію (СРЮ), яка об'єднала Сербію і Чорногорію (квітень 1993 р.).

Нову державу очолив лідер колишніх комуністів Сербії Слободан Милошевич, який став президентом СРЮ.

Але на цьому трагедія на Балканах не припинилась. У березні 1992 р. розгорівся етнічний конфлікт у Боснії та Герцеговині. У цій новоутвореній державі проживали три етнічно-релігійні групи: серби (православні), які становили 1/3 населення, хорвати (католики) та серби й хорвати, які сповідували іслам. Сербська частина населення на чолі з Радованом Караджичем прагнула приєднання до СРЮ. Мусульманська частина населення на чолі з Алією Ізетбеговичем наполягала на незалежності; хорватська частина населення прагнула приєднання районів компактного проживання хорватів до Хорватії^ Власне, це означало б розчленування республіки — вона мусила зникнути. Спроба розшматувати республіку вилилась у тривалу війну, яка позначилась особливою жорстокістю, етнічними чистками, концтаборами. Ско-

Розпад Югославії

риставшись із воєнної переваги, серби оволоділи 70% території БІГ. Основні бої розгорілися в районі м. Сараєва. Всі спроби світової спільноти врегулювати конфлікт мирними засобами наражалися на спротив сербів. Навіть введення військ ООН (до складу яких входили й українські підрозділи), котрі повинні були розкднати воюючі сторони, забезпечити мирне населення всім необхідним і тим створити сприятливі умови для вирішення конфліктної ситуації за столом переговорів, не мали успіху. Тоді, за рішенням ООН, авіація НАТ.О і контингент військ ООН завда ли ударів по позиціях сербів, знищуючи їхню бойову техніку Мусульмани й хорвати, скориставшись із цієї ситуації, перейшли в наступ і встановили контроль над 50.% території республіки.

За 3,5 року бойових дій у Боснії та Герцеговині було вбито й поранено десятки тисяч людей, зруйновано сотні міст, населених пунктів, промислових і громадських об'єктів. Кількість біженців і переміщених осіб перевищила 3 млн.

Поворотним моментом у цій трагедії стало створення міжнародної Контактної групи (КГ) щодо Боснії та Герцеговини у складі

представників Росії, США, ФРН, Франції та Великої Британії. Під час напружених консультацій КГ у липні 1994 р. було сформовано мирний план. На його основі сторони конфлікту за підтримки країн — членів КГ у листопаді 1995 р. в американському м. Дейтон розробили пакет мирних документів із боснійського врегулювання, якого й було 14 грудня 1995 р. підписано в Парижі президентом Республіки Сербії С. Милошевичем, головою президії Боснії та Герцеговини А. Ізетбеговичем і президентом Хорватії Ф. Туджманом. Свої підписи під цим документом як свідки поставили й керівники країн —* членів Контактної групи.

Згідно з мирною угодою Боснія та Герцеговина залишається єдиною державою в її міжнародно визнаних кордонах, одначе складатиметься з двох суб'єктів — Боснійської мусульмано-хорватської Федерації та Республіки Сербської.

Ще одна Балканська війна була розв'язана силами НАТО в березні 1999 р. Керівники держав — членів НАТО заявили, що застосування зброї — нібито єдиний вихід для припинення "гуманітарної катастрофи" в Косові, де президент Югославії Слободан Милошевич анулював автономію албанської громади- автономі

2. Позначте на схемі, на які держави розпалася колишня Югославія.

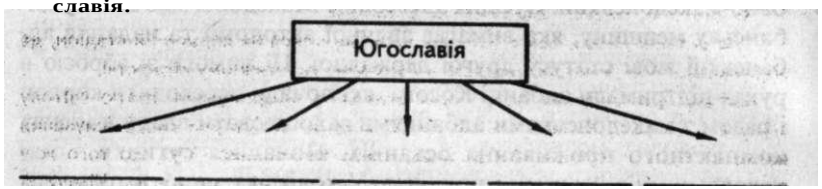

3. Розв'яжіть головоломку. В разі правильного виконання у вирізненому стовпчику з'явиться назва балканської держави, колишньої республіки Югославії.

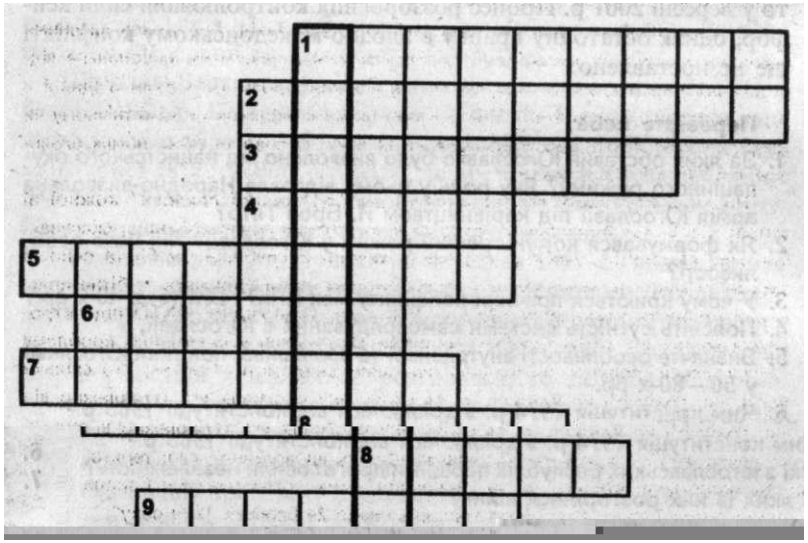

1. **Президент Союзної Республіки Югославії.**
2. **Віросповідання словенців, хорватів.**
3. **Вищий законодавчий орган СФРЮ.**
4. **Південнослов'янський народ.**
5. **Автономний край у складі союзної республіки СФРЮ.**
6. **Місто, де було підписано мирні угоди з боснійського врегулювання.**
7. **Нова держава, що виникла на теренах СФРЮ.**
8. **.Релігія, яку сповідує частина жителів Боснії та Герцеговини.**
9. **Столиця Словенії.**

Питання для обговорення у групі

1. **Чи був розпад СФРЮ закономірним явищем? Відповідь обгрунтуйте,**
2. **Проаналізуйте витоки балканських воєн кінця XX ст.**
3. **В який спосіб, на вашу думку, можна припинити балканські конфлікти?**

Робота з джерелами

Із статті Б. Варги "Балканська рапсодія"

"За останні десять років Балкани перетворилися на справжній стадіон, де **відбувається чемпіонат за першість у світовому політичному лідерстві.**

Багато міжнародних політичних оглядачів пророкували третю світову війну в тому разі, коли б альянс НАТО вперше за історію свого існування напав на одну із суверенних держав, члена засновника ООН, до того ж у процесі інтеграції Європи. Але цього статися аж ніяк не могло. Чому? А просто тому, що після "холодної війни" нікому стало воювати. Це добре усвідомлювали великі держави, політично сильні гравці.

Спершу програв розпався східний блок. За ним надійшла черга комуністичної й тоталітарної ідеологій.

Правила поділу колишньої Югославії диктував Захід. Керуючись власними зразками демократії, насамперед гіперболізованим правом на національне відродження народів, які в часи правління Йосипа Броза Тито були з'єднані в один "югославський етнітет". Йдеться про низку конфліктів на міжетнічному чи міжрелігійному грунті. Зосередимося на іншому: Косово та війна поміж альянсом НАТО і СР Югославією.

Правила порушили всі, незалежно від "політичної правоти" кожної зі сторін. Слободан Милошевич надто сильно утиснув права албанців, скасувавши їхню автономію. Албанці порушили закони Республіки Сербії та основні засади демократії, намагаючись за допомогою зброї здійснити амбітне прагнення створити незалежну державу у Косові. Відповідно, НАТО під патронатом впливових США бомбардуваннями втрутились у внутрішню проблему СР Югославії, порушивши основні принципи дипломатії. Про те, хто скільки нагрішив, поки що не йдеться. Була війна, яку програли всі. Незалежно від того, чи деяка частина країн — учасниць конфлікту вдовольнила свої територіальні та економічні Інтереси, чи ні. Принципи, яких дотримувалася Європа після Другої світової війни, було остаточно зневажено 24 березня 1999 року".

ГШ

- **Запитання до джерела**

1. Чи погоджуєтеся ви з думкою автора, що під час косовського конфлікту "правила порушили усі"?

2. **Чи правий автор у своєму твердженні, що "правила поділу колишньої Югославії диктував Захід"?**

3. **Чому автор пише: "Була війна, яку програли всі"?**

Запам'ятайте дати:

- **29 листопада 1945 р. — ухвалення Декларації про остаточну ліквідацію монархії, проголошення Федеративної Народної Республіки Югославії.**
- **Червень 1991 р. — проголошення незалежності Словенії та Хорватії.**
- **'Вересень 1991 р. — проголошення незалежності Македонії.**
- **Жовтень 1991 р. — проголошення незалежності Боснії та Герцеговини.**
- **Квітень 1991 р. — створення нової федерації — СРЮ.**

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ

Пî÷адкîвийдівеíй

1. Чи погоджуєтеся ви з твердженням?

Події 1989-1990 рр. у країнах Центральної та Східної Європи за своїм характером були революційними:

а) **О** ***так; б)*** **Д** ***ні.***

2. Із поданих виберіть дату, що відповідала б події.

Договір про створення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) було підписано у:

а) • 1948 р.; б) • 1949 р.; в) • 1950р.

3. Доповніть твердження.

Першим секретарем ЦК Компартії Чехо-Словаччини під час "Празької весни" був:

а) • А. Новотний; б) • В. Гавел; в) • А.Дубчек.

Седедíйдівеíй

1, До дати доберіть подію, поставивши відповідну літеру у віконечка на стрічці часу.

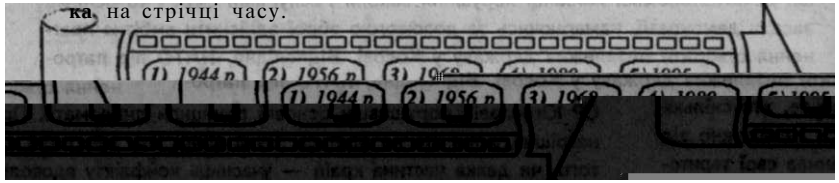

а) Створення загальнонаціональної профспілки "Солідарність" у Польщі.
б) "Празька весна" у Чехо-Словаччині.
в) Антифашистське повстання в Бухаресті.
г) Народна революція в Угорщині.
г) Дейтонські угоди із врегулювання конфлікту в Боснії та Герцеговині.

2. Доберіть до імен історичних постатей їхні характеристики.

1. Я. Кадар ●	2. В. Гавел ●	3. Л. Валенса ●	4. Н. Чаушеску ●

а) Електромеханік, очолив профспілку "Солідарність", борець проти комуністичного режиму, президент Польщі.
б) Партійний і державний діяч Угорщини. Намагався пом'якшити тоталітарний режим, провести економічні реформи.
в) Комуністичний лідер Румунії. Встановив жорстокий диктаторський режим.
г) Письменник, драматург, дисидент, президент Чеської Республіки.

3. Позначте правильне.

Югославія розпалася на такі держави:

а) *• Албанію; б) • Болгарію;* ***в)*** *• Воєводину; г) • Боснію та Герцеговину; г) • Македонію; • Словенію; е) • Словаччину; є) • Сербію; ж) • Чорногорію; з) • Хорватію; и) • Союзну Республіку Югославію.*

Дîïîдаîíий дівеíй

1. До понять доберіть відповідні тлумачення, поставивши у клітинку відповідну літеру.

а) "Народна демократія"; б) Варшавський договір; в) "соціалізм із людським обличчям"; г) "оксамитова" революція; ґ) РЕВ; д) федерація; е) косовська проблема.

1. Намагання поєднати засади соціалістичного суспільства з ринковою економікою, плюралізмом, демократією. •
2. Міжнародна організація, спрямована на кооперацію, економічне співробітництво соціалістичних країн. •
3. Східноєвропейський різновид диктатури пролетаріату. •
4. Революційні зміни, які відбуваються без кровопролиття, спокій ним, цивілізованим способом. •

2. Визначте, про кого йдеться.

Народився у 1892 р., працював у Комінтерні. Під час Другої світової війни — головнокомандувач Народно-визвольної армії-Президент. Помер у 1980 р._____

3. Доповніть загальні твердження конкретними фактами.

У країнах Центральної та Східної Європи в 1989-1990 рр. сталися революційні події._____

Виñîкий дівеíй

1. Назвіть основні причини встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Східної Європи у повоєнний час.

2. Порівняйте революційні події 1989-1990 рр. у країнах Європи схемою.

Країна	Дата	Конкретні причини	Характер подій	Нові партії, що доступилися до влади	Нові керівники держав

3. Проаналізуйте шляхи розвитку країн Східної Європи після антитоталітарних революцій. Чому одні з них вийшли на передові позиції, а інші пасуть задніх?

Теìа VI. КРАЇНИ АЗІЇ, АФРИКИ та ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Пригадайте:

/. Які країни Азії були колоніями до Другої світової війни?
2. Які форми має національно-визвольний рух?
3. Коли здобули незалежність країни Латинської Америки?

ЛІКВІДАЦІЯ КОЛОНІАЛІЗМУ, СТВОРЕННЯ І РОЗВИТОК НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ

1. Розпад колоніальної системи. Етапи деколонізації

Закінчення Другої світової війни стало новим етапом у житті народів Азії та Африки. У XX ст. колоніалізм в основному вже вичерпав себе. По-перше, економічно Європейським державам, насамперед Великій Британії, стало зрозуміло, що набагато вигідніше вивозити капітали до країн Азії та Африки для будівництва промислових і сільськогосподарських підприємств, оскільки тут велика кількість дешевої робочої сили, джерел сировини та енергоносії, а також не існує необхідності витрачати великі кошти на охорону навколишнього середовища, як у країнах Європи

У колоніальних країнах було закладено основи гірничодобувної промисловості, запрацювала система постачання сировини в Європу в обмін на промислові товари та сформувалася місцева буржуазія, що могла контролювати цю діяльність за участю й під керівництвом європейського капіталу. Друга причина була політичною. Зміни в політичному устрої країн Західної Європи, рух до демократії виявилися несумісними з існуванням колоній, які були фактично відірвані від суспільства. Отже, європейським країнам стало невигідно утримувати колонії. Водночас у самих країнах Азії та Африки виникли умови для посилення нацюнальнр-визвольного руху. Серед чинників, що сприяли цьому процесові, слід виокремити прагнення національної буржуазії посісти панівне становище у своїх країнах, зростання ролі інтелігенції та робітничого класу, створення нових політичних партій та організацій.

Процес деколонізації, тобто ліквідації колоніального володарювання й надання політичної незалежності народам, розтягнувся на кілька десятиріч. Його можна переділити на три етапи.

1-й етап (1945—1955 рр.) розпочався революціями у В'єтнамі та Індонезії. їхні колишні метрополії — Франція та Голландія, відновивши власну державність після німецької окупації, спробували повернути панування над цими країнами, але в багатолітній кровопролитній війні зазнали поразки. Лаос, що в жовтні 1945 р оголосив незалежність, був знов окупований Францією і виборов свободу лише в 1954 р. разом із Камбоджею.

Інакше повелися англійці зі своїми колоніями в Азії, що вимагали незалежності. Лейбористський уряд підтримав національні сили залежних країн, передавши в їхні руки всю повноту влади. У 1947 р. було створено незалежні уряди в Індії та Пакистані, 1948 р. — в Бірмі, Ізраїлі, Шрі-Ланці (Цейлон). Так протягом першого етапу деколонізації з'явилося 15 суверенних держав із населенням 1,2 млрд душ.

2-й етап (середина 50 — кінець 60-х рр.) був більш організованим і планомірним у питаннях про надання незалежності колоніям. Велика Британія вчасно подбала про додаткову підготовку управлінських, військових кадрів, лікарів, аби не допустити хаосу в нових державах і зберегти в них свій вплив. Для цього колонізатори нерідко йшли на контакт із національно-визвольними рухами. У той період незалежність дістали 7 країн Азії, 37 — Північної та Екваторіальної Африки.

Особливе значення мав 1960 р., коли Генеральна Асамблея ООН з ініціативи СРСР прийняла Декларацію про надання незалежності колишнім колоніальним країнам. Цей рік було визнано "роком Африки", позаяк одразу 17 країн стали незалежними. Тільки у випадку з Алжиром Франція використала всі сили й засоби, щоб перешкодити незалежності. Протягом 1954-1962 рр. вона вела колоніальну війну, що була пов'язана з більшою Інтегрованістю двох економік, а також зі знайденими в Алжирі родовищами нафти. Лише в 1962 р. завдяки підтримці світової громадськості та ООН Алжир став незалежним.

На 3-му етапі, що розпочався в першій половині 70-х рр., було ліквідовано залишки колись могутніх колоніальних імперій. У 1975 р. впала остання з них — португальська, надавши незалежність Анголі, Мозамбіку, Сан-Томе і Принсіпі. До середини 90-х рр. 11 країн Південної Африки набули державного статусу. Зазначимо, що більшість африканських країн зберегла тісні зв'язки з метрополіями. Багато з них входять до Британської та Французької співдружності націй. Прихід до влади у Південно-Африканській Республіці нового уряду, який узявся за ліквідацію расистсь-

кої системи, зумовив надання в 1990 р. незалежності Намібії— останній колонії в Африці.

2. Шляхи розвитку незалежних держав

Перед народами молодих країн, що звільнилися, постали завдання становлення і зміцнення їхньої політичної незалежності, завоювання економічної самостійності, проведення соціальних реформ, розвитку освіти і культури. Вирішення цих завдань супроводжувалося гострим протиборством між різними політичними силами.

Велика група країн (Індія, Пакистан, Філіппіни, Кенія, Марокко, Туніс та ін.) обрала цінності ринкового плюралізму, зміцнення зв'язків із західними країнами. Практика засвідчила: що більше заохочувалося приватне підприємництво, що скоріше ліквідував; я феодальна спадщина і зміцнювалися конституційні основи держави, то успішніше переборювалися труднощі становлення суверенітету.

Низка країн Азії та Африки, зазнаючи настійного тиску з боку СРСР, що прагнув збільшити свій геополітичний вплив, обрали "соціалістичну орієнтацію". Серед них — Ангола, Алжир, Гвінея-Бісау, Ефіопія, Мозамбік, Народно-Демократична Республіка Ємен та ін. Для цієї групи характерна наявність державного сектора, централізоване регулювання економіки, насильницьке кооперування, створення авторитарних політичних структур із суттєвим обмеженням громадянських свобод, орієнтація на східний блок. У 80-ті рр. майже всі країни, що обрали цей шлях розвитку, опинились у глибокій політичній кризі. На зламі 80—**90**-х рр. вони ступили на шлях економічної та політичної лібералізації, офіційно відмовилися від ідеології марксизму-ленінізму.

В перші роки незалежності більшість країн Сходу переживали значні економічні труднощі, пов'язані як із слабкістю національних економік, зорієнтованих на видобуток сировини та виробництво напівфабрикатів, демографічним бумом, нерозвиненістю інфраструктури, так і з нерівноправним міжнародним розподілом праці.

Попри всі ці проблеми, більшість країн Азії та деякі країни Африки у другій половині XX ст. перетворилися з переважно аграрних на аграрно-індустріальні, а деякі навіть стали передовими індустріальними державами.

3. Нові індустріальні держави

Феноменом трьох останніх десятиріч став вихід на передові позиції у світовій економіці нових індустріальних країн Сходу, які відіграють дедалі більшу роль в економічних процесах сучасності.

у 70—90-ті рр. на повний голос заявили про себе на світовій арені країни Південно-Східної Азії — Південна Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур, перегодом — Таїланд, Малайзія, Індонезія, Філіппіни.

Попри різний політичний статус і особливості внутрішньополітичного становища в кожній з них, країни цього регіону досягли вражаючих успіхів в економічному розвиткові. Основу їх складали ринкові реформи і відкрита економіка, пріоритет інформатики, освіти, наукомістких галузей виробництва, певний протекціонізм США та Японії, велика частка державного регулювання, орієнтація на кон'юнктуру світового ринку, пошук нових ринків збуту. Швидким темпам розвитку сприяли інвестиції капіталу, а також працьовитість, дисциплінованість, ощадливість населення.

Темпи економічного зростання Південної Кореї, Тайваню, Гонконгу і Сінгапуру, яких іще називають "азійськими драконами", у 70—80-ті рр. були чи не найвищими у світі й становили в середньому близько 8—10% на рік. Це дозволило їм стати передовими державами.

Сучасна Південна Корея може слугувати моделлю для багатьох країн, що розвиваються. Кілька десятиріч тому вона пасла задніх. Тепер її економіка вийшла на одинадцяте місце у світі. Конкурентоспроможність південнокорейських товарів пояснюється не тільки їхньою якістю, а й нижчою вартістю та високою продуктивністю праці.

Високі темпи економічного розвитку, величезний потенціал Південної Кореї зайшли в суперечність із авторитарним режимом управління. Сильна авторитарна влада тут кілька років тому була послаблена внаслідок енергійного протесту населення, особливо — бунтівного студентства. Це відіграло певну роль у вимушеному переході влади до демократичних форм правління. Визнання ролі опозиції та введення багатопартійної системи сприяли помітній зміні в політичній структурі, формуванню громадянського суспільства. Політичні перетворення, попри фінансову кризу середини 90-х рр., іще більше піднесли можливості корейської економіки.

За останні десятиріччя Сінгапур досяг вражаючих успіхів в економіці. Він перетворився на виробника високотехнологічних товарів, зокрема дисководів для комп'ютерів, став центром нафтохімічної та фармацевтичної промисловості. За обсягом перегонки нафти Сінгапур посідає третє місце у світі. Країна є одним із найбільших світових кредиторів. Із населенням близько 3 млн осіб Сінгапур має резерви іноземної валюти близько 60 млрд доларів США. Важливою частиною економіки є зовнішня торгівля. Великі прибутки дає іноземний туризм (до 5 млн туристів на

рік). Сінгапур — один із найбільших портів у світі. Сінгапурці (переваг но китайці) вважають свою країну центром нового світу, столицею регіону планети, що найбільш динамічно розвивається.

Ще одним "азійським драконом" є Гонконг.

Попри відсутність природних багатств і обмеженість території, Гонконг протягом останніх десятиріч розвивався дуже динамічно.

За обсягом товарообігу він посідав восьме місце у світі, ддразу ж після "сімки" розвинених країн. Після Нью-Йорка і Лондона Гонконг є третім у світі фінансовим центром. Гонконгівські банки і страхові компанії відіграють у регіоні провідну роль.

У 1984 р. між Великою Британією і Китаєм було підписано угоду про повернення цієї території КНР. Після завершення дії угоди з 1 липня 1997 р. колишнє британське володіння набуло в рамках КНР особливого статусу, високого ступеня автономії та збереже існуючу там соціально-економічну систему протягом наступних 50 років.

Такі ж швидкі темпи економічного розвитку демонструє Тайвань. На початку 90-х рр. прибуток на душу населення на Тайвані був принаймні в 10 разів вищий, ніж у КНР.

Таїланд, Малайзія, Індонезія й Філіппіни, а в останні роки і В'єтнам являють собою щось на зразок другогз ешелону країн, що активно розвиваються в напрямку ринкових реформ з орієнтацією на японську модель і досягли при цьому помітних результатів.

Перевірте себе

1. Які чинники вплинули на розпад колоніальної системи?
2. Чому 1960 р. називають "роком Африки"?
3. Яка африканська країна і коли останньою дістала незалежність?
4. Назвіть країни, що свого часу обрали "соціалістичну орієнтацію".
5. Які країни й чому називають новими індустріальними країнами Сходу?

6. За яких обставин Гонконг було долучено до складу КНР?

Виконайте завдання

1. Проаналізуйте процес деколонізації за схемою.

Етапи	I	II	III
Дати			
Регіони			
Країни (рік визволення)			

2. Визначте, якому періодові в історії країн Сходу відповідають малюнки художника Г. Бідструпа. Зробіть коротку розповідь по них.

3. Заповніть схему.

	Нові індустріальні країни Сходу
"Перший ешелон"	
"Другий ешелон"	

Питання для обговорення у групі

1. **Чим відрізнялася політика Великої Британії та Франції щодо своїх колоній у повоєнний час?**
2. **Поясніть феномен нових індустріальних держав Сходу. Чому їх назвали "азійськими драконами"?**
3. **Що означає термін "соціалістична орієнтація"?**

Робота з джерелами

Із книги "Україна — 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку"

"На відміну від безумовно важливого для України шляху інтеграції до Європейського Союзу, який за найбільш оптимістичними підрахунками може розтягнутися на 10—15 років, відносини з країнами Сходу можуть бути корисними нам уже сьогодні. Налагоджуючи взаємовигідні економічні відносини з такими країнами, як Туреччина, Єгипет, Пакистан та іншими, Україна має змогу, з одного боку, дати можливість реально працювати економіці, оскільки в цих країнах є потреби в наших товарах, а з іншого — зміцнити свій міжнародний авторитет як держави, що бере активну участь у світових процесах.

Для України вкрай важливо забезпечити себе альтернативними джерелами постачання енергоносіїв та мати власні ринки збуту товарів, які в цьому регіоні ще можуть витримати конкуренції інших країн. Водночас Україна може тут виступити посередницькою ланкою в економічних зв'язках Центральної і Західної Європи та Сходу.

Зацікавленість в активізації економічної взаємодії з Україною виявляють практично всі країни Азійсько Тихоокеанського регіону. Нині можна визначити два принципові підходи цих країн до розвитку торгово економічного та науково технічного співробітництва з нашою державою.

1. Японія, Південна Корея та "азійські тигри" вбачають в Україні ринок збуту своєї високотехнологічної продукції, що користується значним попитом навіть за умов низької платіжної спроможності переважної більшості українських споживачів. Зі свого боку, ці країни зацікавлені в імпорті української сировини, що робить для них український ринок іще привабливішим.

2. **КНР, Індія, В'єтнам та інші країни АТР, які традиційно були орієнтовані на споживання промислової продукції колишнього СРСР, у першу чергу вбачають в Україні джерело сучасних технологій та машинотехнічної продукції військового і цивільного призначення. Ця група країн також зацікавлена в експорті в Україну своїх товарів широкого вжитку в обмін на технології та сучасну техніку.**

Досвід, у тому числі й негативний, української співпраці із зазначеними вище двома групами країн свідчить: тільки за умов правильного врахування стратегічних підходів азійських партнерів Україна спроможна побудувати життєздатну систему відносин з країнами АТР, що має забезпечити її національні інтереси".

- **Запитання до джерела**

1. Чому для України важливо розвивати відносини з країнами Сходу?

2. Який напрямок співробітництва з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону найбільш перспективний?

Запам'ятайте дати:

- **1960** р. — "рік Африки".
- **1990** р. — незалежність дістала Намібія — остання колонія в Африці.

ЯПОНІЯ

1. Сан Франциський мирний договір

Після закінчення воєнних дій на Далекому Сході й підписання акта про капітуляцію Японію окупували американські війська, що виступали від імені всіх союзних держав. Верховна влада у країні перейшла до рук американської окупаційної армії, яку очолював генерал Дж. Макартур.

Американська адміністрація зробила дуже багато для ліквідації японського мілітаризму, для впровадження конституції (почала діяти з 3 травня 1947 р.), проведення низки прогресивних реформ, які усунули середньовічні пережитки і спрямували країну на шлях буржуазно-демократичного розвитку. Так,# конституції 1947 р. владі імператора було надано номінального характеру — її обмежили статусом "символа держави та єдності нації". Завдяки аграрній реформі 1946—1949 рр. було ліквідовано поміщицьке землеволодіння. Держава викупила в багатіїв і продала селянам 80% усіх сільськогосподарських угідь/Отже, збільшився внутрішній ринок Японії. Крім того, серйозної структурної перебудови зазнала вся економічна система країни. Було успішно здійснено й реформу податкової системи, запропоновану американським фінансовим радником Доджем.

Для підписання угоди про мир з Японією 20 липня 1951 р. у м. Сан-Франциско (США) було скликано мирну конференцію за участю делегацій 52 країн. Одначе на конференції були відсутні делегації азійських країн, з якими воювала Японія. Делегації СРСР, а також Польщі та Чехо-Словаччини відмовилися поставити свої підписи під угодою, що була підписана 7 вересня 1951 р.

Учасники угоди оголосили про припинення стану війни з Японією, визнали повний суверенітет японського народу над Японією та ЇЇ територіальними водами. Японія визнала незалежність Кореї, відмовилася від усіх прав і претензій на Тайвань та інші острови у Тихому океані. Один із пунктів угоди проголошував відмову Японії "від усіх прав, правозасад і претензій на Ку-

рильські острови і на ту частину острова Сахалін і прилеглих до нього островів, суверенітет над якими Японія набула за Портсмутською мирною угодою від 5 вересня 1905 року". В угоді було обумовлено можливість розміщення або залишення іноземних збройних сил на японській території за дво- чи багатосторонньою угодою.

Того ж дня було підписано Угоду про безпеку між Японією та США, що закріпила перебування американських військ на території Японії.

Таким чином, хоч Японія відмовилася від Курильських ост-

ви країни. Японські бізнесмени почали фінансувати промисловість в інших країнах. Особливо активно вкладалися -кошти у видобування сировини, щоб забезпечити нею японську промисловість. У самій Японії теж почали виникати спільні з іноземцями підприємства. Деякі японські та іноземні фірми зливалися. Так розташована на Далекому Сході Японія ставала невід'ємною частиною західної економічної системи.

3. Внутрішнє становище та зовнішня політика

Культурологи порівнюють японський національний характер із тростиною, яка згинається під поривами вітру, зливи, бурі, а потім знову випрямляється. Вони вважають, що японський народ протягом століть часто переживав стихійні лиха: руйнівні землетруси, повені, цунамі тощо. Він навчився терпляче долати перешкоди, труднощі лише загартовували волю народу. Всі ці риси національного характеру — мужність, терпіння, гнучкість — яскраво проявились в останні десятиріччя XX ст.

Умови розвитку японської економіки в 70-ті рр. корінним чином змінилися. Зміни було започатковано кроками американського уряду із захисту долара ("два шокові удари Ніксона"). Японія змушена була піти на різке підвищення курсу єни, перейти до її "плавання". Конкурентоспроможність японських товарів на зовнішніх ринках значно знизилася. В середині 70-х рр. розпочалася енергетична криза, спричинена підвищенням майже в 5 разів ціни на нафту. "Нафтовий шок" став поштовхом до економічної кризи, яка охопила більшість розвинених держав. Падіння промислового виробництва в Японії в ті роки дорівнювало 19,3%, тоді як у США — 13,5%, ФРН — 11,2%.

Вислідом кризи стало розроблення нової стратегії розвитку японської економіки. Ставку було зроблено на енерго- та матеріалозберігальні технології.

У ці роки наголос було зроблено на широкому застосуванні електронно-управлінських засобів у промисловості та сфері послуг. "Технотроніка", "мехатроніка", "інформатизація" почали визначати практичну діяльність корпорацій. Ці поняття означали першочергове виготовлення і застосування роботів-маніпуляторів, верстатів із числовим програмним управлінням, розвиток інформаційної індустрії. Електронні фірми Японії, що випускають мікропроцесори, контролюють від 60 до 90% світового ринку окремих їх видів. Від середини 80-х рр. Японія потіснила США з позицій провідного виробника найсучасніших інтегральних схем, різних видів лазерів, оптичних волокон тощо.

Перебудова структури економіки в 90-ті рр. проходила також у напрямку зростання ролі інформаційних технологій в усіх сферах життя і реалізації концепції побудови в країні суспільства,

головним продуктом якого будуть нові знання та інформація. Завершено створення загальнонаціональної системи обробки й передавання інформації, інтегрованої системи мобільного зв'язку, яка забезпечуватиме телефонні розмови, передавання комп'ютерних даних, електронну пошту тощо.

Успіхи Японії в економіці багато в чому визначає активна науково-технічна політика, великі витрати на наукові розробления, наявність великої кількості добре підготовлених фахівців.

Утім, не все в Японії було так добре.

У другій половині 80—першій половиш 90-х рр. кредитно-фінансова система країни почала кульгати. Річ у тому, що банки зменшили кредити на виробничі потреби, вкладаючи гроші в невиробничі активи: цінні папери, земельні ділянки, нерухомість, витвори мистецтва. На ці речі виник спекулятивний бум, ціни на них різко зросли. Банки інколи проводили дуже ризиковані операції, давали гроші на авантюрні проекти без усяких застав, як заведено в Японії для "своїх" клієнтів. Склалася економіка "мильної бульки". У другій половині 90-х рр. стався її крах. У 1997 р. почалася глибока фінансова криза, за 2 роки японські банки втратили 1,2 млрд доларів. Криза потягнула за собою фінансовий обвал і в інших країнах Азії.

Вихід із неї японський уряд шукає на шляху відходу від жорстких методів адміністративного контролю і переходу до моніторингу (вивчення, спостереження) економічних процесів. У жовтні 1998 р. парламент ухвалив основний пакет із восьми законів про реформу фінансово-кредитної системи під загальною назвою "Закони про фінансове оздоровлення".

Того ж року прийнято черговий загальнонаціональний план соціально-економічного розвитку, який визначає головні пріоритети для економіки країни, накреслює способи й засоби їх досягнення.

Отже, Японія вступила у XXI ст. в неоднозначному становищі.

З одного боку — безпрецедентні успіхи в найпередовіших галузях економіки, з іншого — наявні труднощі у фінансовій, соціальній, аграрній сферах. Однак японська економіка має найважливішу перевагу: вона вміє пристосовуватись до умов, що змінюються. Ця обставина неодноразово допомагала країні долати труднощі в попередні роки.

У політичній сфері ситуація є стабільнішою. 38 років (з 1955 р. по 1993 р.) Японією керувала ліберально-демократична партія. На три роки вона втратила владу через розкол в її лавах. Вперше в країні було створено коаліційні кабінети, куди, крім ліберальних демократів, увійшли й соціалісти, але вже 1996 р. ліберальні демократи знову повернули собі всю повноту влади і твердо утримують її в останні роки. Правляча партія Японії, як і країна в цілому, вміє пристосовуватися до нових умов.

У здійсненні свого зовнішньополітичного курсу Японія прагне налагоджувати рівноправні та взаємовигідні відносини з усіма країнами світу. А от головним стратегічним партнером для Японії впродовж усіх повоєнних років залишалися США.

З Україною відносини почали встановлюватись у середині 90 х рр.

У березні 1995 р. відбувся перший офіційний візит президента України Л. Д. Кучми до Японії. Під час зустрічі з вищими державними керівниками Японії, представниками ділових кіл особливу увагу було приділено питанням українсько-японського економічного співробітництва. Вельми важливе місце у Програмі перебування української делегації в Японії посіли зустрічі й переговори з підприємцями. Останні виявили зацікавленість у співробітництві в таких галузях, як зв'язок, харчова промисловість, фармакологія. Після візиту президента України японсько-українські відносини набули довготермінової перспективи.

Перевірте себе

1. За яких обставин було підписано Сан Франциський мирний договір?
2. З якою політичною проблемою пов'язані географічні назви Шикотан, Хабомаї, Кунашир, Ітуруп?
3. Яке значення мали післявоєнні реформи для подальшого розвитку Японії?
4. Як змінилася державна влада в Японії за конституцією 1947 р.?
5. Назвіть основні наслідки японського "економічного дива".
6. Чому Японії довелося змінити економічну стратегію в 70—80 х рр.?
7. У чому полягають причини фінансової кризи 90 х рр.?
8. Яка партія посідає провідні позиції на політичній арені Японії?
9. Яка держава й чому є "глобальним партнером" Японії?

Виконайте завдання

Заповніть схему: Причини японського "економічного дива".

Питання для обговорення у групі

1. Як ви думаєте, з чим образ Японії пов'язувався в уяві ваших дідусів та бабусь, а з чим пов'язується у вас? Поясніть ці зміни.
2. Як ви розумієте вираз: "У 60 ті рр. Японія була майстернею світу, а у 80 ті перетворилася на конструкторське бюро світу"?
3. Які риси японського національного характеру допомогли йому досягти сучасного розвитку країни?

Документи свідчать

Із книги "Сто великих правителів XX століття", нарис "Хірохіто"

"24 лютого 1989 року в Токіо відбулося пишне погребіння 124 го японського імператора, що перебував на престолі 62 роки і помер 7 січня № 89 року у 87 річному віці. У церемонії брали участь представники 163 країн, серед яких були 55 голів держав та 11 прем'єр міністрів.

Поховання відбулося на 48 й день після смерті Хірохіто, щоб його душа відповідно до стародавніх синтоїстських вірувань набула образу бога. Разом із труною до погребальної камери поклали спеціальний ящик із 100 "улюбленими речами" імператора, серед них були мікроскоп і список "зірок" улюбленої Хірохіто національної боротьби сумо.

Газета "Japan times" у ті дні писала: "Зі смертю Його Величності імператора закінчилася найдовша й найдраматичніша ера японської історії. Ера Сьова (так називали роки правління імператора Хірохіто. — *Авт.)* зробила сучасну Японію такою, якою вона стала зараз. Практично жодний поворотний момент цього виключно складного і насиченого періоду неможливо уявити без покійного імператора. Війна і мир. Криза і процвітання... в Японії багато що змінилося, а імператор залишився".

У перші післявоєнні роки під контролем американської окупаційної влади проводився курс на викоренення головних проявів мілітаризму і на розвінчання міфу про "божественне" походження імператора. Звертаючись по радіо до народу з новорічним поздоровленням 1 січня 1946 р., імператор Хірохіто змушений був зректися ідеї свого "божественного" походження. В японській літературі його промову називають "нінген сенген" — "декларація людини".

Проте вже у квітні 1946 р. штаб генерала Макартура отримав вказівку про необхідність таємно підтримувати популярність особистості імператора не як істоти, що має божественне походження, а як людини.

Проводилися заходи, в яких головна роль відводилася живому контакту імператора і членів його родини з народними масами. Для створення образу "народного імператора" в 40—50 ті рр. було організовано серію поїздок імператора по країні. Хірохіто розпочав свою подорож 1949 р. з провінції Фукуока і завершив 1954 р. на Хоккайдо.

Після виведення з території держави американських окупаційних військ Хірохіто став для народу символом незалежної Японії".

• Запитання до документа

1. Яку роль відігравав імператор Хірохіто в житті японського народу в період другої світової війни і після неї?
2. Чому в 40—50 ті рр. проводилося багато заходів для створення образу "народного імператора"?

Запам'ятайте дати:

- 3 травня 1947 р. — набрання чинності конституцією Японії.
- 7 вересня 1951 р. — підписання Сан Франциської мирної угоди.

КИТАЙ

1. Проголошення КНР

Після завершення Другої світової війни в Китаї склалася цікава ситуація, коли за владу розпочали боротьбу дві впливові сили: гоміндан і компартія Китаю. Ця боротьба між ними тривала вже протягом 20 років, і лише японська окупація змусила їх тимчасово об'єднатися проти спільного ворога. Після війни боротьба розгорілася з новою силою. За гоміданом і КПК стояли великі держави — США та СРСР, які надавали своїм друзям всіляку допомогу: постачали озброєння, боєприпаси, продовольство, надсилали інструкторів, навчали керівні кадри тощо.

Громадянська війна в Китаї тривала з 1946 р. по 1949 р. Спершу перевага була на боці гоміндану, але в середині 1947 р. становище військ Чан Кайші різко погіршилося. До середини серпня комуністи оволоділи майже всією Маньчжурією. Незважаючи на допомогу, яка надійшла від США у квітні 1948 р. в розмірі 570 млн доларів, уряд гоміндану продовжував здавати позиції. У першій половині 1949 р. комуністи захопили Пекін, Шанхай, Нанкін, Гуаньчжоу. Війська гоміндану практично були розгромлені.

У вересні 1949 р. в Пекіні відбулася перша пленарна сесія Народної політичної консультативної ради Китаю (НПКРК). Перебравши функції Всекитайських зборів народних представників (ВЗНП), сесія ухвалила Загальну програму, яка відіграла роль тимчасової конституції КНР.

1 жовтня 1949 р. на площі Тяньаньмень у Пекіні відбулася урочиста церемонія проголошення Китайської Народної Республіки. Однак Чан Кайші 28 лютого 1950 р. поновив за собою титул президента Китайської Республіки. Разом із більшістю членів уряду Чан Кайші вилетів літаком на о. Тайвань, де вже зібралися сотні тисяч його прихильників. На карті світу з'явилася друга китайська держава — Китайська Республіка.

2. Культ особи Мао Цзедуна. Соціально економічні експерименти комуністів Китаю

На сесії було обрано Центральну народну урядову раду, головою якої став Мао Цзедун.

За взірець свого розвитку компартія Китаю взяла радянську модель. Досвід Радянського Союзу було запозичено на всіх рівнях.

Після смерті Й. Сталіна Мао Цзедун почав претендувати на першу роль у комуністичному русі. Наприкінці 50-х рр. Китай відійшов від погодженого з СРСР курсу і розпочав форсовану індустріалізацію з метою наздогнати передові країни світу. Цей експеримент з ініціативи Мао Цзедуна було названо "великим стрибком" і розпочато 1958 р.

"Великий стрибок" повинен був перетворити Китай протягом дуже короткого часу на одну з найбільш економічно розвинених країн світу. Перед народним господарством було поставлено нездійсненні завдання з різкого збільшення виплавки чавуну і сталі, видобутку вугілля. Якщо в первісному варіанті другого п'ятирічного плану передбачалося виплавити до кінця п'ятирічки, тобто у 1962 р., 10—12 млн т сталі, то в затвердженому 1958 р. плані ця цифра сягнула 100 млн т. У країні почалося масове спорудження примітивних доменних печей, що виплавляли крихкий, непридатний для промислового використання чавун. У цій авантюрі було задіяно працю 100 млн душ. У той час з'явилося гасло: "Три роки наполегливої праці — 10 тисяч років щастя!"

Для здійснення "великого стрибка" в сільському господарстві ставилося завдання створити замість колективних господарств (аналогів радянських колгоспів) комуни і зібрати фантастичний урожай у 500 млн т, себто в 3,5 раза більший, ніж зібрали в 1957 р.

740 тис. кооперативів було перетворено на 23,6 тис. "народних комун", які за земельною площею і кількістю робочих рук у 20—30 разів переважали кооперативи. У власність комун перейшли всі засоби виробництва з усуспільненням навіть домашньої птиці та посуду. Працю було організовано на основі військової дисципліни. Здійснювався безплатний розподіл продовольства без урахування кількості та якості праці, було ліквідовано ринки у містах і селах, заборонено торгівлю.

Зрівнялівка остаточно знищила стимули до покращання праці, і замість отримання великого урожаю, на що сподівалися китайські керівники, урожайність у країні різко впала.

"Великий стрибок" закінчився повним провалом. Він обійшовся китайському народові у 100 млрд юанів. Промислове виробництво скоротилося, господарські зв'язки було порушено, в деяких регіонах почався голод.

На ліквідацію тяжких наслідків "великого стрибка" було витрачено декілька років. За цей час Мао Цзедун підготував новий експеримент під назвою "культурна революція" (1966—1976 рр.).

Нічого спільного ані з культурою, ані навіть з революцією ця акція, що розбурхала цілий світ, не мала. Під вивіскою "культурної революції" нове покоління прихильників китайського вождя провадило відвертий геноцид колишніх сподвижників Мао, що насмілилися виступити з критикою режиму. • V

Першими жертвами репресій стали лідери КПК — голова КНР Лю Шаоці, генеральний секретар ЦК КПК Ден Сяопін та ін.

Після багатотисячного мітингу у серпні 1966 р. в Пекіні було створено спеціальні каральні загони "культурної революції". На вогнищах, розпалених на міських майданах, як у 30-ті рр. у Німеччині, палали книги Шекспіра і Драйзера, Пушкіна і Достоєвського. Розлючені й засліплені цитатниками Мао "червоні охоронці" (хунвейбіни) і "бунтівники" (цзяофані), керовані безпосередньо "великим керманичем" та його найближчими поплічниками, громили партійні комітети і міністерства, захоплювали підприємства і вищі навчальні заклади. Так китайська молодь стала основним провідником "великої пролетарської культурної революції"".

Крім молоді, головну роль у проведенні "культурної революції" відіграла армія. Структуру державної влади було зруйновано. У країні утвердилася військово-бюрократична диктатура. Боротьба за вплив і владу між різними угрупованнями діячів "культурної революції" тривала аж до смерті Мао Цзедуна у 1976 р. Загалом "культурна революція" ще більше погіршила економічну ситуацію в країні. Вона обійшлася Китаєві у 500 млрд юанів.

Попри всю свою специфіку, соціально-економічні експерименти, що вилились у "великий стрибок" і "культурну революцію", продемонстрували нездатність тоталітарноро режиму цивілізованими засобами вирішувати численні проблеми китайського суспільства; Навіть більше, вони з дзеркальною точністю повторювали відомі етапи розвитку СРСР і країн Східної Європи, засвідчивши, що репресії й переслідування стають закономірними явищами під час правління антидемократичних режимів.

3. Реформи Ден Сяопіна

Наприкінці 70-х рр. до влади в Пекіні повернувся Ден Сяопін, репресований під час "культурної революції". У 1973 р. він був поновлений на верхівці влади, однак 1976 р. знову зазнав переслідувань. Після смерті Мао Цзедуна його реабілітували, і з 1978 р. він став найвпливовішим політичним діячем Китаю, ініціатором і головним архітектором реформ, хоча й не обіймав найвищих посад у КПК і державі.

Цей маленький на зріст чоловік відіграв дуже важливу роль у житті сучасного Китаю.

У грудні 1978 р. під його керівництвом було проведено пленум ЦК КПК, який поставив завдання радикальним чином змінити внутрішню і зовнішню політику країни.

Отже, реформи в Китаї почали втілюватись у життя з 1979 р. Першою з них стала перебудова сільського господарства. Кооперативи було розпущено, селяни отримали землю в довгострокову оренду, їм дозволялося реалізовувати більшу частину врожаю

за вшьними цінами, і лише певну кількість вони здавали на державне замовлення. Прибутки селян значно зросли. Держава стимулювала сільськогосподарську реформу, зокрема піднявши закупівельні ціни на 18 видів продукції села. У 1984 р. врожай зернових у Китаї сягнув 407 млн т — удвічі більше, ніж 1958 р. Це дозволило не тільки "нагодувати народ", а й перетворити Китай з імпортера продовольства на його експортера.

Майже одночасно розпочалося створення спеціальних економічних зон. На узбережжі було виокремлено 4 такі зони й 14 районів, до яких входять найбільші промислові міста країни — Шанхай, Тяньцзінь, Гуанджоу та ін. Через ці економічні зони до Китаю надходять іноземні інвестиції, сучасна технологія, досвід організації сучасного виробництва. Усього з 1979 р. по 1995 р. іноземні капіталовкладення становили понад 181 млрд доларів. Причому від 2/3 до 3/4 (за різними оцінками) з них надійшло від китайської діаспори. Вони стали важливим чинником піднесення китайської економіки.

З 1984 р. розгорнулася реформа системи управління державною промисловістю, мета якої — відмова від централізованого директивного плану й перехід до ринкових відносин. На початку 1995 р. 85% державних підприємств працювали за підрядними формами роботи. У березні 1998 р. на сесії вищого законодавчого органу Китаю пролунали такі цифри — в недержавному секторі економіки країни зайнято понад 200 млн осіб, що на 80 млн більше, ніж на підприємствах і в установах державного сектора.

У березні 1985 р. було вирішено реформувати систему управління у сфері науки і техніки для її якнайскорішої модернізації відповідно до вимог науково-технічної революції.

Реформи у сфері освіти передбачали передання відповідальності за початкову освіту місцевій владі, сприяння розвиткові професійно-технічної освіти, введення 9-річного обов'язкового навчання, збільшення фінансування освіти, розширення самостійності вишів.

Наприкінці 1993 р. керівництво вдалося до нових реформ, найбільш значних після 1978 р. Ці реформи консолідували і зміцнили національну валюту, поліпшили податкову систему, яка почала давати більше прибутку, посилили повноваження центрального банку й водночас передбачили велику кількість заходів, що зміцнювали права корпорацій і громадян, право власності.

Важливою рисою досить успішних економічних реформ у Китаї є те, що вони здійснюються не "за будь-яку ціну", а супроводжуються підвищенням життєвого рівня населення. З 1979 р. середньорічний приріст прибутків міського населення становив 6,5%, сільського — 8,2%, а обсяг ощадних вкладів населення збільшився в 103 рази. Водночас у перерахунку ВНП на душу населення Китай не входить навіть до гурту перших 50 країн, оскільки його населення становить 1,2 млрд.

Отже, економічні реформи в Китаї мають великий успіх. Це пов'язано, насамперед, із бажанням перемін, працелюбністю китайського народу, його талантом, історичним досвідом, поверненням почуття власної гідності, правильною стратегією і тактикою китайського керівництва. Хоча надбудова в країні лишається старою і компартія продовжує відігравати вирішальну роль у політичному житті, економіка Китаю впевнено переходить на ринкові рейки.

На початку XXI ст. Китай перетворився на провідну державу світу.

Сьогоднішній Китай буквально перекреслює уявлення про себе, що склалися наприкінці 1980-х рр. Поголоска про низьку якість китайських товарів широкого вжитку також уже кілька років не відповідає дійсності. Нині країна посідає за обсягом ВВП сьоме місце у світі після США, Японії, Німеччини, Франції, Великої Британії та Італії. На початку 1999 р. валютні запаси КНР сягнули 145 млрд доларів США. Загальний обсяг імпорту й експорту перевищив 324 млрд доларів США.

Та на шляху реформ були й перешкоди. Давалися взнаки негативні явища, викликані до життя ринковим господарством (зловживання владою, корупція, контрабанда, інфляція, соціальна напруженість). Від реформи виграли селяни, дрібні підприємці, торгівці. Становище інших прошарків населення було непевним.

Але основна проблема полягала в тому, що здійснення радикальних реформ і становлення ринкових відносин відбувалися в країні, де при владі перебуває комуністичний режим. Головний догмат китайських комуністів залишається незмінним — "будівництво соціалізму з китайською специфікою".

У країні систематично порушувалися права людини, нестримно зростав, незважаючи на спроби скорочення, партійний апарат.

Невдоволення відсутністю політичних реформ виплеснулось у потужний рух навесні 1989 р. Мільйонні мітинги відбулись у Шанхаї, Нанкіні, інших містах. Студентство, інтелігенція, частина робітничого класу вимагали ліквідації монопольного становища КПК, створення правової держави, гарантування прав людини. Студенти, що заполонили головну площу столиці — Тяньаньмень, вимагали діалогу з владою. Генсек ЦК КПК Чжао Цзиян, якого вважали прихильником лібералізації, із співчуттям поставився до вимог студентів. Однак у керівництві КПК гору взяли ті, хто уособлював "жорстку лінію" на чолі з прем'єром Державної ради Лі Пеном.

У столиці було оголошено воєнний стан. У відповідь студенти спорудили барикади на вулицях. На світанку 4 червня 1989 р. 27-й корпус НВА вивів танки на площу Тяньаньмень і в прямому розумінні розчавив сотні маніфестантів. Розпочалися численні арешти. Розстріли відбувалися на місці. Генсека КПК Чжао Цзияна усунули від влади за виявлення нерішучості й поступливості. Його наступником став Цзян Цземінь.

Західні держави заявили рішучий протест із приводу дій китайських властей, обмежили з ними відносини, скоротили кредити, запровадили ембарго на китайські товари. Китайські власті приклали чимало зусиль для покращання міжнародного іміджу своєї держави, підвищення її авторитету. З часом ситуація змінилася.

Зараз КНР — впливовий і поважаний член міжнародного співтовариства, постійний член Ради Безпеки ООН.

Досвід Китаю особливо корисний для країн із перехідною економікою, до яких належить і Україна. Встановлення добрих, дружніх відносин із КНР, виведення їх на рівень стратегічного партнерства — одне з істотних досягнень зовнішньої політики незалежної України. Потенціал українсько-китайської співпраці у найрізноманітніших галузях промисловості, сільського господарства, науки і техніки — величезний, і його успішна реалізація залишається одним із найважливіших завдань двосторонніх відносин.

Велику зацікавленість у розвитку двосторонніх відносин підкреслив президент України Л. Кучма під час візиту в Україну голови КНР Цзян Цземіня в липні 2001 р.

Перевірте себе

1. За яких обставин комуністи доступилися до влади в Китаї?
2. Визначте сутність експерименту "великий стрибок". Чим він завершився?
3. Які сили брали участь у здійсненні "культурної революції"?
4. Визначте основні напрями економічних реформ у Китаї останніх десятиріч. Хто став їх архітектором?
5. Розкажіть про події на площі Тяньаньмень. Назвіть їхні наслідки.
6. Яких успіхів в економіці досяг китайський народ протягом останніх десятиріч?

Виконайте завдання

1. Зробіть хронологічний ланцюжок подій, поставивши у кружечок відповідну цифру.

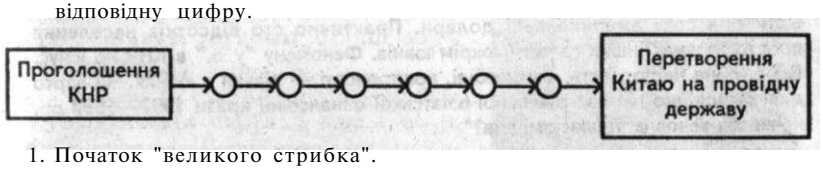

1. Початок "великого стрибка".
2. Смерть Мао Цзедуна.
3. Розстріл студентської демонстрації на площі Тяньаньмень.
4. Початок "культурної революції".
5. Пленум ЦК КПК, який визначив курс реформ.
6. Початок реформи системи управління у сфері науки і техніки.

2. Порівняйте економічну політику китайського керівництва в 50—80 х рр.

У сільському господарстві	У промисловості	У соціальній сфері

3. Складіть політичний портрет Ден Сяопіна.

Питання для обговорення у групі

1. **У чому виявлявся культ особи Мао Цзедуна? Яка його природа?**
2. **Назвіть нинішні проблеми Китаю.**
3. **Поміркуйте, які, на ваш погляд, особливості та перспективи китайсько українських відносин.**

Документи свідчать

Андрій Гончарук, із статті "Основа — стабільність, мета — розвиток, засіб — реформи. Китай на порозі нового тисячоліття"

"Зримі успіхи Китаю у модернізації промисловості, реформування економіки на ринкових засадах позначилися на ситуації в соціальній сфері. Відомо, що реформування економік країн Східної Європи та СНД призвело до падіння життєвого рівня переважної більшості громадян цих країн. Висока соціальна ціна ринкового вибору у багатьох випадках висунула питання "червоного реваншу", спричинила загострення внутрішньополітичної ситуації.

Соціалістичний Китай, у Конституції якого закріплено провідну роль Комуністичної партії, демонструє послідовну впевненість у нормальному ході модернізаційного процесу та реформ, які успішно керуються зверху. Протягом 80—90 х рр. на численних міжнародних наукових заходах та у західній науковій періодиці автору неодноразово доводилося стикатися з різними песимістичними пророцтвами щодо "неминучості" краху китайських реформ, соціального вибуху в Китаї та ін. Виникнення соціальних катаклізмів пов'язувалося з "перегрівом економіки", "неспроможністю КПК до самореформування", "загостренням боротьби за владу після смерті Ден Сяопіна", "невирішенням питання повернення Гонконгу". Минали роки, і один за одним не справджувалися ці пророцтва. А Китай послідовно вирішував справді існуючі проблеми, керуючись здоровим глуздом мільярдного народу та багатим досвідом тисячолітньої історії.

Під час кількарічного життя в Китаї у мене ніколи не виникла потреба мати при собі американські долари. Практично сто відсотків населення просто не знає інших грошей, окрім юанів. Феномену "у о." в КНР не існує. Всі ціни на нерухомість, автомобілі, коштовності — тільки в юанях. Чи варто дивуватися, що під час руйнівної азіатської фінансової кризи 1997—1998 рр. китайський юань тільки зміцнів?"

? Запитання до джерела

1. Автор пов'язує успішні реформи з керівництвом процесом із боку комуністичної партії Китаю. Існує протилежна думка, що "головною перепоною на шляху прогресу КНР залишається комуністичний режим". **А** як гадаєте ви?

СЛОВНИК ПЕРСОНАЛІЙ

Джон Фіцджералд Кеннеді народився 1917 р. в одній із найбагатших і найвпливовіших у країні родин, яку охрестили "кланом Кеннеді". В сім'ї, крім Джона, було восьмеро дітей, і всі сини присвятили себе політиці. У роки війни Дж. Кеннеді був командиром торпедного катера, учасником бойових дій. Нагороджений медаллю ВМС і корпусу морської піхоти. У 30 років став конгресменом, а по декількох роках — сенатором від штату Массачусетс. У 1960 р. обраний президентом США. Трагічно загинув 1963 р.

Рональд Рейган народився 1911 р. в містечку Тампіко у штаті Іллінойс.

Закінчивши коледж 1932 р., Рейган здобув популярність як спортивний коментатор. Уклавши свій перший контракт із провідною голлівудською кінокомпанією "Уорнер бразерс", він з'явився 1937 р. на екрані у фільмі "Кохання у повітрі" і до 1964 р., коли вийшла остання картина за його участю — "Вбивця", знявся загалом більш як у 50 стрічках.

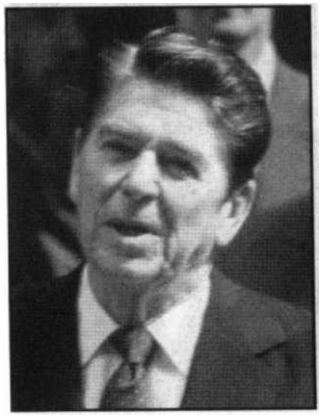

У 1962 р. Рейган вступив до республіканської партії, і вже 1966 р. його обрали губернатором штату Каліфорнія. Лише з третьої спроби у 1980 р., ставши лідером республіканців, Рейган здобув перемогу на виборах президента США і обіймав цю посаду до 1988 р.

Уїльям Джефферсон Клінтон народився у містечку Хоуп, штат Арканзас, 19 серпня 1946 р. Його мати працювала медсестрою, а батько загинув незадовго до народження сина в автомобільній катастрофі. Світ маленького Білла був обмежений овочевою крамницею діда на околиці негритянського кварталу. Клінтон навчився спілкуватися з ними без усякого побоювання. І у вирішальний момент чорношкірі виборці віддали йому свої голоси. Після закінчення школи 1964 р. обдарований юнак вступив до Джорджтаунського університету у Вашингтоні, працював помічником у відомого сенатора У. Фулбрайта. Навчався в Оксфордському університеті у Великій Британії, а потім продовжив освіту в Йєльському університеті. Одержавши диплом юриста 1976 р., Клінтон став міністром юстиції штату Арканзас, а трохи пізніше — наймолодшим губернатором штату в країні. 1992 р. на з'їзді Демократичної партії був висунутий кандидатом у президенти, а у листопаді 1992 р. обраний головою держави. Обіймав цю посаду до 2000 р.

Черчилль Уїнстон Леонард Спенсер — англійський політичний і державний діяч, лідер консервативної партії, народився 30 листопада 1874 р. у м. Бленхейм (графство Оксфордшир). З роду герцогів Мальборо. Закінчив аристократичну школу в Харроу і військову академію в Сандхерсті. Протягом свого довгого життя неодноразово обіймав найвищі державні посади, зокрема Черчилль був: міністром торгівлі, міністром внутрішніх справ, морським міністром, міністром військового постачання, військовим міністром, а у 1940-1945 рр., 1951-1955 рр. очолював британський уряд. Внутрішня і зовнішня політика Черчилля була спрямована на зміцнення потуги Британської імперії. Після відставки в 1955 р. відійшов від активної політичної діяльності, але мав значний вплив на англійський уряд. Помер 1965 р.

Маргарет Хільда Тетчер (дівоче прізвище Роберте) народилася 13 жовтня 1925 р. у містечку Грантем у Північній Англії. її батько був власником бакалійної лавки. Жили вони не вельми заможно, і діти допомагали батькам у лавці. Маргарет із молоком матері всмоктала дух вікторіанської Англії, що зберігся у провінційних містах, глибоку повагу до власності, ощадливості, тривкого сімейного вогнища. Тоді ж зародився в неї інтерес до політики, чому значною мірою сприяв, певне, батько. Закінчивши хімічний факультет Оксфордського університету, вона вийшла заміж за заможного бізнесмена Деніса Тетчера. Це заміжжя звільнило її від піклувань про хліб насущний і дозволило швидко закінчити другий, юридичний факультет того ж університету з явним прицілом на політичну кар'єру.

Після п'яти років адвокатури, затвердивши за собою репутацію активного й цілеспрямованого консерватора, вона 1959 р. стала депутатом парламенту. У 1975 р., на 50-му році життя, вона стала лідером консервативної партії, а у 1979 р. — прем'єр-міністром Великої Британії. Обіймала цю посаду до 1990 р.

Шарль де Голль народився у м. Ліль 22 листопада 1890 р. Один із його предків відзначився у Столітній війні. Отож, де Голлю випала почесна місія примножувати бойову славу свого роду. Спершу він вступив до військової школи, а потім до військового училища, і вже Першу світову війну він зустрів у званні лейтенанта. Під час війни де Голль потрапив у полон, що тривав три роки. Повернувшись, він став викладачем військової історії. У 1934 р. почав роботу над книгою "За професійну армію", в якій доводив необхідність створення такої.

1940 р. йому надають звання бригадного генерала та призначають заступником військового міністра. Під час Другої світової війни де Голль у Лондоні заснував патріотичну організацію "Вільна Франція" (з 1942 р. "Змагаюча Франція"), яка примкнула до антигітлерівської коаліції.

У 1944 1946 рр. — голова Тимчасового уряду Франції. З 1947 р. керував діяльністю заснованої ним політичної партії "Об'єднання французького народу" (ОФН). У 1958 р. глава уряду Франції. 21 грудня 1958 р. обраний президентом Французької Республіки. 1965 р. переобраний на повторний термін. Після поразки на референдумі 28 квітня 1969 р. добровільно пішов у відставку. Помер 9 листопада 1970 р.

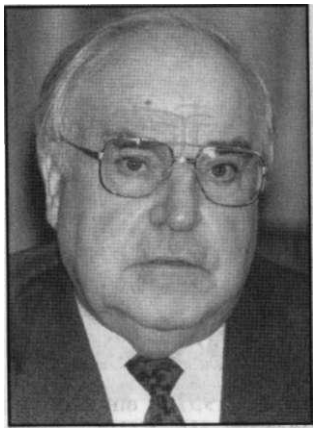

Жак Ширак народився 29 листопада 1932 р. в Парижі, в родині банківського службовця. Закінчивши Інститут політичних наук, Національну школу адміністрації, у 1962—1967 рр. працював в апараті уряду при прем'єрі Жоржі Помпіду. З 1967 р. обирався депутатом Національних зборів від департаменту Коррез. Самостійною політичною постаттю став у 70-ті рр. При президенті В. Жискар д'Естені обіймав посаду прем'єр-міністра. У 1976 р. реорганізував неоголлістську партію в Об'єднання на підтримку республіки (ОПР). У 1977 р. обраний мером Парижа. З березня 1986 р. по травень 1988 р. Ж. Ширак знову обіймав посаду прем'єр-міністра після перемоги на виборах до Національних зборів правоцентристської коаліції. У 1995 р. обраний президентом Французької Республіки.

Конрад Аденауер народився в січні 1876 р. у м. Кельн. Після закінчення університету Аденауер примкнув до католицької партії центру, оскільки виріс у релігійному середовищі.

1912 р. його обрали першим помічником обербургомістра Кельна, а в листопад

Леонід Ілліч Брежнєв народився 19 грудня 1906 р. в родині робітника-металурга в с. Каменське (нині м. Дніпродзержинськ). У 1935 р. закінчив Дніпродзержинський металургійний інститут. З 1937 р. — на керівній радянській і партійній роботі. В роки війни Л. І. Брежнєв був військово-політичним працівником у діючій армії, 1943 р. йому присвоєно звання генерал-майора. Після війни — знову на партійній роботі.

Після XX з'їзду Л. І. Брежнєва обрали секретарем ЦК КПРС, із червня 1957 р. він входив до вищого політичного керівництва — президії ЦК КПРС, здійснював кураторство оборонної промисловості, розвитку космонавтики, ракетної техніки. У 1960—1964 рр. — голова президії Верховної Ради СРСР. Протягом 18 років (1964—1982 рр.) очолював КПРС і фактично був керівником держави. Помер 10 листопада 1982 р.

Борис Миколайович Єльцин народився 1 лютого 1931 р. у с. Будка Свердловської області. У 1955 р. закінчив Уральський політехнічний інститут, де дістав фах інженера-будівельника. Багато років потому працював у будівельних організаціях Свердловська. У 1968 р. перейшов на партійну роботу, з 1976 р. по 1985 р. працював першим секретарем Свердловського обкому партії. З 1985 р. — в апараті ЦК КПРС. У грудні того ж року обраний першим секретарем Московського міськкому КПРС, але посварився з М. Горбачовим та був переведений на іншу роботу. У 1989 р. обраний народним депутатом СРСР. У березні 1990 р. обраний народним депутатом Російської Федерації. На 1-му з'їзді народних депутатів РРФСР на альтернативній основі обраний головою Верховної Ради РРФСР.

Михайло Сергійович Горбачов народився 2 березня 1931 р. у с. Привільне Ставропольського краю в селянській родині. З 13 років періодично працював у колгоспі. Закінчив юридичний факультет МДУ (1955 р.).

Після закінчення університету працював у Ставропольському краї — спершу за юридичним фахом, невдовзі перейшов на комсомольську, а згодом — на партійну роботу. У квітні 1970 р. був обраний першим секретарем Ставропольського обкому КПРС. Із 1978 р. — секретар ЦК КПРС, із 1980 р. — член політбюро ЦК КПРС. У березні 1985 р. став генеральним секретарем ЦК КПРС. Із жовтня 1988 р. — голова президії Верховної Ради СРСР. У березні 1990 р. обраний президентом СРСР. У грудні 1991 р. склав повноваження президента.

Із 1992 р. — на пенсії; досить активний громадсько-політичний діяч.

Володимир Володимирович Путін народився 7 жовтня 1952 р. Виріс у Ленінграді, де 1975 р. закінчив юридичний факультет Ленінградського державного університету і став офіцером органів державної безпеки. 15 років він прослужив у КДБ СРСР, зокрема у зовнішній розвідці в Німеччині.

На початку 90-х рр. В. Путін розпочав політичну кар'єру в Санкт-Петербурзі як радник міського голови Анатолія Собчака.

У 1996 р. А. Собчак програв вибори мера Санкт-Петербурга, а В. Путін переїхав до Москви, де зробив блискучу кар'єру: в липні 1998 р. його призначили директором Федеральної служби безпеки Росії, а в серпні 1999 р. — прем'єр-міністром. У березні 2000 р. обраний президентом Росії.

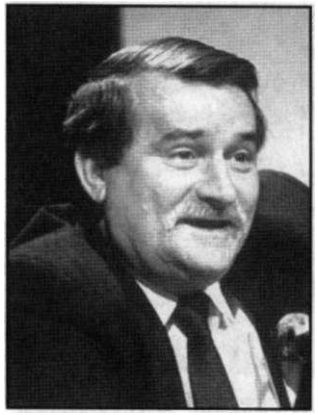

Лех Валенса народився 1943 р. в селянській родині. У 1961 р. закінчив професійно-технічну школу і працював електромеханіком. У 1963-1965 рр. — капрал Війська Польського. У 1966 р. почав працювати на корабельнях Гданська електриком. У 1970 р. увійшов до Комітету дій та очолив страйк робітників проти підвищення цін. За участь у робітничих заворушеннях 1970 р. був звільнений з роботи і заарештований.

У 1979 р. організував нелегальну Балтійську вільну профспілку. Став одним із засновників нової загальнонаціональної профспілки "Солідарність" (1980 р.). З 1980 р. по 1991 р. — голова президії всепольської комісії професійного об'єднання "Солідарність". У грудні 1990 р. обраний президентом Республіки Польща. На президентських виборах 1995 р. зазнав поразки.

Вацлав Гавел народився 5 жовтня 1936 р. в заможній родині, яка належала до старовинного і поважного роду. Його батько був знаним архітектором, а дядько Міклош — головним співвласником кіностудії "Баррандов". Гавел також пов'язав своє життя з мистецтвом, працював у театрі асистентом режисера, драматургом. У 1968 р. очолив об'єднання "Коло незалежних письменників". Неодноразово переслідувався владою, майже п'ять років просидів у в'язниці. Один з ініціаторів руху "Хартія-77". Автор відомої книги "Сила безсильних", де піддав різкій критиці тоталітарний режим. У листопаді 1989 р. очолив Громадянський форум. 29 грудня 1989 р. його обрано президентом Чехо-Словаччини. Після поділу країни 1993 р. — президент Чехії.

Імре Надь народився 6 липня 1896 р. в угорському місті Капошвар. У роки першої світової війни потрапив у полон на російському фронті. Перебував у Сибіру, 1918 р. вступив до РКП(б), брав участь у боях проти білогвардійців та в розстрілі царської сім'ї в Єкатеринбурзі. У 1921 р. за завданням КПУ повернувся на Батьківщину.

З 1930 р. працював у Москві в Міжнародному аграрному інституті. Після нападу Німеччини на СРСР **І.** Надь перебував у складі інтернаціонального полку при розвідуправлінні Генерального штабу. Наприкінці 1944 р. разом із групою керівників компартії повернувся до Угорщини. Був головою Державних зборів, обіймав міністерські посади. У 1949 р. "за опортуністичні погляди" був виведений зі складу політбюро. У липні 1953 р. став головою уряду Угорщини, однак у грудні 1955 р. його виключили з партії. У дні народного повстання проти тоталітарного режиму (жовтень — листопад 1956 р.) **І.** Надь очолював уряд країни. У листопаді 1956 р. заарештований, а 16 липня 1958 р. страчений. У липні 1989 р. Верховний суд Угорщини реабілітував **І. Надя.**

Ніколає Чаушеску народився 26 січня 1918 р. в незаможній селянській родині в с. Скорнічешті повіту Олт. У 15 років він вступив до комсомолу, був організатором низки виступів трудящих, потім його заарештували, і роки війни він провів в ув'язненні. Тоді й почали формуватися його політичні погляди. Згідно з офіційною версією, у роки ув'язнення особливий вплив на нього справив Г. Георгіу-Деж. Після визволення країни почалося швидке сходження Чаушеску по щаблях влади: секретар ЦК комсомолу, начальник вищого політичного управління армії, заступник міністра оборони, генерал. В офіційних біографіях підкреслювалося, що його наступне обрання на посаду генерального секретаря РКП (серпень 1969 р.) і президента Румунії (березень 1974 р.) було "закономірним результатом його видатних революційних заслуг". Насправді Чаушеску в юності був підмайстром шевця. Після арешту за крадіжку у в'язниці познайомився з політичними в'язнями і приєднався до комуністів.

22 грудня 1989 р. тоталітарну диктатуру Н. Чаушеску повалено, а самого диктатора 25 грудня 1989 р. страчено.

Тодор Живков народився 7 вересня 1911 р. у м. Правей неподалік Софії. До комуністичної партії вступив 1932 р., працював у друкарні. З 1943 р. — один з організаторів партизанського руху. У 1945 р. обраний депутатом до Народних зборів. У 1948—1949 рр. очолював столичний міськком партії. З 1952 р. — член політбюро ЦК БКП. У 1954 р. обраний першим секретарем ЦК БКП. З 1981 р. — генеральний секретар ЦК БКП.

У листопаді 1989 р. звільнений з усіх посад, а згодом засуджений на 7 років за зловживання владою. Помер 1998 р.

Йосип Броз Тито народився 25 травня 1892 р. в с. Кушроваць (Хорватія) у багатодітній родині. Батько був за національністю хорватом, мати — словенкою.

Із 15 років почав працювати. Був призваний до австро-угорської армії, воював на Карпатському фронті. У 1915 р. потрапив до російського полону, брав участь у революційних подіях у Росії. Восени 1920 р. повернувся до Югославії та вступив до КПЮ. З 1928 р. — секретар Загребського комітету КПЮ, був заарештований і засуджений на 5 років. У 1935—1936 рр. працював у Комінтерні. У 1937 р. очолив ЦК КПЮ. У 1941—1945 рр. — верховний головнокомандувач Народно-визвольної армії Югославії та партизанських загонів країни. Із 30 листопада 1943 р. — голова Національного комітету визволення Югославії, маршал Югославії. З березня 1945 р. — голова Ради міністрів, міністр оборони ДФЮ.

У листопаді 1952 р. обраний генеральним секретарем Союзу комуністів Югославії, з січня 1953 р. — президент Югославії. З 1971 р. — голова Президії СФРЮ. Помер 4 травня 1980 р. в Любляні.

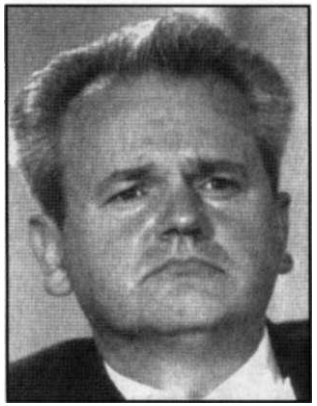

Слободан Милошевич народився у серпні 1941 р. ум. Пожаревац. Батько покинув сім'ю відразу після війни. Слободана виховувала мати, затята комуністка.

Вищу освіту Милошевич отримав у Белградському юридичному інституті. У 1984 р. він очолив партійну організацію столиці, а через два роки став лідером сербських комуністів. У 1989 р. Слободана Милошевича обрали президентом Сербії. Він одразу почав урізати автономію Косово, що викликало хвилю протесту. Тоді до Косово були введені війська.

Після виходу в червні 1991 р. Хорватії і Сербії зі складу Югославії Милошевич закликав сербів Хорватії взятися за зброю. У Хорватії, а пізніше в Боснії і Герцеговині розпочалися військові дії.

У 1997 р. Слободан Милошевич став президентом Югославії у складі Сербії і Чорногорії.

Конфлікт у Косово розгорався. Країни Заходу чинили тиск на Милошевича, однак він не збирався відмовлятися від своєї антиалбанської політики.

Бомбардування Сербії у 1999 р. підірвали авторитет Милошевича. Він програв президентські вибори у 2000 р., а у 2001 р. був заарештований і переданий Міжнародному трибуналу в Гаазі як військовий злочинець. Його звинувачували у геноциді проти албанців і в інших злочинах, однак Милошевич винним себе не визнає.

Мао Цзедун народився 21 грудня 1893 р. в с. Шаошань провінції Хунань у родині заможного селянина. У 1921 р. він став одним із засновників КПК. У 1923 р. обраний членом ЦК КПК. З осені 1926 р. — голова комісії ЦК КПК із селянського руху. У той час активно співробітничав із гоміданом. Восени 1927 р. — керівник селянського повстання, був одним з організаторів Червоної армії Китаю. З 1933 р. — член політбюро ЦК КПК. З 1935 р. — секретар ЦК і голова Революційної військової ради при ЦК КПК. Відтоді відверто вороже ставився до гоміндану. Учасник визвольного руху проти японських загарбників. З 1949 р. — керівник КНР. Помер 9 вересня 1976 р.

Ден Сяопін народився 22 серпня 1904 р. у південно-західній провінції Сичуань у родині заможних селян. У батьків вистачило коштів навчати Дена у Франції в технічному ліцеї, де від перейнявся комуністичними ідеями. Після повернення на батьківщину у 1924 р. він став членом КПК і ледве уник арешту, після чого поїхав у СРСР, де навчався в Комуністичному університеті трудящих Сходу.

У комуністичному Китаї Ден Сяопін обіймав високі посади, був навіть генеральним секретарем КПК, однак під час "культурної революції" його репресували і з 1966 р. до 1973 р. він перебував у "виправному" закладі. В 1973 р. прем'єр Держради Чжоу Еньлай повернув старого друга в столицю, а в 1975 р. навіть зробив своїм заступником.

Проте, у 1976 р. його знову зняли з посад, але після смерті Мао Цзедуна відновили у складі Політбюро ЦК КПК. З кінця 70-х рр. Ден Сяопін почав визначати всю внутрішню і зовнішню політику Китаю — політику реформ.

В останні роки життя він залишив усі офіційні посади, але продовжував мати великий вплив на вирішення важливих питань.

Помер Ден Сяопін 19 лютого 1997 р.

Джавахарлал Неру народився 14 листопада 1889 р. в Аллахабаді. Походив із родини кашмірських брахманів (одна з каст).

Батько, Мотілал Неру, був адвокатом, визначним діячем ІНК. Освіту, теж юридичну, Джавахарлал дістав у Великій Британії. У 1912 р. вступив до Індійського національного конгресу. З 1916 р. брав активну участь у національно-визвольному русі Індії. З приходом до керівництва ІНК Магатми Ганді Джавахарлал Неру став його прихильником і найближчим соратником. Від серпня 1947 р. і до своєї смерті незмінно обіймав посади прем'єр-міністра і міністра закордонних справ.

Помер 27 травня 1964 р. в Делі.

Індіра Ганді народилася 19 листопада 1917 р. в м. **Аллахабаді.** Здобула прекрасну освіту, зокрема закінчила коледж Оксфордського університету. Прізвище Ганді вона отримала, коли вийшла заміж за журналіста А. Ганді, з яким мала двох синів.

У 1938 р. І. Ганді стала членом ІНК, а вже через сімнадцять років працювала в керівних органах партії. З 1960 р. до 1964 р. була членом Виконкому ЮНЕСКО. В 1964 р. увійшла до уряду Шастрі як міністр інформації. У 1966-1977 рр. та у 1980 1984 рр. Індіра Ганді обіймала посаду прем'єр-міністра Індії. 31 жовтня 1984 р. вона загинула від рук сикських терористів.

Давид Бен-Гуріон народився у 1886 р. в польському місті Плонськ. Його батько був переконаним сіоністом, що вплинуло на долю Давида: хлопчик ще у дитинстві вивчив іврит, а в 20 років виїхав до Палестини. Там він заробляв на життя вирощуванням апельсинів, а також енергійно включився у політику, став членом ЦК робітничої партії "Поалей Ціон".

Під час Першої світової війни Давида вислали до США, звідки він повернувся наприкінці війни в лавах Єврейського легіону британської імперії. Невдовзі організував сіоністську профспілку "Гистадрут", **яку** очолював 14 років.

Після створення сіоністської робітничої партії МАПАІ у 1930 р. Бен-Гуріон став одним із її керівників.

У травні 1948 р. Давид Бен-Гуріон очолив тимчасовий уряд Ізраїлю. Під час першої арабо-ізраїльської війни він керував військовими діями.

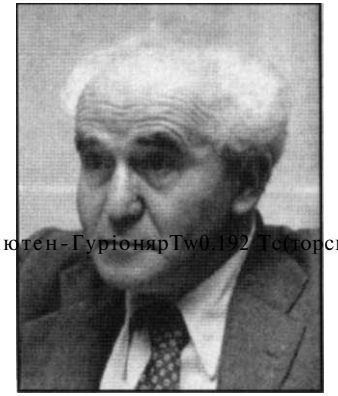

Стосовно арабів Бен-Гуріон завжди провадив жорстку лінію, наполягав на зміцненні армії як гаранта безпеки держави.

У 1969 р. він вийшов із МАПАІ, створив нову організацію "Список робітників Ізраїлю" ("Рафі"), **яка** невдовзі стала впливовою політичною партією. Однак властиві Бен-Гуріону диктаторські замашки і безапеляційність при- нютен-ГуріонярTw0.192 Tc(торськ) Tj0 Tc(і Tc(Бе213 Tc(

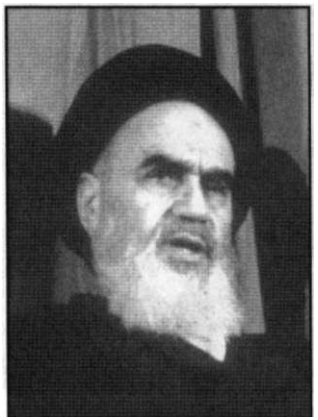

Рухолла Мусаві Хомейні народився між 1898 і 1900 рр. в м. Хомейні у сім'ї священнослужителя. У ранньому дитинстві втратив батька, а в 15-річному віці — і матір. Навчався й викладав у найавторитетніших ісламських навчальних закладах у Кумі та Файзійї. Наприкінці 20-х рр. Хомейні одружився з дочкою вченого-богослова, яка стала супутницею всього його довгого життя т-матір'ю вісьмох його дітей. У 30-ті рр. переслідувався шахським режимом. У 1963 р. відкрито виступив проти "білої революції", а 1964 р. був висланий шахом із країни. До 1 лютого 1979 р. перебував в еміграції. У 1979—1989 рр. був духовним лідером Ірану та численних шиїтів у різних куточках світу. Помер 4 червня 1989 р.

Хо Ши Мін народився у 1890 р. в селі Кимлиєн у сім'ї сільського вчителя. Після закінчення коледжу він викладав французьку мову, а потім влаштувався матросом на французький корабель. За час служби він побував у багатьох країнах, зокрема у Франції, де познайомився з комуністичними ідеями, а в 1930 р. сам створив комуністичну партію Індокитаю. Метою партії було визволення і соціалістична перебудова не лише В'єтнаму, а й Лаосу і Камбоджі. Під час Другої світової війни компартія разом з іншими національними силами заснувала Лігу В'єтмінь і в серпні 1945 р. добилася звільнення від японської окупації.

Хо Ши Мін проголосив створення ДРВ, а з 1946 р. став прем'єр-міністром і президентом республіки. Під час війни з французами, які зайняли столицю Ханой, він перебрався у гори, де знаходився до 1954 р.

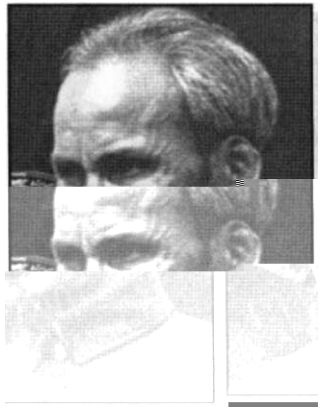

У 50-х рр. Хо Ши Мін багато разів відвідував СРСР та інші країни, користувався популярністю на Заході. Однак у середині країн він виявив себе жорстоким диктатором, знищив сотні своїх опонентів, тисячі відправив до концтаборів.

Помер Хо Ши Мін 3 вересня 1968 р. і був похований у мавзолеї в центрі Ханоя.

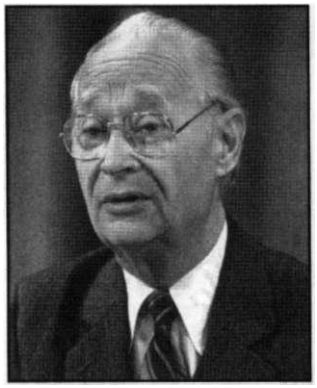

Олександр Дубчек народився 1921 р. в Словаччині. В дитинстві жив у Середній Азії, тому прекрасно володів російською мовою. В 17 років повернувся на батьківщину і вступив до комуністичної партії. У 1944 р. брав участь у словацькому національному повстанні, був поранений. За комуністичного режиму О. Дубчек зробив блискучу кар'єру. У 1960 р. він став головою Словацької компартії, а у січні 1968 р. його обрали першим секретарем КПЧ. О. Дубчека вирізняли тверезий розум, ідейна толерантність, відраза до привілеїв. Це приваблювало людей. У лютому 1968 р. О. Дубчек висунув ідею "соціалізму з людським обличчям". Після розгрому Празької весни Дубчека відправили у відставку, виключили з партії. Проте 1989 р. йому запропонували очолити федеральні збори Чехо-Словаччини. Він знову включився у політичну діяльність. Однак 1 вересня 1992 р. потрапив у автокатастрофу і невдовзі помер.

Фідель Кастро Рус народився 13 серпня 1926 р. у селищі Біран провінції Ор'єнте в родині багатого землевласника. Закінчивши католицький коледж 1945 р., вступив до Гаванського університету на факультет права і закінчив його 1950 р., діставши диплом адвоката і ступінь доктора права. Світогляд і активна життєва позиція Ф. Кастро формувалися під впливом ідей героя кубинської національно-визвольної революції XIX ст. Хосе Марті. Кастро, створивши підпільну організацію "Рух 26 липня", реалізував розроблений ним план штурму казарми Монкада в Сантьяго-де-Куба, але зазнав невдачі. Більшість його товаришів загинула. На суді над учасниками штурму Ф. Кастро виголосив широко відому промову "Історія мене виправдає", яка стала програмним документом подальшої боротьби. Був засуджений на 15 років тюремного ув'язнення на о. Пінос, через три роки амністований та висланий до Мексики.

Патріс Лумумба народився у 1925 р. Син простого селянина, закінчив місіонерську школу, працював поштовим службовцем, а потім зайнявся політикою. Він заснував у Стенлівілі газету "Ухуру" ("Свобода"), в якій вів агітацію за незалежність країни. Створив партію Національний рух Конго. Лумумбу заарештували наприкінці 1959 р., проте швидко звільнили. Він брав участь у конференції в Брюселі, де було вирішено питання про незалежність. У 1960 р. став прем'єр-міністром національного уряду, проте обіймав цю посаду менше трьох місяців. У вересні 1960 р. його відправили у відставку, а в листопаді він змушений був утікати із столиці. Однак Лумумбу було схоплено, кинуто до військової в'язниці у Тисвілі, а у січні 1961 р. — страчено. Зробив це найлютіший ворог Лумумби — М. Чомбе. Після приходу до влади Мобуту у 1965 р. П. Лумумбу було проголошено національним героєм Конго.

Нельсон Мандела народився 1918 р. в сім'ї, спорідненій із королівською родиною Ксоза — вождів племені тембу, одначе змалку був погоничем худоби. Йому пощастило закінчити Вітватерсрандський університет і здобути диплом юриста. У 1944 р. Мандела став одним з організаторів молодіжної ліги АНК, а з 1948 р. — її національним секретарем. У 1952 р. Мандела обійняв посаду віце-президента АНК. У 1955 р. його вперше позбавили свободи за політичну діяльність. У 1961 р. разом зі своїми прихильниками заснував військову організацію АНК під назвою "Спис нації", яка розпочала партизанську війну. Мандела оголосили політичним злочинцем, 1964 р. заарештували й засудили до довічного ув'язнення, де він провів 26 років. За боротьбу проти апартеїду Нельсона Манделу і президента ПАР Фредеріка де Клерка було удостоєно Нобелівської премії миру.

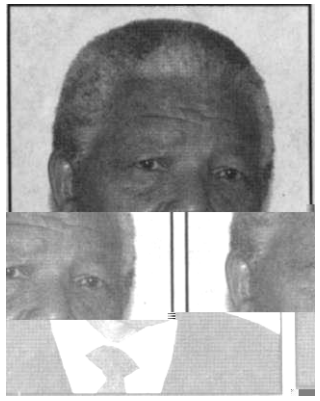

2. Чому, на вашу думку, не справдилися прогнози про неминучість краху китайських реформ?

Запам'ятайте дати:

- 1 жовтня 1949 р. — проголошення КНР.
- 1966—1976 рр. — "культурна революція".
- Грудень 1978 р. — початок реформ у Китаї.

ІНДІЯ

1. Перемога народів Індії у боротьбі за незалежність

Ще однією могутньою країною Азії є Індія. Національно-визвольний рух у цій найбільшій англійській колонії значно посилився після другої світової війни.

Керували ним дві партії — ІНК (Індійський національний конгрес), лідером якої був Джавахарлал Неру, і Мусульманська ліга на чолі з Мухаммедом Алі Джинною. ІНК виступав за збереження цілісності та єдності країни, а Мусульманська ліга вимагала створення незалежної мусульманської держави Пакистан.

Англійці намагалися маневрувати, шукали компроміси, щоб якось примирити позиції сторін.

Одначе новий віце-король Індії лорд Л. Маунтбеттен після довгих консультацій з лідерами обох провідних партій зрозумів, що примирення неможливе, і в червні 1947 р. з'явився план розділу Індії лорда Маунтбеттена, за яким країну передбачалося переділити за релігійною ознакою на дві держави — Індію (або Індійський Союз) і Пакистан, які мали увійти до складу Британської співдружності націй на правах домініонів. План ліг в основу закону "Про незалежність Індії", прийнятого парламентом Великої Британії. Вивід британських військ було завершено 15 серпня 1947 р. На картах світу з'явилися дві нові держави — Індійський Союз (Індія) і Пакистан.

Кордони між новоутвореними державами не відображали особливостей національного складу, географії та історичних традицій, що призводило до збройних конфліктів між Індією і Пакистаном, Перший з них виник восени 1947 р. у князівстві Кашмір.

Магараджа (князь) Кашміру, за віросповіданням індус, хотів .приєднати князівство до Індії, а основна маса населення, мусульмани, — до Пакистану. У жовтні 1947 р. між Індією й Пакистаном спалахнув збройний конфлікт через Кашмір, що його змогли припинити лише за посередництва ООН.

Політика протистояння спричинила переселення мільйонів людей з однієї країни до іншої. За приблизними підрахунками.

мігрувало понад **6** млн мусульман і 4,5 млн індусів. Близько 700 тис. осіб загинуло в індусько-мусульманських сутичках.

Проти індусько-мусульманської ворожнечі різко виступав Магатма Ганді. Він у черговий раз оголосив голодування на знак протесту. Але позицію Ганді не поділяли екстремісти з обох боків. У січні 1948 р. його було смертельно поранено під час одного з мітингів. Смерть М. Ганді дещо згасила пристрасті, змусила лідерів ІНК та Мусульманської ліги піти на поступки.

Протягом 1947—1949 рр. відбулося приєднання 555 індійських князівств (із 601) до домініону Індія, інші увійшли до складу Пакистану. Індійський уряд провів реформу князівств, ліквідувавши чимало з них.

26 листопада 1949 р. було ухвалено нову конституцію Індії. Після набрання чинності конституцією 26 січня 1950 р. країна

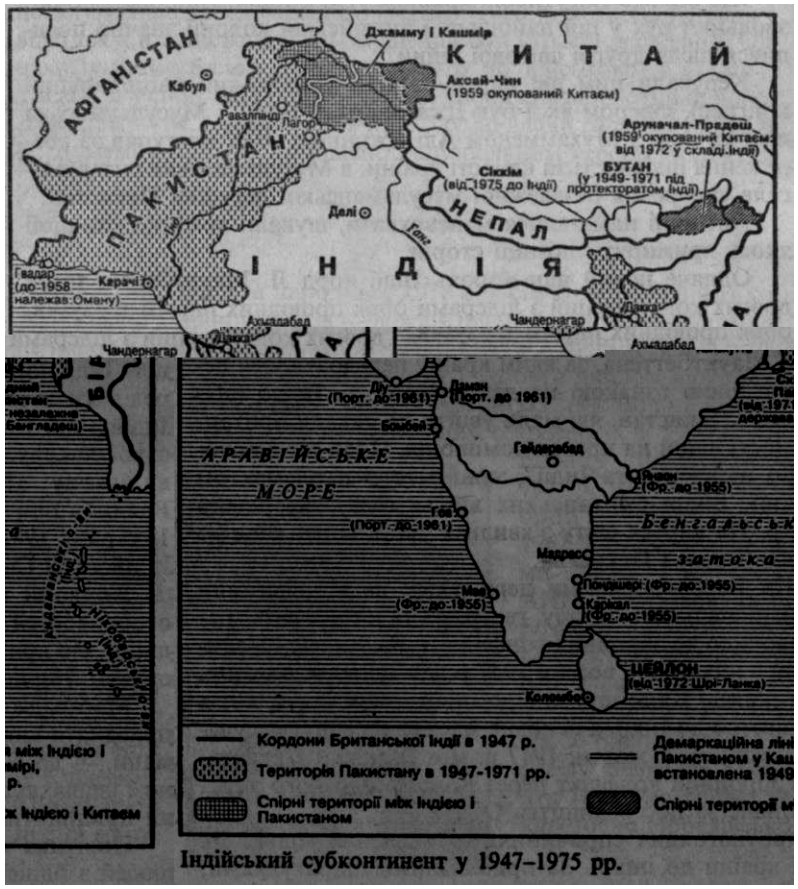

Індійський субконтинент у 1947–1975 рр.

стала повністю незалежною. За державним устроєм Індія — федеративна республіка. Голова держави — президент, що обирається на 5 років колегією виборців. Найвищий орган законодавчої влади — парламент, що складається з двох палат — Народної палати (545 місць) і Ради штатів (250 місць). Уряд Індії — Рада міністрів — формується парламентською фракцією партії, що перемогла на виборах до Народної палати. Фактично прем'єр-міністри та уряд Індії зосереджують у своїх руках значну владу. Судова влада існує окремо, як третя гілка влади.

2. Курс Джавахарлала Неру у внутрішній та зовнішній політиці

Першим прем'єр-міністром незалежної Індії став Джавахарлал Неру.

Із вступом Індії на шлях незалежності розпочалася нова епоха в житті її народу, перед яким постало історичне завдання подолання колоніального минулого і вибору шляху розвитку.

Курс Дж. Неру в розвитку економіки передбачав створення державного сектора у промисловості, покликаного зайняти чолові позиції. Держава також опікувалася приватним капіталом, який зміцнював свої позиції. Крім того, створювався змішаний сектор, фінансування якого здійснювалося як державою, так і приватними особами (переважно це були підприємства сучасних галузей економіки). Отож, у промисловості було створено три сектори:

державний — важка промисловість, енергетика, транспортні зас®би, зв'язок;

змішаний — сучасні галузі економіки;

приватний — легка і харчова галузі.

Індустріалізація Індії збіглася з початком НТР у розвинених країнах. Через це Індії, за образним висловам Дж. Неру, "перш ніж навчитися ходити, довелося вчитися бігати". Уряд ІНК докладав великих зусиль для створення в країні сучасних галузей промисловості, що вимагало величезних капіталовкладень, яких хронічно не вистачало. Західні країни, і насамперед Велика Британія і США, надавали Індії свій технічний досвід, кредити, вкладали кошти в індійську промисловість. Конкуренція на індійському ринку змушувала західних підприємців пом'якшувати умови подання допомоги. З 1955 р. почали швидкими темпами розвиватися економічні взаємини між Індією та СРСР. У грудні 1953 р. було підписано першу радянсько-індійську торговельну угоду про радянську участь у будівництві в м. Бхілаї металургійного заводу потужністю 1 млн т сталі на рік із перспективою наступного розширення заводу у 2,5 раза.

За роки незалежності Індія досягла великих успіхів у розбудові економіки. З'явилися нові сучасні галузі промисловості — аерокосмічна, приладобудівна, нафтохімічна та ін. Індія виготовляє електронну апаратуру, легкові автомобілі, ліки тощо.

В аграрній сфері справи стояли значно гірше. Головна соціальна проблема індійського села — малоземелля основної маси сільських трудівників — вирішувалася з величезними труднощами. Уряд спромігся ліквідувати інститут посередників — заміндарів, які орендували землю в поміщиків, а потім віддавали її в суборенду селянам, ввести фіксовану орендну плату, в деяких районах викупити частину поміщицьких земель і передати її селянам. Одначе головний зміст аграрної політики ІНК зводився до розвитку великих господарств, які мали б високу продуктивність. У деякому зростанні виробництва зернових певну роль відіграла "зелена революція" — комплекс агротехнічних заходів, пов'язаних із застосуванням високоврожайних сортів культур, штучних добрив, сучасної сільськогосподарської техніки. Втім, "зелена революція" мала обмежений характер. Вона охопила порівняно невелику кількість поміщицьких і заможних господарств, оскільки вимагала значного збільшення капіталовкладень.

Зовнішньополітичний курс ІНК в 1947—1964 рр. вирізнявся чіткістю позицій у таких основоположних питаннях, як боротьба за мир, безпеку і співробітництво, протидія агресії, колоніалізму і расизму.

Разом із чотирма іншими країнами Азії (Пакистан, Індонезія, Бірма, Цейлон) Індія'стала ініціатором скликання конференції в індонезійському м. Бандунг у квітні 1955 р., в роботі якої взяли участь керівники урядів 29 держав Азії та Африки. Бандунзька конференція, на якій провідна роль належала Індії та КНР, виступила від імені більшості населення земної кулі (понад 1,5 млрд душ) на підтримку миру й національної свободи.

Дж. Неру і його країна стояли біля витоків руху неприєднання. З ініціативи Індії, Індонезії та Югославії у вересні 1961 р. в Белграді відбулася 1-ша конференція керівників держав та урядів країн, що не приєдналися, в якій взяли участь 25 держав.

Одначе серйозних ускладнень зазнали в ті роки відносини з Китаєм. Наприкінці 50 — на початку 60-х рр. КНР висунула претензії на деякі райони в Гімалаях, провадила шовіністичну політику стосовно народів Тибету.,Це призвело до втечі з Тибету "живого бога" всіх буддистів далай-лами до Індії. Підтримка далай-лами індійським урядом погіршила відносини між державами. Спалахнув збройний кТУнфлікт. Китайські війська захопили частину індійської території в Гімалаях. Ці негаразди згубно вплинули на стан здоров'я Дж. Неру, і в травні 1964 р. він помер.

Зі смертю Дж. Неру завершилася ціла епоха в житті незалежної Індії. Більшою мірою, ніж будь-хто інший, Неру був творцем політичної системи країни та її зовнішньої політики.

3. Уряд І. Ганді

Після смерті Дж. Неру 1964 р. прем'єр-міністром Індії став Лал Бахадур Шастрі. У своєму першому виступі по радіо він заявив, що його уряд неухильно йтиме курсом Дж. Неру.

Однак у січні 1966 р. Шастрі несподівано помер від серцевого нападу. Незважаючи на протидію опозиції на чолі з М. Десаї, третім прем'єр-міністром незалежної Індії стала Індіра Ганді, дочка Дж. Неру.

Уряд І. Ганді розумів необхідність рішучих соціально-економічних реформ. Перша програма їх здійснення передбачала націоналізацію банків і системи загального страхування, поступове передання до рук держави експортної та імпортної торгівлі, організацію кооперативної торгівлі товарами широкого вжитку в містах і сільській місцевості, встановлення обмежень на міське землеволодіння, якнайскоріше здійснення земельної реформи, скасування пенсій і привілеїв князів.

Індіра Ганді рішуче приступила до виконання програми дій. Одначе вона зіткнулася з величезними труднощами як в економічній, так і в політичній сфері.

Світова енергетична криза середини 1973 — початку 1974 рр. призвела до кількаразовог© збільшення витрат на імпорт нафти, за рахунок якої покривалися 2/3 потреб Індії у цьому виді сировини. Стався різкий спад виробництва в енергетиці, що, своєю чергою, негативно позначилося на промисловості. Тривали зростання цін та інфляція. Сільському господарству завдала тяжкого лиха страшна посуха, що тривала чотири роки поспіль. Падав і без того невисокий життєвий рівень населення. Незважаючи на оголошений урядом І. Ганді курс на досягнення економічної самостійності, Індія мусила знову вдатися до солідних іноземних позик. В умовах економічної кризи наростав спротив опозиції. За цієї ситуації уряд вдався до екстраординарних заходів: 26 червня 1975 р. оголосив надзвичайний стан у країні.

Тим часом опозиція консолідувала свої сили. Депутати парламенту від правих партій об'єдналися в одну фракцію, що дістала назву "Джаната фронт", перетворену потім на "Джаната парті" (Народна партія).

На виборах до парламенту, що відбувались у березні 1977 р., більшість місць (270) отримали представники "Джаната парті", а ІНК здобула лише 153 місця. Відтак було сформовано уряд "Джа-

ната парті" на чолі з Морарджі Десаї. Скінчилася 30-річна епоха перебування при владі ІНК.

Поразка ІНК призвела до його остаточного розколу. На початку 1978 р. І. Ганді оголосила про створення нової партії, названої її ім'ям, — Індійський національний конгрес (Індіри), що стояв на позиціях М. К. Ганді та Дж. Перу.

4. Розвиток Індії наприкінці XX — на початку XXI ст.

На позачергових виборах до народної палати в січні 1980 р., викликаних урядовою кризою, ІНК(І) досяг значного успіху, отримавши 2/3 мандатів. Індіра Ганді після 33-місячної перерви знову стала на чолі уряду, який продовжив курс реформ лівоцентристського напрямку.

Одначе, крім економічних проблем, які поступово вирішувались, в Індії ще існують проблеми етнічні та релігійні. Сепаратистські течії використовують їх у своїх цілях, зокрема вони прагнуть перетворити окремі регіони країни на самостійні держави. Ця проблема залишається чи не найголовнішою для індійського уряду.

Так, сикхи прагнуть створити незалежну державу Халістан на території Пенджабу (північно-західна частина Індії). Вони закликали до розчленування Індії, тероризували населення, вбивали небажаних їм політичних і громадських діячів, провокували зіткнення між різними релігійними громадами. Сикхи були організаторами низки диверсій на залізницях, індійських авіалайнерах. Спроби переговорів з їхнім керівництвом результатів не принесли, хоча індійський уряд готовий був піти на деякі поступки. Більше того, навесні 1984 р. вони захопили Золотий храм в Амрітсарі (таку собі сикхську Мекку), перетворивши її на штаб-квартиру. Сикхи розраховували, що ніхто не зазіхне на їхню святиню. Розрахунок до деякої міри виявився вірним: воєнна операція урядових військ "Блакитна зірка" з очищення Золотого храму від сикхських терористів у червні 1984 р. не тільки не поставила крапки у вирішенні пенджабської кризи, а й стала відправним пунктом для ЇЇ подальшого трагічного розвитку — вбивства сикхськими екстремістами прем'єр-міністра І. Ганді 31 жовтня 1984 р.

Вбивство здійснили члени охорони прем'єр-міністра, сикхи за віросповіданням. Постріли в Делі призвели до зростання сепаратистських тенденцій і збройних конфліктів на етнорелігійному ґрунті, крім Пенджабу, і в інших штатах.

На загальних виборах до центрального парламенту у грудні 1984 р. індійський народ рішуче висловився на підтримку національної єдності й суверенітету республіки. У переконливій перемозі ІНК(І), який здобув рекордну більшість депутатських

мандатів (401 з 508), важливу роль відіграла загальнонаціональна хвиля симпатій до загиблої І. Ганді та віра в те, що її **син** Раджив Ганді буде гідним її наступником на посаді прем'єр-міністра.

Уряд Р. Ганді (1984—1989 рр.) вжив рішучих заходів до забезпечення законності й порядку. Він проголосив основними завданнями у внутрішній політиці подальше зміцнення єдності країни,' боротьбу проти сепаратистських елементів і "старих ворогів" індійського суспільства — бідності, безробіття, неписьменності, хвороб. Проте втілення цих завдань зіткнулося з численними труднощами.

Хронічним явищем стало безробіття (у 1985 р. — 25 млн осіб), зростали корупція і зловживання владою в апараті правлячої партії, що, звісна річ, викликало обурення різних верств індійського суспільства.

Напередодні виборів 1989 р. сім опозиційних партій створили блок під назвою Національний фронт. Цей блок переміг на виборах у листопаді 1989 р. У новому коаліційному уряді провідні позиції посіла релігійно-громадська "Бхаратія джаната парті" (БДП). Новий уряд роздирали протиріччя, він виявився недієспроможним. У травні 1991 р. було призначено дострокові вибори до парламенту. Під час виборчої кампанії 21 травня 1991 р. терористи вбили Раджива Ганді. Але це вбивство не змогло завадити перемозі партії ІНК(І), яка сформувала уряд на чолі з Нарасімхою Рао.

Нарасімха Рао розпочав здійснювати кардинальні зміни в економіці, багато в чому відступився від лівоцентристських традицій ІНК(І). Було проведено лібералізацію економічної системи, розірвано пута різного роду регламентацій, країна стала відкритою для іноземного капіталу, збільшилися капіталовкладення у промисловість і сільське господарство. Економічне зростання в 1991—1995 рр. перевищило 5% на рік. Уряд намагався співвіднести свою економічну політику із законами ринку.

Проте уряд ІНК(І) спромігся вирішити далеко не всі проблеми. На виборах у травні 1996 р. перемогу здобула опозиційна БДП. її лідер Атал Біхарі Ваджпаї став новим прем'єр-міністром Індії. Самостійно керувати державою партія не змогла, почали створюватися коаліційні уряди. Ваджпаї на певний час втратив владу, однак у лютому 1998 р. знов очолив коаліцію, а в жовтні 1999 р. його партія перемогла на позачергових парламентських виборах. 1998 р. ознаменувався ще однією важливою подією — у травні в Індії було здійснено випробування ядерної зброї. Відтак те саме вчинив Пакистан. Світ був шокований звісткою про те, що ці дві держави стали членами "ядерного клубу".

Отже, Індія вступила у XXI ст. ядерною державою, що продемонструвало можливості її економіки. Але найбільша у світі де-

Шкратія, як полюбляють називати Індію журналісти, має багато складних проблем як в економічній, так і в політичній сферах. Головні з них — низький рівень доходів на душу населення, яке вже перевищило мільярд, і сепаратизм етнічних меншин, що підриває цілісність країни.

Перевірте себе .

1. **Схарактеризуйте становище в Індії** на **момент** закінчення **Другої світової війни.**
2. **У чому полягають причини поділу Індії на дві держави?**
3. **Розкрийте основні положення конституції Індії.**
4. **Проаналізуйте курс уряду Дж. Неру в економічній сфері.**
5. **Які основні напрямки внутрішньої політики уряду Індіри Ганді?**
6. **Що стало причиною її загибелі?**
7. **Як склалася доля Раджива Ганді?**
8. **Яка подія в Індії привернула увагу всього світу в 1998 р.?**

Виконайте завдання

1. **Намалюйте схему державного устрою Індії за конституцією 1950 р.**
2. **Зробіть хронологічний ланцюжок подій, поставивши у кружечки відповідні цифри.**

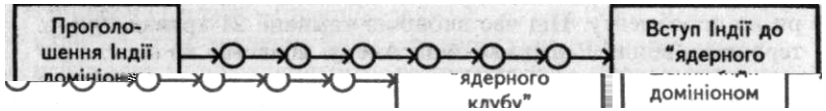

1) вбивство Індіри Ганді;
2) прийняття конституції Індії;
3) **створення руху неприєднання;**
4) смерть Дж. Неру;
5) відставка уряду Р. Ганді;
6) операція "Блакитна зірка".

3. **Заповніть схему "Зовнішня політика Індії в 60—90 х рр."**

Питання для обговорення у групі

1. **Поясніть, у чому полягають вияви сепаратизму в Індії.**
2. **У чому, на ваш погляд, причини соціально економічної відсталості Індії?**
3. **Яких успіхів досяг індійський народ у розвиткові країни у 80—90 х рр.?**

Робота з джерелами

Із книги Л. В. Шебаршинна "Рука Москви. Записки начальника радянської розвідки"

"Індія приголомшує новоприбульця... Мені здавалося, що **не вистачить життя для того, щоб розібратись у надзвичайно строкатій картині внутрішньої** політики країни. Існують десятки великих партій та організацій, які, своєю чергою, діляться на десятки фракцій і груп. Усі вони взаємодіють між собою, блокуються, суперничають, ворогують. Особисті та групові непорозуміння переслідують індійське керівництво, і лише залізна воля Індіри Ганді об'єднує політичних суперників...

Індіра Ганді була видатним державним діячем і жорстким політиком. Вона тримала в покорі все керівництво правлячої партії та безжально викидала за борт тих, хто вичерпав свою корисність або чия лояльність викликала у неї сумніви. Проте, Індіра не була диктатором у демократичній країні. Вона чутливо реагувала на прояви громадської думки, рахувалася з опозицією, з мінливими настроями в парламенті та власній партії.

На закритих нарадах покійний прем'єр міністр полюбляла нагадувати, що у держави не існує постійних друзів і ворогів, постійними є лише національні інтереси. Саме це й було основою її Патріотичної зовнішньої політики".

- **Запитання до джерела**

1. Яке враження і чому справила Індія на радянського розвідника?
2. Як Л. Шебаршин характеризує Індіру Ганді — політика і державного діяча?

Запам'ятайте дати:

- **15 серпня 1947 р. — колишня колонія Індія розділилася на два британські домініони — Індійський Союз і Пакистан.**
- **26 січня 1950 р. — набуття чинності конституцією Індії.**

КРАЇНИ БЛИЗЬКОГО та СЕРЕДНЬОГО СХОДУ

1. Утворення Держави Ізраїль

Ідея утворення єврейської держави зародилася наприкінці XIX ст. в голові австрійського журналіста Т. Герцля.

У 1897 р. сіоністський конгрес у Базелі (Швейцарія) ухвалив рішення про утворення держави євреїв на території Палестини. Одначе шлях до втілення цього рішення розтягнувся на півстоліття.

Лише після закінчення Другої світової війни питання про утворення єврейської держави було поставлене перед світовим товариством. У 1946 р. це питання було винесено на обговорення ООН. США і СРСР підтримали ідею утворення держави Ізраїль. Радянський Союз розраховував створити свій форпост на Сході, щоби в такий спосіб сприяти розпадові Британської імперії. 29 листопада 1947 р. ООН схвалила резолюцію про утворення на території Палестини двох держав: єврейської (56% території) та арабської (43%). Місто Єрусалим оголошувалося міжнародною зоною. Велика Британія зобов'язувалася вивести свої війська з територій Палестини.

Проти створення єврейської держави категорично виступили араби, що посилило міжнаціональну боротьбу. 3 квітня 1948 р. єврейські збройні загони вирізали арабське селище Дейр-Ясін (254 особи), араби також не поступалися в жорстокості. У таких складних умовах Велика Британія вирішила достроково вивести свої війська — до 14 травня 1948 р. Того ж дня було проголошено Державу Ізраїль. Першим її прем'єр-міністром став Д. Бен-Гуріон. Палестинці ж не зуміли створити своєї держави через відсутність політичних структур.

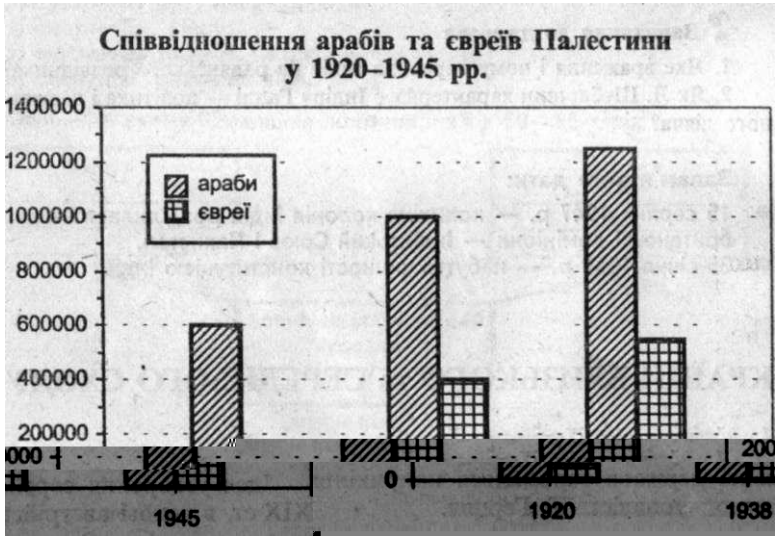

2. Виникнення й загострення близькосхідної проблеми

Сусідні арабські країни не визнали Ізраїлю та відразу оголосили йому війну. 15 травня 1948 р. їхні об'єднані сили (10 тис. єгиптян, 4 тис. йорданців, 4,5 тис. сирійців, 3 тис. іракців і 2 тис. ліванців) розпочали наступ. Але сили оборони Ізраїлю зупинили агресора і завдали удару у відповідь.

У першій арабсько-ізраїльській війні СРСР підтримував ізраїльтян (араби розцінювались як агенти англійського імперіалізму). У квітні—червні 1949 р. між сторонами було підписано договір про перемир'я. Палестинську державу знову не було створено. Територію, відведену для неї за рішенням ООН, захопили Ізраїль (6,7 тис. кв. км), Єгипет (сектор Газа), Йорданія (Західний берег р. Йордан). Ця війна зав'язала в тугий вузол близькосхідну проблему, яка непокоїть людство усі повоєнні роки.

Ізраїль та арабські країни воювали між собою п'ять разів. Уперше — в 1948—1949 рр., вдруге — 1956 р. коли Ізраїль узяв участь в англо-французькій інтервенції проти Єгипту, спричиненій націоналізацією Суецького каналу. Світова громадськість виступила проти цієї воєнної акції, і агресори змушені були вивести свої війська.

Третя ("шестиденна війна") була розв'язана Ізраїлем проти Єгипту, Сирії та Йорданії у 1967 р. Багато дослідників уважають, що то була превентивна війна (Ізраїль завдав попереджального удару, позаяк уряди Єгипту та Йорданії готові були "скинути Ізраїль у море"). У тій війні Ізраїль захопив Сінайський півострів, Західний берег р. Іордан, сектор Газа, східну частину Єрусалима та Голанські висоти, що належать Сирії. Територія, захоплена Ізраїлем, втричі

перевищувала його власну. Незважаючи на перемогу у війні, навколишня ситуація для Ізраїлю погіршилася. Сусідні арабські держави заявили, що не визнають його права на існування.

Вчетверте арабсько-ізраїльська війна розгорілася 1973 р., коли Єгипет і Сирія намагалися відвоювати свої території, але безрезультатно. П'ята воєнна сутичка сталася 1982 р. між Ізраїлем і Ліваном, куди перебралися військові формування палестинців; вона започаткувала багаторічну громадянську війну в цій арабській країні.

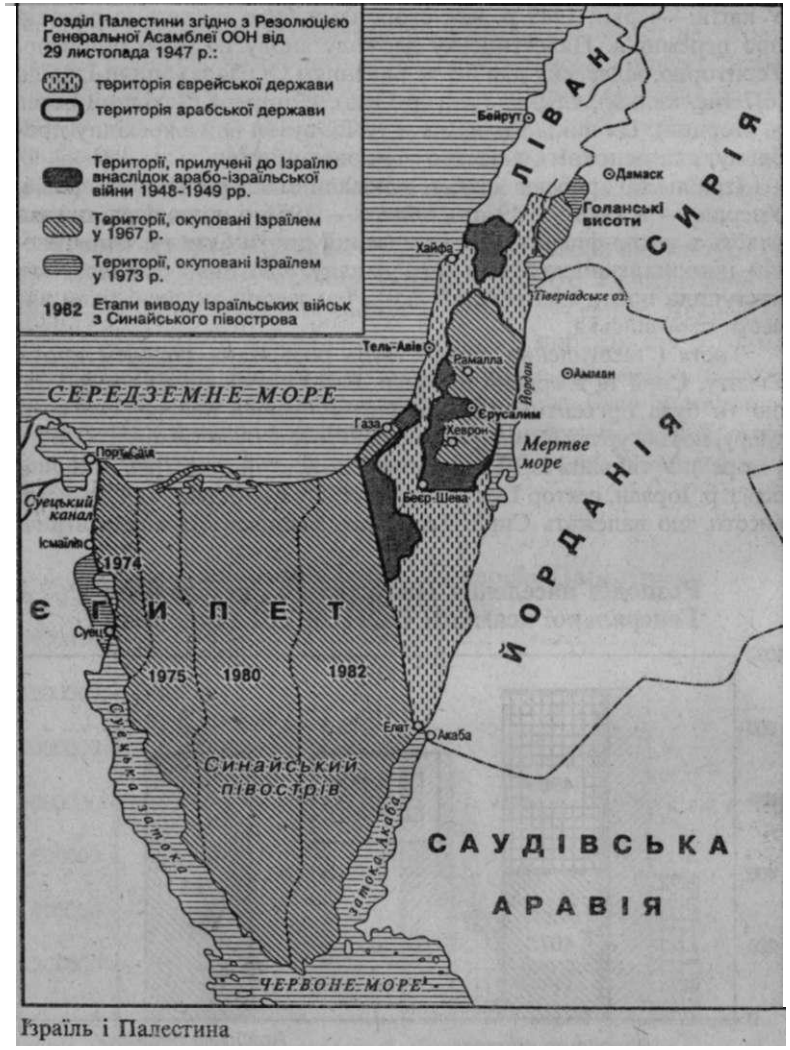

Ізраїль і Палестина

Слід зазначити, що серцевиною всіх цих кривавих конфліктів є палестинська проблема. У 1964 р. було створено Організацію визволення Палестини (ОВП), головою якої з 1969 р. став Ясір Арафат. Палестиці ставлять питання про створення своєї держави. З 1988 р. мова йде про Західний берег р. Йордан та інші палестинські землі, окуповані Ізраїлем 1967 р.

Останнім часом зусилля провідних країн світу, а надто США, сприяли початкові врегулювання близькосхідної кризи, що привело до підписання ізраїльсько-палестинської домовленості про надання обмеженої автономії секторові Газа та району Єрихона у складі Ізраїлю (1993 р.).

Процес близькосхідного врегулювання набув подальшого розвитку в^ жовтні 1994 р., після того як мирний договір між Ізраїлем таЙорданією підписали прем'єр-міністр Ізраїлю І. Рабин і король Йорданії Б. Хусейн. Згідно з договором автономія палестинців поширювалася на райони Західного берега р. Йордан. У вересні 1995 р. було підписано вже ізраїльсько-палестинський договір про автономію Західного берега р. Йордан. Після цього знаменного кроку у жовтні 1995 р. терорист убив ізраїльського прем'єр-міністра І. Рабіна, який разом з Я. Арафатом став лауреатом Нобелівської премії миру. У травні 1996 р. прем'єр-міністром Ізраїлю було обрано лідера партії "Лікуд" Б. Нетаньяху, який зайняв жорсткішу позицію щодо палестинців. Зокрема, він заявив про початок будівництва єврейських кварталів у Східному Єрусалимі. З наведених причин мирний процес на Близькому Сході розвитку не набув. Сирія відмовилася від переговорів з Ізраїлем, хоча останній пропонував їй повернути Голанські висоти. Не було також вирішено питання про повернення до Палестини 3,5 млн біженців.

Арафат

Близькосхідне врегулювання. І. Рабін, В. Клінтон, Я.

Наступний прем'єр-міністр Ізраїлю Єгуд Барак, обраний на цю посаду 1999 р., запропонував сенсаційні поступки палестинцям, щоби підписати з ними широкомасштабний договір про мир. Улітку 2000 р. арабо-ізраїльські переговори відбувалися за активного сприяння американського президента В. Клінтона. Одначе домовленості досягнуто не було. Каменем спотикання стало питання про Єрусалим, що його і Ізраїль, і палестинці вважають своєю столицею. Експерти кваліфікують затятість і непоступливість Я. Арафата на цих переговорах як тяжку стратегічну помилку.

У жовтні 2000 р. арабсько-палестинські відносини різко загострилися, в містах спалахнули збройні сутички. В цих умовах Є. Барак був звинувачений у невмінні захистити національні інтереси і пішов у відставку. На дострокових виборах переміг лідер правих сил Аріель Шарон, який сформував коаліційний уряд, що не збирається йти на поступки палестинцям. Ті, з свого боку, взимку 2001-2002 рр. провели серію терактів, що призвели до загибелі десятків мирних жителів. Отже, кінця протистоянню арабів та євреїв поки що не видно.

3. Найважливіші події повоєнного розвитку Ірану, Туреччини, Афганістану

Іран

У повоєнній історії Ірану вирізняються три найважливіші події.

1) У березні 1951 р. іранський меджліс ухвалив закон про націоналізацію нафтової промисловості Ірану, а в квітні того ж року уряд очолив лідер Національного фронту (створений 1949 р.) М. Мосаддик, який енергійно взявся за проведення закону в життя. Всі нафтопромисли й нафтоперегінні заводи Ірану було взято пщ контроль уряду. Незважаючи на спроби втручання ззовні (аж до Ради Безпеки ООН і Міжнародного суду в Гаазі), закон про націоналізацію було доведено до кінця, зокрема спроваджено з Ірану англійських фахівців, які працювали в АІНК. У жовтні 1952 р. стався розрив дипломатичних відносин із Великою Британією. Одначе зростання популярності Мосаддика і розмах очолюваного ним руху налякали шаха та його оточення. У серкні 1953 р. в країні стався заколот. Ворожі Мосаддику сили повалили його уряд, а новий кабінет Заході пішов на поступки англійцям та американцям.

2) "Біла революція". За порадою американців, на початку 60-х рр. у країні було проведено низку реформ, що дістали назву "білої революції", оскільки здійснювались вони під безпосереднім керівництвом шаха Ірану. Стрижнем "білої революції" стала аграрна реформа 1960—1963 рр. Відбувалася вона складно і болісно. Було обмежено розміри земельної власності, причому деякі послаблення зроблено для тих, хто застосовував сучасну техніку. Крім того, реформа передбачала створення селянських кооперативів типу акціонерних товариств, націоналізацію лісів, а також розпродаж (приватизацію) державних промислових підприємств для фінансування земельної реформи.

Велике значення для подальшої долі країни мала судова реформа, за якою було ліквідовано шаріатські (ісламські) суди, судочинство повністю перейшло з рук духівництва до світських судів. У мечетей також відібрали право не сплачувати податки за належні їм землі. Це викликало страшне незадоволення верхівки мусульманського духівництва, яке почало накопичувати сили для боротьби із шахом.

3) Антишахська ісламська революція розпочалась у січні 1978 р. в релігійному центрі Ірану м. Кум, де влада розігнала антиурядову демонстрацію. Навесні та влітку 1978 р. антишахські виступи посилились.

Могутній, безпрецедентний за охопленням широких верств населення, за щоденним напруженням і самопожертвою антимонархічний рух змусив шаха 16 січня 1979 р. залишити межі Ірану — як виявилось, назавжди (у липні 1980 р. він помер у Єгипті). А за два тижні потому запеклий ворог шаха аятола Хомейні на спеціально зафрахтованому літаку авіакомпанії "Ер Франс" із тріумфом повернувся на Батьківщину з Парижа.

12 лютого 1979 р. прихильники Хомейні повністю оволоділи Тегераном. У країні було проведено референдум, наслідком якого стало проголошення 1 квітня 1979 р. Ісламської Республіки Іран. У грудні того ж року було ухвалено нову конституцію, в якій було спеціально обумовлено, що найвища влада в країні належить духовенству в особі імама Хомейні (після смерті — його наступникові), а цивільну політичну владу здійснюють президент, меджліс і прем'єр. Державна, кооперативна і приватна форми власності склали три сектори економіки нової республіки. Втручання і вплив західних країн ліквідовувались. Країна принципово відкинула капіталізм і комунізм і протиставила їм власний, ісламський шлях розвитку. В наступні роки Іран жив за законами шаріату, впродовж восьми років воював проти Іраку, що призвело до занепаду економіки, міжнародної ізоляції. Після смерті Хомейні ситуація поступово виправляється: почали відновлюватися контакти з іншими державами, однак у внутрішній політиці поки що відсутній політичний та ідейний плюралізм.

Афганістан

Після Другої світової війни Афганістан залишався однією s найвідсталіших держав світу. Панівний напівфеодальний режим перешкоджав прогресу країни. 86% населення мешкало в селах, майже 3 млн душ вело напівкочовий спосіб життя. У країні фактично відсутня сучасна промисловість, майже немає залізниць.

Наприкінці 60—на початку 70-х рр у зв'язку зі скороченням зовнішньої допомоги, що її Афганістан отримував як від Сполучених Штатів Америки, так і від Радянського Союзу, у країні розпочалася глибока внутрішня криза. Було сформовано антимонархічну опозицію, до якої приєднались і прихильники нечисленної Народно-демократичної партії Афганістану (НДПА); створеної 1965 р. на підвалинах марксизму.

17 липня 1973 р. в Афганістані стався державний переворот. Монархію було скинуто, проголошено республіку. До влади доступився уряд М. Дауда, який розширив позиції державного сектора в економіці, ухвалив закон про земельну реформу. В опозицію до уряду М. Дауда стала НДПА, що спиралася на підтримку СРСР. Одначе всередині партії не було єдності, вона поділялася на дві великі фракції: "Хальк" (народ), яку очолював Нурмухамед Таракі, та "Парчан" (прапор), за назвою газети, загнованої Бабраком Кармалем.

27 квітня 1978 р. НДПА вчинила державний переворот, спираючись на вірні військові частини. Президента країни М. Дауда змовники стратили. ЗО квітня лідер НДПА Таракі став новим президентом країни, а Бабрак Кармаль — віце-президентом. Державний переворот 27 квітня 1978 р., названий його організаторами "квітневою революцією", започаткував поворот мусульманської країни до соціалізму. Проте в партії тривали гострі суперечки про напрями розвитку країни. Перемогу здобув Таракі, а Кармаля було відправлено послом ДРА у Чехо-Словаччину. Основна маса населення не прийняла Нового режиму, який почав провадити радикальні реформи (націоналізацію промислових підприємств, роздавання землі селянам) без урахування економічної відстал©сті, релігійної свідомості, традицій і звичаїв народу. Одначе його всебічно підтримало радянське керівництво, яке вбачало в Афганістані нову сферу свого впливу.

У вересні 1979 р. керівник НДПА і Революційної ради Н Таракі був скинутий і страчений його суперником Х. Аміном, після чого було розгорнуто кампанію переслідування прихильників Таракі. До внутрішніх справ Афганістану грубо втрутився Радянський Союз: 27 грудня 1979 р за рішенням політбюро ЦК КПРС на чолі з Л. Брежнєвим до Кабула увійшли радянські війська, президентський палац було оточено і взято штурмом. Аміна вбили, а на чолі НДПА і Революційної ради став Б. Кармальг

Введення радянських військ до Афганістану призвело до розгортання опору афганського народу (бійців якого називають моджахедами), який потім переріс у кровопролитну громадянську війну. Близько 5 млн осіб покинули рідні місця та облаштувалися в Пакистані й частково Ірані, звідки продовжили боротьбу.

Нове керівництво СРСР на чолі з М. Горбачовим визнало рішення своїх попередників помилковим. На цю позицію вплинув не тільки новий курс у зовнішній політиці, а й значні втрати радянських військ у цій війні. Наприкінці 1986 р. розпочалося поетапне виведення радянських, військ. В Афганістані до влади доступилося нове керівництво на чолі з Наджибуллою, ще одним ставлеником Москви, який керував службою безпеки після квітневого перевороту. **За** наказами цього душогуба було знищено 1 млн людей.

15 лютого 1989 р. виведення радянських військ з Афганістану завершилося. Через повне припинення допомоги Росії у квітні 1992 р. Наджибулла пішов у відставку. Кабул оточили моджахеди Одне з найбільших їхніх формувань очолював Гульбедщн Хекматіяр. За ним стояло понад 20 тис. бійців. Він був керівником найбільш радикальної Ісламської партії Афганістану (ІПА). Його головним суперником був Ахмад Шах Масуд, командувач військ Ісламського товариства Афганістану (ІТА), яке очолював професор теології Бурхануддш Раббані Після взяття столиці моджахедами у квітні 1992 р функції президента було покладено на Б. Раббані. Життя країни почало спиратися на закони шаріату. Країна дістала нову назву — Ісламська Держава Афганістан. Одначе громадянська війна у країні тривала.

У вересні 1994 р у прикордонних із Пакистаном районах розпочала бойові дії нова військово-політична група талібів. Таліби — учні релігійних шкіл — медресе (найближчий український еквівалент — семінаристи).

Саме випускники медресе, багато з яких народилося й подорослішало у період сімнадцятирічної війни в Афганістані, і сформували кістяк руху талібів. Абсолютна більшість талібів за національною належністю є пуштунами.

У лютому 1995 р таліби вже контролювали 8 із 30 провінцій країни Тривалий час точилися жорстокі бої за столицю, і 27 вересня 1996 р передові загони талібів вступили до Кабула^ Захоплення загонами руху "Талібан" афганської столиці викликало хвилю жаху серед мешканців самого міста і прилеглих до нього районів. У жовтні таліби повісили Наджибуллу Ісламські повстанці" заявили про введення шаріату по всій країні. Верховний лідер талібів Мохаммад Омар проголосив створення правлячої ради, яка мала заступити уряд Раббані.

До недавнього часу таліби контролювали приблизно 90% всієї території країни. Воєнну допомогу ісламському рухові подавав Пакистан, а фінансову — Саудівська Аравія. Однак у зв'язку з тим, що таліби надали притулок Усамі Бен Ладену, якого США звинувачують в організації терористичних актів 11 вересня 2001 р., 7 жовтня 2001 р. американські війська та війська їхніх союзників розпочали воєнні дії проти талібів. Ракетно-бомбових ударів було завдано по військових об'єктах, аеродромах, шляхах. Більшість країн світу підтримала дії американців проти Афганістану. В листопаді 2001 р. режим талібів упав, було сформовано коаліційний уряд Х. Карзая, проте до досягнення стабільності в цій країні ще далеко.

Туреччина

Вже в перші повоєнні роки Туреччина почала зміцнювати своє співробітництво зі Сполученими Штатами Америки. За угодою зі США від 1948 р. Туреччина почала отримувати істотну допомогу в рамках плану Маршалла. Навзамін вона надала США право створювати на своїй території військові бази. У 1952 р. Туреччина вступила до НАТО, а 1955 р. підписала Багдадський пакт (згодом — Організація центрального договору, СЕНТО). У повоєнній історії країни важливу роль відігравали військовики. Вони неодноразово здійснювали державні перевороти і захоплювали владу. Перший такий переворот стався у травні 1960 р. коли генерал Дж. Гюрсель разом зі своїми прибічниками захопив владу у країні та проголосив гасло повернення до принципів Ататюрка. Вся влада перейшла до рук Комітету національної єдності (голова Дж. Гюрсель). У 1961 р. було затверджено нову конституцію країни, яка, хоч і обмежено, але декларувала демократичні свободи.

У березні 1971 р. вище командування армії, невдоволене нездатністю уряду подолати анархічну діяльність молодіжних ультралівих та ультраправих організацій, різних релігійних сект, вчинило черговий заколот, посіло чолові позиції в управлінні державою, але врегулювати ситуацію не змогло.

Наприкінці 70-х рр. політичне становище у країні ще більше ускладнилося. Криза політична, що спричинювала часту зміну урядів, доповнювалась економічною. Спостерігався розгул релігійного фанатизму. В умовах кризи, що наростала, у вересні 1980 р. владу в свої руки знову взяла армія. Голова Ради національної безпеки (РНБ) генерал Еврен запровадив воєнний стан, розпустив парламент, діяльність політичних партій було заборонено. Економіка країни в той період перебувала в занепаді.

Визначальними для долі країни стали економічні реформи, розроблені заступником прем'єр-міністра країни (з 1980 р.) Тургутом Озалом. Насамперед радикальним чином було змінено роль фінансово-кредитної системи, поставлено завдання домогтися зростання виробництва і загальмувати інфляцію.

13 грудня 1983 р. Тургут Озал сформував перший після перевороту 1980 р. цивільний уряд, до якого увійшли шість інженерів і п'ять економістів. Програма уряду передбачала повернення до громадянського демократичного режиму, боротьбу проти тероризму, економічні реформи. У зовнішній політиці ставилося завдання підтримувати дружні взаємини із Західною Європою та США, зберігаючи членство в НАТО.

Удосконалення фінансово-кредитного механізму дало можливість перейти до другого етапу реформ. Було переглянуто попередній закон "Про іноземні інвестиції". Закордонні інвестори дістали право набувати у власність нерухомість, створювати

змішані компанії у різних галузях економіки. Швидко зростали приватні внески у турецьку економіку. У 1985 р. в Туреччині було відкрито вільні економічні зони — спершу в містах Анталья та Мерсін, а потім на західному узбережжі Анатолії та в Чорноморському регіоні. Держава почала підтримувати тільки ті підприємства, які виробляли продукцію на експорт. При цьому перевагу віддавали приватному секторові.

У 80-ті рр. Туреччина зробила потужний ривок у своєму економічному й соціальному розвиткові. Саме в ті роки вона з аграрно-індустріальної країни перетворилася на індустріально-аграрну. Введення в дію понад двох десятків гідроелектростанцій дало можливість Туреччині, що отримувала раніше електроенергію з-за кордону, розпочати продаж її Болгарії та Румунії. Було також споруджено сучасну мережу телекомунікацій. Іноземні інвестори до початку 90-х рр. вкладали в турецьку економіку до 800—900 млн доларів щорічно. ВВП у 1989—1991 рр. збільшувався щороку на 8%.

Уряд Тансу Чиллер, яка продовжила курс реформ у 90-ті рр., наразився на опір з боку ісламських фундаменталістів — Партії благоденства (ПБ) на чолі з Н. Ербаканом, яка виступала проти орієнтації Туреччини на західні країни.

На виборах у грудні 1995 р. перемогу здобула Партія благоденства, і Н. Ербакан сформував перший за 73 роки ісламський уряд. Інші партії не підтримали ісламістів. Постала загроза нового політичного конфлікту. Навесні 1996 р. було сформовано коаліційний уряд, до якого, крім ПБ, увійшли Партія вірного шляху (лідер Тансу Чиллер) і Партія вітчизни (лідер Масут Йилмаз). Посаду прем'єра лідери партій коаліції обіймали почережно. Визначні досягнення Туреччини в економічному розвиткові у 80—90-х рр. іще раз довели всьому світові, що економічне процвітання можливе лише на базі політичної стабільності, демократії та ринкових відносин.

Відносини між Україною й Туреччиною динамічно розвиваються на основі Угоди про дружбу і співробітництво від 4 травня 1992 р. Створена і активно діє Українсько-турецька економічна комісія. Товарообіг між країнами становить до 500 млн доларів на рік Великі можливості розкриваються для розвитку співробітництва у сфері культури, науки, технологій, туризму, інформації та спорту.

Перевірте себе

1. За яких умов було проголошено Державу Ізраїль?
2. Перерахуйте арабсько-ізраїльські війни, назвіть їхні наслідки.
3. Яких домовленостей було досягнуто між Ізраїлем і палестинцями у 90-ті рр.?
4. Яку політику проводив М. Мосаддик в Ірані?

5. Поясніть термін "біла революція".
6. Яку роль в антишахській ісламській революції в Ірані відіграв аятола Хомейні?
7. Які події стались у квітні 1978 р. в Афганістані?
8. Розкажіть про участь СРСР в афганському конфлікті.
9. Хто такі таліби і яка їхня роль у сучасному Афганістані?
10. Яку роль у повоєнній історії Туреччини відігравала армія?
11. Хто став "архітектором" турецьких реформ?

Виконайте завдання

1. Складіть порівняльну таблицю "Арабсько-ізраїльські війни" за схемою.

Причини	Дати розв'язання	Учасники	Наслідки

Складіть хронологічний ланцюжок процесу врегулювання конфлікту на Близькому Сході у 80—90-ті рр.

Стрілочками поєднайте прізвища політичних діячів та їхню національну належність.

Я. Арафат	афганці
Є. Барак	
Дж. Гюрсель	• ізраїльтяни
Б. Кармаль	
М. Мосаддик	• іранці
Т. Озал	• палестинці
Б. Раббані	
А. Шарон	турки

Питання для обговорення у групі

1. Назвіть витоки арабсько-ізраїльської кризи.
2. Які причини **й** наслідки ісламської революції **в** Ірані?
3. Чим відрізняється ісламська держава від світської?
4. Чим зумовлене турецьке "економічне диво" 80—90-х рр.?

Робота з джерелами

Із доповіді, підготовленої міжнародною правозахисною організацією "Хьюман райте уотч"

"Афганські жінки знаходились в страхітливому становищі. Жінкам відмовлено в праві на освіту — "Талібан" обмежував навчання дівчат лише початковою школою. Коледжі та інститути, в яких жінки навчались раніше, закрито. Жінки не мали права на працю — вони повинні постійно перебувати вдома. Роботодавцям було заборонено навіть розмовляти з ними на цю тему. Жінкам заборонено мандрувати — вони не мали права покинути дім без супроводу найближчого родича — чоловіка. Жінки обмежені в праві отримання медичної допомоги, оскільки чоловікам заборонено дивитися на жінок, які не є їхніми дружинами. Якщо в операційній команді є хоча б один чоловік, операцію жінці робити не будуть. Жінкам заборонялося співати і слухати нерелігійну музику, користуватися косметикою, з'являтися на вулиці з відкритим обличчям, вбрання яскравих тонів, взуття на високому підборі, їздити в приватних автомобілях разом з чоловіками і т. ін.".

"В наш час неграмотними є більше 90% афганських жінок, хоча ще десять років тому жінки складали половину державних службовців, 70% вчителів і 40% лікарів. Афганські жінки, які мали вищу освіту, складали 15%. Після приходу до влади "Талібану" більшість освічених жінок змушені були покинути країну. Ті, що залишилися, не могли провадити професійну діяльність, деяких стратили".

"Жінки, що мешкали у підконтрольних талібам районах, постійно відчували почуття жаху. Якщо жінка допускала найменше порушення правил поведінки, встановлених "Талібаном", або навіть лише підозрювалася в цьому, то її публічно карала релігійна поліція".

? Запитання до джерела

1. Які природні права людини порушував "Талібан"?
2. За яких умов, на вашу думку, може змінитися становище афганських жінок?

Запам'ятайте дати:

- 14 травня 1948 р. — створення Держави Ізраїль.
- 1948—1949 рр. — перша арабсько-ізраїльська війна.

КРАЇНИ ШВДЕННО СХІДНОЇ АЗІЇ

1. Національно визвольний рух у країнах регіону в повоєнний час

Індонезія

Це — найбільша країна Південно-Східної Азії. її кордони вздовж екватора простягнулися майже на 5 тис. км. Упродовж 350 років Індонезія була колонією Голландії. Панування голландських колонізаторів негативно відбилося на розвитку країни Вони перефворили окремі острови на плантації прянощів, не дозволяючи населенню вирощувати інші культури. Це призвело до того, що сільське господарство Індонезії мало однобокий, монокультурний характер.

У 1942 р. Індонезію окупували японські війська. Поступово в країні склався широкий фронт усіх патріотичних сил, і в серпні 1945 р. індонезійський народ домігся незалежності, 17 серпня було проголошено республіку. Президентом її став один із керівників національної партії Сукарно. З ініціативи Сукарно в 1945 р. в Індонезії було прийнято конституцію. Голландські колонізатори не могли змиритися з утратою такої багатої колонії та почали воєнні дії проти молодої республіки. Колоніальна війна тривала чотири роки, симпатії світової громадськості були на боці Індо-

незії. Нідерланди змушені були визнати незалежність Індонезії в 1949 р. і зберігали свою владу лише над Західним Іріаном, який увійшов до складу республіки 1963 р.

В'єтнам

Крах японської окупації створив передумови для утворення незалежних держав на території Індокитаю (у В'єтнамі, Лаосі, Камбоджі), які до війни були колоніями Франції.

У березні 1945 р., в останні місяці свого панування, японці, витіснивши французьку адміністрацію, сприяли приходові до влади формально незалежного уряду Індокитаю на чолі з тодішнім імператором Бао Даєм. Одначе цей уряд виявився недієздатним. Дедалі більшого авторитету у країні набувала патріотична організація В'єтмінь — Ліга за незалежність В'єтнаму, в якій великий вплив мали комуністи. Без жодного спротиву війська ліги увійшли до столиці Ганоя. 2 вересня 1945 р. керівник компартії Індокитаю Хо Ші Мін проголосив створення Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ). Уряд Хо Ші Міна, який не мав конкурентів у боротьбі за владу всередині країни, заступив уряд імператора Бао Дая, що втратив контроль над подіями.

Новий уряд своє першочергове завдання вбачав у ліквідації залишків колоніальної влади і створенні нових державних інститутів.

Одначе восени 1945 р. за рішенням Потсдамської конференції в Індокитаї висадилися війська французького експедиційного корпусу, які вже до початку 1946 р. захопили значну частину південних і центральних областей В'єтнаму й поновили колоніальний режим у Лаосі та Камбоджі.

До кінця 1946 р. французькі війська, розширюючи свої дії у В'єтнамі, захопили столицю ДРВ Ганой. Президент ДРВ Хо Ші Мін закликав до "загальної війни опору", яка тривала до 1954 р.

Міцніші позиції французькі війська мали на півдні країни, де було сформовано маріонетковий уряд імператора Бао Дая, якого визнали США та Велика Британія. Відповідно СРСР і Китай визнавали тільки уряд ДРВ.

Війна в Індокитаї набула міжнародного характеру, і на перше місце в ній вийшла боротьба між прихильниками і супротивниками комуністичного режиму.

Останньою значною битвою в цій війні був штурм стратегічно важливої фортеці Дьєнб'єнфу. Після 55-денних боїв французький гарнізон фортеці змушений був капітулювати перед військами в'єтнамської Народної армії у травні 1954 р.

Підсумки війни підвела Женевська конференція, яка працювала з 26 квітня по 21 липня 1954 р. У ній взяли участь міністри закордонних справ КНР, США, Великої Британії, Франції та СРСР, що обговорювали питання про відновлення миру в Індокитаї. У конференції також брали участь делегації ДРВ, королівських урядів Камбоджі та Лаосу, уряду Південного В'єтнаму.

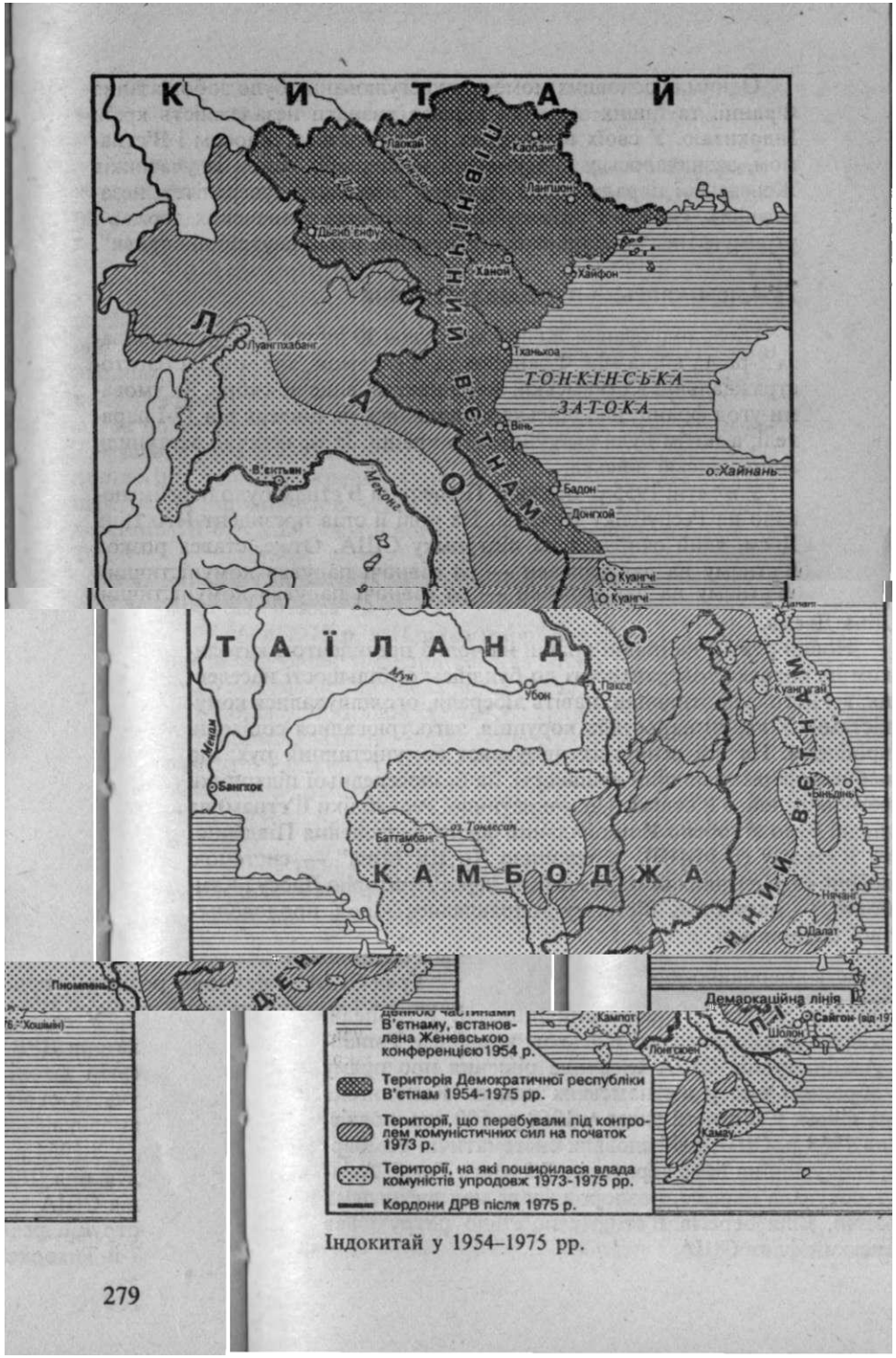

Індокитай у 1954–1975 рр.

Одним із основних моментів урегулювання було зобов'язання Франції та інших західних держав визнати незалежність країн Індокитаю. У своїх відносинах із Камбоджею, Лаосом і В'єтнамом, зазначалось у Підсумковій декларації, кожен із учасників Женевської наради зобов'язувався "поважати суверенітет, незалежність, єдність і територіальну цілісність зазначених держав і утримуватися від будь-якого втручання у їхні внутрішні справи".

2. Американсько в'єтнамська війна

Після підписання Женевських угод 20 липня 1954 р. скінчилася 8-річна війна між Францією та В'єтнамом, але мир на багатостраждальній в'єтнамській землі наступив ще не скоро. За умовами угод французькі війська відводилися на південь від 17-ї паралелі, а потім були евакуйовані з країни. їх практично заступили американські війська.

У жовтні 1955 р. державу Південний В'єтнам було перейменовано на Республіку В'єтнам. На чолі її став президент Нго Дінь Дьєм, який спирався на підтримку **США.** Отже, стався розкол В'єтнаму на дві держави — на півночі панував комуністичний режим ХО Ші Міна, на півдні — проамериканский режим Нго Дінь Дьєма.

Новий режим на півдні країни на чолі з президентом-католиком не виявляв толерантності до буддійської більшості населення; всі його супротивники, навіть ліберали, оголошувалися комуністами. У країні наростала корупція, загострювалися соціальні проблеми. На цій основі активізувався комуністичний рух, що набував форм підривної діяльності. За безпосередньої підтримки комуністичного В'єтнаму (Демократичної Республіки В'єтнам) на півдні було створено Національний фронт визволення Південного В'єтнаму (НФВПВ). "Стежиною Хо Ші Міна" — системою воєнно-стратегічних шляхів, які вели через територію Лаосу і Камбоджі,— на південь В'єтнаму доправлялися зброя, продовольство, боєприпаси.

Уряд **США** за цих умов розширив присутність американських радників і військовиків у Республіці В'єтнам до 85 тис.

У серпні 1964 р. стався "Тонкінський інцидент": торпедні катери ДРВ атакували американські військові кораблі у Тонкінській затоці. Адміністрація **США** схвалила рішення про пряму участь своїх збройних сил у в'єтнамських подіях. Контингент американських військ у В'єтнамі склав у 1968 р. 500 тис. вояків.

З 1964 р. по 1968 р. **США** здійснювали систематичні бомбардування ДРВ, скинувши на його територію 7,8 млн т бомб. Авіація **США** застосовувала напалм, розпорошувала над джунглями отруйні речовини. Біля берегів В'єтнаму постійно патрулював 7-й Тихоокеанський флот **США.** >

СРСР і Китай від 1965 р. подавали в'єтнамським комуністам як на півдні, так і на півночі воєнну, матеріальну і фінансову допомогу.

Становище у Південному В'єтнамі загострювалося. Війна ставала дедалі непопулярнішою у самих США, чимраз активніше проти неї виступали миролюбні сили у всьому світі. Відповідно до доктрини нового президента США Р. Ніксона з листопада 1968 р. США відмовилися від бомбардувань ДРВ, а з червня 1969 р. розпочали вивід своїх військ із Південного В'єтнаму, переклавши весь тягар війни на самих в'єтнамців. Стверджуючи, що "воювати повинні самі азіати, а не американські хлопці", вони продовжували надавати всебічну підтримку південнов'єтнамському режимові.

За нових умов у Південному В'єтнамі 1969 р. було створено Тимчасовий революційний уряд (ТРУ), який контролював значну частину території країни. Одночасно в Парижі розпочалися переговори з припинення війни у В'єтнамі, в яких брали участь делегації ДРВ, США, офіційного уряду Південного В'єтнаму і ТРУ.

Восьмирічне (1965—1973 рр.) втручання США у в'єтнамські події скінчилося ганебно.

У січні 1973 р. в Парижі мирні переговори завершилися підписанням угоди про припинення війни і встановлення миру у В'єтнамі, яка передбачала вивід військ США та їхню відмову від втручання у внутрішні справи В'єтнаму. Навесні 1975 р. війська ДРВ провели успішну воєнну операцію з повалення південнов'єтнамського режиму і захопили столицю Сайгон. Виникли всі необхідні передумови для об'єднання В'єтнаму в єдину державу. У квітні 1976 р. відбулися загальні вибори до Національних зборів В'єтнаму.

2 липня 1976 р. в'єтнамський парламент проголосив створення Соціалістичної Республіки В'єтнам (СРВ), м. Сайгон було перейменовано в Хошимін.

3. "Червоні кхмери" у Камбоджі та їхня модель комунізму

Камбоджа була однією з трьох французьких колоній Індокитаю. Незалежність дістала за Женевськими угодами у 1954 р. За політичною системою це було королівство на чолі з принцем Нородомом Сіануком. Протягом 50—60-х рр. країна проводила політику мирного добросусідського співіснування з іншими державами регіону, отримувала всебічну допомогу від міжнародних організацій та особливих проблем не мала.

Наприкінці 60-х рр. завдяки "стежині Хо Ші Міна", що пролягала її територією, Камбоджу було втягнуто в американсько-

в'єтнамську війну. У 1970 р. внаслідок військового заколоту до влади доступився проамериканський генерал Лон Нол, на територію країни увійшли американські війська. Після об'єднання В'єтнаму цей режим було скинуто, а владу в Камбоджі захопили ліві екстремісти на чолі з Пол Потом — генеральним секретарем компартії Камбоджі, під орудою якого перебували збройні загони "червоних кхмерів".

Здобувши владу, Пол Пот і його найближчий прибічник Йєнг Сарі (керівник уряду) встановили у країні одну з найжорстокіших диктатур у сучасній історії людства. Спираючись на вчення Маркса, Леніна, Мао Цзедуна, Троцького та інших теоретиків комунізму, лідери Демократичної Кампучії (так після скасування монархії 5 квітня 1976 р., ніби на глум, почала називатися країна) заявили, що в Кампучії на практиці застосовується "стопроцентна, повна соціалістична революція". Заради цих цілей і під комуністичними гаслами полпотівці перетворили країну на концтабір, повністю ізольований від зовнішнього світу. Політика геноциду стосовно власного народу провадилася полпотівцями відкрито і планомірно. Здійснюючи "чистку суспільства", полпотівці одразу ж після приходу до влади насильно виселили з Пномпеня до сільської місцевості, переважно гірських районів, 3,5-мільйонне населення міста, причому людям не дозволялося брати з собою навіть найнеобхіднішого. Спустіле місто було віддане на поталу полпотівським мародерам. Під гаслом "ліквідації класів" кліка Пол Пота поставила метою винищення колишніх солдатів та офіцерів урядової армії, чиновників, буддшських монахів, священиків. До планів "комуністичних реформ" входило поголовне винищення інтелігенції. Із 643 лікарів, фармацевтів, які раніше становили основу кампучійської медицини, живими залишилося тільки 69 осіб; на 4/5 скоротилася кількість викладачів, на 90% — діячів мистецтв.

Основною ланкою адміністративного поділу було оголошено комуну, створену на базі села. У кожній такій комуні об'єднувалося від ста до тисячі сімей. Будь-яка особиста власність у комуні скасовувалась. А в березні 1976 р. влада скасувала ухвалений раніше дозвіл родинам харчуватися окремо. У листопаді 1978 р. Пол Пот і Йєнг Сарі прийняли рішення, яке наказувало створювати родини "за політичними та ідеологічними міркуваннями". У комунах почали запроваджувати зрівняльний комунізм. Умови життя людей були вкрай тяжкими: чоловіки й жінки, діти й старі, яких зігнали під дулами автоматів у "виробничі бригади", працювали по 12 годин щоденно, отримуючи за свою виснажливу працю дві миски рисової юшки. Близько 40% населення країни, або понад три мільйони душ, було знищено чи загинуло. Втім, це входило до планів полпотівських катів. Пол Пот неодноразово заявляв, що його влаштувало б, якби 7-мільйонне населення Кампучії скоротилося до 1 мільйона. Бандити мали намір будувати "нове суспільство з чистого аркуша". Країну було відкинуто на десятки років назад. Наприкінці 1978 р. в Кампучії було створено Єдиний фронт національного порятунку Кампучії (ЄФНПК).

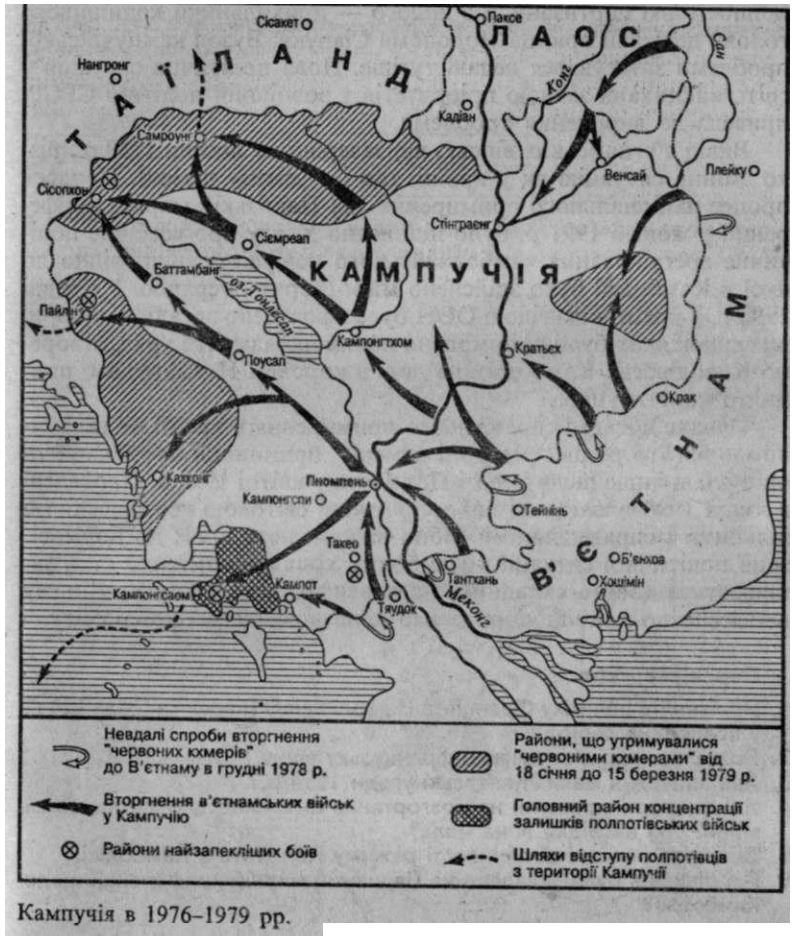

Кампучія в 1976–1979 рр.

На початку 1979 р. в'єтнамські війська під приводом припинення кровопролиття окупували країну. Керівництво СРВ вважало Кампучію зоною своїх інтересів. За допомогою в'єтнамських військ було створено Народну Республіку Кампучію на чолі з лідером ЄФНПК Хенг Самріном. ООН не визнавала нового уряду і звинуватила В'єтнам в окупації сусідньої країни. Проти нової влади і в'єтнамських військ вели боротьбу, з одного боку,

полпотівські партизани, а з іншого — прихильники колишнього голови держави принца Нородома Сіанука. Вузол кампучійської проблеми затягувався дедалі тугіше. Нова політична ситуація у світі, викликана зміною пріоритетів у зовнішній політиці СРСР, привела до вирішення проблеми.

Вивід в'єтнамських військ, що завершився восени 1989 р., різко змінив ситуацію як у країні, так і в усьому регіоні. Почався процес національного примирення. На Паризькій мирній конференції у жовтні 1991 р. було підписано Угоду про всебічне політичне врегулювання камбоджійського конфлікту, відповідно до якої в Камбоджі було здійснено миротворчу операцію. У травні 1993 р. в країні під егідою ООН було проведено загальні вибори, внаслідок яких було сформовано новий парламент і уряд, створено Королівство Камбоджу на чолі з королем Н. Сіануком, прийнято конституцію.

Одначе досягти справжнього примирення в країні не талани-ло ще багато років. "Червоні кхмери" припинили провокації та опір владі лише після смерті Пол Пота у квітні 1998 р. Проведені в липні 1998 р. загальні вибори визнані світовою громадськістю вільними і справедливими. Вони відкривають шлях до нормалізації політичної ситуації в Камбоджі, хоча економічний стан залишається досить складним. За класифікацією ООН Камбоджу віднесено до найбідніших та найменш розвинених кр&їн світу.

Перевірте себе

1. Порівняйте політику Франції та Нідерландів у Південно Східній Азії у повоєнний період.
2. Розкажіть про в'єтнамсько французьку війну.
3. Яке значення мали Женевські угоди 1954 р.?
4. Які фактори вплинули на розгортання американсько в'єтнамської війни? Які наслідки вона мала?
5. Визначте основні особливості режиму Пол Пота в Камбоджі.
6. Які рішення було ухвалено на Паризькій мирній конференції щодо Камбоджі?

Виконайте завдання

1. Зробіть хронологічний ланцюжок подій, поставивши у кружечок відповідну цифру.

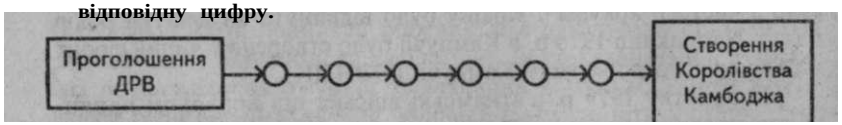

1) Женевська конференція щодо Індокитаю.
2) "Тонкінський інцидент".
3) Визнання Нідерландами незалежності Індонезії.
4) Входження Західного Іріану до Індонезії.
5) Окупація В'єтнамом Камбоджі.
6) Об'єднання В'єтнаму, проголошення СРВ.

2. Напишіть, з якими країнами пов'язана політична діяльність зазначених політичних діячів.

1) Нородом Сіанук _____
2) Сукарно _____
3) Бао Дай _____
4) Йєнг Сарі _____

3. Напишіть коротку розповідь за малюнками датського карикатуриста Г. Бідструпа, виконаними ним 1966 р. під назвою "Герої США".

Питання для обговорення у групі

1. **Чому відбувся розкол В'єтнаму на дві держави після підписання Женевських угод?**
2. **Як В'єтнам використав ті історичні шанси, які випали йому в 1945 і 1975 рр.?**
3. **Висловіть своє ставлення до моделі комунізму, яку намагалися побудувати "червоні кхмери".**

Робота з джерелами

Із книги "Сто великих злочинів XX століття"

"16 квітня 1975 року до столиці Кампучії Пномпеня увійшли війська Сало та Сара, більш відомого як Пол Пот. Був сонячний ранок, населення висипало на вулиці, з ентузіазмом вітаючи "червоних кхмерів". Всі раділи падінню ненависного режиму Лон Нола і закінченню громадянської війни...

Вже о 9 й годині ранку в столиці Кампучії з'явилися перші ознаки майбутньої трагедії. "Червоні кхмери" почали прочісувати торгові квартали Пномпеня, вдираючись і грабуючи крамниці. Рух у місті було перекрито. Солдати у чорній уніформі заходилися конфіскувати автомобілі, мотоцикли, велосипеди. Під дулами автоматів вони віднімали засоби пересування у громадян,

Використовуючи мегафони й гучномовці, солдати Пол Пота вимагали, щоб усе населення столиці негайно покинуло місто, при цьому не беручи до уваги ні статі, ні віку, ні фізичного стану людини. Жителів міста виганяли з їхніх домівок пострілами у повітря та ударами прикладів гнали по вулицях. Ось пояснення цьому наказу, дане іноземним католицьким священикам: "Відтепер, якщо люди хочуть їсти, вони повинні самі подбати про своє харчування на рисових полях. Місто — це розсадник пороку, тут панують гроші й комерція, вони справляють на людину негативний вплив. Ось чому ми повинні знищити міста"..

До Пномпеня було припинено постачання води. Люди були змушені пити з озера в міському парку, з канав. Це призвело до спалаху інфекційних захворювань. Міські жителі вмирали від спраги, голоду, ран і хвороб, від куль озвірілих полпотівських солдатів, більшість із яких була юнаками від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років. Вони виганяли десятки тисяч людей на шлях, який "вів у прірву". Тих, хто чинив опір або просто ставив питання, вбивали на місці. Тіла залишались лежати в пилюці під палючим південним сонцем.

По декількох днях столиця Кампучії перетворилася на місто привід.

На всіх шляхах, що вели до Пномпеня, стояли пости "червоних кхмерів". 23 квітня режим Пол Пота застосував аналогічні дії в усіх містах Кампучії. Примусове виселення жителів міст у сільські гірські райони Кампучії було першим засобом, спрямованим на масове знищення народу".

5 Запитання **до джерела**

1. З якою метою проводилося примусове виселення жителів міст у Камбоджі в період режиму Пол Пота?

2. **Яким чином цей; процес відбувався?**

Запам'ятайте дати:

- **17 серпня 1945 р. — проголошення незалежності Індонезії.**
- **2 вересня 1945 р. — проголошення ДРВ.**
- **2 липня 1976 р. — об'єднання В'єтнаму, створення СРВ.**

КРАЇНИ АФРИКИ

І. Здобуття незалежності народами континенту

До Другої світової війни в Африці існувало тільки чотири незалежні держави: Єгипет, Ефіопія, Ліберія і Південно-Африканський Союз. Найбільші колонії в регіоні належали Великій Британії, Франції, Бельгії та Португалії.

Країни центральної та південної частини Африканського континенту особливо гостро відчули на собі наслідки панування колонізаторів. Тропічна Африка була найвідсталішим в економічному аспекті регіоном світу. Промислової продукції на душу населення вироблялось у 10—20 разів менше, ніж в економічно розвинених країнах. Більша частина населення була зосереджена у традиційному секторі — сільському господарстві, де панували родоплемінні й напівфеодальні відносини. Корінне населення у більшості своїй було неписьменним. Голод і хвороби прирікали народи на вимирання. Середня тривалість життя становила менше 30 років.

Пік боротьби за незалежність в Африці припав на період із 1957 р. по 1962 р., коли майже весь континент звільнився від колоніалізму. У 1957 р. незалежність дістали Лівія, Марокко, Туніс, Судан, британська колонія Золотий Берег (з березня 1957 р. — Гана). Перші три країни належать до Північної, більш розвиненої частини континенту, де переважає арабське населення. Судан дуже тісно пов'язаний з Єгиптом.

У 60-ті рр. незалежність здобули колишні британські колонії: Нігерія — 1960 р., Танганьїка — 1961 р., Уганда — 1962 р., Кенія — 1963 р., Занзібар — 1964 р. Того ж 1964 р. відбулось об'єднання Танганьїки й Занзібару в нову державу — Об'єднану Республіку Танзанію. У жовтні 1958 р. звільнилася перша з французьких колоній — Гвінея, 1960 р. набули суверенітету колишні французькі володіння — Малі, Нігер, Чад, Камерун, Габон, Дагомея, Верхня Вольта (нині Буркіна-Фасо), Берег Слонової Кості (Кот-д'Івуар), Конго (зі столицею Браззавіль), Мавританія, Сенегал, Малагасійська Республіка (нині Демократична Республіка Мадагаскар).

У 1960 р. бельгійці раптово покинули свою найбільшу колонію Конго (нині Заїр). Місцеве населення виявилось неготовим

до такого перебігу подій, і в країні вибухнула громадянська війна між різними етнічними групами Період смути, відомої як "конголезька криза", тривав до 1965 р. Для відновлення порядку ООН довелося надіслати до країни експедиційний корпус.

У 1960 р стала незалежною державою Сомалі, територія якої раніше належала Великій Британії та Італії. Тут було встановлено демократичну парламентську республіку на багатопартійній основі, одну з перших в Африці. Але багатопартійна система створювалась у країні з дуже сильним кланово-етнічним протистоянням Переворот 1969 р. привів до влади Сіада Барре з його мріями про Велике Сомалі та орієнтацією на соціалістичну модель розвитку. У 1977—1978 рр. у війні проти Ефіопії за Огаден Сомалі зазнало поразки, причому це вплинуло на зміну орієнтації: сомалійська влада відмовилася від колишньої ставки на СРСР, оскільки радянське керівництво підтримувало ефіопський режим Менгісту Хайле Маріама, і почало шукати підтримки на Заході. Одначе західні держави не квапилися допомога™ диктаторському правлінню С. Барре. Воєнні витрати призвели до найгострішої внутрішньої кризи, розпочалися виступи проти режиму Барре Незважаючи на спроби диктатора провести лібералізацію економічної й політичної системи і навіть введення нової конституції 1989 р., тоталітарний режим був приречений і впав 1991 р. під ударами повстанців. У 1992 р. в країні розгорнулася кровопролитна громадянська війна, яку не спромоглися зупинити навіть війська ООН та армійські підрозділи США. У Сомалі стався небачений за масштабами голодомор.

До демократичної революції в Португалії 1974 р., коли було повалено фашистський режим Салазара, на півдні Африки було п'ять португальських колоній — Ангола, Мозамбік, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде (Острови Зеленого Мису), Сан-Томе і Принсіпі.

Квітнева революція в Португалії створила сприятливі умови для здобуття незалежності колишніми португальськими колоніями. Одначе подальші події в Анголі й Мозамбіку склалися трагічно — їхня територія стала ареною кровопролитних громадянських воєн, у цій боротьбі перетиналися інтереси багатьох країн.

В Анголі ще під час визвольної боротьби склалися три угруповання різного спрямування. Народний рух за незалежність Анголи (МПЛА) додержувався марксистської орієнтації та був підтриманий СРСР і Кубою. Фронт національного визволення Анголи (ФНЛА) виступав за збереження місцевих традицій і спирався на підтримку сусідніх африканських країн, насамперед Заїру. Національний фронт за повну незалежність Анголи (УНІТА) буї прихильником прозахідного розвитку і мав підтримку США і ПАР.

Після підписання мирної угоди між трьома ангольськими угрупованнями і португальським урядом у січні 1975 р. було створено умови для мирного демократичного розвитку країни. Але політичні та ідеологічні чвари взяли верх. Розгорнулися бої за столицю держави Луанду, до якої першими вступили війська МПЛА. 11 листопада 1975 р. було проголошено Народну Республіку Анголу (НРА). Першим президентом республіки став керівник МПЛА Антоніо-Агостіньйо Нето. Основна частина опозиційних угруповань відступила на південь країни і незабаром розпочала наступ на столицю. За прямої участі СРСР на допомогу режимові А. Нето було негайно перекинуто регулярні кубинські війська, які блокували повстанців УНІТА і ФНЛА на підступах до Луанди. Почалася тривала громадянська війна між урядом і військами опозиціонерів, очолюваних Ж. Савімбі. Ангола, як і сусідній Мозамбік, у 70—80-ті рр. була своєрідним полігоном, територією протиборства великих держав, двох світових сил. Марксистів Анголи і Мозамбіку підтримували 50 тис. кубинських вояків і 20 тис. радянських військових спеціалістів, а формування УНІТА — південноафриканські війська.

"Перебудова" у СРСР вплинула на перебіг подій у регіоні й насамперед позначилася на різкому скороченні допомоги прорадянським режимам МПЛА в Анголі та Фронту визволення Мозамбіку (ФРЕЛІМО). У 1986 р. радянські війська залишили територію цих держав. Переговори, що розпочалися між МПЛА та УНІТА за посередництва Заїру, привели до підписання угоди про перемир'я в Анголі (червень 1989 р.). У 1989—1991 рр. було підписано інші угоди між сторонами, які мали наслідком вивід кубинських військ. Постало питання про загальні вибори за участю всіх політичних сил Анголи. Вибори до парламенту восени 1992 р. повинні були поставити крапку на воєнному етапі історії незалежної Анголи. Одначе перемога МПЛА не задовольнила опозиціонерів, і війна в Анголі тривала. Мирну угоду між воюючими сторонами було підписано лише у березні 2002 р. після смерті Ж. Савімбі.

Мозамбік — іще одна португальська колонія, яка має подібну до Анголи долю. Після здобуття незалежності у 1975 р. владу в країні захопила прорадянська організація ФРЕЛІМО (Фронт визволення Мозамбіку). Мозамбік із населенням близько 15 млн душ упродовж 15 років енергійно прямував шляхом, звичайним для соціалістичної моделі розвитку, — зі здійсненням тотальної націоналізації та насильницької кооперації на селі. Неперервне погіршення економічного становища викликало до життя потужний опір прокомуністичному режимові. У країні вибухнула кровопролитна громадянська війна. Злам 80—90-х рр. був ознаменований відмо^ вою керівництва Мозамбіку від багатьох з його первісних позицій. Керівник правлячої партії та президент країни Жоакім Чиссано, який заступив 1986 р. Самору Машела, провів низку реформ, пов'язаних із приватизацією економіки та відмовою від насильницької кооперації, У серпні 1989 р. розпочалися переговори між ФРЕЛІМО і РЕНАМО (Національний опір Мозамбіку). При-

хильники ФРЕЛІМО також погодилися на проведення виборів на багатопартійній основі. Незважаючи на поліпшення економічного становища, у країні трапляються спалахи бойових дій.

Наприкінці 70-х рр. хвилі національно-визвольного руху на Африканському континенті докотилися до останніх оплотів колоніалізму на півдні — Південної Родезії (Зімбабве) та Південно-Західної Африки (Намібії).

У Південній Родезії — колишній британській колонії — мешкало близько 200 тис. осіб європейського походження і понад 8,8 млн африканців, позбавлених будь-яких прав. Расисти на чолі з Яном Смітом заявили про проголошення незалежності й перебрали всю повноту влади до своїх рук. Але чорна більшість розгорнула боротьбу за справжнє визволення під керівництвом Патріотичного фронту. Британський уряд намагався оволодіти ситуацією в країні, однак його зусилля виявились марними. Лондон був змушений скликати конференцію всіх сторін, що протиборствували. На основі досягнутого компромісу у лютому 1980 р. відбулися вибори до парламенту Зімбабве. Внаслідок виборів абсолютну перемогу здобув Патріотичний фронт. Новий уряд очолив один із його лідерів Роберт Мугабе. У квітні 1980 р. було проголошено незалежність Республіки Зімбабве, яка в подальшому досягла певних економічних успіхів за певної консолідації суспільства, хоча з роками режим Р. Мугабе все більше нагадував диктатуру.

Драматично розвивалася доля Намібії (так за рішенням ООН з 1968 р. почало називатися колишнє колоніальне володіння Південно-Західна Африка). ПАР практично перетворила територію Намібії на колонію, анексувавши її 1949 р Наприкінці 50-х рр. у країні розгорнувся національно-визвольний рух, очолюваний Народною організацією Південно-Західної Африки (СВАПО). З 1966 р. поряд із політичними формами боротьби СВАПО вдавалася до збройного опору. У 1973 р. ООН визнала цю організацію "єдиним справжнім представником народу Намібії". У 1978 р. Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію щодо Намібії, яка передбачала припинення вогню між ПАР і СВАПО, виведення військ ПАР з країни, проведення виборів до Установчих зборів під контролем ООН, ухвалення конституції, проголошення незалежності Намібії. Але ПАР за підтримки США затягла виконання резолюції більш як на 10 років.

Тиіьки у березні 1990 р. було проголошено Республіку Намібію, першим президентом якої став Сем Нуйома, лідер СВАПО. Нове керівництво взяло курс на розвиток багатопартійної парламентської республіки і ринкових відносин в економіці.

2. Крах апартеїду на півдні Африки

З 1948 р. расистський режим Південно-Африканського Союзу офіційно запровадив політику апартеїду, що означає "роздільне

існування" рас. Понад 300 законів, ухвалених різними урядами ПАС (з 1961 р. — ПАР), створили систему апартеїду. Особливе обурення викликало ухвалення закону "Про розвиток", який обґрунтовував створення за межами території, зайнятої білою меншиною, бантустанів — маріонеткових "національних держав", де повинні були жити окремі етнічні групи. Планувалося створення 10 бантустанів.

Світове співтовариство рішуче засудило расистський режим ПАР, а ООН запровадила проти нього економічні, політичні та інші санкції. Боротьбу проти апартеїду вела чорношкіра більшість населення ПАР, одначе ця боротьба послаблялася міжплемінними протиріччями. У країні існували два ворогуючі політичні угруповання чорних — Африканський національний конгрес (АНК) і зулуський рух "Інката".

У 1961 р. АНК і компартія, яка також діяла в підпіллі, створили збройне формування "Спис нації", одначе діяльність його паралізували масові арешти, а лідера АНК Нельсона Манделу засудили до довічного ув'язнення.

Внутрішньополітичний розвиток країни багато в чому визначала правляча з 1948 р. націоналістична партія. Вона була ініціатором проведення всіх расистських законів і впродовж десятиріч обстоювала режим апартеїду.

Після приходу до влади Фредеріка де Клерка, лідера націоналістичної партії, який став 1989 р. президентом країни, розпочався поступовий демонтаж системи апартеїду. Було скасовано одіозні обмеження для чорного населення, анульовано закон про заборону змішаних шлюбів. Де Клерк і його прихильники виступали за активне залучення до економічного й політичного життя небілого населення. Було легалізовано всі опозиційні політичні партії, амністовано багатьох політичних в'язнів.

У 1991 р. вийшов на свободу Нельсон Мандела.

У квітні 1994 р. в ПАР уперше відбулися вибори до парламенту без расової дискримінації. За підсумками виборів АНК, за якого проголосувало 62,55% виборців, здобув більшість місць у нижній палаті парламенту (національна асамблея), у верхній (сенат) і відповідно посади президента ПАР і першого виконавчого віце-президента (Табо Мбекі). Його представники очолили 18 із 27 міністерств. Президентом ПАР став Нельсон Мандела.

Н. Мандела та його уряд твердо здійснювали політику національного примирення, в тому числі через збереження статус-кво в економічній системі та становища білого населення з одночасним ужиттям масштабних заходів для поліпшення соціально-економічних умов життя чорних африканців.

У червні 1999 р. на чергових виборах переміг Табо Мбекі, який продовжив курс Нельсона Мандели.

Питання для обговорення у групі

1. **Чому,** на **вашу думку,** серед **найбідніших** країн **світу багато африканських країн?**
2. **Діяльність Ф.** де **Клерка іноді порівнюють з М. Горбачовим. Чи згодні ви з цим?**

Робота з джерелами

Виконайте лабораторно практичну роботу. Прочитайте уривки з праць різних авторів, виданих в СРСР та у Великій Британії, .і дайте відповідь на запитання.

1. **З якою метою Радянський Союз подавав допомогу країнам Африки? Відповідь обґрунтуйте прикладами.**
2. **Які форми співробітництва були найважливішими?**
3. **Висловам яких авторів ви більше довіряєте і чому?**

Із праці В. Міхіна "Світовий соціалізм і національно-визвольний рух"

"Економічне і технічне співробітництво соціалістичних держав з африканськими країнами, що розвиваються, — важлива ланка їхніх зовнішньоекономічних зв'язків. Особливістю співробітництва соціалістичних країн із державами, що розвиваються, є його виробнича спрямованість. Деякі цифри економічної й технічної допомоги країнам, що розвиваються, з боку РЕВ: промисловість і енергетика — 79,4%; сільське господарство — 5%; транспорт і зв'язок — 5,4%; геологорозвідувальні роботи — 4,9%; освіта, культура, охорона здоров'я, комунальне господарство — 5,3%.

На 1 січня 1984 р. в країнах Африки за допомогою країн РЕВ побудовано і пущено в хід 1507 об'єктів. Наприклад, було побудовано 425 об'єктів енергетики та енергетичної інфраструктури, 19 об'єктів нафтовидобувної та газової промисловості. Так, в Ефіопії споруджено великий нафтопереробний завод, який практично звільнив країну від необхідності імпорту нафтопродуктів. В Анголі увійшли в дію нафтобази в Маланже та Порту-Амбоїні і таке інше".

Із праці доктор» філософських наук **М.** Мнацаканяна "Солідарність із силами **національного й** соціального визволення — незмінний курс СРСР"

"Соціалістична орієнтація виникає як наслідок революційного завоювання влади революційно-демократичними силами, як вибір шляху розвитку конкретним народом. У першій половині 80-х рр. налічувалося близько 20 країн соціалістичної орієнтації. Соціалістичні країни, СРСР надають країнам соціалістичної орієнтації відповідну політичну, моральну, матеріальну підтримку.

Так, для формування розвиненої національної економіки Ефіопії соціалістичні країни надали допомогу в будівництві ЗО об'єктів, які вже введені у дію, і 40, які ще будуються*.

Із книги К. Ендрю та О. Гордієвського "КДБ. Історія зовнішньополітичних операцій від Леніна до Горбачова"

"За п'ять років, із січня 1976 р. до грудня 1980 р., обсяг радянських військових поставок в африканські країни південніше від Сахари склав майже 4 млрд доларів, що в десять разів перевищувало військові поставки Сполучених Штатів. Наприкінці 70-х рр. Москва зосередила всі свої надії й сподівання на Африканському континенті на Ефіопії, де в 1974 р. лід керівництвом Менгісту Хайле Маріама до влади прийшла військова хунта марксистського штибу. У період жорстоких боїв між Ефіопією та Сомалі взимку 1977-1978 рр. радянські військові поставки до Ефіопії збільшилися настільки, що за деякими даними радянські транспортні літаки сідали в Ефіопії кожні 20 хвилин протягом більш як 3 місяців. В операції брали участь 225 літаків. Вся операція координувалася через радянський супутник-шпигун. Одночасно з Анголи було перекинуто 17 000 кубинців в доповнення до 1000 радянських радників, що вже знаходилися в Ефіопії, та 400 східних німців, які готували розвідників і підрозділи внутрішньої безпеки...

Незважаючи на все це, Менгісту розчарував Кремль не менше, ніж керівники Анголи та Мозамбіку. Через десять років після його приходу до влади ефіопська економіка знаходилася на межі повного краху, мільйони жителів країни страждали від голоду, а кінця війни проти Сомалі та еритрейських сепаратистів видно не було".

Запам'ятайте дату:

- **1994 р. — перші вільні й демократичні вибори а ПАР.**

КРАЇНИ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

1. Особливості соціально економічного та політичного розвитку країн регіону в повоєнний час

У роки Другої світової війни більшість держав Латинської Америки приєдналася до антигітлерівської коаліції. Внаслідок зростання попиту на сільськогосподарські товари і промислову сировину на світовому ринку економіка латиноамериканських країн у період війни помітно пожвавилася. Розвивалися нафтопереробна, текстильна, цукрова, харчова галузі промисловості, шкіряне виробництво; споруджувалися електростанції; зростало цементне виробництво.

Після закінчення війни економічна ситуація ускладнилася. Маючи гостру потребу в промисловому устаткуванні та машинах, країни Латинської Америки витрачали величезні суми на імпорт. За цих умов виникла ідея імпортзамінної індустріалізації,

тобто створення власного машинобудування та інших галузей промисловості для задоволення потреб економічного розвитку. Для впровадження цієї ідеї в життя здійснювалося одержавлення значної частини економіки через викуп або пряму націоналізацію приватних підприємств, а також будівництво підприємств державного сектора.

Особливо інтенсивно цей процес відбувався в Чилі, Аргентині, Мексиці, Бразилії. Приклад тому — президентство Хуана-Домінго Перона в Аргентині (1946—1955 рр.). Він провів часткову націоналізацію, сплатив борги країни, домігся самозабезпечення Аргентини основними промисловими товарами. У період його правління в Аргентині було створено перший у Латинській Америці реактивний літак, але під тиском США, виробництво його припинили.

У Бразилії в 1950 р. повернувся до влади Жетуліо Варгас, який відновив свою політику 30-х рр., але вже без спроб копіювання фашистських держав. Наступний президент (із 1955 р.) Жуселіно Кубічек продовжив імпортзамінну індустріалізацію. На початку 60-х рр. Бразилія наполовину забезпечувала себе промисловими товарами.

У Мексиці індустріалізація відбувалася в основному за рахунок розвитку державного сектора, тривала аграрна реформа.

США в період 40—60-х рр. були занепокоєні лише одним: запобіганням проникнення СРСР до Латинської Америки. Для здійснення цього США робили ставку на посилення військового потенціалу і на військово-політичне співробітництво з країнами Латинської Америки. У той час було укладено угоду про колективну безпеку (1948 р.), створено Організацію американських держав (1948 р.). Американці переозброїли місцеві армії та сформували нову воєнну еліту, яка пройшла підготовку у США.

У 50—60-ті рр. розпочався новий етап соціально-економічного розвитку країн Латинської Америки. Ресурси для проведення імпортзамінної індустріалізації було вичерпано. Державний бюджет через силу підтримував розбухлий державний сектор економіки. Дефіцит державного бюджету був спричинений також здійсненням амбіційних проектів. Наприклад, 1957 р. у Бразилії розпочалося будівництво нової столиці в центрі країни — подалі від перенаселеного Ріо-де-Жанейро. Це було ультрасучасне місто, збудоване за проектом всесвітньо відомого архітектора Оскара Німеєра на невпорядкованій території. Його назвали Бразиліа. Нова столиця мала стати символом майбутнього розквіту країни. Мексика домоглася права проведення у своїй столиці Мехіко Олімпійських ігор 1968 р., що спричинило значну реконструкцію багатомільйонного міста. Ці амбіційні проекти призвели до інфляції (у Бразилії національна грошова одиниця — крузейро за період із 1961 р. по 1964 р. "схуднула" у п'ять разів) і зростання соціальної напруженості в суспільстві.

Вихід із цього становища шукали в установленні диктаторських режимів правого або лівого штибу.

У 60-ті рр. військові перевороти сталися в Еквадорі, Гватемалі, Гондурасі, Домініканській Республіці, Бразилії.

Ліві сили доступилися до влади на Кубі, в Чилі та Нікарагуа.

2. Кубинська революція 1959 р.

На Кубі боротьбу проти військово-політичної диктатури американського ставленика Батісти розпочали молоді революціонери на чолі з Фіделем Кастро, які організували напад на казарму Монкада 26 липня 1953 р.

2 грудня 1956 р. на шхуні "Гранма" невеликий озброєний загін під керівництвом Кастро висадився на узбережжя Куби у провінції Ор'єнте. Озброєну боротьбу проти режиму Батісти Кастро продовжував до 1 січня 1959 р. — дати повалення диктатури. 1 січня 1959 р. революція перемогла. Ф. Кастро став прем'єр-міністром Куби.

Своє завдання як голова уряду Ф. Кастро вбачав у зміцненні незалежності Куби від США. Але, наразившись на опір США, націоналізував усю американську власність і пішов на зближення з СРСР, що сприяло швидкому перетворенню Ф. Кастро на ревного комуніста, а Куби — на типову тоталітарну соціалістичну країну. Збереглася традиційна залежність кубинської економіки від експорту цукру, але тепер не до США, а до СРСР і країн Східної Європи. СРСР став головним кредитором Куби. Проте це не вирішило основних економічних, соціальних і політичних проблем. США, зі свого боку, під впливом кубинської революції змінили своє ставлення до країн Латинської Америки.

Прийнята на сесії ОАД в Пунта-дель-Есте (серпень 1961 р., Уругвай) програма "Союзу заради прогресу" містила програму, за якою США надавали цим країнам позики на суму 20 млрд доларів строком на 10 років. Зокрема, передбачалися щорічне збільшення валового національного доходу на душу населення на 3,6%, здійснення аграрної реформи, ліквідація неграмотності до 1970 р. і т. ін.

Заходи з програми "Союз заради прогресу" сприяли прискоренню темпів економічного розвитку. У цілому з 1950 р. по 1975 р. внутрішній національний продукт країн Латинської Америки зріс у 4 рази. Регіон з аграрного, сировинного перетворився на аграрно-індустріальний. Посилився наступ на латифундизм.

3. Ліквідація військово диктаторських режимів і відновлення конституційного ладу в ряді країн регіону

Паралельно з реформуванням економіки в 70—80-ті рр. у Латинській Америці розгорталася боротьба за політичні реформи, за демократичний розвиток. Повсюдно відмовилися від

військових путчів як засобу досягнення політичних цілей. Час військових диктатур минув.

Характерна в цьому аспекті ситуація в Чилі.

Перемога на президентських виборах 1970 р. в Чилі кандидата лівої коаліції "Фронт національного визволення" Сальвадора Альєнде, який негайно перейшов до радикальних перетворень — націоналізації головних галузей промисловості, здійснення аграрної реформи, обернулася соціально-економічною кризою (падінням виробництва, інфляцією тощо). Скориставшись цим, генерал Аугусто Піночет вчинив 1973 р. державний переворот і встановив у країні диктаторський режим. С. Альєнде загинув шд час захисту президентського палацу.

За часів правління Піночета чилійська економіка розвивалася дуже успішно завдяки скасуванню тарифних бар'єрів іноземним інвестиціям, використанню новітніх технологій. Проте відкритий, ринковий варіант розвитку економіки й жорстка політична диктатура довго співіснувати не могли. У 1980 р. Піночет увів конституцію, яка відновила інститути демократії, проте вибори до конгресу й вибори президента відкладалися до 1989 р На виборах 1989 р. перемогу здобув лідер християнсько-демократичної партії П. Ейлвін. 11 березня 1990 р. Піночет передав йому владу.

Протягом 80—90-х рр. авторитарні режими було повалено в 13 країнах регіону. Перехід від диктатури до демократії відбувався в більшості країн мирним способом. У Гренаді (1983 р) і Панамі (1989 р.) мало місце воєнне втручання США. У Нікарагуа й Сальвадорі тривалий час точилася громадянська війна. У Нікарагуа в липні 1979 р. внаслідок партизанської війни владу виборов Фронт національного визволення імені Сандшо, що скинув найбільш одіозну в Латинській Америці диктатуру Самоси, який правив країною понад 30 років. Сандіністи розпочали в країні соціалістичні експерименти, проти яких виступили як колишні сомосівці, так і демократичні організації. Тривала громадянська війна завершилася 1990 р. проведенням вільних виборів. Президентом Нікарагуа було обрано Віолету Чаморро, міністром оборони став лідер сандіністів Даніель Ортега.

На той час у Латинській Америці залишилася тільки одна країна з диктаторським режимом — Куба. Після розпаду СРСР комуністичний режим опинився в дуже тяжкому становищі, але Ф. Кастро утримує владу в країні.

В останні роки XX ст. у більшості країн визначився поворот до роздержавлення і приватизації засобів виробництва, до відкритості економіки, до демократії та ринку, почався відхід від системи протекціонізму; країни регіону почали активно інтегруватись у світове господарство. В економіку залучаються американські, японські, німецькі, французькі, британські інвестиції. Іноземний капітал проникає в нові галузі: електротехніку, машинобудування, виробництво автомобілів тощо. В 1995 р. американський президент В. Клінтон

на нараді лідерів Західної півкулі запропонував створити спільний ринок від Аляски до Вогняної Землі. Ці плани почали втілюватися в життя, на зустрічі керівників урядів американських країн у квітні 2001 р. було прийнято рішення про створення загальноамериканського спільного ринку.

4. Українці в країнах регіону

Переважна більшість українців, що проживають у Латинській Америці, зосереджена в Аргентині та Бразилії.

В Аргентині історія українського поселення розпочалася 1897 р., коли сюди на постійне проживання прибула перша невелика група українських емігрантів. Українці прибували до Аргентини протягом 50 років. Українські громади селилися в 43 місцевостях майже в усіх провінціях країни. Із 250 тис. осіб українського походження близько 100 тис. є жителями столиці й провінції Буенос-Айрес, майже 55 тис. мешкають у провінції Чако і 10 тис. — у провінції Мендоса.

В Аргентині існує чимало українських громадських організацій. Це — "Просвіта", "Відродження", "Український національний клуб", "Січ". У 1947 р. було скликано 1-й конгрес українців в Аргентині, на якому створено Українську центральну репрезентацію (УЦР).

Аргентина однією з перших у світі й першою в Латинській Америці визнала незалежність України (5 грудня 1991 р.). Українська громада активно виступає за розвиток торгово-економічного співробітництва між двома країнами. З цією метою на початку 1992 р. було створено Аргентино-українську торговельну палату, яка об'єднує 50 підприємців.

У Бразилії мешкає понад 200 тис. етнічних українців. Більшість із них зосереджена в південному штаті Парана, що межує з аргентинською провінцією Місьйонес, де також живе багато українців. Існують просвітницькі товариства, найбільшим з яких є Хліборобсько-просвітницька спілка в Парані. Наукову і видавничу діяльність здійснює Українсько-бразильський центр українознавства.

Перевірте себе

1. Назвіть основні тенденції розвитку економіки країн Латинської Америки в 40—60-х рр.
2. Яким чином перемогла революція на Кубі?
3. У чому сутність програми Дж. Кеннеді "Союз заради прогресу"?
4. Які важливі зміни в житті народів Чилі та Нікарагуа відбулись у 70—80-х рр.?
5. Дайте характеристику перебудові економіки країн Латинської Америки у 80—90-х рр.
6. Схарактеризуйте суспільно-політичне життя українців в Аргентині та Бразилії.

2. З поданих виберіть дату, що відповідала б події.

Державу Ізраїль було утворено:

[a]) О *І вересня 1947р.; б)* О *14 травня 1948р.; в)* Д *15 травня 1949 р.*

3. Доповніть твердження.

Озброєну боротьбу проти диктатури Батісти на Кубі очолив молодий революціонер:

[a]) О *Жетуліо Варгас; б) [^) Сальвадор Альснде; в)* О *Фідель Кастро.*

Сеđедíй đівеíй

1. До дати доберіть подію, поставивши відповідну літеру у віконечко на стрічці часу.

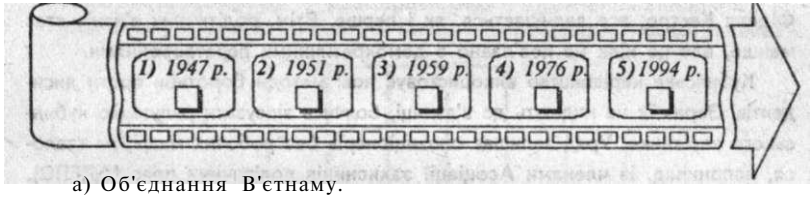

а) Об'єднання В'єтнаму.
б) Поділ колишньої колонії Індії на два британських домініони • Індійський Союз і Пакистан.
в) Революція на Кубі.
г) Підписання мирного договору з Японією.
г) Перші вільні й демократичні вибори в ПАР.

2. Доберіть до імен історичних постатей їхні характеристики.

1. Джавахарлал Нєру •	2. Ден Сяопін ●	3. Рухола Хомейні [3	4. Пол Пот ●

а) Видатний державний і політичний діяч Китаю, архітектор китайських реформ.
б) Релігійний та державний діяч Ірану, запеклий ворог шаха, що повернувся з еміграції після втечі іранського правителя.
в) Диктатор Камбоджі, що встановив у країні режим геноциду.
г) Видатний державний діяч Індії, перший прем'єр-міністр країни після здобуття незалежності.

Позначте правильне.

Португальськими колоніями в Африці були:

а) С| *Ангола; б)* О *Гвінея-Бісау; в)* О *Занзібар; г)* О *Дагомея; О* О *Кабо-Верде; д)* Д *Конго; е)* О *Мозамбік; є)* Д *Сенегал; ж)* 0| *Сан-Томе і Принсіпі; з)* О *Танганьїка; и)* О *Уганда.*

Дîñòадíй đівеíй

1. До понять доберіть відповідні тлумачення, поставивши у клітинку відповідну літеру.

а) Домініон; б) апартеїд; в) колонія; г) "нові індустріальні держави"; г) банту стан; д) "соціалістична орієнтація"; е) сепаратизм; сі латифундизм; ж) сегрегація; з) фундаменталізм.

1. Офіційна доктрина расового розмежування (білого населення від корінних жителів і переселенців з Індії) у Південно-Африканській республіці у повоєнний час. **ЦІ**
2 Прагнення до відокремлення, відособлення. О
3 Загальна назва країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, що розвиваються швидкими темпами, мають високоефективну економіку. С)
4 Маріонеткова "національна держава", де повинні жити окремі етнічні групи. СІ
5. Самоврядна частина колишньої Британської імперії. О

2. Визначте, про кого йдеться.

Один із лідерів національно-визвольного руху в ПАР, багато років провів в ув'язненні, був обраний президентом країни._____

3. Доповніть загальні твердження конкретними фактами.

Процес деколонізації розпочався після другої світової війни і тривав до 90-х рр. XX ст._____

Виñîкий đівеíй

1. Визначте корені палестинської проблеми.

2. Порівняйте політичний, економічний, соціальний розвиток двох великих азійських держав — Китаю та Індії — у 50-90-х рр. XX ст.

3. Які, на вашу думку, події в житті народів Латинської Америки **є** визначальними для кінця XX ст.?

Teìa VIL МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Пригадайте:

1. *Які зміни стались у співвідношенні сил у світі після завершення Другої світової війни?*
2. *Які військово-політичні блоки було створено в 40—50-х рр.?*
3. *На які "три світи" поділилося світове співтовариство?*

ВИНИКНЕННЯ і РОЗГОРТАННЯ "ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ" 40 60 х рр.

1. Початок "холодної війни"

Після закінчення Другої світової війни сталінське керівництво Радянського Союзу сподівалося встановити свій контроль у країнах, звільнених Радянською армією, привести до влади комуністичні уряди і в такий спосіб створити навколо себе зону з дружніх і залежних від СРСР держав. Своєю чергою, керівні діячі США за підтримки уряду Великої Британії прагнули не допустити переходу країн Центральної та Південно-Східної Європи під контроль Радянського Союзу і не дозволити поширення комуністичного тоталітаризму на нові території.

Широке оприлюднення думка про необхідність боротьби проти міжнародного комунізму знайшла в промові колишнього прем'єр-міністра Великої Британії В. Черчилля, з якою він виступив 5 березня 1946 р. у Вестмінстерському коледжі м. Фултон штату Міссурі (США) в присутності президента Трумена. Стверджуючи, що СРСР відокремив Східну Європу від усього світу "залізною завісою", Черчилль запропонував створити для боротьби проти СРСР і комунізму "асоціацію народів, котрі розмовляють англійською мовою", яка володіла б ядерною зброєю і могла б розраховувати на військову перевагу над Радянським Союзом. Ця промова вважається початком "холодної війни".

Своєю чергою, Радянський Союз взяв активну участь у розпалі "холодної війни". Він почав провадити активний зовнішньополітичний курс, розширювати зону свого впливу на сусідні держави, незважаючи на інтереси народів цих країн і світову громадську думку.

Тому можна погодитися зі словами американського історика Артура Шлесінджера-молодшого:

"Холодна війна... була результатом не якогось рішення, а наслідком дилеми, перед якою опинилися сторони. Кожна сторона відчувала непереборне бажання провадити саме ту політику, яку інша ніяк не могла розглядати інакше, як загрозу принципам влаштування світу. Потім кожна сторона відчула настійну потребу розпочати оборонні заходи. Так, росіяни не бачили іншого вибору, крім зміцнення своєї безпеки у Східній Європі. Американці, які вважали, що це всього лише перший крок у напрямку до Західної Європи, прореагували заявою про свої інтереси в зоні, яку росіяни вважали дуже важливою для своєї безпеки...

Кожна сторона жагуче вірша, що майбутня міжнародна стабільність залежить від успіху її власної концепції світового порядку".

Отже, "холодна війна" мала як внутрішні, так і зовнішні причини.

Внутрішні причини:

1) зростання впливу військовиків на внутрішньо- та зовнішньополітичний курс СРСР та США;

2) мілітаризація за роки другої світової війни економіки (створення військово-промислового комплексу), суспільних інститутів і масової свідомості;

3) пошук зовнішньополітичного "ворога" як засіб консолідації суспільства.

До зовнішніх причин належать:

1) перетворення СРСР і США на наддержави і виникнення між ними гострих протиріч із питань повоєнного устрою світу;

2) встановлення радянської моделі тоталітарного суспільства в країнах Східної Європи і протидія цьому процесу з боку США;

3) боротьба за "сфери впливу" між СРСР і США в різних регіонах світу.

"Холодна війна" стала новим виявом основної тенденції світового розвитку у XX ст. — боротьби між демократією і тоталітаризмом.

Вона знайшла своє втілення в: активній участі в регіональних конфліктах, установленні економічних блокад, обмежень, гонці ракетно-ядерних і космічних озброєнь, боротьбі розвідувальних служб, ідеологічних диверсіях, глобальному військовому протистоянні, стратегії взаємного ядерного залякування тощо.

Хронологічно "холодну війну" можна переділити на два основні періоди: 1) 1946-1975 рр.; 2) 1979 — кінець 80-х рр.

"Холодна війна" вилилась у протистояння військово-політичних блоків у Європі та інших регіонах світу.

Першою серйозною сутичкою в Європі стала "берлінська криза". Вона виникла 1948 р. після введення у західній частині Німеччини нової грошової одиниці. Радянська сторона розцінила цю акцію як крок, що веде до розколу країни.

Скориставшись із того, що в угоді про статус окупованого Берліна не були передбачені конкретні зобов'язання СРСР із забезпечення транспортним зв'язком західних секторів міста, 24 червня 1948 р. Радянський Союз перекрив транспортні артерії Західного Берліна і Західної Німеччини. Фактично було встановлено блокаду Західного Берліна. Блокада тривала 324 дні — з 24 ^червня 1948 р. до 12 травня 1949 р., коли на конференції в Нью-Йорку колишні союзники домовилися про компромісні умови її скасування.

У тяжкі дні "берлінської кризи" постачання двохмільйонного міста всім необхідним перебрала англо-американська авіація. Було встановлено "повітряний міст", яким мешканці Західного Берліна отримували продовольство, медикаменти, паливо, машини та інші товари.

Війна в Кореї. Міжнародна напруженість зростала, "холодна війна" кілька разів перетворювалася на "гарячу". У 1950—1953 рр. розгорнулися бойові дії на Корейському півострові.

З 1948 р. тут існували дві держави: Республіка Корея зі столицею в Сеулі та Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР) зі столицею у Пхеньяні. Збройний конфлікт між двома державами розпочався 25 червня 1950 р. нападом військ КНДР на Республіку Корея. Армія останньої виявилася небоєздатною і почала відступати. Майже вся територія Південної Кореї була зайнята військами КНДР. Коли Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію, в якій засудила агресію КНДР, війська США та деяких інших країн у вересні 1950 р. вступили у війну, а наприкінці жовтня, захопивши Пхеньян, вийшли до китайського кордону. На допомогу КНДР прийшов північний сусід — Китай. 26 листопада 1 млн китайських "добровольців" за підтримки радянських танків та авіації перейшов у наступ і змусив американців відступити. Радянські льотчики під командуванням І. Кожедуба прикривали небо.

ЗО листопада 1950 р. президент Трумен заявив, що США готові використати всі військові засоби аж до ядерної зброї. Вперше виникла небезпека переростання локального конфлікту з ядерну війну. І все ж здоровий глузд виявився сильнішим од військових і політичних амбіцій.

Наприкінці 1950 р. фронт стабілізувався в районі 38-ї паралелі. Два роки тривала позиційна війна. У 1953 р. було підписано перемир'я, яке зафіксувало існування двох держав на Корейському півострові.

Карибська криза. Ще одна серйозна загроза світові виникла 1962 р. під час Карибської кризи.

"Хто сильніший?"
М. Хрущов, Дж. Кеннеді

США різко негативно поставилися до революції на Кубі. У 1961 р. вони підтримали висадження контрреволюційних груп на територію Куби. Ф. Кастро звернувся по допомогу до СРСР. Радянське керівництво вирішило розмістити на острові ядерні ракети середнього радіуса дії. Довідавшись про це, президент Дж. Кеннеді оголосив про встановлення з 22 жовтня 1962 р. морської блокади Куби і про огляд усіх радянських кораблів, які пливли до острова. Водночас радянські та американські війська було приведено у стан бойової готовності. Ніколи раніше небезпека ядерної війни не була настільки реальною, як у ті дні.

Мовою документів

Ось що писав американський історик Пол Джонс:

"24 жовтня навантажені ракетами радянські судна досяґли лінії карантину й зупинилися. Але залишалося прибрати встановлені ракети. Отже, наступного дня президент Кеннеді телеграфував Хрущову, вимагаючи "відновлення попереднього становища" (тобто виведення ракет). Хрущов надіслав дві відповіді. У першій, від 26 жовтня, висловлювалася згода в обмін на американську гарантію, що США не нападуть на Кубу. У другій, надісланій наступного дня, вимагалася ще одна поступка від США — прибрати з Туреччини американські ракети середнього радіуса дії "Юпітер". Кеннеді проігнорував другого листа і прийняв угоду про ненапад, запропонований у першому. Саме на основі цього 28 жовтня Хрущов погодився вивести ракети".

Берлінська стіна. Але "холодна війна" тривала ще понад 20 років, її символом стала Берлінська стіна, побудована протягом однієї ночі проти 13 серпня 1961 р., яка переділила Берлін на Західний і Східний.

Реакція США на цю акцію була надзвичайно різкою. Американське командування почало перекидати додаткові частини на територію ФРН і Західного Берліна. 27 жовтня американські танки було підтягнуто до контрольно-пропускного пункту на Фрідріхштрассе, навпроти них на відстані 200 м зупинилися радянські танки. Цілу добу тривало протистояння. Нарешті, керівники обох держав віддали наказ своїм військам відійти від кордону. Напружена ситуація в місті зберігалася до укладення 3 серпня 1971 р.

чотиристоронньої угоди щодо Західного Берліна. Отже, "холодна війна" неодноразово ставила світ на межу глобальної ядерної війни.

2. Рух за мир

Військове протистояння, яке супроводжувалося виснажливою гонкою озброєнь, викликало критику широких верств громадськості, які починали усвідомлювати необхідність колективних дій проти загрози загального знищення.

Перший всесвітній конгрес прихильників миру відбувся у квітні 1949 р. одночасно в Парижі й Празі. На ньому було започатковано рух за роззброєння і збереження миру. Цей рух набув широкого поширення в різних кутках земної кулі. Підтвердженням того слугував факт збирання підписів під Стокгольмським зверненням проти загрози ядерної війни. Це звернення було прийнято в березні 1950 р. постійним комітетом всесвітнього конгресу прихильників миру на сесії у Стокгольмі (Швеція). У документі йшлося про необхідність установити суворий контроль за виробництвом ядерної зброї, про заборону її застосування, про оголошення "воєнними злочинцями" тих державних діячів, які першими його використають.

Протягом 6 місяців під Стокгольмським зверненням у різних країнах поставили свої підписи понад 500 млн осіб.

У наступні роки всесвітні конгреси прихильників миру проводилися регулярно і справляли великий вплив на міжнародні відносини.

У 1955 р. відомі вчені світу Альберт Ейнштейн, Фредерік Жоліо-Кюрі, Бертран Рассел та інші виступили з ініціативою створення руху вчених за мир, роззброєння, міжнародну безпеку і співробітництво. Рух дістав назву Пагуоського за місцем проведення першої конференції прихильників цього напряму боротьби (м. Пагуош, Канада).

3. Спроби роззброєння. Договір про заборону випробувань ядерної зброї

Проблеми роззброєння були в центрі уваги світової громадськості, зокрема сесій Генеральної Асамблеї ООН у 50—60-х рр. Та,к XIV сесія Генеральної Асамблеї ООН у 1959 р. ухвалила резолюцію на підтримку ідеї загального і повного роззброєння, однак в умовах "холодної війни" ця резолюція мала декларативний характер.

Першим реальним кроком на шляху роззброєння став Московський договір про заборону ядерних випробувань у трьох середовищах: у повітрі, під водою та в космосі, підписаний 5 серпня 1963 р. головами урядів СРСР, США, Великої Британії — трьох тодішніх ядерних держав.

Переговори, що передували підписанню договору, йшли важко. Каменем спотикання було питання про контроль. Нарешті, всі погодилися, що вибухи в трьох сферах можна контролювати національними засобами без міжнародного контролю. Тільки підземні ядерні вибухи було дозволено, але надалі відповідні переговори було проведено й щодо них. На жаль, Франція й Китай, які створили свої ядерні арсенали пізніше, не приєдналися до договору 1963 р. і продовжували випробування в атмосфері.- Проте Московський договір про заборону випробувань ядерної зброї мав велике значення, позаяк був першою конкретною угодою з обмеження гонки озброєнь. Згодом до Московського договору приєдналося понад 130 держав світу. У 1963 р. Генеральна Асамблея ООН закріпила своїм рішенням радянсько-американську домовленість "не розміщувати в космічному просторі будь-які об'єкти з ядерною зброєю або іншими видами зброї масового знищення".

Перевірте себе

1. Дайте визначення терміну "холодна війна". Які причини привели до її виникнення?
2. Проаналізуйте розвиток "берлінської кризи" та її наслідки.
3. Яку мету переслідувало створення військово-лолітйчних блоків НАТО і ОВД? Який із цих блоків витримав випробування часом?
4. Які держави стояли за силами, що протистояли в Кореї?
5. Схарактеризуйте причини карибської кризи. З іменами яких державних діячів пов'язане її завершення?
6. У чому, на ваш погляд, полягають причини спорудження Берлінської стіни?
7. Поясніть поняття "роззброєння".
8. Які держави підписали Московський договір 1963 р. про заборону випробувань ядерної зброї, а які — ні?

Виконайте завдання

1. Зробіть хронологічний ланцюжок подій, поставивши у кружечки відповідні цифри.

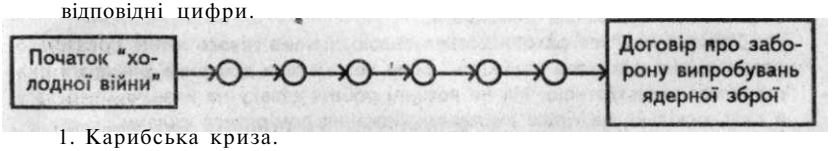

1. Карибська криза.
2. Перший всесвітній конгрес прихильників миру
3. Початок війни в Кореї.
4. Берлінська криза.
5. Створення Пагуоського руху.
6. Берлінська стіна.

2. Визначте прояви "холодної війни".

Політична сфера_____

Військова сфера_____

Ідеологічна сфера_____

Економічна сфера_____

Питання для обговорення у групі

1. В якій сфері життя прояви "холодної війни" були найтяжчими для народів СРСР?
2. Який вплив на розвиток міжнародних відносин мав рух за мир?
3. В який історичний момент найвірогідніше могла виникнути третя світова війна?

Робота з джерелами

Виконайте лабораторно-практичну роботу.

1. Ознайомтеся з висловлюваннями В. Черчилля та Й. Сталіна і дайте відповідь на питання:

1) Лише рік тому в березні 1945 р. В. Черчилль та Й. Сталін були союзниками в боротьбі проти спільного ворога. Які кардинальні зміни стались у світі, що дозволили їм говорити про можливість застосування сили один проти одного?

2) Чи погоджуєтесь ви з твердженням В. Черчилля, що в той час у країнах Східної Європи переважали поліцейські уряди і не існувало ніякої демократії?

3) Чи приймаєте ви аргументацію Й. Сталіна на захист прагнення мати лояльні до Радянського Союзу уряди в країнах Східної Європи?

З промови В. Черчилля у м. Фултоні

5 березня 1946 р.

"Від Штеттіна на Балтиці до Бреста на Адріатиці на континент спустилася залізна завіса. За цією лінією сховані всі скарби стародавніх країн Центральної та Східної Європи, Варшава, Берлін, Прага, Відень, Будапешт, Белград, Бухарест, Софія — всі ці знамениті міста й населення цих країн знаходяться в радянській зоні та всі підкоряються тією чи іншою мірою не лише радянському впливу, а й дедалі зростаючому контролю з боку Москви...

В усіх цих країнах переважають поліцейські уряди і дотепер у них не існує ніякої справжньої демократії...

Росіяни над усе захоплюються силою, і нема нічого менш поважного для них, ніж військова слабкість. Тому наша стара доктрина рівноваги сил виявилася недієздатною. Ми не повинні робити ставку на незначну перевагу в силі, оскільки це може викликати бажання помірятися силами".

З інтерв'ю Й. Сталіна кореспонденту газети "Правда"

14 березня 1946 р.

"По суті справи, пан Черчилль стоїть зараз на позиції підпалювача війки...

Можливо, хтось має намір забути ті колосальні жертви, яких зазнав радянський народ, забезпечуючи визволення Європи від гітлерівської навали. Постає питання, кого може здивувати те, що Радянський Союз, прагнучи підтримати свою безпеку в майбутньому, намагається домогтися того, щоб у цих країнах існували лояльні до нього уряди.

Я не знаю, чи поталанить пану Черчиллю та його друзям організувати після другої світової війни новий воєнний похід проти Східної Європи. Проте, якщо й поталанить, хоча дуже малоймовірно... то можна з упевненістю сказати, що вони будуть побиті".

Запам'ятайте дати:

- 5 березня 1946 р. — промова В. Черчилля у Фултоні, яка ознаменувала початок "холодної війни".
- 22-28 жовтня 1962 р. — карибська криза.
- 5 серпня 1963 р. — підписання Московського договору про заборону випробувань ядерної зброї у трьох сферах: в атмосфері, в космосі й під водою.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ в 70 — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 80 х рр.

1. Передумови розрядки міжнародної напруженості

Від початку 70-х рр. міжнародні відносини вступили в новий період — період переходу від протистояння, конфронтації двох світів на чолі з "наддержавами" СРСР та США до розрядки міжнародної напруженості. Серед передумов цих змін можна назвати такі:

- досягнення до початку 70-х рр. військово-стратегічного паритету (рівноваги) між СРСР і США;
- негативні наслідки для економіки провідних держав виснажливої гонки озброєнь;
- загострення соціальних проблем у США внаслідок війни у В'єтнамі;
- усвідомлення світовою громадськістю, керівниками провідних держав науково обґрунтованого вченими висновку про катастрофічність для життя на Землі будь-якого ядерного конфлікту.

2. Радянсько американські угоди

Першим внеском в оздоровлення міжнародної ситуації в 70-ті рр. стали радянсько-американські переговори на найвищому рівні, що відбулися в 1972—1974 рр. У лютому 1972 р. президент США Р. Ніксон у своєму посланні до конгресу заявив, що у виробни-

цтві ядерної зброї між СРСР і США досягнуто паритету. Це стало поштовхом до початку переговорів, унаслідок яких було підписано "основи взаємовідносин між СРСР і США":

- Договір про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО), що має безстроковий характер;
- Тимчасову угоду про деякі засоби в царині обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСВ-1), укладену терміном на 5 років;
- Угоду про запобігання ядерної війни. Важливе значення мала й підписана 1972 р. Великою Британією, СРСР і США Конвенція про заборону розроблення, виробництва й накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) й токсичної зброї та про їхнє знищення.

У листопаді 1974 р. у Владивостоці відбулася зустріч генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва і президента США Дж. Форда, на якій було підписано попередню угоду про подальші радянсько-американські дії у сфері контролю над озброєннями. Ця зустріч стала важливим кроком на шляху до загальноєвропейської наради 1975 р. у столиці Фінляндії.

У 1974 р. СРСР і США підписали Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї. Але особливе значення для приборкання гонки озброєнь мав підписаний двома країнами в 1979 р. договір ОСВ-2. Він не був ратифікований, хоча обидві сторони дотримувалися його положень.

3. Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі

Переговори й консультації з підготування Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі велися шість років (1969—1975 рр,). У цій роботі брали участь представники 33 європейських країн (за винятком делегації Албанії), а також США й Канади — держав, які відіграють велику роль у світовій та європейській політиці, у тому числі — як члени НАТО. Нарада відбулася 31 липня — 1 серпня 1975 р. у столиці Фінляндії — м. Гельсінки.

Вона увінчалася підписанням 1 серпня Підсумкового акта — найважливішого політичного документа, що відіграє велику роль у формуванні міжнародних відносин і в наші дні. Цей акт мав такі розділи:

I — з питань безпеки в Європі;

II — з економічного, науково-технічного співробітництва та охорони навколишнього середовища;

III — з гуманітарних питань;

IV — з урахування й виконання положень Підсумкового акта; продовження розвитку міжнародних контактів, у тому числі — організації нових зустрічей і нарад, подібних до Гельсінської. Такі зустрічі держав—учасниць загальноєвропейської наради відбулися згодом у Белграді (1977—1978 рр.), Мадриді (1980—1983 рр.), Стокгольмі (1984—1987 рр.), Відні (1986—1989 рр.).

Гельсінська нарада була унікальним, безпрецедентним явищем у міжнародному житті, відігравши велику роль у стабілізації становища у світі, запобіганні сутички між двома системами, що призвело б до загибелі людської цивілізації.

Одним із результатів форуму в м. Гельсінки стало створення постійної Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), яка до 90-х рр. охопила більш як 50 держав Європи, США і Канади. Нині вона має політичні механізми, що забезпечують можливість оперативно реагувати на порушення прав людини. НБСЄ опікується також питаннями безпеки і роззброєння, співробітництва у сфері економіки й охорони навколишнього середовища, формування образу нової, неблокової Європи.

Однак у 70-х рр. розрядка міжнародної напруженості, кульмінацією якої була Гельсінська угода 1975 р., не стала незворотною. Недовіра між країнами двох блоків, і насамперед — СРСР та СІНА, не зникла, а, навпаки, загострилася.

Причин тому було декілька.

По-перше, на міжнародних відносинах позначилась економічна криза 1973—1974 рр. Країни Заходу, зосередившись на внутрішніх проблемах, послабили контроль над своїми зонами впливу. Цим відразу скористався Радянський Союз для проникнення в нові регіони. Прихід до влади уряду С. Альєнде в Чилі (1970 р), переворот в Ефіопії (1974 р.), здобуття незалежності Анголою та Мозамбіком після революції в Португалії (1975—1976 рр.), об'єднання В'єтнаму в єдину державу (1975 р.), встановлення прорадянських режимів у Камбоджі та Лаосі, переворот в Афганістані (1978 р.), прихід до влади Д. Ортеги в Нікарагуа (1979 р.) — усе це події, на яких позначилося втручання Радянського Союзу.

По-друге, СРСР у другій половині 70-х рр. почав розміщення на своїх західних кордонах ракет середнього радіусу дії СС-20. Така зміна співвідношення сил на міжнародній арені не могла не викликати відповідних дій США.

По-третє, у травні 1978 р. сесія ради НАТО у Вашингтоні схвалила довгострокову програму збільшення щорічних військових витрат на 3% протягом 20 років. 12 грудня 1979 р. у Брюсселі було ухвалено рішення про виробництво й розміщення у Великій Британії, Бельгії, ФРН та Італії 574 крилатих ракет і ракет "Першинг-2".

СРСР відповів розміщенням у країнах Східної Європи ракет малогооTw0ог- омР(. Tjw0.449 Tc(д) Tj3.302 Tc(ді) Tj Tc75 Tc(ке2.880 152.880 Tm0 Tw0.703

Н!. Непорушність кордонів

Держави учасниці розглядають як непорушні всі кордони одна одної, так і кордони всіх держав у Європі, і **тому вони утримуватимуться тепер і в майбутньому від будь яких зазіхань на** ці **кордони...**

VI. Невтручання у внутрішні справи

Держави учасниці утримуватимуться від будь якого втручання, прямого або непрямого, індивідуального або колективного у внутрішні або зовнішні справи, що належать до внутрішньої компетенції іншої держави учасниці, незалежно від їхніх відносин...

VII. Повага прав людини та основних свобод, у тому числі свободи думки, совісті, релігії й переконань

Держави учасниці шануватимуть права людини та основні свободи, в тому числі свободу думки, совісті, релігії й переконань, для всіх, без розрізнення раси, статі, мови й релігії...

ер

• Запитання до джерела

В яких країнах Європи на момент підписання Підсумкового акта не виконувалися деякі положення декларації?

Запам'**ятайте дату:**

1975 р. — **Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі.**

КІНЕЦЬ "ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ" (ДРУГА ПОЛОВИНА 80 — 90 ті рр.)

1. Нове політичне мислення

Загострення міжнародної напруженості в першій половині 80-х рр. було не меншим, ніж у 50—60-ті рр. При цьому ядерні потенціали країн значно збільшилися. У світі налічувалося 50 тис. ядерних зарядів сумарною потужністю 16 тис. мегатонн. Найбільшу кількість ядерних і звичайних озброєнь було зосереджено в Європі.

Поступово в свідомості світової громадськості сформувалося різко негативне ставлення до ідеї насильницького розв'язання протистояння між Заходом і Сходом.

Після приходу до влади М. Горбачова в Москві почали розуміти, що серйозна зовнішня політика неможлива без взаємних поступок.

Перебудова в СРСР привела до "нового політичного мислення" його керівників. Воно полягало в пріоритеті загальнолюдських цінностей над класовими принципами, що панували в радянській зовнішній політиці.

Крім того, "нове політичне мислення" припускало визнання за народом кожної країни його власного соціального й політичного вибору, забезпечення балансу інтересів усіх держав — членів світового загалу. Наголос робився на принципі мирного співіснування як умові виживання і збереження цивілізації.

Мовою документів

із Делійської декларації про принципи вільного від ядерної зброї та ненасильницького миру від 27 листопада **1986** р., що була підписана керівниками СРСР та Індії

"В ядерну епоху людство повинно виробити нове політичне мислення, нову концепцію світу, що дає надійні гарантії виживання людства.

Світ, що дістався нам у спадок, належить теперішньому й майбутньому поколінням. І це вимагає, щоби пріоритет надавався загальнолюдським цінностям. Повинно визнаватися право кожного народу і кожної людини на життя, свободу, мир і прагнення до щастя. Повинно поважатися право кожного народу на власний вибір — соціальний, політичний, ідеологічний".

Новий радянський лідер розгорнув широку зовнішньополітичну діяльність. На Стокгольмській конференції щодо заходів закріплення довіри та безпеки в Європі, що проходила з перервами з 17 січня 1984 р. по 21 вересня 1986 р., було узгоджено комплекс політичних і військово-технічних заходів для зменшення ризику війни в Європі. У квітні 1985 р. СРСР припинив розгортання ракет СС-20, а в серпні ввів односторонній мораторій на ядерні випробування, який діяв 1,5 року.

2. Американсько радянські домовленості

У листопаді 1985 р. у Женеві відбулася перша радянсько-американська зустріч на вищому рівні між переобраним 1984 р. президентом СІЛА Р. Рейганом і новим радянським лідером М. Горбачовим. Внаслідок цієї важливої зустрічі було досягнуто принципової згоди про 50-відсоткове скорочення стратегічних наступальних озброєнь, до того ж обидві сторони підписали проміжний договір про ядерні сили середнього радіуса дії.

У жовтні 1986 р. відбулася нова радянсько-американська зустріч на вищому рівні в Рейк'явіку. СРСР виніс на неї пакет радикальних пропозицій щодо ядерного роззброювання: скоротити на 50% стратегічні наступальні озброєння протягом перших п'яти років, а потім цілком їх ліквідувати; звільнити Європу від усіх ракет середньої дальності; домовитися про заборону ядерних випробувань та ін. На відміну від попередніх переговорів, СРСР погодився з вимогами США про жорстку систему контролю. Підписанню цих угод, що мало б історичне значення, перешкоджали розбіжності з питань розгортання програми СОІ. Але важливий крок на шляху зміцнення взаємної довіри між двома наддержавами було зроблено.

У грудні 1987 р. під час чергової радянсько-американської зустрічі на вищому рівні М. Горбачов і Р. Рейган підписали Угоду про скорочення озброєнь середнього радіуса дії, відповідно до якої передбачалася ліквідація цілого класу ядерної зброї за суворого взаємного контролю.

Тенденція послаблення міжнародної напруженості й "потепління" політичного клімату у взаємовідносинах між Сходом і Заходом проявилася й на черговій загальноєвропейській конференції, що проходила у Відні з 1986 р. до 1989 р. Тут поряд із проблемами зміцнення міжнародної безпеки серйозну увагу було приділено дотриманню прав людини.

Та остаточно закінчилась епоха "холодної війни" і впала "залізна завіса" між Сходом і Заходом із виводом 15 лютого 1989 р. радянських військ з Афганістану, із зруйнуванням Берлінської стіни в листопаді 1989 р., обранням у 1988 р. новим президентом США Дж. Буша та його зустріччю в грудні 1989 р. на о. Мальта з М. Горба гсвим. За підсумками мальтійської зустрічі СРСР і США перестали бути один для одного потенційними противниками, а розкол людства на "капіталістичний світ" і "соціалістичний табір" з початком 90-х рр. став надбанням історії.

31 липня 1991 р. було укладено найважливішу радянсько-американську угоду: М. Горбачов і Дж. Буш підписали в Москві давно обговорюваний Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1), який передбачав взаємне 30—40-відсоткове скорочення ядерних арсеналів. Уперше в історії роззброювання найбільших держав світу досягло таких масштабів.

У січні 1993 р. президенти Борис Єльцин і Джордж Буш підписали новий Договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-2), до якого приєдналася й Україна.

Отже, перемога нового політичного мислення у зовнішній політиці СРСР, реальні кроки щодо її реалізації ознаменували на початку 90-х рр. завершення періоду "холодної війни" між Заходом і Сходом, періоду розколу й конфронтації.

3. Перехід від конфронтації до співробітництва

Припинення "холодної війни", внутрішньополітичні зміни в СРСР, мирні революції в країнах Східної Європи привели до розпаду ОВД (1 липня 1991 р.) і трансформації НАТО. Лондонська нарада керівників держав НАТО 5-6 липня 1990 р. ухвалила декларацію про радикальні зміни у своїй військовій доктрині. Країни НАТО зобов'язувалися не нападати на інші держави, а ядерне озброєння оголошувалося "зброєю екстремальної ситуації".

Зміни, що відбувались у світі, зробили актуальним завдання становлення нової системи європейської безпеки. Його розв'язанню сприяли як різноманітні багатосторонні зустрічі, так і

двосторонні контакти між керівниками держав Європи. Так, на Паризькій нараді країн — учасниць Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) на вищому рівні (листопад 1990 р.) було прийнято три важливі документи: Хартію для нової Європи, Спільну декларацію 22 держав, яка фактично узгоджувала принципи їхніх воєнних доктрин, і Договір про звичайні збройні сили в Європі. У хартії велику увагу приділено гуманітарним аспектам міжнародних відносин, "людському виміру" і становленню нового механізму розвитку загальноєвропейського процесу. Також на нараді було ухвалено рішення про радикальне скорочення озброєнь і збройних сил в Європі. 1 березня 1991 р. у Відні розпочав роботу постійно діючий Центр із запобігання конфліктів. Країни Східної Європи і Росія стали членами Ради Європи

4. Нова роль центрально і східноєвропейських держав на міжнародній арені

Унаслідок демократичних революцій 1989—1990 рр. у країнах Центральної та Південно-Східної Європи було ліквідовано накинуту ззовні радянську модель соціалізму. Нові політичні сили, що доступилися до влади, розпочали демонтаж адміністративно-командної системи та будівництво соціально орієнтованого господарства, лравової держави і ліберальної демократії.

На сучасному етапі східноєвропейські країни прагнуть інтеграції з економічними й політичними структурами західноєвропейських країн, бажають увійти до НАТО. Проте їхній соціально-економічний і політичний рівень різниться, тому західні країни провадять диференційовану політику щодо цих держав.

У липні 1997 р. під час зустрічі лідерів НАТО в Мадриді було винесено рішення про прийняття до цієї організації трьох колишніх учасників Варшавського договору — Угорщини, Польщі та Чехії. Це відбулося 1999 р., коли НАТО відзначало свій 50-річний ювілей. Хоча Франція та Італія наполягали на прийнятті до альянсу Румунії та Словенії, інші учасники зустрічі у верхах не підтримали цю пропозицію. Двері НАТО оголосили відчиненими для всіх, але без конкретних термінів прийняття "чергової хвилі". А всім, хто лишився поза межами організації, було запропоновано підсилену програму "Партнерство заради миру".

9 липня 1997 р., після того, як були оголошені нові члени НАТО, відбулася зустріч 44 керівників держав та урядів у Мадриді, яка дістала найменування 1-ї сесії Ради євро-атлантичного партнерства (РЄАП) на вищому рівні. Ця рада заступила форум політичних консультацій Заходу і Сходу з північноатлантичного співробітництва і перебрала місію координатора військового партнерства.

Поряд із західноєвропейською орієнтацією країни Центральної та Східної Європи прагнуть створити свої регіональні організації.

Головною проблемою зовнішньополітичної діяльності України є низька ефективність використання зовнішніх чинників для піднесення вітчизняної економіки та

Перевірте себе

1. Яка загроза світу існувала в першій половині 80-х рр.?
2. Що являє собою "нове політичне мислення"?
3. Проаналізуйте еволюцію радянсько-американських відносин у

Починаючи з 1992 р. США витратили 1,5 млрд доларів на встановлення контролю за ядерною зброєю в Росії, Україні, Білорусі та Казахстані (до цієї суми входять витрати на перевезення ядерних боєголовок, їх зберігання й демонтаж). Президент України в січні 1993 р. разом із президентами США та Росії підписав Договір про скорочення стратегічної ядерної зброї (СНО-2). Україна

Виконайте завдання

1. Зробіть хронологічний ланцюжок еволюції радянсько-американських відносин, поставивши відповідні цифри в кружечки.

Прихід Горбачова → ○ → ○ → ○ → ○ → ○ → ○ → Підписання договору СНО-2

почала вивозити свої ядерні боєголовки до Росії, ракети і шахти з устаткуванням. Така діяльність Ук кала велику повагу до неї з боку урядів і народів ба світу.

Важливим досягненням зовнішньої політики неза їни стало її приєднання до Договору про нерозповсю

5) підписання Угоди про звичайні види о

Нові члени НАТО

3. Визначте, членом яких єв Україна.

Розвиток відносин України з окремими державами вийшов на рівень стратегічного партнерства. У двосторонніх документах уже закріплено відносини стратегічного партнерства України з шістьма державами світу — це Азербайджан, Болгарія, Польща, Росія, США, Узбекистан. Ще з двома державами документально зафіксовані відносини особливого партнерства — це Грузія і

Питання для обговорення у групі

1. **Підтвердить фактами** або **спростуйте думку про** те, **що "холодна війна" завершилася наприкінці 80 х рр.**
2. **Чи погоджуєтесь ви з твердженням про те,** що **світ** у 90 **х рр.** пе**рестав бути біполярним і став однополюсним?**
3. **Який напрям зовнішньополітичної стратегії України є найважливішим?**

Робота з джерелами

Із статті американського політолога С. Гантінгтона "Новий світовий порядок у XXI столітті: тенденції та європейський вимір"

"Більшість людей погоджується з тим, що за часів "холодної війни" світова система була біполярною, тоді як сьогодні існує односилова система. З іншого боку, тривають дискусії з приводу того, яким же вважати сьогоднішній світ — уніполярним, багатополярним чи якоюсь іншою системою. Моя позиція полягає в тому, що нинішня міжнародна політична система є водночас уні та мультиполярною.

Для вирішення міжнародних проблем сьогодні потрібні зусилля як однієї супердержави, так і спільні зусилля кількох інших керівних держав. У цьому уні/мультиполярному світі глобальна структура сили має чотири рівні.

Єдиною наддержавою залишаються США. Далі йдуть найважливіші регіональні держави, кожна з яких відіграє домінуючу роль у своєму регіоні. Відтак — група країн, які я називаю другорядною регіональною силою. До них належать: Велика Британія стосовно Німеччини та Франції в Європі, Україна стосовно Росії, Японія та В'єтнам стосовно Китаю, Пакистан стосовно Індії, Австралія стосовно Індонезії, Саудівська Аравія стосовно Ірану, Єгипет стосовно Ізраїлю та Аргентина стосовно Бразилії. Нарешті, четвертий рівень — це країни, які не увійшли до перших трьох груп.

Якщо говорити про інтереси наддержави в такій уні/мультиполярній системі, то, поза сумнівом, вона зацікавлена у поверненні до уніполярної системи, щоби самостійно ухвалювати всі рішення. Впливові у регіонах країни зацікавлені в багатополярній системі світу. Тому стабільність наявної системи значною мірою залежить від рівноваги між головними конфліктуючими групами. Я вважаю, що така рівновага за своєю природою нестабільна, і марно сподіватися, що її можна буде втримати. Світова політика відійшла від біполярної системи, яка існувала під час "холодної війни", пройшла через однополюсний момент (кульмінацією його стала війна у Перській затоці) і тепер рухатиметься через 10—20 років одно багатополюсного періоду до справді багатополюсного XXI століття. Сполучені Штати, як сказав Збігнев Бжезинський, будуть першою, останньою і єдиною світовою наддержавою".

ГШ

- **Запитання до джерела**

Сьогоднішній світ є уніполярним чи багатополярним?

Запам'ятайте дати:

19 листопада 1990 р. — прийняття Хартії для нової Європи.
Січень 1993 р. — підписання Договору про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО 2).
Грудень 1994 р. — приєднання України до договору про непоширення ядерної зброї.
Вересень 1995 р. — вступ України до Ради Європи.

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ

Пî÷аôкîвий ðівеíü

1. **Чи погоджуєтеся ви з твердженням?**

Знамениту промову, яка вважається початком "холодної війни" виголосив президент США Трумен у м. Фултон 5 березня 1946 р

так; б) О *ні.*

2. **З поданих виберіть дату, що відповідала б події.**

Карибська криза сталась у:

а) • *листопаді 1960р.; б)* О *жовтні 1962 р.; в)* О *жовтні 1963 р.*

3. **Доповніть твердження.**

Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі відбулася в 1975 р. у:

а) О *Парижі; б)* • *Відні; в)* О *Гельсінки.*

Сеðедíйðівеíü

1. **До дати доберіть подію, поставивши відповідну літеру у віконечко на стрічці часу.**

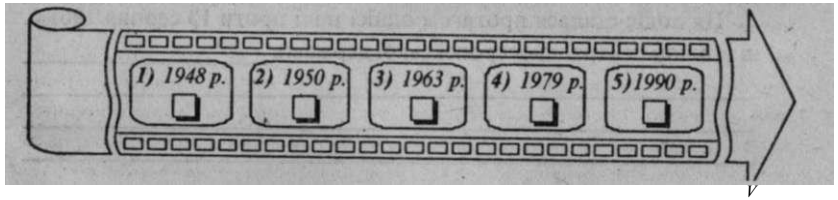

а) Підписання Московського договору про заборону ядерних випробувань у трьох середовищах,
б) Берлінська криза.
в) Початок радянської інтервенції в Афганістан.
г) **Прийняття Хартії для нової Європи,**
г) **Початок корейської війни.**

2. До понять доберіть відповідні тлумачення, поставивши відповідну літеру у клітинку.

1. **"Холодна** війна" I_)	2. **Розрядка** •	3. **Пагуоський рух** •	4. **Нове політичне мислення [__**

а) Новий курс СРСР в міжнародній політиці, який визначав пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими, неможливість розв'язання міжнародних проблем силовими методами, необхідність ядерного роззброєння та глобальної безпеки.

б) Термін, що означає політичне, ідеологічне й воєнне протистояння і протиборство двох світових систем на міжнародній арені у повоєнний час.

в) Міжнародний рух вчених за мир, роззброєння й міжнародну безпеку.

г) Якісно новий етап розвитку міжнародних відносин, який сформувався на межі 70-х рр. і характеризувався переходом від конфронтації до співробітництва держав з різним суспільно-політичним ладом на принципах мирного співіснування.

3. Позначте правильне.

Після розпаду СРСР ядерною зброєю володіли такі пострадянські держави:

а) [__ Азербайджан; б) (__ Білорусь; в) **I__** *Вірменія; г) (__ Грузія; г) [_ Казахстан; д) (__ Киргизстан; е) !__ Росія; є) [__ Узбекистан; ж) [__ Україна.*

Дîñòàòíiй дiвеíü

1. Визначте, про яку подію йдеться, які вона мала причини та наслідки.

Ця подія сталася протягом однієї ночі проти 13 серпня 1961 р. в столиці центральноєвропейської держави._____

2. Доповніть загальні твердження конкретними фактами.

Радянсько-американські переговори другої половини 80 — початку 90-х рр. між керівниками держав зіграли вирішальну роль у припиненні "холодної війни"._____

3. Логічне угруповання розгорніть до речення.

Куба, ракети, протистояння, **СРСР, США,** криза, загроза, третя світова війна, 1962 р._____

Виñîкий дiвеíü

1. Проаналізуйте політику СРСР **і** США в період "холодної війни", які найхарактерніші прояви вона мала в:

економічній сфері	
військово стратегічній сфері	
ідеологічній сфері	

2. Чому розрядка міжнародної напруженості 70-х рр. не стала незворотною?

3. Порівняйте політику СРСР і США в Афганістані у 80-х рр. XX ст. і на початку XXI ст. Яку принципову різницю ви бачите?

Теìа VIII. КУЛЬТУРА

Пригадайте:

1. *Які наукові відкриття першої половини XX ст. ви вважаєте найважливішими для розвитку людства?*
2. *Що означає термін "масова культура"?*
3. *Які нові течії в мистецтві виникли в першій половині XX ст.?*

1. Формування постіндустріального суспільства

Індустріальну стадію розвитку суспільства, на якій західні держави та Японія перебували від кінця XIX ст., в останній **тре**тині XX ст. заступила постіндустріальна (від лат. **роБІ** — після). Якщо для індустріального суспільства є характерним домінування великого машинного виробництва, наявність маси найманих робітників, які працюють на промислових підприємствах, боротьба за джерела сировини, енергії, ринки збуту товарів, то постіндустріальному притаманна науково-технічна революція, перевага сфери послуг над сферою виробництва; створення й використання новітніх технологій, які, своєю чергою, значно підвищують продуктивність праці, змінюють характер виробництва; переміщення центру знань, що справляють вирішальний вплив на політику, до університетів; зміни в соціальній структурі суспільства. Так, в усіх розвинених країнах в останні десятиріччя XX ст. у 2—4 рази зменшилася частка населення, зайнятого в сільському господарстві, значно скоротилася армія промислових робітників. Деякі професії, пов'язані з виробництвом, просто зникли; водночас збільшилася частка людей, зайнятих у сфері послуг, у науковій сфері, в освіті. Приміром, у США кількість студентів збільшилася з 2,3 млн в середині 50-х рр. до 7,1 млн в 1970 р., у Франції — з 0,8 до 2,1 млн за той самий період. У цілому важливою складовою соціальної структури постіндустріального суспільства стають середні верстви, частка яких становить від 1/4 до 1/3 самодіяльного населення. Серед цієї групи можна вирізнити принаймні дві підгрупи: дрібних і середніх підприємців та "нові середні верстви", що складаються з людей, безпосередньо пов'язаних з науково-технічною революцією (НТР).

Слід відзначити, що теорію нового суспільства в 60—70-ті рр. XX ст. було висунуто американським соціологом Д. Беллом, директором Гудзонівського інституту Г. Каном, економістом і соціологом Р. Тіборглдом. Згідно з цією теорією, у постіндустріальному суспільстві головними сферами діяльності є інформатика і сфера обслуговування. У 80-ті рр. концепція постіндустріального суспільства набула розвитку в теорії "інформаційного суспільства" (Л. Масуда, Дж. Нейстріт), в якій реально зростає значення виробництва, розподілу й використання інформації. Ця теорія має підтвердження на практиці, оскільки в останні десятиріччя XX ст. інформаційні потоки значно збільшилися. Швидкість їх пересування зросла, кількість інформації подвоюється кожні два роки. Це приводить до того, що інформація стає найціннішим і найдорожчим продуктом людської діяльності. Той, хто володіє інформацією, володіє ситуацією. Це веде до переоцінювання цінностей, зміни стереотипів, формує новий стиль життя, поведінки, моралі, впливає на цивілізаційні процеси в усьому світі.

2. Загальна характеристика напрямків розвитку культури

Друга половина XX ст. стала новим етапом розвитку світової культури, який почався після другої світової війни і характеризується новими рисами, що виникли внаслідок змін у суспільстві.

По-перше, трансформація суспільства на Заході була пов'язана з НТР, яка розгорнулась у 50—60-х рр. і триває донині. Починаючи із Заходу, нові тенденції в культурі, житті людей поширилися на весь світ. НТР стала однією з причин перетворення індустріального суспільства у постіндустріальне.

По-друге, на розвиток культури впливає індустріалізація.

Індустріалізація, що дала людству досконалі технічні засоби й новітні технології, створила нові умови для тиражування й передавання культурної інформації про концерти, фестивалі, конкурси, експозиції. Зникла визначальна різниця між тим, де перебуває глядач, а де — витвір мистецтва. Споживачем "культурної продукції" є все суспільство.

По-третє, відбувається інформатизація культури, тобто надання духовному виробництву інформативного характеру. Розвиваються комп'ютерні мережі, найяскравішим втіленням яких є Інтернет, що сприяє виникненню "інформаційного суспільства".

По-четверте, поряд з інформатизацією культури відбувається її технізація — залежність від рівня й характеру машинних технічних засобів як передавання культурної інформації, так і її виробництва. Тепер комп'ютер може створювати витвори мистецтва.

По-п'яте, в нашому небезпечному світі люди чимраз частіше доходять висновку, що весь світ єдиний. Внаслідок цього в культурі формується нова тенденція — космізація, тобто розуміння

загальної (космічної) єдності людини і навколишнього природного середовища. Саме в цій сфері налагоджуються взаємини між країнами Сходу і Заходу. А космізація культури, своєю чергою, привела до екологізації культури, спрямованої на охорону навколишнього середовища. У 70-х рр. виник масовий рух за охорону природи — "зелені", було сформовано міжнародний рух "Грінпіс" ("Зелений світ"). Космізація та екологізація сприяють поширенню гуманістичних аспектів у культурі.

По-шосте — взаємопроникнення культур різних регіонів. Зараз у науці й суспільній свідомості поширюється усвідомлення глобалізації соціальних і культурних процесів у сучасному світі, що сприяє активному діалогу культур Заходу і Сходу, пошукові точок дотику, взаємодії й трансформації культур. Так, скажімо, кращі характерні риси західної культури — дух демократії та громадянського суспільства, динамізм, орієнтація на новизну, ствердження гідності й поваги до людської особистості, ідеали волі, рівності, толерантності, — запозичають передові країни Азії та Африки.

На західне суспільство навзаєм позитивно впливають духовно-моральні системи східних країн, які орієнтуються на високі духовні основи в людській особистості й критично ставляться до всього плотського, приземленого.

По-сьоме, поряд із тенденціями інтернаціоналізації у світовому культурному процесі відбувається бурхливий розквіт національних культур, особливо в умовах здобуття незалежності державами "третього світу". Це зробило світову культуру кінця XX ст. надзвичайно різноманітною.

По-восьме, у другій половині XX ст. провідну роль починають відігравати масова культура і поп-культура, які, на відміну від елітарної, орієнтуються не на реалістичні образи, а створюють світ міфічних героїв (Супермен, Бетмен, Міккі Маус і т. д.).

По-дев'яте, у багатьох галузях мистецтва в повоєнні роки з'явилися нові течії та стилі, наприклад, в архітектурі — споруди з бетону і скла. У кінематографі широко використовується комп'ютерна графіка, з'являються нові напрями в музиці: рок-музика, поп-музика, рок-опера — поєднання класичного й сучасного стилів і т. д.

По-десяте, в повоєнний час було створено авторитетні міжнародні організації, які клопочуться проблемами культури у світовому масштабі. Зокрема, ЮНЕСКО чимало зробила для збереження культурної спадщини минулого, сприяє розвиткові національних культур, особливо країн Сходу й Латинської Америки, приділяє велику увагу питанням міжнародного наукового й культурного співробітництва.

*

Отже, зі змінами у суспільстві відбуваються значні зміни в культурі.

3. Освіта в інших країнах

Розвиток системи освіти — одна з найважливіших сфер діяльності держави, оскільки цим держава піклується про своє майбутнє. Обов'язкове навчання дітей шкільного віку закріплено в законодавстві переважної більшості країн світу. Парламенти ухвалюють закони, які регламентують освітній рівень, гарантований державою. В одних країнах це — обов'язкове початкове навчання, в інших — 9-річне, в найпередовіших — загальна середня освіта. Міністерства освіти, які існують практично в усіх країнах, відповідають за розвиток освітньої галузі. У розвинених державах практично всі, хто прагне вчитися, має змогу здобути принаймні середню освіту. Концепція безперервного навчання від дошкільного віку до вищої школи прийнята більшістю країн як стратегічна лінія освітньої діяльності. Зокрема, кількість випускників середніх шкіл у США, Великій Британії, Франції, Японії зросла за п'ятдесят повоєнних років приблизно втричі. Високим рівнем освіти відзначалися країни, що належали до соціалістичного табору. До гурту провідних країн у царині освіти в 70—90-х рр. прорвалися нові індустріальні держави — Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Малайзія, які впродовж короткого часу впровадили загальну середню освіту, зробили її доступною для більшості дітей шкільного віку, піднесли її рівень до сучасного світового.

Для здійснення освітньої діяльності на відповідному рівні держава повинна витрачати великі кошти. Зростають видатки на освіту, що дає змогу створювати нові навчальні заклади всіх рівнів та оснащувати їх необхідним обладнанням. Комп'ютери, аудіовідеотехніка, різноманітні прилади стали невід'ємною частиною навчання дітей в передових країнах, особливо в престижних елітних школах. Що ж до країн, які розвиваються, то для більшості з них найважливіше завдання — ліквідація неписьменності, навчання грамоти всіх дітей шкільного віку.

4. Науково технічна революція (НТР), найзначніші відкриття, поява нових галузей наук

У другій половині XX ст. людство зробило величезний крок в оволодінні таємницями природи та їхньому практичному застосуванні. Відкриття і мирне використання атомної енергії, освоєння космосу, поява нових технологій змінили організацію та управління виробництвом. Корінний переворот у продуктивних силах суспільства, коли наука перетворилася на безпосередню продуктивну силу, дістав назву науково-технічної революції (НТР). Початком НТР вважають 50-ті рр., коли стали до ладу

ерші атомні електростанції, було запущено перший супутник Землі, розпочалося використання у промисловості електронно-обчислювальних машин. Характерні риси НТР: універсальність (охоплює всі галузі) і пришвидшення науково-технічних перетворень (скорочує час між відкриттям і впровадженням). Розгортання НТР привело до активізації соціально-економічних процесів у світі. Наука, що раніше виступала лише як джерело нових технічних ідей, перетворилася на безпосередню виробничу силу. Виробництво ставило завдання перед наукою, а наука пропонувала нові технології виробництву. Якщо на першому етапі НТР тільки робилися перші кроки в цьому напрямі, то на другому етапі, у 60-ті рр., масовою стала автоматизація виробництва: широко використовувалися роботи, автоматизовані системи управління виробництвом.

Від початку 80-х рр. настав третій етап НТР. Автоматизація та роботизація виробництва досягли такого рівня, що робітник дедалі більше відходив від процесу виготовлення продукції та здійснював лише регулювання і контроль виробничого процесу.

У всіх сферах життя людей відбуваються перетворення. Основними енергоносіями в різний час були вугілля, нафта, газ. Проте їхні запаси не безмежні, тому вчені працюють над використанням інших видів енергії, зокрема ядерної. Ведуться пошуки шляхів широкого застосування енергії води, сонця. У природі є величезна кількість ресурсів, але далеко не завжди можливо знайти матеріали, що повністю задовольняли б вимоги людей. Тому завдяки досягненням науки з'явилися синтетичні замінники, які широко використовуються в побуті й на виробництві. Величезні можливості має сучасна медицина, особливо після відкриття антибіотиків і створення діагностичних апаратів.

Винайдення комп'ютера вважають одним із найбільших досягнень людства і прирівнюють до відкриття вогню й колеса. Мікроелектроніка відкриває величезні можливості для інтелектуалізації праці представників величезної більшості професій. Слідом за мікроелектронікою починають стрімко розвиватися біотехнологія, а також технологія створення матеріалів із заздалегідь заданими властивостями.

Удосконалюються системи транспорту і зв'язку. Невід'ємною частиною життя більшості жителів Землі стало телебачення. Супутники зв'язку зробили засоби масової інформації глобальними. Значна частина людей у розвинених країнах уже не уявляє свого життя без Інтернету — світової системи інформації. З цього випливає, що наукова і технічна революція принципово змінила обличчя суспільства, уможливила дедалі більше задоволення потреб усіх його членів.

Перевірте себе

1. **Дайте визначення терміна "постіндустріальне суспільство". Хто був родоначальником цієї теорії?**
2. **Що означає термін "космізація сучасної культури"?**
3. **Назвіть основні риси сучасної культури.**
4. **Які тенденції розвитку має освіта в інших країнах?**

Виконайте завдання

1. Заповніть схему "Етапи НТР".

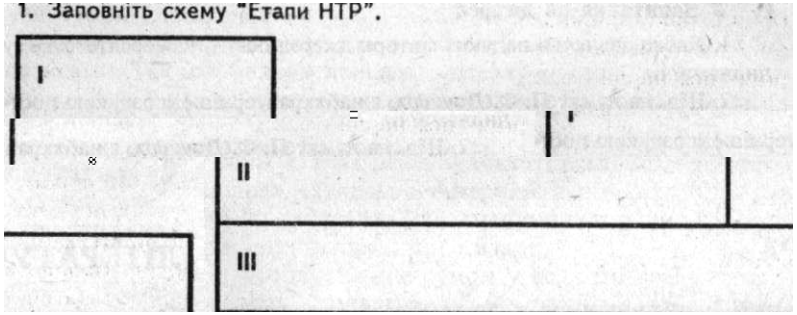

2. **Назвіть найважливіші, на вашу думку, наукові відкриття другої половини XX ст.**

Питання для обговорення у групі

1. **Чи можливе, на ваш погляд, об'єднання людства в єдину соціокультурну цілісність у найближчому майбутньому? Відповідь обгрунтуйте.**
2. **Які тенденції розвитку світової культури є найбільш перспективними і чому?**

Робота з джерелами

1. Із книги Д. Белла "Насувається постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування"

"Історично склалося, що власність була основою багатства й влади, отримували П переважно у спадок. Зараз технічні знання стають основою влади й соціального статусу, що їх отримують завдяки відповідній освіті...

Піднесення нових еліт, що спираються на знання, випливає з того простого факту, що знання і планування — військове, економічне, соціальне — стало основною передумовою будь-якої діяльності в сучасному суспільстві".

2. Із книги П. Ф. Друкера "Нові реалії в уряді й політиці, в економіці та бізнесі, в суспільстві та світосприйнятті"

"Можливість дістати гарну роботу і зробити кар'єру в розвинених країнах сьогодні дедалі більше залежить від наявності університетського диплома... Буквально одиниці з-поміж визначних бізнесменів XIX ст. взагалі коли-небудь переступали поріг вищого навчального закладу, а про закінчення його годі й казати...

Перехід до знань і освіти як основної перепустки до гарної роботи і можливості зробити кар'єру насамперед означає перехід від суспільства, в якому головним шляхом до успіху був бізнес, до суспільства, в якому бізнес є лише однією з можливостей, до того ж не найкращою.

Власне, це означає перехід до постіндустріального суспільства. Найбільший крок на цьому шляху був зроблений у Сполучених Штатах Америки та в Японії, але та сама тенденція має місце у Західній Європі".

» Запитання до джерел

1. Якого значення надають автори джерел освіті, університетському диплому?

2. Що, на думку П. Ф. Друкера, є найхарактернішою ознакою постіндустріального суспільства?

ЛІТЕРАТУРА

Основні тенденції й напрямки в розвиткові літератури інших країн у повоєнні роки. Провідна тематика творів

На розвиток повоєнної літератури великий вплив справили війна з її трагічними наслідками для людської цивілізації, розгром нацизму, розкол світу на демократичну й тоталітарну системи, ядерна небезпека, глобальні проблеми, що постали перед людством, і насамперед — проблема місця й ролі людини в новому постіндустріальному суспільстві.

Основними течіями в літературі другої половини XX ст. були реалізм і модернізм. Суспільно-політичне піднесення перших повоєнних років привело до посилення реалістичних традицій у літературі. Реалістична література, позначена психологізмом, морально-етичною проблематикою, усвідомленням антагонізмів сучасної цивілізації, посіла пріоритетне місце після війни.

До реалістичного зображення життя тяжіло багато видатних письменників Франції: М. Дрюон (трилогія "Кінець людей", 1954 р.), Ерве Базен ("Родина Резо", 1948—1972 рр.), Ф. Ерріа ("Родина Буссардель", 1957 р.). Значне місце в післявоєнній літературі Франції посідає творчий доробок Луї Арагона. У поетичній збірці "Знову ніж у серце" він засудив мілітаризм. У 50-х рр. створив дві прекрасні поеми "Очі і пам'ять" і "Незакінчений роман" — про любов, війну і мир, про себе та свої шляхи в мистецтві, про долю свого часу.

Дуже популярним письменником Великої Британії в післявоєнні роки був Джон Бойтон Прістлі. В його романі "Ця стара країна" (1967 р.) зображено звичаї й побут сучасної Англії.

Всесвітньо визнаними стали англійські письменники Грехем Грін і Чарлз Сноу, які ставили у своїх творах актуальні соціально-політичні та морально-психологічні проблеми. Це стосується, зокрема, романів: Г. Гріна "Тихий американець", "Наша людина в Гавані", "Комедіанти", "Почесний консул"; Чарлза Сноу "Чужі та брати", "Коридори влади", "Пора надій".

Важливе місце в післявоєнній літературі реалістичного напряму посідають письменники США: Вільям Фолкнер, Ернест Хемінгуей, Джон Стейнбек.

Розвиваючись, реалізм збагачувався новими відтінками і нюансами. Так, особливим явищем в літературі став "міфологічний реалізм", представником якого є латиноамериканський письменник Габріель Гарсіа Маркес. Він міфологізовано зображує у своїх творах реальні диктаторські режими останніх десятиріч у країнах Латинської Америки. У романах "Сто років самотності", "Осінь патріарха" письменник сатирично зобразив три різні іпостасі диктатора і його влади.

Особливим напрямом у реалізмі вважається "соціалістичний реалізм", притаманний літературі Радянського Союзу та країн соціалістичної співдружності. В умовах існування тоталітарного режиму виникла слухняна щодо влади література. Літературний процес утратив багатобарвність. Теоретики "соціалістичного реалізму" вимагали від письменників прикрашати історію, штовхали їх на "лакування" дійсності. Прикладами такої напівправди були твори відомих письменників "Піднята цілина" М. Шолохова, "Хліб" О. Толстого, другий варіант "Молодої гвардії" О. Фадеева та ін.

Поряд із слухняною літературою в Радянському Союзі існували автори, які викривали вади тоталітаризму і знаходили свої літературні й художні засоби боротьби проти нього. Найвідомішим борцем із цього гурту є О. Солженіцин, який у своїх творах "Один день Івана Денисовича", "Архіпелаг ГУЛАГ", "Раковий корпус" розкрив світові страшну правду про сталінські репресії.

Крамольними з погляду влади і забороненими в Радянському Союзі були роман Б. Пастернака "Доктор Живаго", удостоєний Нобелівської премії, твори А. Платонова, Й. Бродського, В. Войновича та інших письменників, які мусили покинути батьківщину і переселитися на Захід.

Проте були в Радянському Союзі письменники, які не переслідувались владою, але в рамках дозволеного писали твори (особливо в роки "відлиги" та "перебудови"), що підносили справжні проблеми добра і зла, сенсу життя, людських стосунків і найсвітлішого почуття — кохання, які ставали близькими і зрозумілими людям усього світу. До таких письменників належать В. Астаф'єв, Ч. Айтматов, В. Биков, Г. Бакланов, поети Є. Євтушенко, Р. Рождественський та деякі інші.

У руслі "соціалістичного реалізму" вирізнялися, "селянські" письменники (С. Залигін, В. Шукшин), що розглядали проблеми життя людей у російській глибинці, "екологічна" проза (В. Распутін "Прощання з Матьорою"; Б. Васильєв "Не стріляйте в білих лебедів"), яка торкалася проблем збереження довкілля в умовах наступу НТР та збереження культурної спадщини (В. Солоухін "Чорні дошки").

Популярними авторами, творами яких зачитувалися мільйони людей у Радянському Союзі, були В. Пікуль та Ю. Семенов. Перший писав в основному історичні романи, другий — політичні детективи.

У цілому треба відзначити, що люди в СРСР читали найбільше у світі.

Модерністська течія в сучасній закордонній літературі теж представлена іменами талановитих письменників. Центральне місце в модернізмі цього періоду посідає екзистенціалізм.

Надзвичайна популярність екзистенціалізму пояснюється тим, що він вихопився за межі суворої реальності і став світовідчуттям, нерідко надзвичайно життєвим, емоційним.

Екзистенціалізм захоплює якраз тим, що дозволяє обходитися ілюзіями, утверджуючи свободу особи серед безмежного моря буття.

Найяскравіші представники цього напряму: Жан-Поль Сартр, Альбер Камю, Сімона де Бовуар (Франція); Айріс Мердок і К. Вілсон (Англія); Н. Мейлер (США). Зокрема, основоположник французького екзистенціалізму Ж-П. Сартр на початку 70-х рр. був кумиром певної частини молоді. Пошук абсолютної свободи, абсурдність буття проходять червоною ниткою через його незавершений роман-тетралогію "Дороги свободи" (50-ті рр.).

У романі-притчі А. Камю "Чума" вища мужність людини вбачається в боротьбі проти абсурдності буття. У п'єсі "Облога" життя змальоване як круговерть, де рух відбувається від поганого до гіршого і знову повертається до поганого.

Та найбільшою популярністю в повоєнні роки користувалися жанри масової культури, зокрема детектив і фантастика. Детектив багатьом дає змогу забутися від переповнених вулиць, гуркоту автомобілів, одноманітної виробничої діяльності і труднощів життя. Письменники різних літературних напрямів випробовують себе у детективному жанрі. Так, 1965 р. з'явився детектив К. Еміса "Досьє Джеймса Бонда", а 1975 р. — шпигунський роман Джона Брейна "Благочестивий агент". Справжніми королями детективу стали англійська письменниця Агата Крісті та французький письменник Жорж Сіменон.

В епоху бурхливого розвитку НТР важливе значення має розвиток такого напряму в літературі, як наукова фантастика. Яскравими представниками цього напряму стали А. Азимов, А. Кларк, Р. Шеклі, П. Андерсон, Ф. Корсак та ін.

Своєрідністю наукової фантастики є її соціально і науково моделююча роль. Чималий внесок у розвиток цього жанру зробив Р.-Д. Бредбері, якого називають моралістом XX ст. у фантастиці. Його твори мають морально-філософську спрямованість, протестують проти "машинізації" людини, виступають на захист свободи вияву "природних почуттів".

Отже, літературний процес другої половини XX ст. вирізняється великим різноманіттям течій і стилів, багатобарвністю письменницьких пошуків, глибиною та значущістю піднятих тем, значним впливом на життя суспільства.

Перевірте себе

1. Які основні проблеми хвилювали письменників у повоєнний час?
2. Назвіть імена видатних англійських письменників, чиї твори визначаються актуальними соціально-політичними та морально-психологічними проблемами.
3. Хто з радянських письменників мусив покинути Батьківщину і переселитися на Захід?
4. В яких творах найбільш яскраво змальовуються абсурдність буття, пошуки свободи?

Виконайте завдання

1. Визначіть основні напрями у світовій літературі другої половини XX ст.

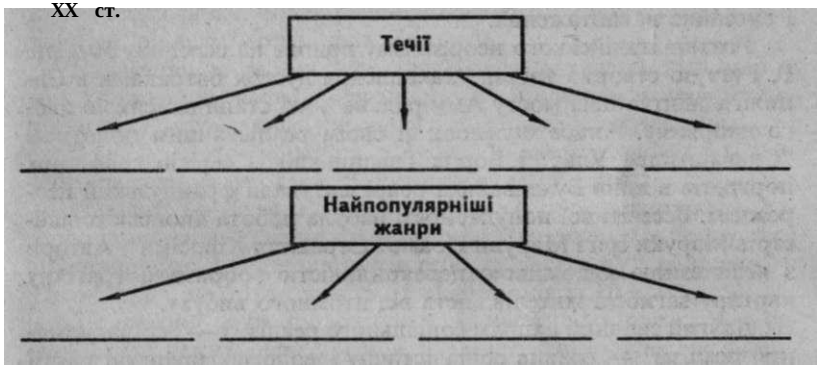

Питання для обговорення у групі

1. Чому, на вашу думку, екзистенціалізм був досить популярним серед європейських читачів у повоєнні роки?
2. Які літературні твори і чому мають найбільший вплив на формування особистості?
3. О. Солженіцин, який був культовою фігурою на Заході в 70—80-х рр., проживаючи зараз у Росії, виступає за відновлення смертної кари у себе на Батьківщині. Це викликало на Заході шок. А як ставитеся до позиції письменника ви?

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО, МУЗИКА, ТЕАТР, КІНО, АРХІТЕКТУРА

1. Основні течії в образотворчому мистецтві

З-поміж усієї строкатості й розмаїтості течій у повоєнному мистецтві вирізняються дві основні: соціальний реалізм та абстракціонізм. Соціальний реалізм об'єднав художників, які вбачали зміст мистецтва в його зв'язку з дійсністю, у суспільних діях, служінні цій меті засобами художньої творчості. Абстракціонізм об'єднав художників, які віддавали перевагу формам, фарбам, кольору.

Мистецтво соціального реалізму проявилось у двох основних формах: неореалізм (демократичні держави Заходу) і "соціалістичний реалізм" (країни соціалістичного табору). Вони мали загальні риси, які виражалися в соціальній спрямованості, але їх кардинально відрізняло ставлення до життя.

Засновником неореалістичного напрямку став італійський художник Ренато Гуттузо. На відміну від класичного реалізму, художники нового напрямку прагнули максимальної узагальненості образів своїх картин. Вони переходили в образи-символи, зображали не особистість, якій притаманні окремі якості, а масового героя; велику увагу приділяли кольору, який ніс і змістове, і емоційне навантаження.

Розквіт італійського неореалізму припав на середину 50-х рр. Р. Гуттузо створив твори: "Захоплення пусток батраками в Сицилії", "Битва біля мосту Амміральйо", які стали класикою цього напрямку. Андре Фужерон зі своїм реалістичним полотном "Слава Андре Ульє" і Борис Тислицький із серією графічних портретів в'язнів Бухенвальда репрезентували французький неореалізм. Всесвітньої популярності набула робота японських майстрів Маруки Ірі і Маруки Поамо "Страхіття Хіросіми". Автори з величезною художньою переконливістю зобразили трагічну картину загибелі жителів міста від атомного вибуху.

Другий значний напрям соціального реалізму — "соціалістичний реалізм" — славив соціалістичну ідеологію, правлячі партії та їхніх лідерів. Авторам таких творів був властивий показний, здебільшого фальшивий, оптимізм. Усі явища, зображені художниками, наділялися суспільним змістом. До особливо запопадливих творців "соціалістичного реалізму" можна віднести митців Д. Налбандяна, У. Лопухова, скульптора Ф. Кломера. Становлення "соціалістичного реалізму" відбувалося в гострій боротьбі з усіма іншими стилями і тенденціями в мистецтві, які кваліфікувалися як реакційні. Характерною ознакою творів "соціалістичного реалізму" було те, що художники ніколи не "опускалися" до реальних проблем людини, які завжди приносилися в жертву

абстрактній людяності, автори не ставили головною метою пізнання людиною дійсності, шукання істини. Одначе серед представників цього напряму були й талановиті митці, твори яких проникнуті теплотою, людяністю, любов'ю до природи. Це, зокрема, твори Т. Яблонської.

Течію повоєнного абстракціонізму можна переділити на три великі групи. Перша з них — абстрактний експресіонізм. Засновником його став американець Джексон Поллок. Він запропонував термін "дрипінг" — розбризкування фарб на полотнині без використання пензля, за допомогою інших предметів. У цьому мистецтві наголос робиться на самій дії, процесі створення картини. Інший представник цього напрямку, Жорж Матьє, супроводжував свої творчі сеанси в присутності публіки маскарадними переодяганнями і музикою. Друга група абстракціоністів тяжіє до деякої загадковості, автори вкривають свої полотна знаками, які нічого не значать. Третю групу складають послідовники технізованого, абстрактно-геометричного мистецтва. Живописці створюють строго геометричні декоративні композиції, скульптори використовують для своїх абстрактних творів полірований або грубий зварний метал, а також металеві механізми і пристосування.

Наприкінці 50 — на початку 60-х рр. у світовому мистецтві проявилися перші симптоми кризи абстракціонізму. Свідченням цього стала поява нових стилів: "поп-арту" (популярне мистецтво) та "оп-арту" (оптичне мистецтво).

Характерною рисою "поп-арту" було створення різноманітних композицій, часто абстрактних, із цілком реальних предметів побуту, в тому числі сільськогосподарських знарядь, шматків труб, частин автомобілів і т. д. Стиль "поп-арту" виник у США. Його засновниками були Р. Рушенберг і Дж. Джонс.

"Оп-арт" — це ефект кольору і світла, пропущених крізь оптичні прилади на складні геометричні конструкції. На повну силу цей напрямок продемонстрував себе на виставці "Чуйне око" у Нью-Йорку, де брали участь 75 художників із 10 країн.

У повоєнні роки продовжував розвиватися сюрреалізм, в основі якого лежить переконання, що мистецтво покликане зображати насамперед не навколишню дійсність, а власний духовний світ художника, стан його душі. Найяскравішим представником цього напрямку став видатний художник сучасності іспанець Сальвадор Далі. Його найвідоміші картини повоєнного періоду — "три сфінкси Бікіні", "Атомний Нерон", "Атомна Леда", "Атомістичний хрест".

Найвідоміший французький художник, іспанець походженням Пабло Пікассо, з ім'ям якого пов'язана ціла епоха в сучасному живописі, активно працював і в повоєнні роки. У той час у творчості Пікассо переважали ідеї любові до життя й добра, нена-

Голуб миру П. Пікассо

висті до війни, властиві більшості художників його покоління. Його знані твори — статуя "Людина з ягням" і малюнки голуба миру, над якими Пікассо працював починаючи з 1942 р., — втілюють ідеали добра і миру. Цій же тематиці присвячено знаменитий плакат до всесвітнього конгресу прихильників миру (1949 р.) і політичний памфлет "Кривава бойня в Кореї", який об'єднав символічні та реальні мотиви. Апогеєм творчості майстра на антивоєнну тему став розпис храму Миру у Валлорисі, де на протилежних стінах невеликої капели було створено дві фрески "Війна" і "Мир".

З 70-х рр. розпочалася нова епоха у світовому мистецтві, яку називають постмодернізмом. Ця епоха ознаменувалася прагненням мистецтва повернутися до реального світу. Водночас реалізм, який десятиліттями зазнавав гоніння, знову привернув до себе жвавий інтерес. Особливе місце в цьому процесі посідає гіперреалізм (або фотореалізм) — живопис, що буквально імітує реальні сцени і предмети з фотографічною точністю. Ця течія виникла у США і набула поширення в інших країнах. Взагалі ж постмодернізм характерний появою плеяди молодих художників із суворим і вимогливим поглядом на життя.

2. Музика

Для музики більшою мірою, ніж для інших видів мистецтва, характерний поділ на "елітарну" й "масову". Головною відмінною рисою "масової культури" порівняно з "елітарною" (що орієнтується на смаки обраної публіки), є свідома ставка на середнього масового споживача.

Король рок-н-ролу Елвіс Преслі

Основними напрямами "масової" музики стали рок-музика і джаз. У 1954 р. уперше пролунала пісенька Білла Хейлі "Rock around the clock", яка дала назву новому музичному стилю рок-н-рол. Того ж року вийшла перша платівка майбутнього короля рок-н-ролу Елвіса Преслі. Новий стиль одразу ж привернув увагу глядачів, особливо молоді. Для творчості Е. Преслі були характерними простість, позбавлені змісту солодкі мелодії, інтимний характер виконання.

У 60-ті рр. з'явилися легендарні групи "Бітлз" і "Ролінг Стоунз". "Бітлз" оспівували любов, протестували проти війни у В'єтнамі, вимагали повернення Ірландії ірландцям, збирали гроші для жителів Бангладеш. Прикладами політизованого року були їхні пісні "Дамо світу шанс", "Не хочу бути солдатом", "Скажи мені хоч трохи правди" та ін.

Різко аполітичний, бунтарський, "непристойний" напрямок символізувала група "Ролінг Стоунз", що, на їхню думку, було протестом проти обивательської буржуазної культури.

Вершиною цього етапу розвитку рока стала широко відома в 60-ті рр. рок-опера "Ісус Христос — суперзірка" (музика Ендрю Веббера). Дія рок-опери охоплює останні шість днів життя Ісуса, але в тексті говориться й про його минуле. Ідеї, закладені у творі та оформлені сучасними, зрозумілими молодим людям 60-х рр. засобами, зробили твір надзвичайно привабливим.

У рок-музиці розвивались і розвиваються інші напрямки: панк-рок, брейк, рок-метал, хард-рок та ін.

Найвідомішими естрадними співаками в 70-80-х рр. були Мірей Матьє, Шарль Азнавур, Патрісія Каас, ансамбль "Абба", в Радянському Союзі — Алла Пугачова, Софія Ротару, Йосип Кобзон.

В останнє десятиріччя суперзірками естради стали Майкл Джексон, Мадонна, Принц, Стінг, ансамбль "Спайс Гьорлз" та деякі інші.

Джаз став фаховим мистецтвом; радянські оркестри О. Лундстрема, К. Орбеляна набули всесвітньої популярності. До кращих зразків мюзиклу 1950-х рр. належать надзвичайно популярні твори "Звуки музики" Роджерса, "Моя чарівна леді" Ф. Лоу, "Вестсайдська історія" Л. Бернстайна.

Надзвичайно відомими були й "серйозні" музиканти: композитори Родіон Щедрін, Альфред Шнітке, піаністи Ван Клайберн, Святослав Ріхтер, віолончеліст Ростислав Ростропович, скрипаль Давид Ойстрах. Вони перемагали на престижних музичних конкурсах, збирали тисячні зали на свої концерти.

Всесвітню славу мали й оперні співаки: Лучано Паваротті, Пласідо Домінго, Монсерат Кабальє, Хосе Каррерас, Галина Вишневська, Іван Козловський, Анатолій Солов'яненко та деякі інші.

3. Театр

У повоєнні роки театральне мистецтво переживало не кращі часи, тому що увагу глядача притягав більш доступний і видовищний кінематограф, а потім і телебачення. За цих умов для повернення глядачів у театральні зали величезну роботу було здійснено драматургами і театральними режисерами. У США, напри-

клад, виникла суто американська традиція організації театральної справи. Найвідоміший американський драматург Юджин О'Ніл визначив шляхи розвитку театру на десятиріччя. В його п'єсах "Продавець льоду прийде", "Довга подорож у ніч", "Місяць для пасинків долі" створено картину абсурдності й глибокої ганебності людських відносин. Ці твори проклали дорогу для сприйняття публікою таких складних драматургів, як Тенессі Вільямс і Артур Міллер. У п'єсах Вільямса "Скляний звіринець", "Трамвай бажання", "Орфей спускається в пекло" та інших світ людських відносин постає в усій своїй трагічності й проблемності. П'єси Вільямса було перекладено багатьма мовами, вони з успіхом ставилися на сценах найбільш престижних театрів світу. У роботах А. Міллера "Смерть комівояжера", "Вид з мосту", "Після гріхопадіння" підносяться проблеми цінності внутрішнього світу людини, його неповторності, відповідальності кожного за те добро і зло, яке він учинив.

Співзвучні мотиви спостерігаються і в творчості європейських драматургів, які створили "драму абсурду". Найвідоміші представники цієї течії — французькі драматурги Ежен Йонеско (румун із походження) і Семюель Беккет (походженням ірландець).

У п'єсах Йонеско "Лиса співачка", "Урок", "Носоріг", "Небесний пішохід" домінують відчуття кошмару і нісенітності існування. Широкої популярності набули п'єси С. Беккета "В чеканні Годо", "Кінець гри", "Остання стрічка". У 1969 р. творчість драматурга було відзначено Нобелівською премією.

На відміну від кіномистецтва, розрахованого на мільйонні аудиторії та значною мірою пересічного споживача, театр усе ж таки залишається елітарним мистецтвом.

У Радянському Союзі театральне мистецтво було на досить високому рівні. В кожному обласному центрі існували театри: музичні, драматичні, дитячі, а в столиці, Ленінграді та ще в декількох великих містах склалися цікаві творчі колективи, очолювані видатними режисерами, в яких працювали талановиті актори, відомі й популярні в усій країні. Зокрема, слід відзначити Великий драматичний театр у Ленінграді на чолі з Г. Товстоноговим, Московський театр на Таганці, головним режисером якого був Ю. Любимов, а в трупі театру працював В. Висоцький, МХАТ, театр "Сучасник" та деякі інші. На весь світ були відомі балетні трупи Великого театру в Москві, ленінградського Марийського театру, Київського театру опери та балету. Відомі балерини Г. Уланова, М. Плісецька, танцювальні колективи — ансамблі "Берізка", під керівництвом І. Мойсеева, ім. П. Вірського, хор ім. Г. Вірьовки під час закордонних гастролей демонстрували найвищий мистецький рівень.

4. Кіно

Кіно другої половини XX ст. розвивалося в руслі основних художніх напрямків цього часу, але кожний національний кінематограф мав свої особливості.

Неореалізм знайшов найбільше втілення в італійському кіно. Виник цей напрямок на хвилі руху Опору, в умовах становлення демократичного суспільства. Пошуки нових напрямків розвитку неореалізму обумовлені проблемним аналізом взаємовідносин людини та суспільства.

З іменами Р. Росселіні, Л. Вісконті, А. Антоньйоні, Ф. Фелліні пов'язаний розквіт філософського, поетичного кінематографу. Саме в різних стрічках проявилася одна з головних тенденцій західноєвропейського кінематографу кінця 50 — початку 60-х рр. — дослідження психологічних і соціальних мотивів поведінки сучасної людини (фільми Фелліні "Дорога", "Солдатське життя", "8 '/г"; фільми Антоньйоні "Хроніка одного кохання", "Крик").

Наприкінці 60-х рр. почали формуватися головні жанри політичного кіно, яке в Італії сягнуло вершин у першій половині 70-х рр.

Характерною рисою англійського кіно залишилася вірність національним традиціям. Знаменитий режисер і актор Лоуренс Олів'є з успіхом знімав стрічки за класичними творами В. Шекспіра "Гамлет", "Генріх V", "Річард VI".

У Франції в 70-ті рр. зняв свої кращі сатиричні стрічки знаний метр сюрреалізму в кіно іспанець Л. Бунюель ("Цей невизначений об'єкт бажання", "Привід свободи"). Традиційний і популярний у Франції жанр кінокомедії відкрив глядачам імена Ж.-П. Бельмондо, Л. де Фюнеса, П. Рішара.

Для розвитку кінематографу в СРСР цього періоду характерні декілька тенденцій: епічність ("Війна і мир", "Червоні дзвони", "Мексика у вогні" С. Бондарчука); екранізація літературної класики ("Дама з собачкою" Й. Хейфеца, "Тихий Дон" С. Герасимова), спрямованість на яскраву особистість ("Початок", "Прошу слова", "Васса" Г. Панфілова), поява фільмів "для полиці", що не потрапили в широкий прокат через заборону комуністичної цензури.

В останні роки телебачення перехоплює пальму першості у традиційного кінематографа, оскільки стало невід'ємною частиною побуту кожної родини. Герої телесеріалів, що розтягуються на довгі місяці й роки, сприймаються як гарні знайомі, за перипетіями життя яких глядачі стежать з увагою і співчуттям. Перед творцями цих фільмів поетає дуже важлива задача — виховувати людей в дусі гуманізму, за допомогою різноманітних художніх засобів прищеплювати їм кращі загальнолюдські цінності.

5. Архітектура

Функціоналізм став практично основним архітектурним напрямком XX ст. Для нього характерний принцип, відповідно до якого архітектурну форму визначають функції, призначення будинку. Функціоналізм дав світу нові типи житлових будинків (коридорного типу, галерейного типу, з квартирами у двох рівнях) із покриттями, економічними квартирами з вмонтованим устаткуванням і зручним для трансформації інтер'єром. Принципи функціоналізму легко пристосовувалися до національних особливостей різних країн, що зробило цей напрямок інтернаціональним. У більшості міст світу з'явилися нові будівлі громадського призначення, художній образ яких визначається як "скляний паралелепіпед" або "скляна призма", — тобто будинок, який складається з суворо геометричного металевого каркасу, заскленого з усіх боків. Ці будинки стали своєрідною візитною карткою архітектури 50—60-х рр. (наприклад, будинок ООН і 400-метровий Всесвітній торговельний центр у Нью-Йорку, готельні комплекси "Хілтон" і "Форум" у більшості європейських міст). Такі типові будинки зі скла та бетону першим запропонував світові американець Л. Міс ван дер Рое.

Ще одним напрямком в архітектурі повоєнного часу стала органічна архітектура. її ідеолог, американський архітектор Франк Ллойд Райт, проповідує зв'язок із природою, звернення до людської індивідуальності. Одним із прикладів органічної архітектури є будинок Сіднейської опери в столиці Австралії. Його ж архітектор, датчанин Йорг Утцон, пояснює, що був натхненний вітрилами яхт у порту Сіднея, а ще — храмовими спорудами майя та ацтеків у Мексиці.

Найвидатніший архітектор XX ст. Ле Корбюзье прагнув зблизити та об'єднати сильні риси функціоналізму та органічної архітектури (житловий будинок у Марселі, капела Нотр-Дам дю О в Рон'ші).

У 1951 р. він дістав можливість здійснити свою мрію: побудувати ціле місто. Північний штат Пенджаб (Індія) втратив свою столицю після поділу держави 1947 р., і Ле Корбюзье було запропоновано спроектувати нову столицю Чандігарх. Було вирито велике штучне озеро, навколо якого проклали прогулянкову дорогу. Все місто засадили квітучими деревами. Чандігарх переділено на сектори-мікрорайони широкими бульварами. Втім, критики вважають, що архітектор не врахував особливостей Індії, спосіб життя індусів.

Ще один визначний архітектор-бразилець — Оскар Німейєр теж дістав пропозицію збудувати місто. За його проектом у незайманих тропічних джунглях за три роки було збудовано нову столицю Бразиліа. 21 квітня 1960 р. відбулося офіційне відкриття

міста. Сьогодні його нерідко називають одним із найкрасивіших міст планети.

Отже, друга половина XX ст. характеризується кардинальними змінами не тільки в громадському житті, а й у розвитку культури. Нові естетичні принципи, нова стилістика, пластика, принципово нова організація художньої реальності — ось характерні ознаки розвитку мистецтва другої половини XX ст.

Перевірте себе

1. Які напрями переважали в образотворчому мистецтві другої половини XX ст.?
2. Кого вважають королем рок-н-ролу?
3. Назвіть імена найбільш відомих естрадних співаків останніх десятиріч.
4. Які проблеми піднімаються в п'єсах сучасних американських та європейських драматургів?
5. В яких театрах СРСР працювали найбільш відомі режисери та актори?
6. Назвіть найвідоміших кіноакторів Франції. Які фільми за їх участю ви бачили?
7. Що означає архітектурна форма "скляний паралелепіпед" або "скляна призма"?
8. Кого вважають найвідомішим архітектором XX ст.?

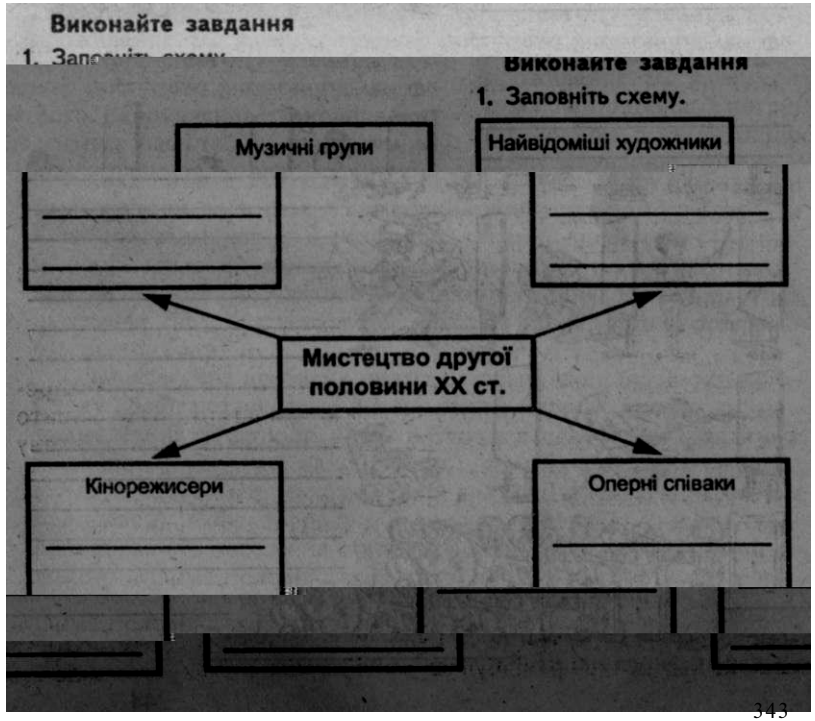

2. Напишіть розповідь за малюнками Х. Бідструпа (на вибір).

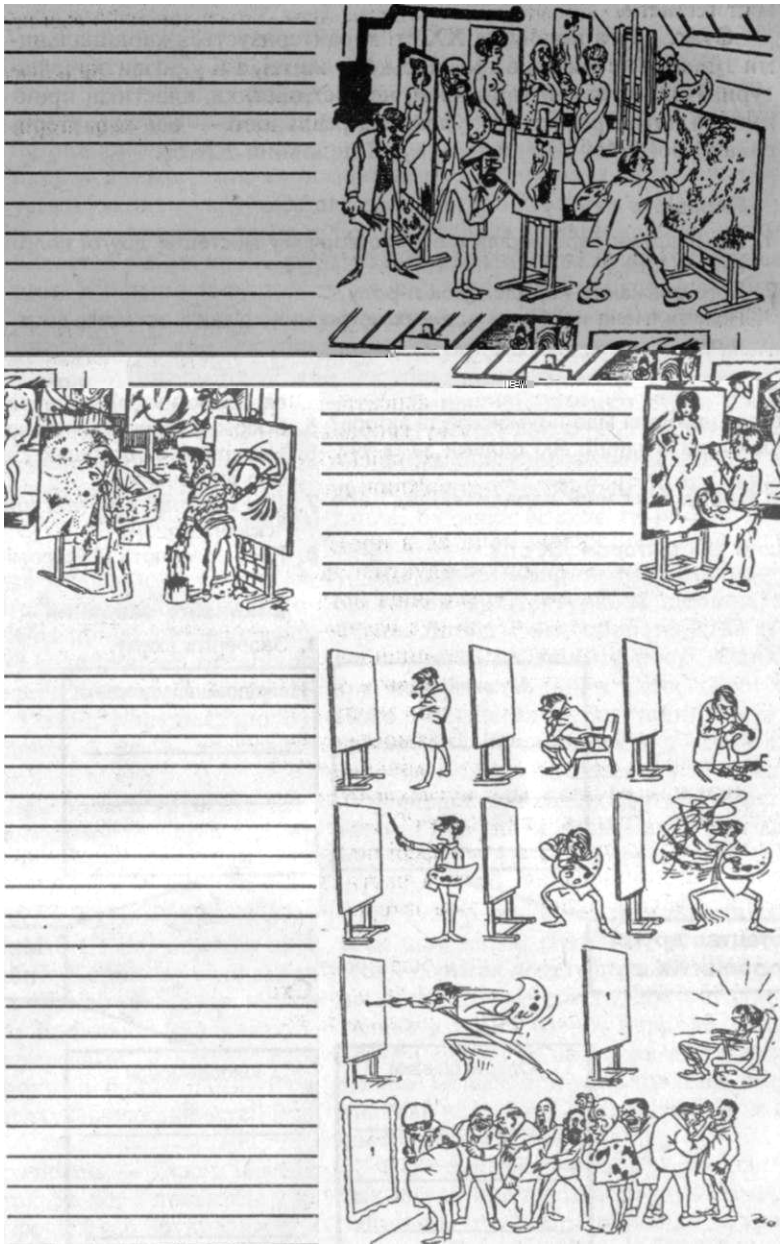

Питання для обговорення у групі

1. **Які течії в образотворчому мистецтві здаються вам найбільш перспективними і чому?**
2. **Дайте поради сучасним театральним режисерам: як зацікавити публіку і залучити *Ті* до театральних залів?**
3. **Які музичні напрями та стилі, на вашу думку, найбільш подобаються публіці?**

СВІТ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ

Загальна характеристика глобальних проблем сучасності

Глобалізація соціальних, культурних, економічних і політичних процесів у сучасному світі поряд із позитивними аспектами породила низку серйозних проблем, які дістали назву глобальних проблем сучасності — екологічних, демографічних, військово-політичних, етнічних та ін. Усі ці проблеми дуже важливі для сьогодення й майбутнього людства.

Сутність екологічної проблеми, наприклад, полягає в протиріччі, яке чітко виявилось і заглиблюється, між продуктивною діяльністю людства і стабільністю природного середовища його проживання. Штучне середовище поступово й неминуче насувається на природне і поглинає його. Забруднення навколишнього середовища досягло безпрецедентних масштабів і становить загрозу існуванню людини. У рік на кожного жителя Землі припадає більше як 20 т промислових та інших відходів. В атмосферу потрапляє понад 200 млн т окислів сірки та азоту і мільйони тонн вуглекислого газу. Підвищення концентрації вуглекислоти в атмосфері загрожує її розігрівом ("парниковий ефект") і зміною клімату, руйнування озонового прошарку в атмосфері посилює вплив ультрафіолетового випромінювання. Велика частина населення світу змушена користуватися забрудненими джерелами питної води.

Демографічна проблема полягає в тому, що в більшості країн Сходу зберігаються дуже високі темпи народжуваності за зниження темпів смертності. Якщо в Європі досягнуто рівноваги між кількістю померлих і народжуваних, то в країнах, що розвиваються, відбувається демографічний вибух. Дві третини населення припадає на Азію, Африку і Латинську Америку. У деяких країнах щільність населення становить сотні душ на квадратний кілометр. Майже половина людства мешкає в містах. У цих регіонах видобувається половина сировинних і паливних ресурсів планети, але самі країни цих континентів споживають лише 1/8 частку своїх багатств. Така величезна кількість напівголод-

них, охоплених відчаєм людей створює на планеті ситуацію, дуже небезпечну для загального миру.

Загроза війни із застосуванням зброї масового знищення (термоядерної, хімічної, бактеріологічної), що ймовірно призведе до ліквідації людської цивілізації, становить сутність військово-політичної проблеми. Крім того, існує загроза неконтрольованого розповзання ядерної зброї по всьому світові, використання її різними маніяками з непередбачуваною метою, переростання локальних збройних конфліктів у світову війну.

Соціально-економічні проблеми людства пов'язані з існуванням на землі багатих та бідних країн. Основна маса "однодолярових" країн (де люди в день отримують не більше одного долара) знаходиться в Азії, Африці та Латинській Америці. На жаль, останнім часом деякі країни Центральної та Східної Європи, в тому числі й Україна, теж опинилися в цій зоні.

Існує також глобальна проблема збереження енергоресурсів, оскільки запаси нафти, газу, руди дуже швидко вичерпуються. Людству необхідно шукати альтернативні джерела енергії.

Існують також проблеми невиліковних хвороб, насамперед СНІДу.

Для вирішення глобальних проблем необхідні спільні зусилля людства — як міжнародних організацій, передусім ООН і ЮНЕСКО, так і урядів окремих країн.

Міжнародні організації, створені при ООН:

Зокрема, ЮНЕСКО має великий досвід вирішення проблем у галузі культури, проблем збереження культурної спадщини народів Азії та Африки, ліквідації неписьменності, розповсюдження медичних знань та інші. Значні успіхи має Всесвітня організація з охорони здоров'я, за допомогою якої ліквідовано деякі небезпечні інфекційні хвороби на планеті. Програма ООН з охорони навколишнього середовища зосереджує свою увагу на ліквідації екологічних катастроф. Дитячий фонд піклується про долю найбільш незабезпечених дітей-сиріт, про їх навчання та захист їхніх прав. Інші міжнародні організації теж роблять свої конкретні внески у вирішення існуючих глобальних проблем та намагаються запобігти виникненню нових.

Перевірте себе

1. Які глобальні проблеми стоять перед людством **на** початку третього тисячоліття?
2. Яким чином людство намагається їх вирішити?

Виконайте завдання

1. Порівняйте проблеми, що стоять перед людством, за масштабом їх загрози для **життя** людей (зробіть діаграму).
2. Визначте, які міжнародні організації роблять найвагоміший внесок у їх вирішення.

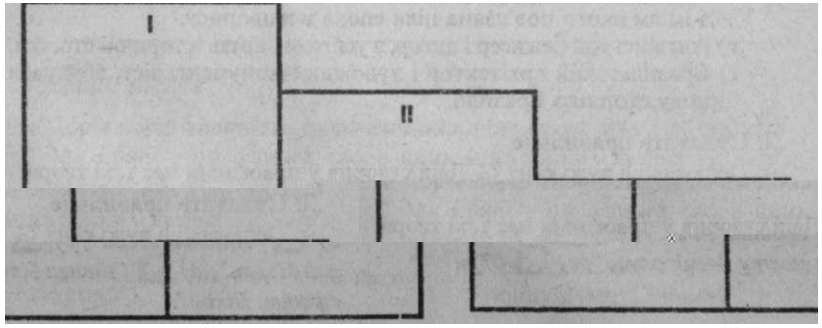

Питання для обговорення у групі

Запропонуйте своТ способи вирішення глобальних проблем, зокрема екологічних, демографічних, етнічних.

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ

Пî÷адкîвий рівеíй

1. Дайте ствердну або заперечну відповідь.

Чи був іспанський художник Сальвадор Далі видатним представником реалістичного напрямку в мистецтві XX ст.?

а) **О** *так; б)* **Д** *ні.*

2. З наведених творів виберіть ті, що належать перу англійського письменника Г. Гріна.

а) **Д** *"Осіньпатріарха"; б)* **Д** *"Тихийамериканець";в)* **Д** *"Доктор Живаго ".*

3. Доповніть твердження.

Королем рок-н-ролу в 50-ті рр. став американський співак:

а) **О** *Майкл Джексон; б)* **Д** *Шарль Азнавур;* ***в)*** **Д** *Елвіс Преслі.*

Сеđедíий рівеíй

1. Вкажіть, яка подія з трьох наведених сталася раніше.

Починають свою концертну діяльність відомі музичні групи:

а) **ŁТ** *"Бітлз"; б)* **Д** *"Спайс Гьорлз";* ***в)*** **Д** *"Абба".*

2. Доберіть до імен видатних митців їхні характеристики.

1. Пабло Пікассо О	2. Лоуренс Олів'е 0|	3. Оскар Німейєр Д	4. Жан Поль Сартр Д

а) Письменник, основоположник французького екзистенціалізму.
б) Найвідоміший французький художник, іспанець походженням, з ім'ям якого пов'язана ціла епоха в живопису.
в) Англійський режисер і актор, з успіхом знімав історичні стрічки.
г) Бразильський архітектор і художник-монументаліст, збудував нову сгголицю Бразилії.

3. Позначте правильне.

Іспанський художник С. Далі створив уповоєнний час такі твори:

а) **С]** *"Атомістичний хрест"; б) [_\| "Кривава бойня в Кореї";* **в). О** *"Атомна Леда"; г)* **Д** *"Людина з ягням"; г)* **Д** *"Атомний Нерон"; д)* **Ц** *"Битва біля мосту Амміральйо"; е)* **Д** *"Три сфінкси Бікіні".*

Дîñđадíий рівеíй

1. До понять доберіть відповідні тлумачення, поставивши у клітинку відповідну літеру.

а) Абстракціонізм; б) "масова культура"; в) екзистенціалізм; г) неореалізм; г) футуризм.

1. Модерністська течія в живопису, скульптурі, графіці XX ст., представники якої принципово відмовлялися від зображення реальних предметів і явищ. їхні твори є поєднанням геометричних форм, кольорових плям, ліній **Д**
2. Один із напрямків у сучасній філософії та літературі, який виник як антипод реалістичної філософської традиції. Основна категорія — існування, яке розглядається як потік переживань, пов'язаних з існуванням у світі. **Ц**
3. а) Напрям в італійському кіно й літературі середини XX ст.; обстоював ідеї соціальної справедливості, збереження гідності звичайної людини в суспільстві, б) Ідеалістичний напрям у філософії XX ст., який розглядав історичний розвиток як стрибкоподібний процес, у перебігу якого виникнення нових вищих якостей зумовлене втручанням ірраціональних сил. **О**
4. Поширений у сучасному суспільстві тип культури, перетворений на індустріально-комерційну форму виробництва й розповсюдження стандартизованих духовних благ за допомогою засобів масової комунікації. **О**
5. Течія в європейському мистецтві й літературі 10-20-х рр.XX ст., представники якої нехтували реалізм і намагалися створити новий стиль — "мистецтво майбутнього". **Д**

2. Загальне твердження доповніть конкретними фактами.

Науково-технічна революція розпочалася з 50-х рр. XX ст._____

3. Визначте, про кого йдеться.

Видатний італійський художник, засновник неореалізму.

Виñîкий рівеíй

1. Порівняйте творчість письменників демократичних і тоталітарних країн у повоєнний час: в яких мистецьких напрямах вони працювали, які теми піднімали в своїх творах, які ідеї сповідували.

2. Визначте основні риси сучасної культури.

3. Які глобальні проблеми людства найбільш складно вирішити, на вашу думку, і чому?

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

АВТОРИТАРИЗМ (фр. autoritarisme, від лат. autoritas — вплив, влада) — державний лад, який характеризується режимом особистої влади, диктаторськими методами управління за допомогою репресивного апарату й соціальної демагогії.

АКЦІОНЕРНІ ТОВАРИСТВА — колективна форма підприємництва, за якої з метою розширення підприємств утворюються товариства, що об'єднують індивідуальні капітали пайщиків-акціонерів.

АНТИГІТЛЕРІВСЬКА КОАЛІЦІЯ — військово-політичний союз держав і народів, які боролися в другій світовій війні проти блоку нацистської Німеччини, фашистської Італії, мілітаристської Японії ("осі") та їхніх сателітів. Основні учасники А.К. — Англія, Китай, СРСР, США та Франція.

АПАРТЕХД (мовою африкаанс apartheid — окреме проживання) — політика позбавлення тих чи тих груп населення, залежно від їхньої расової належності, політичних, соціально-економічних і громадянських прав аж до примусового переселення і т. ін.

АРМІЯ КРАЙОВА (польс. Armia Krajowa — Вітчизняна армія) — польська національна військова організація, що діяла в окупованій німецькими військами Польщі (1942-1945 рр.). Підпорядковувалася польському емігрантському урядові в Лондоні. Окремі частини існували до 1947 р.

АРМІЯ ЛЮДОВА (польс. Armia Ludowa — Народна армія) — польська військова організація, що діяла під керівництвом Крайової ради народової в окупованій німецькими військами Польщі (1944 р.).

АСИМІЛЯЦІЯ (від лат. assimilatio — уподібнення) — процес злиття одного народу з іншим з утратою одним із них своєї мови, культури, релігії, звичаїв, національної самосвідомості.

БЕРЛІНСЬКИЙ МУР — бетонний мур між Західним (під контролем військової адміністрації Великої Британії, США і Франції) та Східним Берліном (столицею НДР), сумнозвісний символ "поділу світу" в період "холодної війни". Зведений у серпні 1961 р. з ініціативи СРСР і за "розпорядженням керівництва НДР для унеможливлення втечі східних німців до Західного Берліна, а звідти до ФРН або до інших західних країн. Зруйнований у листопаді 1989 р.

БІЛОВЕЗЬКА УГОДА — документ, що оголосив про розпуск СРСР і створення Співдружності Незалежних Держав. Підписана 8 грудня 1991 р. Президентом Росії Б. М. Єльциним, Президентом

України Л. М. Кравчуком та головою Верховної Ради Білорусії С. С. Шушкевичем.

БЛІЦКРИГ (нім. Blitzkrieg — блискавична війна) — теорія ведення агресивної війни, розрахованої на капітуляцію противника в найкоротші строки внаслідок раптового нападу на нього й швидкого просування в глиб країни; основа воєнної доктрини гітлерівської Німеччини.

БЛОКАДА (англ. blokade) — військова, політична або економічна ізоляція чи оточення держави або її частики, групи держав, їхніх збройних сил, насильницьке порушення їхніх зовнішніх зв'язків, з метою примусити виконати вимоги, висунуті організаторами Б.

БУНДЕСТАГ (нім. Bundestag, від Bund — союз і Tag — день) — законодавчий та представницький орган у Німеччині.

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР — договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу, підписаний 14 травня 1955 р. Заклав підвалини створення військового блоку країн "соціалістичної співдружності" (Організації Варшавського договору) на противагу НАТО. Існував фактично до розпаду Радянського Союзу.

ВЕРМАХТ (нім. Wehnnacht, від Wehr — зброя, оборона та Macht — сила) — назва збройних сил йацистської Німеччини в 1935-1945 рр.

ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС — об'єднання військових підприємств, керівництва збройних сил, урядової бюрократії, мілітаризованих наукових установ, які розробляють і виготовляють військову продукцію.

ВОЛЮНТАРИЗМ (від лат. voluntas — воля) — 1) теорія, згідно з якою воля є першоосновою й творцем дійсності, основним чинником у психічному житті людини всупереч розумові; 2) соціально-політична діяльність, яка, нехтуючи об'єктивні закони історичного розвитку, керується суб'єктивними бажаннями й довільним рішенням осіб, які її здійснюють.

ГЕНОЦИД (від грец. vevoc, — рід, плем'я і лат. caedo — вбиваю) — повне або часткове знищення окремих груп населення за расовими, національними чи релігійними ознаками; один із найтяжчих злочинів проти людства.

ГЕОПОЛІТИКА — політологічна концепція, згідно з якою зовнішня політика держав визначається географічними факторами (місцеположенням країни, природними ресурсами, кліматом тощо). Термін Г. вживається для позначення певного впливу географічних чинників на зовнішню політику.

ГЕСТАПО (нім. Gestapo, скор. від Geheime Staatpolizei) — таємна державна поліція нацистської Німеччини в 1933-1945 рр. Проводила масовий терор у Німеччині й на окупованих територіях.

ГОНКА ОЗБРОЄНЬ — процес прискореного нагромадження зброї та воєнної техніки, їх якісне вдосконалення на базі мілітаризації економіки та інших сфер суспільного життя.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО — суспільство з розвиненими економічними, культурними, правовими й політичними відносинами між його членами, незалежне від держави, але взаємодіюче з нею; суспільство громадян високого соціального, економічного, політичного, культурного і морального статусу, які спільно з державою створюють розвинені правові стосунки.

ДАЦЗИБАО (кит., букв. — газета великих ієрогліфів) — стінні газети в Китаї, шо широко використовувалися як одна з форм політичної агітації.

ДЕКЛАРАЦІЯ (лат. deciaratio, від declaro — заявляю, сповіщаю) — документ, офіційна заява, яка проголошує основні принципи внутрішньої та зовнішньої політики держави, різні програмні поік».»ння політичних партій чи організацій.

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ — процес ліквідації колоніалізму.

ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ — роззброєння, ліквідація відповідно до міжнародних угод військових споруд, а також заборона мати військову промисловість, тримати збройні формування.

ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ — 1) передавання державного майна (підприємств, банків, земельних ділянок, акцій і т. ін.) у власність окремих колективів або приватних осіб. Інша назва — реприватизація; 2) втрата національних особливостей культури, мови тощо.

ДЕНОНСАЦІЯ (від фр. dénoncer — повідомляти, розривати) — відмова однієї зі сторін міжнародного договору від його виконання, що приводить до припинення його дії.

ДЕПОРТАЦІЯ (лат. deportado, від deporto — засилаю, висилаю) — примусове, за наказом органів державної влади, виселення осіб чи груп населення, а інколи й народів із місця постійного проживання.

"ДЕРЖАВА ЗАГАЛЬНОГО БЛАГОДЕНСТВА" — модель державного розвитку в індустріально розвинених країнах, яка передбачає досягнення високого рівня життя суспільства й характеризується передусім масовим споживанням і соціальним захистом. її становлення припало на 40-50-ті рр., а розквіт — на 60-ті — початок 70-х рр.

ДЖИХАД (араб. — священна війна, війна за віру) — одна з настанов ісламу, за якою всі боєздатні мусульмани повинні вести "священну війну" проти іновірців.

ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ В СРСР — складова частина руху снротиву тоталітарній системі. Стихійно виник у період хрущовської "відлиги".

ДИСКРИМІНАЦІЯ (лат. discriminatio, від discrimino розрізняю, розділяю) — цілеспрямоване обмеження або позбавлення прав і законних інтересів осіб чи соціальних груп за расовою чи національною належністю, політичними чи релігійними переконаннями, статтю тощо; створення нерівноправних умов для держави або групи держав.

ДІАСПОРА (від грец. біаолора — розсіяння) — розселення з якихось причин, внутрішнього чи зовнішнього порядку, частини одного народу серед народів інших країн.

ДОКТРИНА СТРИМУВАННЯ. Висунута американським дипломатом Дж. Кеннаном у 1946 р. У ній він сформулював основні принципи політики стримування, згідно з якими уряд США повинен жорстко й послідовно реагувати на кожну спробу СРСР розширити сферу свого впливу, не втручаючись при цьому у внутрішні справи Радянського Союзу.

ДОКТРИНА ТРУМЕНА — зовнішньополітична програма уряду США, висунута президентом Г. Труменом у 1947 р. Передбачала надання військової та економічної допомоги Греції й Туреччині в боротьбі проти комуністичної загрози. Проголошувала право США на втручання у внутрішні справи будь-якої країни світу у випадку виникнення загрози розповсюдження комунізму.

ДОМІНІОН (англ. dominion, від лат. dominium — володіння, влада) — колонія, яка отримала право самоуправління в рамках Британської імперії.

ДУМА — орган представницької та законодавчої влади в Росії.

ЕВАКУАЦІЯ (лат. evacuado, від evacuó — спорожнюю) — вивезення населення, поранених, полонених, а також матеріальних засобів із місцевості, що перебуває під загрозою нападу ворога або стихійного лиха, з театру бойових дій у тил.

ЕКСПЛУАТАЦІЯ (фр. exploitation) — привласнення результатів Чужої праці власником засобів виробництва.

ЕКСПОРТ (англ. export, від лат. exporto — виношу, вивожу) — вивіз за межі країни товарів, капіталу, цінних паперів для реалізації їх на зовнішньому ринку

ЕКСПРЕСІОНІЗМ (фр. expression — вираження, виразність) — течія в мистецтві XX ст. Е. проголосив єдиною реальністю суб'єктивний світ художника, а вираження його — головною метою мистецтва.

ЕКСПРОПРІАЦІЯ (лат. expropriatio, від exprorpio — позбавляю власності) — примусове вилучення чужого майна.

ЕКСТРЕМІЗМ (від лат. extremus — крайній) — схильність до крайніх поглядіʔ, методів, дій.

ЕМАНСИПАЦІЯ (лат. emancipado) — звільнення від залежності, гніту, скасування обмежень (напр., Е. жінок — надання їм рівних із чоловіками прав у суспільному, трудовому та сімейному житті).

ЕСКАЛАЦІЯ (від англ. escalation — поступове розширення, посилення) — поняття, що використовується у військовій і політичній термінології для позначення нагнітання конфлікту, нарощування військової могутності, інтенсивності воєнних дій.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ СПІВТОВАРИСТВО — об'єднання на економічних засадах держав Європи. Створене 1957 р. у складі Бельгії, Федеративної Республіки Німеччини, Італії, Люксембургу, Нідерландів та Франції. В подальшому кількість членів ЄЕС. збільшилася.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ — об'єднання 12 держав Європи — членів Європейського економічного співтовариства (Бельгія, Данія, Франція, Німеччина, Велика Британія, Греція, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Іспанія) для подальшої економічної та політичної інтеграції. Договір при створення ЄС підписано в лютому 1992 р. в голландському місті Маастрихт.

"ЗАЛІЗНА ЗАВІСА" — термін, який використовувався в літературі та засобах масової інформації країн Заходу для характеристики держав із соціалістичними системами тоталітарного типу, що розглядалися як ізольовані ("закриті") від іншого світу. Набув поширення на Заході в 1940-ті рр. й використовувався фактично аж до розпаду СРСР у 1991 р.

ІМПІЧМЕНТ (англ. impeachment) — за конституціями ряду країн спеціальні правила (процедура) притягнення до відповідальності вищих службових осіб (президента, міністрів) у випадках порушення ними законів даної країни.

ІНАВГУРАЦІЯ, ІНАУГУРАЦІЯ (від лат. inauguro — посвячую) — урочиста церемонія введення на посаду голови держави або посвячення в сан.

ІНВЕСТИЦІЯ (нім. Investition, від лат. investo — одягаю) — довгострокове вкладення капіталу (коштів) у різні галузі економіки, переважно за межами країни.

ІНТЕГРАЦІЯ (від лат. integratio — поповнення, відновлення) — об'єднання в одне ціле яких-небудь частин або елементів. Наприклад, економічна І., політична І.

ІНТЕРВЕНЦІЯ (лат. interventio — втручання, від intervenio — приходжу, втручаюсь) — втручання однієї чи кількох держав у внутрішні справи іншої держави або в її відносини з третьою державою. І. буває воєнна, економічна, дипломатична. Всі види І. заборонені міжнародним правом і несумісні зі Статутом ООН.

ІНФЛЯЦІЯ (лат. influtio — роздмухування, розбухання) — процес знецінення паперових грошей, падіння їх купівельної спроможності.

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО — найбільш розвинена людська цивілізація, що настає внаслідок інформаційно-комп'ютерної революції та базується на інформаційній технології, "інтелектуальних" комп'ютерах, автоматизації й роботизації всіх сфер і галузей економіки та управління, єдиній найновішій інтегрованій системі зв'язку.

ІРРАЦІОНАЛІЗМ (від лат. irrationalis — нерозумний, позасвідомий) — означення філософських течій, які розкривають групу явищ, що відбуваються поза межами розумного, зрозумілого, раціонального.

КАМІКАДЗЕ (япон., букв. — вітер богів) — назва японських льотчиків-смертників, мінерів, які діяли проти сил противника під час другої світової війни.

КОАЛІЦІЙНИЙ УРЯД — уряд із представників різних партій, громадсько-політичних організацій.

КОЛАБОРАЦІОНІСТИ (фр. collaborationnistes, від collaboration — співробітництво) — особи з місцевого населення, які співпрацюють із загарбниками під час окупації якої-небудь країни.

КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБІР — місце для ізоляції реальних або уявних противників держави, політичного режиму. К.Т. створювались також під час війни спеціальними декретами.

КОСМОПОЛІТИЗМ (від грец. хоацолоХітгіс, — громадянин світу) — ідеологія т. зв. світового громадянства, яка надає пріоритетне значення загальнолюдським цінностям і другорядне — національним проблемам.

КУЛЬТ ОСОБИ — сліпа покора авторитетові політичного діяча, перебільшення його дійсних заслуг, фетишизація історичної особи. Теоретична основа цього явища — історична концепція, згідно з

якою розвиток подій у суспільстві визначається не об'єктивними законами, а діяльністю визначних осіб.

ЛОБІЗМ (від англ. lobby — кулуари) — система впливу на членів законодавчих органів із метою ухвалення або несхвалення того чи того законопроекту.

МААСТРИХТСЬКИЙ ДОГОВІР — укладений між членами Європейського співтовариства 6 лютого 1992 р. у м. Маастрихт (Нідерланди). Передбачав завершення створення не пізніше 1999 р. в Західній Європі політичного, економічного й валютного союзу. Передбачає запровадження єдиного європейського громадянства.

МАККАРТИЗМ — течія в політичному житті США початку 50-х рр. XX ст., пов'язана з діяльністю сенатора Дж Маккарті; зміст М. полягав у протидії та боротьбі з комуністичним проникненням і шпигунством на користь СРСР в апараті влади та серед інтелектуальної еліти, що проявилось у переслідуванні осіб із ліберальними поглядами. Прояв атмосфери "холодної війни"

МАФІЯ (італ. maffia) — таємна організація, що виникла наприкінці XVIII ст. на о. Сицилія для боротьби проти сваволі поміщиків. Згодом до М. влилося багато декласованих елементів, і вона перетворилася на бандитську організацію Тепер •— специфічна система соціальних відносин, яка проявляється у стійкому існуванні й широкому розгалуженні таємної структури, що вдається до методів економічного примусу, насильства, терору та вбивств.

МОНЕТАРИЗМ — економічна теорія, згідно з якою кількість грошей в обігу є визначальним чинником формування господарської кон'юнктури та існує прямий зв'язок між зміною обсягу грошової маси в обігу й величиною валового (виробленого) національного продукту.

НАТО — ОРГАНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ — військово-політичний союз, створений з ініціативи США у 1949 р. Штаб-квартира розташована в Брюсселі.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ (НТР) — процес докорінних якісних змін у техніці й технології виробництва, перетворення науки на безпосередню виробничу силу.

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ — боротьба поневолених народів за скинення чужоземного панування, ліквідацію національного й колоніального гноблення, завоювання національної незалежності.

ОРГАНІЗАЦІЯ АМЕРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ — регіональна організація 32 країн Західної півкулі (Кубу виключено з неї в 1962 р.).

Створена в 1948 р. на IX Міжамериканській конференції в Боготі (Колумбія). Найвищий орган — щорічна Генеральна асамблея міністрів закордонних справ.

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИЗВОЛЕННЯ ПАЛЕСТИНИ (ОВП) — об'єднання палестинських організацій (найбільші — Рух за національне визволення Палестини, Народний фронт визволення Палестини, Демократичний фронт визволення). Виникла в 1964 р. для відновлення прав палестинського народу, створення незалежної палестинської держави.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОГОВОРУ ІВБДЕННО-СХІДНОЇ АЗП (СЕАТО — скорочення, прийняте за англійською назвою South-East Asia Treaty Organization — SEATO) — воєнно-політичний блок, створений 1954 р. з метою стримування комуністичного впливу в Південно-Східній Азії. Існувала до 1977 р. у складі Австралії, Великої Британії, Нової Зеландії, Пакистану (до 1973 р.), США, Таїланду, Філіппін, Франції (до 1974 р.).

ОРГАНІЗАЦІЯ КРАЇН-ЕКСПОРТЕРІВ НАФТИ (ОПЕК — скорочення, прийняте за англійською назвою Organization of Petroleum Exporting Countries — OPEC) — об'єднання групи держав, які добувають нафту (Алжир, Венесуела, Габон, Еквадор, Індонезія, Ірак, Іран, Катар, Кувейт, Лівія, Нігерія, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія). Заснована 1960 р. для зміцнення позицій у протистоянні іноземним компаніям, підвищення доходів від продажу нафти.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ООН) — міжнародна організація держав, створена 1945 р. з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки, розвитку співробітництва між країнами. Об'єднує нонад 160 держав. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДОГОВОРУ (СЕНТО — скорочення прийняте за англійською назвою Central Treaty Organization — CENTO, до 1958 р. — Багдадський пакт) — воєнно-політичний блок, спрямований на стримування комуністичного впливу на Близькому і Середньому Сході. Існувала з 1955 р. по серпень 1979 р. у складі Великої Британії, Туреччини, Іраку (до 1958 р.), Ірану (до березня 1979 р.) й Пакистану.

ПЕНТАГОН (від грец. **nevT&yfflvov** — п'ятикутник) — п'ятикутна споруда поблизу Вашингтона, в якій розміщуються керівні військові установи США; переносно — військове відомство США.

ПЛЮРАЛІЗМ (від лат. pluralis — множинний) — 1) філософське вчення, згідно з яким існує кілька незалежних начал буття чи основ знання; 2) характеристика політичної системи суспільства, за якої соціальні групи мають можливість висловлювати власні позиції че-

рез своїх представників у політичних і громадських організаціях. П. передбачає різні позиції, погляди, які відображають розмаїтість інтересів у суспільстві.

ПОПУЛІЗМ (від лат. popularis — народний, корисний народові) — синонім демагогії; намагання деяких політичних діячів, партій або рухів завоювати політичний авторитет нездійсненними обіцянками, загравання із народом.

ПОСТШДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО — стадія суспільного розвитку, яка заступає індустріальне суспільство. Якщо попередня модель була зорієнтована на збільшення матеріального продукту за рахунок додаткових витрат енергії, сировини, праці, то нова передбачає посилення фактора знань, інформації, використання відновлюваних видів енергії, захист довкілля.

ПУТЧ (нім. Putsch) — збройний авантюрницький виступ групи змовників, котрі не мають підпори й співчуття в масах, з метою державного перевороту.

РАДА ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДОПОМОГИ (РЕВ) — міжурядова організація економічного співробітництва країн "соціалістичного табору". Створена в січні 1949 р. за рішенням наради представників шести держав — Болгарії, Польщі, Румунії, СРСР, Угорщини, Чехо-Словаччини. Згодом до РЕВ увійшли: НДР (1950 р.), Монголія (1962 р.), Куба (1972 р.), В'єтнам (1978 р.). З 1974 р. мала статус спостерігача в ООН. Припинила існування 1991 р. внаслідок розпаду СРСР і "соціалістичної співдружності".

РАДИКАЛІЗМ (від лат. radicalis — корінний) — політична та ідеологічна течія, яка обстоює необхідність рішучих дій і глибоких змін у політичному та соціально-економічному ладі.

РЕАБІЛІТАЦІЯ — заходи для відновлення доброго імені і прав осіб, необгрунтовано притягнутих до кримінальної відповідальності, як за життя, так і після їхньої смерті.

РЕПРЕСІЯ (від лат. repressio — придушення) — захід державного примусу, покарання, в т. ч. й за ідейні переконання, нерідко позасудовим способом.

РЕФОРМІЗМ — політична та ідеологічна течія, що обстоює необхідність соціально-політичних змін способом реформ, без революційних переворотів і крутих зламів.

РУХ ОПОРУ — національно-визвольний рух під час другої світової війни (1939-1945 рр.) проти німецьких, італійських та японських окупантів і тих місцевих елементів, які співпрацювали з ними.

СІОНІЗМ — ідеологія, спрямована на відродження єврейської національної самосвідомості через сприяння імміграції євреїв до Палестини та створення там єврейської держави. Після 1948 р. орієнтована на всебічну підтримку держави Ізраїль.

СОЦІАЛІСТИЧНА ОРІЄНТАЦІЯ — напрям розвитку деяких країн Азії, Африки та Латинської Америки (у 1980-ті рр. — приблизно 20 держав), які орієнтувалися на радянську модель суспільно-економічного розвитку.

СОЦІАЛІСТИЧНА СПІВДРУЖНІСТЬ — група держав, які впродовж 1950-1980-х рр. здійснювали політичне та економічне співробітництво, спираючись на марксистсько-ленінську ідеологію й соціалістичну модель розвитку. До С.С. входили Болгарія, В'єтнам, Куба, НДР, Монголія, Польща, Румунія, СРСР, Угорщина, Чехо-Словаччина (в 1987 р. населення цих країн становило майже 465 млн осіб).

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ — єдиний офіційно дозволений "творчий метод" радянського мистецтва, суть якого — в оспівуванні соціалістичного ладу, становленні нового героя, оспівуванні романтики праці.

ТАЛІБИ — ісламські фундаменталісти Афганістану. В первісному значенні Т. — учні (семінаристи) релігійних шкіл — медресе, які дають їм середньовічну релігійну освіту.

ТЕРОРИЗМ — ведення політичної боротьби засобами залякування, насильства аж до фізичної розправи, дестабілізація суспільства, ситуації методами систематичного терору, політичних убивств, провокацій.

ТОТАЛІТАРНИЙ РЕЖИМ — політичний лад, за якого державна влада зосереджується в руках певної групи (найчастіше політичної партії), котра знищує демократичні свободи, цілком підпорядковує всі сфери життя своїм інтересам і утримує контроль над суспільством методами терору, політичного й духовного пригнічення.

ТРЕТІЙ РЕЙХ (Das Dritte Reich — Третя імперія) — офіційна нацистська назва режиму, що існував у гітлерівській Німеччині від січня 1933 р. до травня 1945 р.

ФАНАТИЗМ (фр. fanatisme, від лат. fanaticus — несамовитий, шалений) — безтямна одержимість якоюсь думкою, ідеєю, абсолютна віра в яку-небудь людину або її вчення і крайня нетерпимість до інших поглядів (релігійних, політичних, наукових, національних тощо).

ФУНДАМЕНТАЛІЗМ — релігійні напрямки, які проголошують та обстоюють незмінність догматики, наполягають на суворому, беззаперечному виконанні всіх традиційних (фундаментальних) на-

станов. Нині найчастіше вживається для позначення течії в сучасному протестантизмі та особливо в ісламі. Ісламський Ф. поширився в останні роки в багатьох країнах світу, в т. ч. і на території колишнього СРСР.

ФУНКЦІОНАЛІЗМ — архітектурний напрям, різновид раціоналізму, що виник у 1920-х рр. у Німеччині. Основні вимоги Ф.: зумовленість зовнішнього вигляду будівлі її конструкцією та внутрішнім плануванням, які, своєю чергою, визначаються її практичною функцією. Архітектори-функціоналісти прагнули до типізації житлового будівництва, спорудження великих комплексів на вільних територіях.

"ХОЛОДНА ВІЙНА" — термін, що позначає ідеологічне й військово-політичне протистояння СРСР і США та їхніх союзників після другої світової війни. "Х. В." тривала аж до розпаду СРСР у грудні 1991 р.

ХОЛОКОСТ — загибель значної частини єврейського населення Європи внаслідок нацистської політики геноциду, фізичного знищення євреїв у 1933-1945 рр.

ХУНТА (ісп. junta, букв. — об'єднання) — 1) назва суспільно-політичних організацій, об'єднань в Іспанії та більшості країн Латинської Америки; 2) військові союзи та організації, які доступаються до влади способом збройних переворотів і встановлюють зазвичай режими військової диктатури.

"ЧЕРВОНІ БРИГАДИ" — екстремістські угруповання в Італії у 1970—1980-ті рр. лівого спрямування, які прагнули встановити соціалістичний лад насильницьким способом. Для дестабілізації ситуації вдавалися переважно до терористичних актів.

ШАРІАТ (від араб, шаріа — належний шлях) — система мусульманських норм поведінки в житті, законів, а також релігійно-обрядових настанов і правил, що мають силу закону.

"ШОКОВА ТЕРАПІЯ" — різкий перехід від планової до ринкової економіки. Застосована, зокрема, в Польщі у 1990-ті рр.

ЗМІСТ

Тема 1. ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА (1939-1945 рр.)

ПОЧАТОК ВІЙНИ. ПОДІЇ 1939 р. — ЧЕРВНЯ 1941 р.

1. Причини, характер і періодизація Другої світової війни ... 3
2. Напад Німеччини на Польщу ... 5
3. Вступ Червоної армії в Західну Україну та Західну Білорусь і приєднання їх до СРСР ... 7
4. Входження до складу Радянського Союзу Північної Буковини, Бессарабії, Латвії, Литви та Естонії ... 8
5. Радянсько-фінська війна ... 8
6. Окупація Німеччиною Данії, Норвегії, Бельгії, Голландії ... 10
7. Розгром Франції ... 11
8. Агресія на Балканах ... 14

ВОЄННІ ДІЇ В 1941—1942 рр.

1. План "Барбаросса" ... 17
2. Напад Німеччини на СРСР ... 18
3. Створення антигітлерівської коаліції ... 20
4. Перебіг подій на радянсько-німецькому фронті ... 21
5. Напад Японії на Перл-Гарбор і початок бойових дій на Тихому океані ... 25
6. Війна в Північній Африці ... 26

ПЕРЕБІГ ВІЙНИ У 1943 р.

1. Сталінградська битва, її наслідки та значення ... 29
2. Розгром німецьких військ на Орловсько-Курській дузі ... 31
3. Висадження англо-американських військ у Сицилії ... 32
4. Капітуляція Італії ... 32
5. Тегеранська конференція, її рішення та значення ... 34

ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ У ПОНЕВОЛЕНИХ КРАЇНАХ. РУХ ОПОРУ

1. Нацистський "новий порядок" у Європі ... 38
2. Холокост ... 39
3. Рух Опору, його політична орієнтація та форми боротьби ... 40

ВОЄННІ ДІЇ У 1944 р.

1. Наступальні операції Червоної армії ... 44
2. Визволення території СРСР, перенесення воєнних дій у Центральну і Східну Європу ... 46
3. Відкриття другого фронту в Європі ... 48

ЗАВЕРШЕННЯ ТА ПІДСУМКИ ВІЙНИ

1. Кримська (Ялтинська) конференція ... 51
2. Воєнна поразка і капітуляція Німеччини ... 52

3. Берлінська (Потсдамська) конференція та її рішення 53
4. Розгром Японії 54
5. Підсумки, наслідки та наука Другої світової війни 55

СВІТ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

1. Зміни у світі внаслідок Другої світової війни... 58
2. Створення ООН 59
3. Мирні договори з колишніми союзниками Німеччини 62
4. Формування військово-політичних блоків 63
Тематичне оцінювання 67

Тема II. КРАЇНИ АМЕРИКИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

США у 40-60-х рр.

1. Зміцнення міжнародного статусу США внаслідок о другої світової війни 70
/^.Особливості економічного розвитку 71
'Зу Наростання консервативних тенденцій у внутрішньо-політичному житті 72

США у 60-70-х рр.

1. Внутрішня та зовнішня політика адміністрації Дж. Кеннеді та Л. Джонсона 75
2. Загострення внутрішньополітичної боротьби у 70-ті рр. "Уотергейтська справа" 77
3. Другий етап науково-технічної революції 78

США У 80-90-х рр.

1. "Рейганоміка" 80
2. Політичний курс Клінтона 81
3. Економічне піднесення наприкінці XX — на початку XXI ст... 82
4. Зростання ролі США у міжнародних відносинах після розпаду СРСР і комуністичного блоку 84
5. Українсько-американські відносини на початку XXI ст 85

КАНАДА

1. Становище країни після Другої світової війни 88
2. Проблема Квебеку 89
3. Конституційна реформа 1982 р 90
4. Соціально-економічний розвиток країни наприкінці XX — на початку XXI ст 91
5. Українці в Канаді 92
Тематичне оцінювання 94

Тема Ш. КРАЇНИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX — НА ПОЧАТКУ XXI ст.

1. План Маршалла та відбудова економіки 98

2. Інтеграційні процеси в Європі наприкінці XX — на початку XXI ст., участь у них України 101

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

1. Внутрішня і зовнішня політика лейбористських і консервативних урядів у 40—70-х рр 106
2. Ліквідація Британської імперії 107
3. "Тетчеризм" 108
4. Сучасне становище у країні 109
5. Українсько-британські відносини 110

ФРАНЦІЯ

1. Четверта республіка 114
2. Становлення П'ятої республіки. Шарль де Голль 115
3. Травневі події 1968 р 116
4. Франція наприкінці XX — на початку XXI ст 117
5. Взаємини Франції з Україною 118

НІМЕЧЧИНА

1ч. Розкол Німеччини на ФРН та НДР 121
2. Західнонімецьке "економічне диво" 122
3. Об'єднання Німеччини 123
4. Здобутки і проблеми 125
5. Українсько-німецькі відносини 126

ІТАЛІЯ

1. Проголошення республіки 128
2. Італійське "економічне диво" 130
3. Соціально-економічний і політичний розвиток країни наприкінці XX — на початку XXI ст 131
4. Українсько-італійські відносини 134
Тематичне оцінювання 135

Тема IV. СРСР, НОВІ НЕЗАЛЕЖНІ ДЕРЖАВИ

1. Повоєнна розруха в країні. Відбудова господарства 138
2. Суспільно-політичне життя 140
3. Боротьба за владу після смерті Сталіна 143

"ВІДЛИГА" (1953—1964 рр.)

1. М. Хрущов. Лібералізація суспільно-політичного життя 145
2. Спроби економічних реформ 148
3. Зміни у зовнішній політиці 149

РОКИ "ЗАСТОЮ" (1964—1985 рр.)

1. Усунення від влади М. Хрущова 152
2. Л. І. Брежнєв 152
3. "Косигінська" реформа та її результати 153
4. Суспільно-політичне життя 154

5. Дисидентський рух 155
6. Зовнішня політика 156

"ПЕРЕБУДОВА" ТА РОЗПАД СРСР (1985—1991 рр.)

1. Прихід до влади М. Горбачова 159
2. "Прискорення" і "гласність", "нове мислення" 159
3. Лібералізація суспільного та культурного життя 161
4. Посилення національних рухів і загострення політичної боротьби в СРСР 163
5. Серпневий заколот 1991 р. 163
6. Розпад СРСР 164

РОСІЯ У 1991—2000 рр.

1. Перехід до ринкової економіки 167
2. Політична система Росії 169
3. Зовнішня політика Росії 170
4. Війна в Чечні 170
5. Українсько-російські відносини 172

ВІДНОВЛЕНІ ТА НОВІ НЕЗАЛЕЖНІ ДЕРЖАВИ: ПОЧАТОК САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ (1991—2000 рр.)

Соціально-економічне та політичне становище Прибалтійських країн, Білорусі, Молдови, держав Закавказзя та Центральної Азії 174
Тематичне оцінювання 178

Тема V. КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ДОМІНУВАННЯ У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

1. Встановлення комуністичних режимів 181
2. РЕВ 183
3. Наростання внутрішньої нестабільності у 50—70-х рр. 183
4. Революції кінця 80 — початку 90-х рр. їхній характер, спільні риси та особливості 184

ПОЛЬЩА

1. Встановлення комуністичного режиму 189
2. Кризи 50—80-х рр. 190
3. Створення "Солідарності" 191
4. "Круглий стіл" 1989 р. і встановлення демократичного ладу.. 192
5. Економічні реформи 193
6. Відносини України та Польщі 194

ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНА, ЧЕСЬКА ТА СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКИ

1. Встановлення комуністичного режиму після Другої світової війни ••• 196
2. Події 1968 р. 198
3. "Оксамитова" революція 1989 р., відновлення демократичного ладу 199
4. Утворення незалежних Чеської та Словацької республік. їхні відносини з Україною 200

УГОРЩИНА

1. Встановлення комуністичного режиму 203
2. Революція 1956 р. 204
3 .Режим Я. Кадара 206
4 Революційні перетворення 1988—1990 рр. 206
5 .Сучасне становище..... 207
6. Українсько-угорські відносини 208

РУМУНІЯ

1. Ліквідація монархії, встановлення комуністичного режиму після війни 210
2. Правління Н. Чаушеску 212
3 .Революція 1989 р., крах тоталітарного режиму 212
4 Нове співвідношення суспільно-політичних сил 214
5. Українсько-румунські відносини 215

БОЛГАРІЯ

1. Прихід комуністів до влади після війни. Ліквідація монархії 217
2. Правління Т. Живкова 218
3 Революція 1989 р. 219
4. Сучасне становище Болгарії 220

ЮГОСЛАВІЯ .НОВІ ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКІ ДЕРЖАВИ

1. Комуністи при владі в Югославії. Й. Броз Тито 223
2. Конфлікт з СРСР 225
3. Курс на розвиток самоврядування 225
4. Загострення міжнаціональних відносин і політичної ситуації в країні 226
5. Проголошення незалежності союзних республік. Громадянська війна 227
Тематичне оцінювання 234

Тема VI. КРАЇНИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

ЛІКВІДАЦІЯ КОЛОНІАЛІЗМУ, СТВОРЕННЯ І РОЗВИТОК НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ

1. Розпад колоніальної системи. Етапи деколонізації 236
2. Шляхи розвитку незалежних держав 238
3. Нові індустріальні держави 238

ЯПОНІЯ

^1. Сан-Франциський мирний договір 243

. Японське "економічне диво" 244
3. Внутрішнє становище та зовнішня політика 246

КИТАЙ

1. Проголошення КНР 250
2. Культ особи Мао Цзедуна. Соціально-економічні експерименти комуністів Китаю 250
3. Реформи Ден Сяопіна 252

ІНДІЯ

1. Перемога народів Індії у боротьбі за незалежність 257
2. Курс Джавахарлала Неру у внутрішній і зовнішній політиці 259
3. Уряді. Ганді 261
4. Розвиток Індії наприкінці XX — на початку XXI ст 262

КРАЇНИ БЛИЗЬКОГО ТА СЕРЕДНЬОГО СХОДУ

1. Утворення Держави Ізраїль 265
2. Виникнення й загострення близькосхідної проблеми 267
3. Найважливіші події повоєнного розвитку Ірану, Туреччини, Афганістану 270

КРАЇНИ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ

1. Національно-визвольний рух у країнах регіону у повоєнний час 277
2. Американсько-в'єтнамська війна 280
3. "Червоні кхмери" у Камбоджі та їхня модель комунізму 281

КРАЇНИ АФРИКИ

1. Здобуття незалежності народами континенту 287
2. Крах апартеїду на півдні Африки 290
3. Економічний та політичний розвиток Африки наприкінці XX ст 292

КРАЇНИ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

1. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку країн регіону в повоєнний час 295
2. Кубинська революція 1959 р 297
3. Ліквідація військово-диктаторських режимів і відновлення конституційного ладу в ряді країн регіону 297
4. Українці в країнах регіону 299

Тематичне оцінювання 301

Тема VII. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

ВИНИКНЕННЯ І РОЗГОРТАННЯ "ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ" 40-60-х рр.

1. Початок "холодної війни" 304
2. Рух за мир 308
5и роззброєння. Договір про заборону випробувань ядерної зброї 308

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В 70 — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 80-х рр.

1. Передумови розрядки міжнародної напруженості 311
2. Радянсько-американські угоди 311
3. Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі 312
4. Радянсько-афганська війна 314

КІНЕЦЬ "ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ" (ДРУГА ПОЛОВИНА 80 — 90-ті рр.)

1. Нове політичне мислення 316
2. Американсько-радянські домовленості 317
3. Перехід від конфронтації до співробітництва 318
4. Нова роль центрально- і східноєвропейських держав на міжнародній арені 319
5. Внесок України в поліпшення загальної атмосфери безпеки у світі 320

Тематичне оцінювання 323

Тема VIII. КУЛЬТУРА

1. Формування постіндустріального суспільства 326
2. Загальна характеристика напрямків розвитку культури 327
3. Освіта в інших країнах 329
4. Науково-технічна революція! (НТР), найзначніші відкриття, поява нових галузей наук 329

ЛІТЕРАТУРА

Основні тенденції й напрямки в розвиткові літератури інших країн у повоєнні роки. Провідна тематика творів 332

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО, МУЗИКА, ТЕАТР, КІНО, АРХІТЕКТУРА

1. Основні течії в образотворчому мистецтві 336
2. Музика 338
3. Театр 339
4. Кіно 341
5. Архітектура 342

СВІТ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ

Загальна характеристика глобальних проблем сучасності 345
Тематичне оцінювання 348

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ 350